PREFAȚĂ ȘI CONTROL ȘTIINȚIFIC DE RADU FLORESCU

PE SUPRACOPERTĂ: (din **dreapta spre stînga:)**

1. Statuetă de Tanagra
   Paris, Muzeul Louvre
2. Afrodita ghemuită. Replică romana **după un original de** Doidalsas.
   Paris, Muzeul Louvre
3. Kuros din Tenea. Pe la 550 î.e.n.
   München, Gliptoteca
4. Templul lui Poseidon (coloane dorice). **Secolul V.** î.e.n.
   Capul Sunion, Grecia

ENCICLOPEDIA CIVILIZAȚIEI GRECEȘTI

In românește de IOANA și SORIN STAȚI

EDITURA MERIDIANE
București, 1970

Mulțumim:

D-!ui Leonard von Matt,
care ne-a permis să utilizăm ilustrațiile
din lucrările sale „Grande Grèce" şi „Sicile antique",
apărute în editura Hachette;

Editurii Hirmer din München, care ne-a autorizat
să reproducem planul templului lui Hefaistos din Atena,
publicat în lucrarea: „Griechische Tempel und Heiligtümer".

Supracoperta: **ION PETRESCU**

MATERIALUL ILUSTRATIV NE-A FOST PUS LA DISPOZIȚIE DE
EDITURA FERNAND HAZAN, PARIS

DICTIONNAIRE DE LA CIVILISATION GRECQUE
φ Fernand Hazan Éditeur, Paris, 1966

PREFAȚĂ

Enciclopedia civilizației grecești este rezultatul colaborării unui grup restrîns de învățați francezi de prestigiu, care în articole de o remarcabilă concizie, au reușit să îmbine erudiția specialistului cu ținută academică și cu o formulare agreabilă și accesibilă. Gîndită inteligent, din perspectiva unei culturi cu îndelungată tradiție umanistică, lucrarea se adresează unui public larg, format din intelectuali, studenți și elevi, precum și din toți cei preocupați de problemele legate de istoria civilizației și artei, pentru care face *oficiul* de a-l familiariza cu noțiunile și categoriile unei civilizații de mult dispărute, dar care constituie încă, în mare măsură, baza pe care s-a dezvoltat și civilizația noastră contemporană.

Spiritul modern, actualitatea lucrării, constituie unul din principalele merite ale cărții, care nu rămîne în sfera lucrărilor de erudiție seacă, ci devine un instrument viu, menit să dea răspunsuri accesibile și interesante unor întrebări ale oamenilor zilelor noastre cu privire la originile civilizației noastre, la antecedentele ei istorice, la valoarea actuală a creațiilor unei epoci de mult apuse. Faptul că autorii se străduiesc să facă sensibile contemporanilor valorile artistice și categoriile gîndirii grecilor vechi, că încearcă să le explice istoric, printr-o largă desfășurare de erudiție îmbrăcată într-o formă literară inteligentă și modernă, dă cărții un caracter popular, pe care ilustrația bogată și bine aleasă îl accentuează și mai mult. În adevăr, în cuprinsul lucrării problemele de istorie socială își găsesc locul corespunzător, domeniile relativ noi ale istoriei civilizației — istoria tehnicii, a urbanisticii, a științei — sînt suficient de amplu abordate, problemele sint ridicate de pe cele mai noi poziții, comentarea operelor de artă ține seama de categoriile sensibilității moderne. Sîntem datori să menționăm, însă, că în ciuda unor poziții realiste în abordarea majorității problemelor, autorii se plasează uneori pe o poziție teoretică diferită de aceea a materialismului istoric. Fără îndoială, la conturarea acestei poziții, contribuie și folosirea unei terminologii devenită de mult tradițională în istoriografia franceză, terminologie care diferă în anumite cazuri de aceea utilizată de istoricii marxiști.

Iată de ce, pentru a se evita posibilele confuzii generate de folosirea diferită a unor termeni, precum și pentru a clarifica poziția noastră în raport cu aceea a autorilor, s-a socotit necesar să se dea unele lămuriri privind folosirea acestor termeni în textul dicționarului cît și asupra felu-

lui în care au fost traduși. Deasemeni lămuririle au fost necesare si în măsura în care unele explicații referindu-se la realități specifice Franței contemporane nu erau suficient de concludente pentru cititorul român. în sfîrșit, enciclopedia, destinată inițial unui cititor vest-european, a lăsat la o parte unele fapte referitoare la zona Pontului Euxin (Marea Neagră), mai puțin importante pe plan istoric pentru publicul căruia i se adresa la origine, dar legate direct de istoria noastră națională. Au fost deci necesare cîteva scurte completări și în acest sens, completări care, sperăm, vor avea darul să sporească interesul cititorului român pentru multe dintre articolele lucrării.

Revenind la terminologia și la categoriile istorice folosite în textul enciclopediei de către autori, în primul rînd trebuie scoasa în evidență accepția diferită de aceea marxistă dată termenului de clasă (*Clase*), accepție care include în sfera Clasei toate păturile și grupurile în care societatea antică era împărțită. Traducerea, pentru a evita confuzia între diferitele accepții, a folosit termenul de clasă numai pentru cele două categorii sociale principale — sclavii și stăpînii de sclavi — iar pentru celelalte a fost preferat termenul de strat sau pătură socială.

Relativ incompletă rămîne — după părerea noastră — tratarea articolului *Sclavi*, în care după o analiză remarcabilă a *compoziției* heteroclite a clasei sclavilor, fără a se reliefa rolul determinant al acesteia în producția societății antice, se încearcă, — este adevărat în limitele faptelor — să se idilizeze întrucîtva situația sclavilor în cadrul acestei societăți. în același sens semnalăm faptul că în general, din articolele privind viața economică sau raporturile sociale, lipsește menționarea locului și importanței sclavilor.

Alți termeni a căror traducere literală în românește ar preta la confuzii sînt cei privind societatea aheeană și aceea homerică. În general toate raporturile sociale din această vreme sînt desemnate cu termenii proprii pentru societatea feudală: senior, vasali, feudalism, ierarhie feudală, iobagi. Este greu de precizat — datorită conciziei textelor — dacă este vorba mai degrabă de o simplă formulă literară, sau dacă autorul articolelor respective și-a însușit punctul de vedere propriu celor ce susțin structura ciclică a dezvoltării istorice, conform căruia perioada cuprinsă între sec. XIV și VIII î.e.n. constituie un ev-mediu grecesc, în cursul căreia relațiile de producție sînt propriu-zis relații de tip feudal. Nu vom insista aici asupra diferenței de concepție dintre istoriografia burgheză și aceea materialist-istorică, care constă în faptul — fundamental de altfel — că ultima nu consideră suficientă, pentru a caracteriza feudalismul, numai existența unei ierarhii specifice de raporturi sociale și nici existența raporturilor de dependență în cadrul producției agricole. Pentru precizarea acestor noțiuni stau la dispoziția celor interesați manualele și tratatele de specialitate. Dar ca să se asigure o traducere clară și care să nu preteze la confuzii prin confruntarea cu alte texte de specialitate în circulație la noi s-a adoptat în mod consecvent procedeul folosirii termenilor încetățeniți în limba noastră. S-a ținut seama însă

de implicațiile sau de nuanțele pe care termenul originar francez le presupune, acestea fiind redate prin perifrazare.

Considerăm că se datorește artificiului literar folosirea altor termeni desemnînd realități din viata economică și socială, cum ar fi: industrie, fabricare, fabricant — termeni care în istoriografia materialist-istorică sînt considerați pur și simplu anacronici pentru o epocă atît de îndepărtată de capitalism cum este antichitatea grecească. Traducerea a preferat peste tot termenii: producție, producție meșteșugărească, meșteșug, meșteșugar, ș.a.m.d.

Deasemeni tot stilului trebuie să atribuim formulările de tipul: „Pentru a asigura prestigiul beotian împotriva revendicărilor altor state ..." *(Epaminonda).* Termenul de prestigiu este în cazul de față un termen figurat care sintetizează toate elementele determinante ale evenimentului explicat — adică organizarea militară a Tebei — dar care evident nu le precizează, și mai ales nu accentuează factorul de dezvoltare economică și socială întîrziată, caracteristic pentru Teba, și primordial în circumstanța dată. Traducătorul nu a intervenit în aceste cazuri, ci s-a mulțumit numai să evite o literaturizare prea accentuată a redactării.

O problemă mai delicată este aceea a originii și caracterelor *instituțiilor* grecești. Vom da un singur exemplu, de altfel cel mai concludent. În articolul Polis se afirmă categoric: „Instituție pur grecească, al cărei model l-am căuta în zadar la Egipteni sau la popoarele Orientului ..." Această afirmație, cel puțin *discutabilă* după descoperirile din Sumerul protodinastic, se datorește unei optici pe care am *numi-o* elenocentrică. La acest *elenocentrism* se adaugă un fapt caracteristic pentru unele civilizații occidentale — tradiția umanistă. O serie de instituții, de categorii ale gîndirii, de forme ale *culturii* și civilizației create și dezvoltate în epoca Renașterii, sau în perioada următoare acesteia, după modele antice, au reacționat la rîndul lor asupra concepției noastre despre antichitate. în acest sens se poate aminti drept exemplu conceptul de proprietate privată a cărei calitate de absolută nu este atît o moștenire antică dar mai degrabă o idee modernă justificată erudit. Fără a insista asupra acestei probleme — faptul ar putea fi definit drept deformația specifică educației clasicist-umaniste așa cum ea a fost moștenită încă din Renaștere — îl semnalăm cititorului, care trebuie să rețină că aceste probleme de origini și de caracteristici aie instituțiilor se numără printre cele mai subtile și mai delicate, si că pun adesea la încercare capacitatea de obiectivitate a istoricului, prea des tentat, ca să și le poată explica, de a recurge la comparații uneori anacronice, alteori formale.

Desigur, rezerve pot fi făcute și în cazul unora dintre articolele tratînd opera filozofilor greci. Autorii acestor *articole* se limitează de regulă la o corectă descriere a vieții și operei filozofilor, interpretările lăsînd adesea în penumbră elemente și opinii interesante, relevate la obiect în exegezele unor cercetători marxiști contemporani.

în afara acestor probleme de principiu, traducerea a avut de făcut față și unei dificultăți formale — ultima dar nu cea mai puțin importantă — :

aceea a transcrierilor numelor de persoane și de locuri (onomastice și toponime). Textul francez original nu adoptase pentru această operație un criteriu unitar ci, consecvent venerabilei tradiții umaniste a culturii franceze, a folosit formele intrate în uz, adesea încă de secole, *(Aristote, Coré, Couros, Hipparque)* iar pentru numirile mai noi, introduse în limbă recent de specialiști, un mod de transcriere sau altul, in funcție de maniera în care pătrunsese în limbă, sau chiar de limba străină (engleză sau germană) prin intermediul căruia numele respectiv căpătase circulație științifică *(Niké, Thouriot, Skyros)*.

Era de la sine înțeles că traducătorul român nu putea nici să transcrie în românește transcripția franceză a numelor grecești, după cum — dată fiind diferența de tradiție umanistă — nu putea nici adopta aceleași criterii.

în consecință a fost folosit drept principiu fundamental de transcriere acela stabilit chiar de Academie și anume de a păstra ca atare numirile intrate în limbă, și de a transcrie fonetic cele „noi" (v. nota traducătorilor).

în sfirșit problema referințelor la teritoriul patriei noastre a fost rezolvată în partea a doua a acestei *intervenții* liminare. Nu ne-am limitat la a întocmi cîteva fise care să completeze cele cîteva sute ale enciclopediei, ci printr-o rapidă trecere în revistă istorică, am căutat să surprindem implicațiile pe care civilizația greacă, așa cum ea este definită de conținutul lucrării — adică dm vremea celor mai vechi locuiri omenești pe teritoriul Greciei istorice si pînă la cucerirea romană — le-a generat pentru strămoșii noștri și pentru zona geografică ocupată astăzi de țara noastră.

Grecii au apărut ca populație stabilă pe teritoriul actual al țării noastre în cursul sec. VII î.e.n. Dar legăturile dintre zona geografică pe care în decursul istoriei avea să se dezvolte poporul și apoi statul român și acea parte a Mediteranei pe care avea s-o caracterizeze tocmai dezvoltarea civilizației grecești sînt mult mai vechi. Ba chiar, dincolo de simplele raporturi teritoriale, putem afirma că, la diferite nivele cronologice, procesele de etnogeneză și acelea de formare a civilizațiilor, din ambele zone, prezintă certe și importante legături, chiar dacă acestea nu pot fi precizate în toate aspectele lor de detaliu.

Încă din faza veche a neoliticului aceeași populație de tip mediteranean ocupa atît peninsula balcanică și arhipelagul grecesc cît și zona carpato-danubiană, iar civilizația neolitică de pe teritoriul României se integrează în marea zonă a civilizației egeeo-anatoliene. Mai mult, pe litoralul românesc al Mării Negre săpăturile arheologice au scos la iveală dovezi sigure ale unor legături directe între civilizația cicladică și faciesul caracteristic pentru neoliticul mijlociu din această zonă. Astfel, „Gînditorul" de la Cernavodă se dovedește îndeaproape înrudit cu Harpistul de la Ceros. (Vezi *Ciclade*.)

O dată cu faza tîrzie a neoliticului, aparent, își fac loc diferențe importante. în realitate diferențele sînt numai formale și țin doar de optica diferită a oamenilor de știință din diversele țări. Astfel tradiția arheologică românească denumește Neolitic tîrziu o civilizație asemănătoare și sincronă cu Heladicul pe care însă toți cercetătorii o datează în așa-numita Primă epocă a metalului. Civilizația are însă în ambele zone aceleași trăsături esențiale: este fundamental agrară, folosește procedee de construcție asemănătoare și un tip arhitectural relativ constant care poate fi definit drept tipul cel mai vechi de megaron (vezi cuvîntul), cunoaște pictura pe ceramică drept modalitate principală a creației artistice, cu implicații simbolice și mitologice, pe care în bună parte nu le putem încă descifra, și așa-numitul sistem meandro-spiralic drept bază a ornamenticii. (*Tesalia*)

Implicațiile comune devin încă si mai importante o dată cu începutul mileniului al II-lea, în jurul anului 2000 un mare val de migrații acoperă atît ansamblul litoralului estic al Europei, din Crimeea pînă în vîrful Peloponezului — evident cu fenomene secundare importante afectînd Asia Mică si Orientul Apropiat —, cît și zona centrală a continentului nostru. Cînd mișcările de populații se liniștesc, o dată cu apariția bronzului ca element de progres tehnic și economic, pe toată această întindere se cristalizează și unele formații etnice pe care le consemnează cele mai vechi izvoare istorice privind spațiul balcano-egeean. Astfel în sudul Greciei își fac apariția *aheenii* — purtătorii civilizației miceniene *(Micene)* — mai către nord *minienii* — ale căror legături cu celelalte populații contemporane sînt încă greu de precizat, în sfîrșit tot în această perioadă trebuie plasată și tradiția despre *pelasgi*, lelegi și carieni, chiar dacă ființa istorică a acestora nu poate fi deocamdată precizată. La nord de peninsula grecească, în Balcani, tot în această vreme, pot fi plasați prototracii. Limitele zonei ocupate de ei trebuie stabilite fără îndoială în nordul Carpaților, dar și detaliile istorice cu privire la aceste *populații* rămîn încă în mare măsură necunoscute. Oricum se poate afirma că populațiile din Anatolia — între care cei mai însemnați erau hitiții — din care aveau să rezulte în timp *frigienii*, erau înrudiți cu ei. Ceea ce rămîne însă sigur este că marea migrație de la începutul mileniului al doilea a fost factorul hotărîtor în procesul de indo-europenizare a întregii zone carpato-balcanice, și că din procesul de sinteză etnică dintre vechea populație neolitică și noii veniți din nord, s-au născut o serie de populații — aheeni, prototraci, frigieni — înrudite între ele și asemănătoare prin multe aspecte ale civilizațiilor pe care le purtau, cum ar fi de exemplu: metalurgia bronzului, simbolismul solar, geometrismul ornamenticii, tipurile de plastică mică antropomorfă.

O problemă care merită oatenție deosebită oconstituie aceea a raporturilor dintre populațiile din zona carpato-dunăreană și lumea miceniană. Fără îndoială se poate ridica chiar întrebarea dacă civilizația populațiilor amintite nu se situează, prin comparație cu aceea miceniană, ca un fenomen de periferie față de acela central. Dar acest fel de a pune problema

nu poate fi luat încă într-o dezbatere mai amplă, nici nu s-au efectuat destul de multe — și destul de aprofundate — studii comparative în actualul stadiu al informației științifice cînd nu sînt încă adunate suficiente informații. Este sigur însă că influența miceniană s-a exercitat cu putere asupra populațiilor din bazinul carpato-dunărean și asupra culturii lor materiale. în primul rînd sub aspectul împrumuturilor directe sau importurilor. Astfel tezaurul de pumnale-halebarde de aur de la Piersinari, rapierele miceniene de la Roșiorii de Vede și Medgidia, paietele de la Sărata Monteoru sau discurile de bronz de la Ostrovul Mare, toate acestea mărturisesc fie un import direct, fie o preluare directă de forme miceniene.

Este mult mai greu de precizat cît de mare și cît de importantă a fost influența indirectă a civilizației miceniene asupra celei din Carpați. Este sigur că metalurgia bronzului din această zonă s-a dezvoltat în legătură cu aceea miceniană. De exemplu spada de tip central european nu este altceva decît o derivație a rapierei miceniene. Este însă mult mai greu de precizat pe ce cale a pătruns acest tip și cum s-a făcut preluarea și modificarea lui corespunzătoare. Tot așa originea miceniană a motivelor spiralate cu valoare de simbol solar este indiscutabilă, dar nu se poate stabili drumul și condițiile pe care și în care pătrunderea lor în spațiul carpatic s-a realizat. În sfîrșit simpla comparare a figurinelor cu rochie-clopot, din cultura cîmpur'ilor de urne de la Dunărea de jos, cu zeițele cu șerpi minoice si miceniene, evidențiază legătura de rudenie dintre ele, fără însă să poată explica apariția unor tipuri similare la distanță așa de mare.

Începutul mileniului I î.e.n. este marcat în Grecia de invazia *dorienilor*. Astăzi este în general acceptat că aceștia, împreună cu *ilirii*, au coborît spre Mediterana pe la vest de teritoriul țării noastre și că mișcarea acestor populații nu a afectat decît indirect populația lui. în schimb din răsărit au pătruns treptat populații de păstori încă nestabilizați teritorial, purtători ai așa-numitei culturi Noua, care au modificat într-o anumită măsură caracterele civilizației locale, așa cum aceasta fusese moștenită din epoca bronzului. Acești păstori au fost identificați ipotetic cu ramura apuseană a *cimerienilor*, și asimilarea lor în rîndul populației și civilizației locale din epoca bronzului a fost considerată ca ultima etapă a procesului de indo-europenizare a peninsulei Balcanice și totodată ca ultima etapă a procesului de etnogeneză a tracilor.

Prima treime a mileniului I înaintea erei noastre a fost ocupată de lenta desfășurare a proceselor unor noi sinteze culturale și etnice ale căror rezultate au fost, spre exemplu, apariția popoarelor grec și dac. Marele proces al colonizării elene a atins și litoralul de vest al Mării Negre și în consecință și teritoriul țării noastre. în a doua jumătate a celui de al VII-lea secol s-a stabilit pe o peninsulă nisipoasă, într-un golf adăpostit, situat imediat la sud de gurile Dunării, cetatea Histros (Histria), colonie a Miletului (vezi cuvîntul). La începutul secolului al VI-lea a apărut mai la sud, în marginea unei cîmpii întinse și fertile, Callatis, colonie a Heracleei Pon-

tice, în sfîrșit pe la mijlocul secolului al treilea, o mică așezare, Tomis, a cărei mai veche dată de întemeiere ne rămîne necunoscută, ajungea la statutul de oraș.

Cele trei orașe grecești de pe litoralul dobrogean nu au avut o importanță deosebită în dezvoltarea istorică a civilizației grecești; se pot cita numai cîteva nume de personalități de importanță secundară ale culturii elenistice, care să fie originare din aceste colonii. Pe plan politic se pot aminti cîteva evenimente de ordin general care au înglobat în desfășurarea lor toate cetățile din Pontul stîng, cum ar fi expediția Marelui Rege al perșilor, Darius, la nord de Dunăre, împotriva sciților, sau unificarea întregului bazin pontic sub conducerea lui Mitridate al IV-lea, și în care cele trei cetăți ale noastre au jucat, uneori de silă, roluri care nu le conveneau. Un eveniment istoric de un oarecare răsunet panelenic la care participarea unei cetăți dobrogene a avut o relativă importanță, a fost rezistența eroică, prelungită timp de 10 ani, a orașului Callatis, la încercarea lui Lisimah de a o supune (*Diadohi*).

Dacă pentru istoria elenică importanța lor este redusă, nu tot același lucru se poate spune și despre dezvoltarea istorică a civilizației locale și despre legăturile celor trei cetăți cu localnicii geto-daci. în adevăr acestea sînt atît de importante, încît se poate spune fără teamă de exagerare că orașele grecești de pe litoralul dobrogean au avut rolul de centre urbane ale populației locale, pentru zone întinse din teritoriul daco-getic, si că civilizația colonială grecească a constituit unul din factorii componenți ai civilizației locale daco-getice din cea de-a doua epocă a fierului.

În legătură cu această din urmă funcție a orașelor grecești, se ridică chiar o problemă deosebit de complexă și de delicată și anume aceea a încadrării acestor civilizații locale din bazinul balcano-carpatic în aria mai largă a civilizațiilor elenistice. în adevăr cel puțin pentru civilizația populațiilor trace de la sud de Dunăre termenul de civilizație elenistică poate desemna — cu unele rezerve — tipul lor de civilizație. Civilizația daco-getică prezintă un aspect mai complex, în cadrul căruia influența elenistică este prezentă dar nu neapărat dominantă. în constituirea acestei civilizații intră — cu o importanță considerabilă — un factor central european, influența civilizației celtice de tip Latène iar factorul influenței elenistice este, dacă nu mai puțin important, în orice caz de caracter provincial. În concluzie este posibil să se considere și civilizația dacică drept una din civilizațiile derivate din acea elenistică, situată însă la marginea acesteia din urmă și cu aspect evident composit.

Ca și în restul lumii mediteraneene, civilizația elenică din zona daco-getică a sfîrșit prin a se pierde în civilizația romană provincială; caracteristic în acest sens este numărul mare de inscripții latine de la Histria.

HISTRIA — Colonie întemeiată de milesieni, la sfîrșitul sec. VII î.e.n., într-un golf adîn'c la sud de gurile Dunării de unde controla întregul trafic de pe fluviu. Epoca arhaică, pe durata căreia cetatea a stat sub influ-

ența metropolei sale — Miletul —, a *constituit* perioada de maximă prosperitate și întindere a cetății. în 514 cetatea este antrenată în expediția marelui rege pers Darius împotriva sciților, pentru ca, imediat după retragerea trupelor persane, să fie supusă represaliilor de către sciți. În cel de al cincilea secol Histria face parte din liga delică, *fiind* menționată in listele de tributari ai Atenei (*Ligi*). Către începutul sec. V de altfel pare să se plaseze și trecerea cetății la regimul democrației sclavagiste, după o mărturie a lui *Aristotel*. în continuare viața cetății se va scurge fără alte evenimente deosebite cu economia *bazată* pe pescuit, pe exploatarea resurselor naturale ale unui teritoriu asupra căruia drepturile histrienilor s-au afirmat de timpuriu, fără a se putea preciza anume cînd. Către mijlocul secolului al III-lea H istria participă împreună cu Callatis la un conflict care opunea cele două cetăți *Bizanțului*, pentru stăpînirea *Tomisului*. Epoca elenistică este marcată de aspecte de criză, care subminează cetatea și o aduc în dependența suveranilor locali, așa cum o atestă cîteva inscripții. În 72—71 M. Terrentius Varro Lucullus, în campania lui împotriva lui Mitridate al IV-lea, regele *Pontului*, a anexat *imperiului* roman si Histria împreună cu celelalte cetăți dobrogene. Participînd probabil la revolta cetăților pontice împotriva proconsuluiui Antonius Hybrida, din 62, va fi readusă probabil sub stăpînirea imperiului în 29—28, cu prilejul campaniei proconsulului Macedoniei M. Licinius Crassus. Începînd cu această dată Histria ia din ce în ce mai mult aspectul unui oraș provincial roman. O dată cu înnisiparea golfului, vechea colonie devine un simplu centru rural, pînă ce la începutul sec. al VII-lea e.n. migrația slavilor și avarilor va pune capăt existenței mai mult decît milenare a acestei fundații milesiene.

CALLATIS — Întemeiată de coloniști din Heracleea Pontică, la rîndul ei colonie a Megarei doriene, Callatis, așezată în mijlocul unei întinse și fertile cîmpii, a avut încă de la început un caracter predominant agrar. Vremea de maximă prosperitate a cetății se plasează ta începutul decadenței Histriei, adică în secolul V î.e.n. precum și în secolul imediat următor. Sfîrșitul secolului al IV-lea va atrage — o dată cu asediul deosebit de dur și de lung la care a supus-o Lisimab — decadența si a acestei cetăți. Ulterior va trece prin aceleași vicisitudini ca și Histria: războiul cu Bizanțul, cucerirea romană, criza polisului. în cadrul procesului de cucerire romană se pare că cetatea doriană a jucat un rol deosebit: ni se păstrează textul epigrafic al unui tratat de alianță (foedus aequus) între senatul și poporul roman și poporul callatian (populus callatinus); deasemeni se pare că în revolta cetăților împotriva lui Antonius Hybrida, Callatis a jucat rolul conducător. Cam din aceeași perioadă datează și relațiile foarte strînse dintre cetate și regatul trac, clientelar imperiului roman.

După cucerirea romană Callatis va continua să-și ducă viața de oraș provincial, păstrînd însă un aspect grecesc mai accentuat decît Histria și *Tomis*. Se pare că a fost mai puțin afectată de migrațiile popoarelor, și

că a supraviețuit vremurilor tulburi și pline de violențe, pentru a capătă o nouă importanță ca așezare genoveză si bizantină sub numele schimbat de Pangalia. în sfîrșit, o dată cu cucerirea otomană orașul devine unul din orașele sfinte mahomedane, schimbîndu-și pentru a treia oară numele în Mangalia

TOMIS — Fundație ioniană, ca si Histria, nu se cunoaște data exactă a constituirii micii așezări de la Tomis, și nici regimul ei inițial. Se pare că era o posesiune comună a Histriei și a Callatisului; poate chiar că și alte cetăți pontice erau interesate în activitatea ei. A urmat soarta celorlalte cetăți pontice, devenind în epoca elenistică, atunci cînd pe rînd decăzuseră. mai întîi Histria apoi și Callatis, cel mai important oraș de pe litoralul dobrogean, capitală a Hexapolei pontice (asociație a șase orașe grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre) și a provinciei romane Moesia Inferior. în perioada instalării stăpînirii romane la Gurile Dunării, Tomis a dat adăpost poetului roman Ovidiu, exilat la Tomis de către Augustus, se pare datorită neconformismului său față de ideologia oficială pe care împăratul încerca s-o promoveze. în cele două serii de opere redactate aici, Tristia și Epistulae ex Ponto, Ovidiu ne-a lăsat o frescă vie a vieții de la această margine a imperiului.

Și Tomis pare să fi supraviețuit perioadei vitrege a migrațiilor, după ce în secolul al IV-lea e.n. cunoscuse o perioadă de adevărat avînt, așa cum o dovedesc clădirile monumentale — între care celebrul edificiu cu mozaic — datînd din această vreme. Știm relativ puțin despre viața cetății în secolele VII—IX. O dată cu recucerirea bizantină, Constantia — după nou! ei nume datînd din sec. V e.n. — redevine un centru portuar important, iar ceva mai tîrziu escală și așezare genoveză. Ca și Pangalia-Callatis cade în mîna turcilor. Constanța continuă să trăiască pînă în zilele noastre, cînd. devine principalul port al României, mare oraș industrial și centru cultural.

Spre deosebire de marile centre ale civilizației clasice, cele trei orașe grecești de pe malul românesc al Mării Negre nu s-au păstrat prin monumente care să fi supraviețuit la suprafața solului pînă în zilele noastre. Doar răbdarea arheologului a scos la iveală urmele ruinate și acoperite cu praful veacurilor ale vieții care s-a scurs pe aceste meleaguri cu milenii și secole mai înainte. Descoperirile au umplut muzeele și pe temeiul lor s-a scris istoria celor trei cetăți, pentru că toate informațiile pe care le avem despre ele — cu excepția cîtorva mențiuni în puține izvoare literare — provin din descoperiri, fie întîmplătoare, fie rezultînd din cercetări sistematice. Edificii ruinate, monumente, monezi și sculpturi, dar mai ales inscripții au aruncat rînd pe rînd cîte o rază de lumină asupra evenimentelor din viața cetăților, asupra instituțiilor lor, asupra personajelor de seamă, asupra vieții de toate zilele și mai ales asupra relațiilor cu localnicii, atît de complexe și atît de importante pentru istoria noastră națională.

Săpăturile au avut însă și alt rezultat: pe peninsula nisipoasa a Histriei, pe faleza de la Mangalia și în centrul de asfalt și beton al Constanței au fost scoase la iveală, consolidate și puse la îndemîna publicului larg, resturile monumentale ale vechilor orașe grecești, iar colecții sistematic constituite au umplut muzeul de Arheologie al Dobrogei din Constanța cu cele două filiale ale sale de la Mangalia și Histria, precum și Muzeul Național de Antichități din București. Și la noi, ca și pe toată întinderea lumii antichității, ruinele și sfărîmăturile de monumente jalonează aria unei civilizații, la vremea ei plină de strălucire, ale cărei urmări marchează încă întreaga noastră civilizație. Nemuritoarei civilizații grecești îi sînt consacrate glosele competente și inteligente care alcătuiesc această enciclopedie, și care, elegant redactate, reușesc să sugereze și ceva din ținuta umanistă a antichității clasice, în ceea ce a avut ea mai înalt ca spiritualitate.

RADU FLORESCU

NOTA TRADUCĂTORILOR
PRIVIND TRANSCRIEREA NUMELOR PROPRII GRECEȘTI

Numele proprii grecești (antroponime, toponime, oronime, hidronime) sînt cunoscute publicului românesc în forme foarte variate:

— numele de mult încetățenite în limba noastră circulă de obicei într-o formă românizată, pe care am păstrat-o în traducerea de față: Atena, Ahile, Atica, Pireu, Taiget etc

— în unele lucrări tipărite la noi se utilizează forma latinizată a numelor grecești: Aias, Hercules, Menecrates etc,

— studiile de specialitate (de filozofie, lingvistică, istorie, artă etc.) recurg adesea la sistemul numit „transliterare", cel mai apropiat de spiritul ortografiei originare grecești și totodată cel mai în măsură să dea cititorului deastăzi informații privind rostirea autentică: Khrysippos, Phaidon, Stesikhoros etc.

Întrucît enciclopedia de față se adresează publicului larg și nu numai unor specialiști, și pentru că transliterarea ar fi dus la forme ortografice pe care cititorul nu le întîlnește în lucrările de cultură generală, de popularizare sau în manuale școlare apărute la noi în ultimele decenii, *am transcris toate numele proprii după modelul celor intrate de mult în limba română.* La soluția aceasta ne-a îndemnat și dificultatea de a delimita în mod obiectiv cuvintele grecești încetățenite în românește, de celelalte.

Considerăm necesare cîteva detalii privind raportul dintre grafia propusa de noi și transliterare (pe care, de altfel, cititorul o găsește totdeauna în titlul articolelor, cînd acesta e un nume propriu).

Grafia din transliterare[1]	a fost înlocuită cu
th	t
k	c
ke, ki	che, chi
rh	r
y	i
ph	f
kh	h
gg	ng
gk	nc
gkh	nh
consoane duble	consoane simple

În forma transliterată nu am notat accentele și nici cantitatea vocalelor.

TRAD.

[1] Respectînd ordinea literelor din alfabetul grec.

INTRODUCERE

Enciclopedia pe care v-o prezentăm este in esență opera a trei eter. iști: un filozof, Pierre-Maxime Schuhl, un istoric literar, Robert Flacelière, si un arheolog, Pierre Devombez. În cele aproximativ 400 de articole, fiecare trebuind, oricît ar fi fost de scurt, să trateze subiectul in întregime, autorii și-au propus să descrie civilizația greacă formată în mileniul II î.e.n., încă vie la data cînd triumfa creștinismul. E inutil să mai subliniem bogăția și complexitatea acestei civilizații; deși "n datorăm o moștenire imensă, concepțiile pe care se întemeia ne-o fac mult mai îndepărtată decît se crede de obicei.

Cî.nd examinăm credințele religioase, modul de viață, economia și regimul social-politic al Greciei Antice, în lumina evenimentelor istorice și într-un cadru geografic care determină o fragmentare naturală, rămînem Uimiți cîte lucruri ne despart de acești oameni, a căror artă, literatură și gîndire filozofică se află totuși la izvoarele propriei noastre culturi. De aceea nu ne-am putut mărgini la o simplă citare de nume mari, oricît de numeroase si de glorioase ar fi. Tot din această pricină ŋ-am încercat să reducem civilizația greacă la ceea ce a produs ea mai strălucitor. Așa cum parizienii nu-și petrec tot timpul la Louvre si în bisericile vechi, nici atenienii nu trăiau pe Acropole, unde nu se urcau decît cu prilejul sărbătorilor. Viața lor de toate zilele consta d/n îndeletniciri umile și griji modeste, care sînt cele omenești pretutindeni.

Era necesar ca și acest fundal de tablou pe care se reliefează personalitățile și creațiile strălucite să-și găsească locul cuvenit; în acest scop autorii s-au străduit, pe cît le-a fost cu putință, să înfățișeze nenumăratele aspecte ale elenismului într-un mod familiar, apropiat. În același scop au ales cu grijă ilustrații care să lumineze obiectele reale, tangibile ale lumii grecești.

Lucrarea noastră, destinată unui public cultivat și mai cu seamă studenților, nu pretinde să comunice tot ceea ce se știe despre civilizația greacă; de altfel specialiștii sînt de părere că celebrul și remarcabilul „Dicționar de Antichități" al lui Daremberg și Saglio, cu volume uriașe și mii de pagini, este el însuși foarte departe de a epuiza subiectul.

EDITORUL

Această *enciclopedie* este *opera lui*

PIERRE DEVAMBEZ

Conservator-șef
pentru Antichitățile grecești și romane
de la Muzeul Louvre
Director de studii la
École pratique des Hautes Études

în colaborare cu:

ROBERT FLACELIÈRE

Profesor la Sorbona
Director la École Normale Supérieure

PIERRE-MAXIME SCHUHL

Profesor la Sorbona

ROLAND MARTIN

Decan onorific și profesor de greacă
la Universitatea din Dijon

La redactarea acestei lucrări au mai colaborat:

JEAN BEAUJEU, PATRICE BOUSSEL. MARIE-CLAIRE GALPÉRINE,
PIERRE HADOT, JACQUES PIQUEMAL, BERNARD NOËL,
JEAN TROUILLARD, MARIE-ANTOINETTE VINCENT-VIGUIER.

Articolele *sînt semnate* cu *inițialele* autorilor.

Alegerea ilustrațiilor și redactarea legendelor aparțin lui
RENÉ BEN SUSSAN.

în lipsa indicației erei,
toate datele cronologice menționate se înțeleg înaintea erei noastre

ACADEMIA. Grădină publică-gimnaziu situată la periferia Atenei, ca și Grădina Cinosarges si Liceul [vezi cuvîntul]. Academia își datorează numele unui erou local, Academos sau Hecademos. care avea acolo un sanctuar rustic. De la Dipilon (=poarta dublă), situat în cartierul atenian Ceramic, o stradă străjuită de arbori, lungă de circa un kilometru — unde avea loc procesiunea bahică de la Dionisiile Mari — ducea la această pădure sacră, care în sec. al VI-lea a fost înconjurată cu un zid de către Hiparh, fiul tiranului Pisistrate. Academia era închinată Atenei ; aici se puteau vedea cei doisprezece măslini sacri care furnizau uleiul destinat învingătorilor la jocurile Panatenee. În secolul al V-lea, Cimon a amenajat alei lungi, mărginite de pomi. Pentru orășeni, Academia era un loc favorit de plimbare, căutat mai ales vara, pentru umbra și răcoarea sa.

Către 387, Platon, în vîrstă de 40 de ani, a consacrat acest domeniu Muzelor și a întemeiat aici școala sa filozofică. Academia a devenit astfel prima universitate din lume. Platon a predat aici pînă la moarte (347) și tot aici a fost îngropat. Primii săi succesori la conducerea școlii au fost Speusip (347—339) si Xenocrate (339—314). în epoca elenistică, filozofii platonicieni ai „Noii Academii", de exemplu Arcesilau și Carneade, s-au îndepărtat simțitor de învățătura lui Platon, susținînd teoria probabilismului, după care adevărul obiectiv și absolut nu poate fi cunoscut. Academia a fost distrusă în anul 86 de către Sylla. În zilele noastre, arheologii greci efectuează săpături pe aceste locuri.

R. F.

ACARNANIA. Așezată în fața insulelor Leucas și Itaca, Acarnania este o provincie îndepărtată și destul de săracă. De mai multe ori a jucat totuși în viața politică a Greciei un rol de seamă. în 454, Pericle a căutat, zadarnic de altfel, să pună mîna pe orașul Oiniadai ; de la 391 la 387, în luptele dintre Atena și Sparta, Acarnania a fost din nou teatrul unor bătălii importante; în 341, în lupta contra lui Filip, Atena a căutat sprijinul orașelor din acest ținut ; în sfîrșit Acarnania a fost una din regiunile care au atras atenția romanilor cînd au început să se intereseze de Grecia.

P. D.

ACHILLES TATIUS. Romancier grec, autorul cărții *Aventurile Leucipei și ale lui Clitofon* [vezi Romane].

ACROPOLE [AKROPOLIS]. Substantivul comun *acropolis* înseamnă „orașul de sus". Fiecare oraș-cetate grec își avea o *acropole* a sa ; fiind ușor de apărat, ea constituia de obicei nucleul originar al orașelor, unde, o dată cu întemeierea cetății, se instalaseră divinitățile si căpeteniile. (Le-am putea compara cu acele cartiere din partea de sus a numeroase orașe de provincie occidentale, unde locuiesc, în jurul catedralei, descendenții vechilor familii.)

Totuși pentru lumea contemporană există o singură Acropole (cu A mare), cea de la Atena: un platou cu povîrnișuri abrupte, care domină cu 75 pînă la 90 m cîmpia și văile învecinate. Cînd s-a constituit aici, la începutul mileniului II, prima așezare omenească, culmea care se întinde de la est la vest pe o lun-

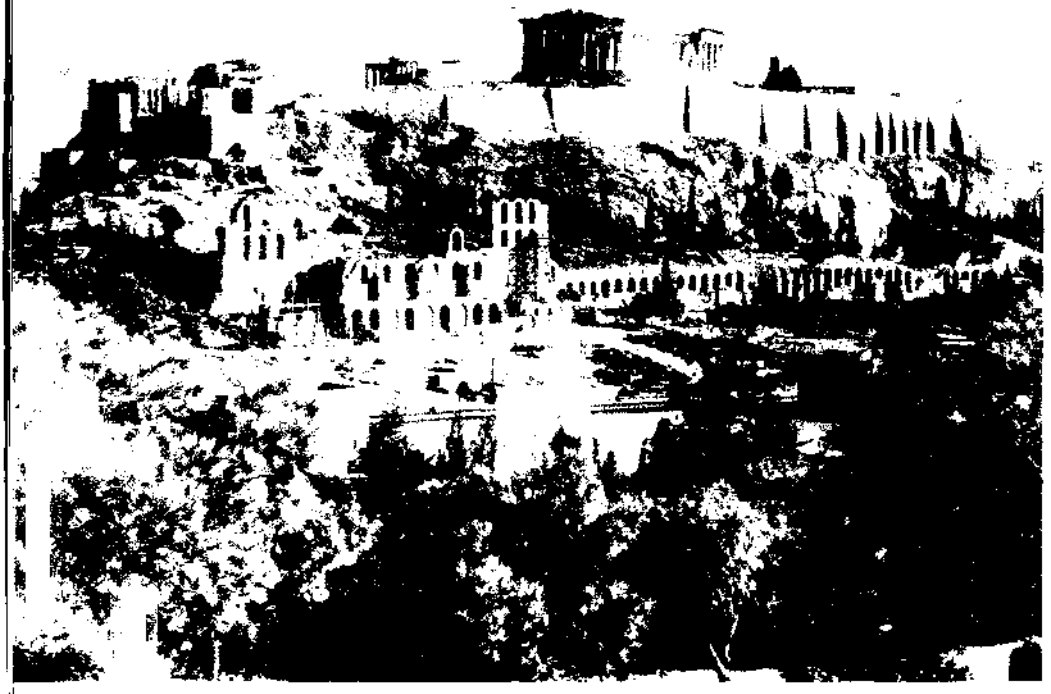

Acropole din Atena. Vedere dinspre sud-est.
Foto H. W. Silvester.

gime de 270 m încă nu arăta ca o tăblie uşor înclinată spre apus, definită de un contur aproape geometric. Era o creastă mai îngustă decît o vedem astăzi, presărată cu gropi si probabil plină de stînci ascuţite. Oamenii aveau să niveleze şi să umple aceste accidente de teren în mai multe etape, pînă în secolul al V-lea, şi să înalţe succesiv construcţii pe un teren aproape neted. Tot în secolul al V-lea un ansamblu de ziduri de susţinere au dat platoului lăţimea sa definitivă (maximum 156 m) şi în aceiaşi timp au transformat trei din povîrnişurile naturale într-un perete vertical de netrecut. Zidul de apărare micenian, din care s-au păstrat doar cîteva scurte porţiuni, înconjura creasta iniţială; era o construcţie uriaşă, de tip ciciopean, înaltă probabil de 10 m şi groasă de 5 sau 6 m. Intrarea se făcea dinspre vest, pe panta cea mai accesibilă, dar mai exista o poartă secundară de urgenţă (cu scară) spre nord. În afară de locuinţele particulare, în incintă se găsea palatul regal, pe locul viitorului Erehteion [vezi cuvîntul]. încă din acest timp citadela aparţinea unei divinităţi feminine, Atena, care, după legendă, se luptase pentru ea cu Poseidon, zeul mării. Acesta lăsase în stîncă urma tridentului său, aproape de locul unde creştea măslinul dăruit de Atena. Nu se ştie precis ce s-a întîmplat cu Acropolea între sfîrşitul perioadei miceniene şi mijlocul secolului al VI-lea. Cînd, în 561, Pisistrate a

ajuns tiranul Atenei, pe Acropole lăcașurile sfinte se învecinau cu locuințele particulare s' abia în 480 terenul, curățat de așezările profane, a trecut în întregime în stăpînirea zeilor nemuritori. Vestigii de frontoane atestă existența, în al doilea pătrar al secolului al VI-lea, a unor mici așezăminte de cult, al căror loc și scop precis nu sînt cunoscute; unul singur a fost identificat: vechiul templu al Atenei numit *Hecatompedon*, pentru că avea 100 de picioare* lungime; către 520 a fost împodobit de fiii lui Pisistrate cu o nouă fațadă de marmură. Tot Pisistrate a înzestrat Acropolea cu prima sa intrare monumentală.

Proiecte grandioase erau în curs de aplicare, cînd, în 480 și încă o dată în 479, perșii au devastat Acropolea. Reconstrucția sanctuarului n-a început în mod serios decît în 447, la inițiativa lui Pericle, care urmărea să ridice prestigiul Atenei și dorea să dea de lucru compatrioților săi. Arhitectul-șef, Fidias, a fost ajutatde un număr mare de colaboratori, arhitecți, sculptori, simpli meșteșugari, În mai puțin de 40 de ani au fost construite Partenonul (447—432), în partea de sud a platoului, Propileele (437—432), care înlocuiau vechea poartă construită, de Pisistrate, și Erehteionul (între 430 și 410), care, singur, adăpostea nouă culte diferite. În afara incintei, într-un sanctuar anex, înconjurat în anul 410 de o balustradă sculptată, a fost ridicat un mic templu în cinstea Atenei Nike (către 428). Zeița Atena era adevărata stăpînă a Acropolei, dar și alte divinități, ca Zeus și Artemis, aveau în sanc-

* În grecește *hekaton*=100, iar *pod-* =picior. (n. tr.)

Acropole din Atena, în primul secol al erei noastre. Macheta de arheologul G. Ph. Stevens. 1: Propileele. 2: Templul Atenei Nike. 3: Sanctuarul Artemide Brauronia. *4:* Hafcoteca. 5: Partenonul. 6: Rotonda consacrată Romei. 7: Incinta lui Zeus *Polieus*. 8: *Erehteionul*. 9: Casa *Areforelor*. *10:* Statuia uriașa a Atenei Promahos executată de Fidias. 11: Pinacoteca. *Foto American School.* Atena.

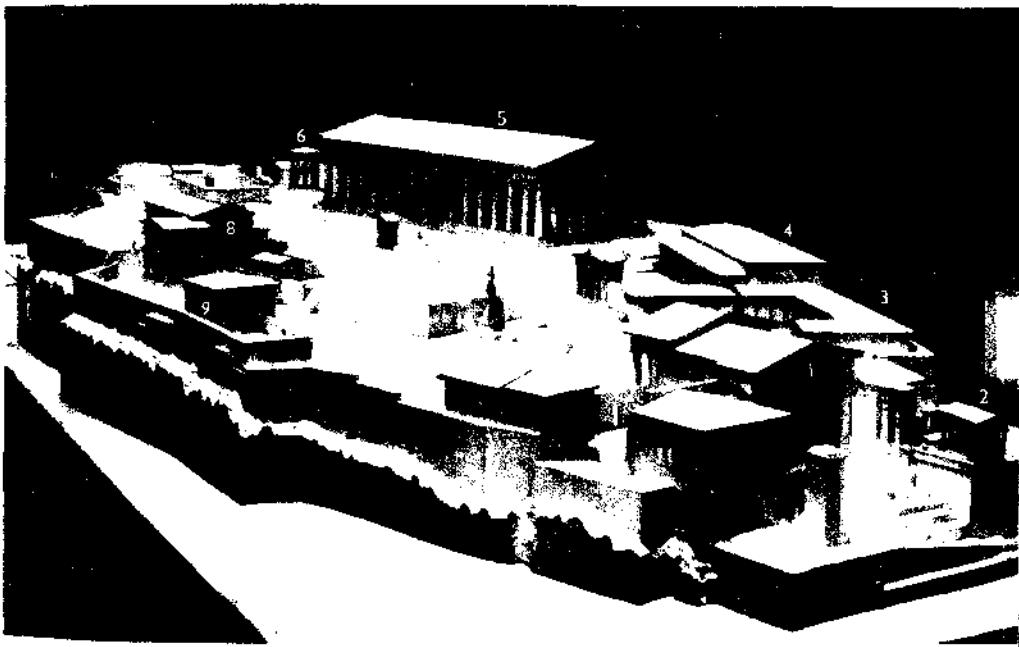

tuar incinte rezervate lor. în afară de edificii, în teritoriul sacru se îngrămădeau nenumărate monumente votive, de la modestele *stele* [vezi cuvîntul], pînă la uriaşa statuie de bronz a Atenei Promahos, înaltă de 15 m. Aspectul Acropolei a rămas aproape acelaşi pînă la sfîrşitul erei păgîne: monumentele votive s-au înmulţit; la sfîrşitul secolului al II-lea, în faţa Propileelor, aproape de balustrada care ducea spre sanctuar, a fost aşezat un piedestal, unde în anul 15 î.e.n. a fost pusă statuia lui Agrippa ; în anul 27 e.n., la est de Partenon s-a construit în cinstea Romei şi a lui Augustus un mic templu rotund; în sfîrşit, sub Caligula sau Claudiu, cărarea în zigzag care urca pînă la Propilee a fost înlocuită printr-o scară monumentală, a cărei construcţie a fost terminată cu 100 de ani mai tîrziu. După ce creştinismul s-a impus, aspectul Acropolei şi al monumentelor sale a suferit transformări radicale. P. D.

ADONIS. Legenda lui Adonis este, foarte probabil, de origine siriană, dar s-a răspîndit în Grecia încă din timpurile cele mai vechi şi pe o scară atît de largă, încît sărbătorile în cinstea sa au cunoscut încă din epoca clasică un mare succes. Adonis era fiul Mirei, care fusese preschimbată într-un arbore, drept pedeapsă pentru incestul comis cu tatăl ei. Nouă luni după metamorfoză, din scoarţa copacului s-a născut Adonis, care a fost luat de Afrodita şi dat în grija persefonei. De atunci Adonis a trebuit să-şi petreacă o parte din an la Persefona şi restul timpului la Afrodita, pe care o iubea şi care se îndrăgostise de el. Idila lor mişcătoare a fost întreruptă brusc de moartea lui Adonis, ucis de un mistreţ întărîtat de Artemis. Afrodita a rămas neconsolată de moartea iubitului ei. Cu ocazia unor ceremonii anuale, femeile plîngeau în amintirea preafrumosului tînăr. Această legendă, al cărei sentimentalism a fost exploatat de arta şi literatura elenistică, a circulat în mai multe variante şi cu diverse adaosuri romanţioase. P. D.

ADRAST [ADRASTOS]. Rege legendar din Argos. Ca să nu contrazică un oracol ce prevestise că va avea ca gineri un leu şi un mistreţ, Adrast a căsătorit pe două dintre fiicele sale cu Tideu şi Polinice, care aveau gravat pe scut chipul celor două animale. Polinice era fiul lui Oedip, iar Tideu al lui Oineu, regele Calidonului. Ca să-l repună în drepturi pe Polinice, izgonit din patria sa, Adrast a pornit contra Tebei o mare expediţie, cunoscută sub numele de războiul „Celor şapte contra Tebei", căci, alături de el, armata avea în frunte încă şase căpetenii. În urma acestei campanii dezastruoase a supravieţuit numai Adrast; el i-a convins apoi pe fiii celor şapte tovarăşi de luptă să-şi răzbune tatii şi astfel a început „războiul Epigonilor", adică al urmaşilor. Propriul său fiu şi-a pierdut viaţa în luptă şi Adrast a murit de supărare.

La primul dintre aceste războaie a luat parte şi prorocul Amfiarau. Ştiind dinainte ce-l aşteaptă şi nevrînd să plece în expediţie, el s-a ascuns, ca să nu răspundă chemării lui Adrast. Dar soţia sa Erifile l-a denunţat, neputînd rezista ispitei de a primi un splendid colier ca preţ al trădării. P. D.

ADUNĂRI. Lumea greacă n-a cunoscut niciodată despotismul oriental şi chiar atunci cînd într-un stat o persoană se impunea la conducere, ea nu neglija părerea concetăţenilor săi. Poemele homerice, care ne dau o imagine fără îndoială destul de fidelă a civilizaţiei miceniene, ni-i arată pe regi adunînd în jurul lor un consiliu restrîns de nobili, ca să discute treburile publice şi convocînd adunarea poporului, în faţa căreia expun hotărîrile pe care aveau de gînd să le ia. Acest sistem cu două adunări a subzistat aproape pretutindeni în lumea greacă pînă la sfîrşitul antichităţii. Sistemul s-a menţinut aproape intact la Sparta, unde *Gerusia* grupează în jurul celor doi regi douăzeci şi opt de bătrîni aleşi în principiu pentru virtutea lor, în timp ce poporul nu făcea decît să aclame propunerile prezentate. Dimpotrivă, în regimurile demo-

Tribuna oratorilor de pe Pnix, colină la vest de Acropole, unde 5-au ţinut Adunările poporului pînă la mijlocul secolului al IV-lea. *Foto Hassia.*

cratice, el s-a modificat în aşa măsură, încît cele două adunări au ajuns să guverneze statul în mod suveran. Aşa s-a întîmplat în special la Atena, unde Consiliul Areopagului, continuator a! Consiliului particular al regilor, îşi limitează încă din timpul lui Solon competenţa sa, iniţia! foarte vagă şi întinsă, la treburile juridice, în timp ce în domeniul politic este înlocuit de un organism nou *Bule* (Senatul): fiecare dintre cele patru triburi existente atunci delegau în *Bule o* sută de membri. Această adunare a jucat în timpul Tiraniei un rol atît de şters, încît realitatea existenţei sale e pusă uneori la îndoială. Cît priveşte poporul în întregimea lui, avem dovada că în anumite cazuri era şi el consultat, de pildă cînd s-a vorbit de o gardă personală pentru Pisistrate.

Cu totul alta e situaţia la sfîrşitul secolului al VI-lea, cînd, o dată cu Clistene, în Atica se instaurează regimul cu două adunări. De atunci *Bule* devine un consiliu de cinci sute de membri desemnaţi prin tragere la sorţi, cîte cincizeci pentru fiecare din cele zece triburi recent *constituite*. Singurele condiţii cerute membrilor săi (*buleutai*) erau : să fie cetăţeni, să aibă cel puţin treizeci de ani şi să fi fost supuşi la *docimasie*, examenul pur formal de moralitate impus oricărui magistrat. „Cei cinci sute" erau numiţi numai pentru un an şi puteau exercita această funcţie cel mult de două ori în viaţă, astfel că, dintre atenienii în vîrstă, mai mult de jumătate fuseseră *buleutai*.

În secolul al IV-lea s-a instituit pentru ei o indemnizaţie de cinci oboli de şedinţă. Şedinţele erau zilnice — cu excepţia sărbătorilor ; timp de 35 pînă la 39 de zile consecutiv, cei 50 de delegaţi ai unuia dintre triburi asigurau permanenţa zi şi noapte. Aceştia erau *pritanii* şi preşedintele lor, ales prin tragere la sorţi în fiecare zi, prezida şi adunările care se ţineau în timpul acestei *pritanii*. El era ajutat în munca sa de un secretar, ales din Consiliu, care trebuia să redacteze procesele verbale ale şedinţelor şi să asigure gravarea şi

expunerea textului hotărîrilor. Senatul avea un rol dublu: să pregătească toate chestiunile care urmau să treacă prin Adunarea poporului și să asigure executarea măsurilor hotărîte de aceasta. El trebuia să se ocupe de problemele cele mai diverse și, așacum precizează un pamflet atribuit în mod greșit lui Xenofon, senatul discuta despre „războaie, finanțe, întocmirea legilor, detalii zilnice ale administrației, despre aliați, tribut, arsenale, temple". în principiu — și acest principiu a fost respectat cu fidelitate pînă la începutul secolului al IV-lea — nici un proiect nu era supus Adunării poporului înainte de a fi fost formulat de *Bule.* Senatul propune numele ambasadorilor, prezintă poporului pe trimișii altor state, supraveghează activitatea diverșilor magistrați, discută despre finanțe, își rezervă dreptul de a judeca anumite procese; într-un cuvînt, competența sa este universală și multiplele sale atribuții justifică frecvența ședințelor. Ultimul cuvînt aparținea, fără îndoială, Adunării poporului, dar exista o artă de a manevra mulțimea pe care senatorii o cunoșteau foarte bine. Această adunare a poporului (*Eclesia*) sau pur și simplu „Poporul" (Demos) înmănunchează în mod efectiv totalitatea corpului civic. în timp ce *Bule* se întrunea într-un local acoperit, numit *Buleuterion*, Adunarea se ținea în aer liber — în timpul lui Clistene în *Agora,* apoi (pînă la mijlocul secolului al IV-lea) pe colina Pnix, la vest de Acropole, iar în cele din urmă în teatrul lui Dionisos.

Bineînțeles însă că, în nici o împrejurare, atenienii n-au asistat cu toții la vreo astfel de ședință; nici măcar instituirea, la începutul secolului al IV-lea, a jetonului de prezența în valoare de 3 oboli n-a putut suprima abstenționismul. Lucrul nu e de mirare, căci Adunarea se întrunea cu regularitate de patru ori în cursul unei *pritanii* — fără a mai pune la socoteală convocările de urgență în cazurile grave — și mulți cetățeni locuiau la țară, unde erau reținuți de munca cîmpului. Asistența era totuși numeroasă: anumite hotărîri, mai ales cele referitoare la ostracizări, nu puteau fi luate decît prin cel puțin 6000 de voturi. Astfel că Adunarea poporului semăna probabil mai mult cu mitingurile decît cu parlamentele noastre. Mitinguri de o înaltă ținută, și care nu puteau fi tulburate de întîrziați, fiindcă, de îndată ce începea ședința, polițiștii sciți întindeau o frînghie care împiedica accesul întîrziaților. Adunarea îmbrăca un caracter religios: începea cu un sacrificiu, se recitau rugăciuni și se rosteau blesteme contra celor care vor înșela poporul; președinția nu era supusă contestațiilor, căci ea revenea de drept epistatului pritanilor. pînă în 378, iar după această dată, unuia dintre cei nouă *proedroi*, trași la sorți dintre senatorii celor nouă triburi care în acel moment nu aveau pritania. Nu se discuta nici o propunere care să nu fi fost examinată în prealabil de *Bule,* lucru ce nu răpea nimănui posibilitatea de a prezenta o contrapropunere referitoare la același subiect sau eventuale amendamente, și nici dreptul de a cere ca Senatul să ia în considerare un proiect sau altul, înainte de a fi supus Adunării poporului. Președintele dă cuvîntul cui îl cere; oratorul urcă la tribună și își așază pe cap coroana de mirt, care-i punea sub protecția divină si îl făcea inviolabil. în fața unui public care uneori își manifestă violent sentimentele, dar care, după spusele lui Aristofan, îl ascultă de obicei cu gura căscată, oratorul își expune punctul de vedere, pe care alții îl vor aproba sau critica. Cînd discuția s-a terminat, se votează, aproape totdeauna prin ridicarea mîinii. (Există totuși cazuri cînd se votează prin buletin secret, de exemplu în propunerile de ostracizare.) Nimic nu obligă poporul să urmeze avizul Senatului. Rezultatul o dată proclamat, orice cetățean poate să ceară ca, într-o ședință ulterioară, chestiunea să fie reluată, iar dacă propunerea adoptată se dovedea ilegală, autorul ei era pasibil de sancțiuni aspre.

Afrodita, cunoscută sub numele de *Venus din Milo*. Circa 100, Muzeul Louvre, *Foto Tel*.

Un sistem mai liberal și mai prudent totodată nici nu ede conceput: totul era în așa fel organizat, încît să lase fiecăruia cea mai largă inițiativă, evitînd și riscul unor hotărîri necugetate. Totuși acest procedeu prea încet li s-a părut nesatisfăcător atenienilor din secolul a! IV-lea, care au luat obiceiul să discute în Adunare și propuneri neexaminate în *Bule*. într-adevăr, cele două organisme discutau în fond aceleași probleme: redactarea decretelor și legilor, relațiile cu celelalte cetăți, politica financiară, desemnarea si controlul magistraților.

Acestea sînt cele două adunări care conduceau viața publică a Atenei. Dar, dacă ținem seama de sensul strict al cuvîntului, nu trebuie să uităm că și colegiile magistraților pot fi considerate niște Adunări, ce e drept restrînse, și același lucru se întîmplă cu tribunalele, ca Areopagul, și mai ales cu Heliaia, care avea șase mii de membri, împărțiți în secții de cîteva sute. în felul acesta, era respectată inițiativa și libertatea fiecăruia și în același timp acestea erau supuse unui control, prin judecata unui organism colectiv.

P. D.

AEZI [AOIDOI]. Poeți epici care-și declamau versurile acompaniindu-se la citară. [Vezi Epopeea și Homer].

AFRODITA [APHRODITE]. Afrodita era zeița frumuseții și a iubirii. Una dintre tradițiile mitologice povestea că s-a născut în insula Cipru, din spuma mării, probabil pentru că aici s-a păstrat amintirea zeiței orientale pe care o aflăm reprezentată în statuete siriene încă dintr-o epocă foarte îndepărtată. Zeița aceasta apare goală, cu mîinile pe sîni, ca și cum ar vrea să reverse asupra lumii laptele său hrănitor. Grecii au transformat curînd această zeiță protectoare a fecundității într-o personalitate caracterizată mai subtil. Ei povesteau că Afrodita era fiica lui Zeus și a Dionei și îi atribuiau aventuri de dragoste în care sentimentul e pus pe aproape același plan cu instinctul sexual elementar. Căsătorită cu Hefaistos, un zeu diform și necioplit, Afrodita se consolează cu Ares : cei doi amanți sînt surprinși de soțul înșelat si aventura lor amuza tot Olimpul.

Din originea sa asiatică Afrodita a păstrat o slăbiciune vizibilă pentru dușmanii grecilor : în războiul troian a ținut cu troienii și se povestea că Anhise nu i-ar fi fost indiferent. Tot în Orient, dar mai tîrziu, a înflorit dragostea ei cea mai puternică, pentru Adonis ; împreună cu ea au plîns admiratoarele acestuia cînd tînărul și frumosul păstor a fost lovit mortal de un mistreț. Afrodita este reprezentata adesea alături de fiul său Eros (Amor); săgețile trimise de copilul-arcaș ea le îndreaptă către inimile în care vrea să aprindă focul iubirii,

P. D.

AGAMEMNON. Acest fiu al lui Atreu a fost victima cea mai celebră a blestemului care apăsa asupra urmașilor lui Pelops. Ca rege al Argolidei, a exercitat, după cît se pare, un fel de hegemonie — cel puțin morală — asupra celorlalți baziei (*basileis*) din Peloponez. în această calitate Agamemnon a primit comanda expediției împotriva Troiei; după cum se știe, Elena, soția infidelă care fugise cu Paris, trebuia înapoiată soțului său Menelau, regele Spartei. Chiar de la plecare soarta 1-a lovit pe nefericitul Agamemnon: vînturile fiind potrivnice, flota care trebuia să ducă pe războinici spre orașul lui Priam a fost imobilizată în micul port Aulis. Imediat a fost consultat oracolul, care a răspuns că vînturile vor deveni favorabile numai dacă va fi sacrificată zeiței Artem is însăși fiica regelui. îndurerat, Agamemnon a rugat-o pe soția sa Clitemnestra, rămasă la Argos, să vină la Aulis cu Ifigenia, fiica lor, sub pretextul că vrea s-o mărite cu Ahile. O dată sosită în tabără, cu toate blestemele soției sale, Agamemnon a dat-o pe Ifigenia proorocului Calhas, care a sacrificat-o pe altarul lui Artemis. (Altă variantă a legendei pretinde că zeița a înlocuit-o în ultima clipă pe tînăra fată cu o căprioară,

iar pe Ifigenia a luat-o să-i fie preoteasă în îndepărtata Tauridă).

Expediția a pornit, și timp de zece ani Agamemnon s-a războit cu troienii, avînd necazuri și cu concetățenii săi; a rămas celebră cearta sa cu Ahile, căruia i-o răpise pe sclava Briseis, ceartă ce a inspirat mai multe episoade din *Iliada*. După cucerirea Troiei, Agamemnon s-a întors acasă, aducînd cu sine pe prințesa trojană Casandra.

În lipsa soțului, Egist, vărul Clitemnestrei, a devenit amantul ei; cuplul adulterin a omorît cu cruzime pe Agamemnon și pe Casandra, chiar în ziua sosirii lor. Copiii iui Agamemnon au fost: nefericita *Electra*, pe care Clitemnestra a măritat-o cu un simplu țăran ca să nu poată avea pretenții la tron, și Oreste care a crescut în acest palat al crimei si care mai tîrziu s-a exilat singur; ca să-si răzbune tatăl, Oreste i-a ucis pe Egist și pe Clitemnestra. Din cauza acestui sfîrșit tragic, dar poate si fiindcă personifica puterea legitimă, Agamemnon apare, cu toate greșelile lui, ca un personaj destul de simpatic în dramele pe care le-a inspirat autorilor antici povestea lui. P. D.

AGATARH [AGATHARKHOS]. Pictor originar din Samos, Agatarh a lucrat la Atena în același timp cu Zeuxis, în ultima treime a secolului al V-lea, și a devenit celebru prin relațiile sale cu Alcibiade, care l-a sechestrat în casa sa pînă i-a terminat decorația interioară. După mărturia lui Vitruviu, Agatarh ar fi introdus primul perspectiva (într-un tablou ce reprezenta o scenă tragică) și a explicat mai tîrziu această inovație într-o carte a sa. Se crede că acest comentariu ar fi stat la baza teoriei filozofilor Anaxagora și Democrit despre perspectiva geometrică.

R. M.

AGATON [AGATHON]. Poetul tragic atenian Agaton a trăit în jumătatea a doua a secolului al V-lea; din opera lui, care s-a bucurat de o mare celebritate, nu s-a păstrat totuși nimic. În *Poetica*, Aristotel îi citează mai des chiar decît pe Eschil. Aristofan a făcut din Agaton un personaj de comedie în *Thesmophoriazusai*, iar Platon l-a introdus ca interlocutor în *Banchetul*; în acest dialog se relatează că Agaton, ca să-și sărbătorească victoria obținută într-un concurs de tragedii, a invitat la cină pe Socrate, Aristofan și alți convivi, cărora spre sfîrșit li s-a adăugat și Alcibiade, Agaton a exercitat o puternică influență asupra evoluției genului tragic, înlocuind cîntecele corului cu simple interludii muzicale, fără legătură cu subiectul piesei.

R. F.

AGELADAS. Este reprezentantul cel mai de seamă al scolii de sculptură din Argos, care a reușit, la începutul sec. al V-lea, să îmbine structurile greoaie și solide ale artei doriene arhaice cu influențele venite din est prin Intermediul Corintului și Sicionei. Se spunea că Ageladas a fost profesorul lui Polignot și Fidias, atît de mare îi era renumele. A sculptat multe figuri de atleți, citate de Pausanias cu ocazia vizitei sale în pădurea sfîntă Altis din Olimpia. El a știut să înfățișeze și chipuri de zei, între care e celebra statuia lui Zeus din Itomat. A fost și sculptor animalier. La Delfi a lucrat o ofrandă comandată de tarentini: un șir de cai de bronz întovărășiți de sclave mesapiene. Tot el a fost autorul unei cunoscute cvadrige de curse, oferite la Olimpia de Cleostene din Epidamn. Prin tratarea unor genuri deosebite, Ageladas s-a impus într-adevăr ca maestru al marilor sculptori din secolul al V-lea. R. M.

AGESILAU [AGESILAOS]. După victoria obținută asupra Atenei, care a pus capăt, în 404, războiului peloponeziac, Sparta a întreprins o serie de campanii împotriva teritoriilor din Asia Mică stăpînite de persi. Cele mai strălucite dintre aceste expediții au fost conduse de Agesilau, care a ajuns rege în 397. Fiind mic și șchiop, concetățenii săi își băteau joc de el; era însă un om curajos și un bun general. Armata condusă de el a

pătruns adînc în interiorul Frigiei și a ocupat chiar capitala Lidiei, Sardes. Agesilau evita luptele deschise și campaniile lui erau îndeobște expediții de jaf, fără răsunet politic ; ele permiteau acelora dintre greci care nu acceptaseră supremația lacedemoniană toată libertatea de acțiune în pregătirea unei revanșe. Succesele lui Agesilau au fost de scurtă durată: distrugerea flotei spartane la Cnid de către Conon, un atenian trecut în solda perșilor, i-a împiedicat pe spartani să mai atace pe Marele Rege pe propriul său teritoriu. P. D.

AGORA. în civilizațiile moderne nu există echivalent pentru noțiunea de agora. Cuvîntul *agora*, cu care grecii de astăzi denumesc încă tîrgul și e utilizat de traducătorii textelor antice pentru a desemna centrul vieții publice, nu evocă *nici aspectul esențial, nici* sensu*l* profund al unei ogora din antichitate. Termenul indica într-adevăr o „piață" (în accepția actuală), care η-a căpătat decît în anumite locuri și destul de tîrziu aspectul impunător pe care îl sugerează cuvîntul *agora.* Aici se țineau întrunirile și tot aici se înghesuiau dughenele negustorilor. Dar această piață era înainte de orice — si tocmai acest lucru ni-l putem cu greu închipui — centrul sacru al vieții cetățenești; inima și creierul *polisului* — instituție inexistentă azi, străină nouă și pe care *noi* o denumim (cu un termen impropriu) „cetate". Loc „sfînt' în sensul propriu al cuvîntului: în Atena secolului al IV-lea, conform unui obicei probabil foarte vechi, la capătul străzilor care duceau la *agora,* erau așezate vase cu apă pentru purificarea rituală, întocmai ca la intrarea într-un sanctuar. Accesul în agora era interzis deșfrînaților precum si, din vremea lui Dracon, celor acuzați de omor. Ca si ia sanctuare, perimetrul era marcat prin pietre de hotar, în *agora* se odihnea — în caz că se păstrase— *trupul întemeietorului cetății:* tot aici se aflau uneori și alte *morminte,* la fel de venerabile, precum si altare si temple consacrate zeilor care ocroteau statui. In cinstea divinităților și a eroilor aveau loc diverse ceremonii, astfel că o *agera* nu era numai un loc de cult, ci și de sărbătoare, amenajat cîteodată potrivit acestui scop (de exemplu, la Corint s a găsit urma unei linii de start în cursele de torțe). Dacă în *ogora* se țineau numeroase adunări politice, dacă multe tribunale își aveau sediul aici, dacă alte edificii oficiale — săli de întrunire, arhive etc. — erau construite în jurul ei, aceasta se explică prin faptul că zeii și eroii protectori se găseau acolo pentru a-i inspira pe cei ce deliberau.

După cum se vede, o *agora* nu era altceva decît o piață publică. Importanța ei a crescut o dată cu dispariția puterii regale: regii își aveau reședința pe Acropole și tot pe Acropole *împărțeau* dreptatea, își convocau sfetnicii și cîteodată chiar *poporul,* ca să-i aducă la cunoștință hotărîrile luate. După căderea monarhiei, Acropole continuă să domine cetatea prin prestigiul ei istoric, dar sediul conducerii politice, de aici înainte colective, se mută în partea de jos a orașului, în mijlocul locuințelor poporului. De aceea, aproximativ în sec. al VIII-lea, „piața" Atenei se instalează la picioarele vechii coline stîncoase, într-un spațiu liber care fusese pînă atunci un cimitir. La Atena, ca în toate orașele mai vechi, locul numit *agora* a căpătat un aspect monumental abia după mai multe secole (sec. al II-lea) Extinderi succesive au modificat încetul cu încetul aspectul acestei piețe, *la* început foarte mici, dar înfrumusețate de Cimon imediat după retragerea perșilor si îmbogățite cu construcții noi, pînă cînd a fost împodobită esplanada cu porticuri somptuoase, datorita dărniciei regilor Pergamului.

în orașele fondate mai recent, mai întîi în Ionia, la Milet și apoi la Pireu, un adevărat plan urbanistic prevedea pentru *agora* un spațiu vast, rezervat în cadrul rețelei străzilor ; astfel arhitectii puteau să-i dea încă de la început un aspect monumental, *înconjurînd-o* din trei sau patru părți cu porticuri. In această mare răscruce, așezată în centrul cetății, era normal ca populația să se adune nu numai în

Agoraua Atenei. Drumul procesiunilor de la serbările Panateneе. In fundat- S·oa lui Atalos (reconstrucție modernă), *Foro Hassia.*

scopuri politice și religioase, și agora devine inevitabil locul unde se pun la cale afacerile. Această funcție, esențială pentru noi, nu se află însă pe primul loc la greci, iar intelectualii erau nemulțumiți că, în însăși *inima* acestui organism social care era cetatea, printre altare, la picioarele statuilor ridicate în cinstea eliberatorilor patriei, negustori ambulanți își etalau mărfurile și că interesele mercantile întinau acest loc unde ar fi trebuit ca oamenii să se gîndească numai la interesele statului.

Comerțul a pus stăpînire totuși pe *agora* în așa mare măsură, încît funcționarii însărcinați cu supravegherea piețelor au primit numelede *agoranomi.* La Atena s-a încercat de mai multe ori ca activitățile negustorești să fie împinse în afara anumitor zone rezervate cultului și exercitării vieții publice. La Pireu și în alte orașe, edilii au procedat mai radical, creînd o a doua piață, rezervată exclusiv comerțului și instalată din această cauză alături de port. Chiar atunci cînd Grecia și-a pierdut independența, agoralele bogate în amintiri istorice au rămas, ca și *acropolele,* simbolul comunității spirituale care dădea viață cetății.

P. D.

AGORACRIT [AGORAKRITOS]. Originar din Păros, Agoracrit a fost cel mai drag, dacă nu chiar cel mai bun, dintre elevii lui Fidias. Se spunea că acesta îl iubea așa de mult, încît îi îngăduia să semneze propriile sale opere. Noi îl cunoaștem doar din renume ; printre altele, a sculptat în marmură o imensă statuie [vezi cuvîntul] de cult pentru sanctuarul zeiței Nemesis de la Ramnus, în Atica. Singurele fragmente pe care le cunoaștem aparțineau bazei sculptate si poartă amprenta unui stil foarte clasic. Nu e însă sigur că acest relief, reprezentînd pe Elena și Leda, ar fi lucrat de aceeași mînă care a modelat imaginea statuară a zeiței Nemesis.

P. D.

AGRICULTURA. După *legendă,* Demeter (la romani Ceres), zeița recoltelor, a dat eroului atic Triptolem primul spic de grîu. S-a emis ipoteza că Demeter a substitu-

Secerătorii. Detaliu de pe un vas de steatită, găsit la Haghia Triada. Secolul al XVIII-lea. Muzeul din Heraclion. Foto *Hassia.*

it-o pe Isis, fiindcă grecii credeau că strămoșii lor au învățat agricultura de la egipteni. Tăbliţele miceniene, descifrate m 1953 de M. Ventris, ne dau cîteva informații despre economia agrară aheeană din sec. al XIII-lea. Putem deduce de aici importanța covîrșitoare a agriculturii si a creșterii animalelor. în tablete se vorbește despre grîu, orz, smochini, miere, miei, capre, porci, cai si măgari. Mai tîrziu, Homer descrie vastele domenii regale, de pildă în episodul „Scutul lui Ahile", din cîntul XVII) al O/odei. Citim pe rînd despre arat, secerat, culesul viilor, creșterea animalelor:

„Apoi Hefaistos închipuie un mare ogor cu pâmîntul
Moale ți gras și de trei ori brăzdat și pe dînsul cum ară
Mulți arători si jugari și mînă într-o parte și alta."

Mai figurează acolo o țarină a regelui:

„Mai izvodește și-o holdă frumos răsărită, pe unde
Seceri *tăioase* ținînd tot secera *lanul* argații.
Altele *maldurile-adună*, fac snopi *și le leagă cu* paie.
Trei legători se tot strâduie la *măldurit*...
. . . . . *iar la mijloc tăcut* regele*
Stă cu toiagul pe-o brazdă *și caută vesel la* dînșii.
Sub un *stejar* la o parte vătafii-ngrijesc de mîncare,
După *ce-njunghie* un *bou* încălat; . . . . "

* În text *moșierul* (n, trad.).

„Mai făurește-o mîndrețe de vie -ncărcată de struguri,
V/ta, butucii-s de aur, ciorchinele toate sînt negre
Și în haraci de argint se sprijină vița prin vie"

„Face și o ciurdă de boi cu țapeșe coarne, cum boii,
Unii din aur și alții din alt cositor, o iau razna
Dintr-un ocol și, mugind, o întind la pășune spre malul
Rîului cel vuitor unde cresc îndoioasele trestii,
Patru păstori, și tuspatru de aur, pășesc după vite,
Nouă zăvozi vin după ei repezi."

„Meșterul faur vestit mai face pe-o vale frumoasă
Pajiște mare pe unde-s pășunile oilor albe
S-acoperite colibe și staule și saivane."[1]

În Odiseea, vorbindu-se despre Itaca, apare turma de porci a lui Eumeu, alte turme de oi și de capre, frumoasa livadă și micul ogor de lîngă oraș, cultivat de Laerte.

Dacă Homer ne descrie marea proprietate, Hesiod, către sfîrșitul sec. al VIII-lea, ne înfățișează pămîntul unui țăran sărac de la Ascra, din Beoția, care e însuși autorul: „Orășel blestemat, iarna rea, vara aspră, niciodată plăcut". Poemul său didactic *Munci și zile* este primul manual de agricultură pe care îl avem. El ne învață mai întîi cum să facem un plug:

„Lemne să-ndoi cît mai multe, si încovoiat dacă afli
Vreunul de cer, în ogor sau la munte, tu adu-l acasă.
Pentru arat acest lemn decît oricare altu-i mai trainic,
Cînd al Atenei ortac în pîaz înfingîndu-l temeinic,
Lîngă proțap îl tocmește și-l prinde cu zdravene cuie.
Pluguri în casă tu două să ai: întocmit fie unui,
Celălalt, dintr-o bucată, căci astfel va fi și mai bine.
Dacă se frînge întîiul, la celălalt boii-njuga-vei.
Cele mai bune proțapuri din ulm se pot face sau dafin,
Piaz de gorun și grindei de stejar". , . '.

Apoi Hesiod arată care e vremea potrivită pentru muncile cîmpului și arta de a le îndeplini:

[1] Homer, *Iliada*, trad. Murnu.

Semănător și plugar. Detaliu de pe o cupă cu figuri negre. Al treilea pătrar al secolului al VI-lea. British Museum.

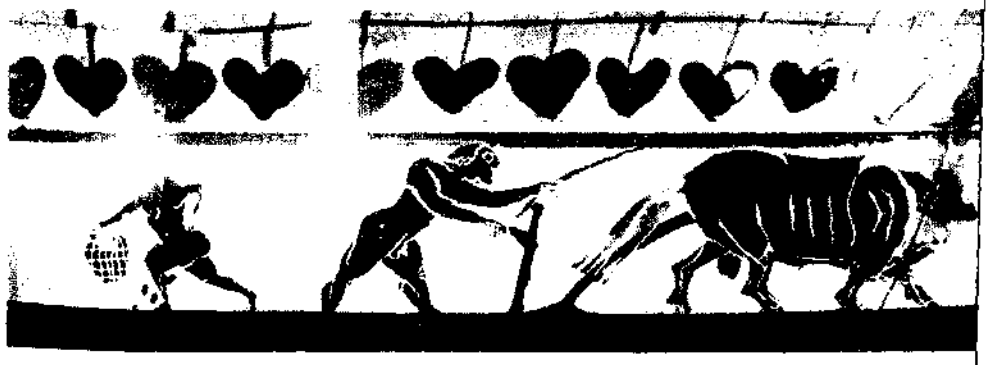

„Cînd Găinușa din At/as născută pe cercuri răsare
Tu secerișul să-ncepi, iar aratul, cînd ea va apune"
. . . . . .
„Însă cînd scade o soarelui pară o dată cu-arșița
Năbușitoare, iar Zsus puternicul face să cadă
Ploaia de toamnă . . . . . .
Timpul în care copacul, lovit de secure, de carii
Nu e atins, nici mai crește, frunzișul îi cade, atuncea
Vremea e lemne să tai, de vrei să faci treaba la vreme."
. . . . . .
„Seama să iei de îndată ce-auzi al cocoarelor strigăt
Care m fiecare an pe sus printre nouri răsună.
Ele vestescu-ne vremea de-arat și ne-arată a toamnei
Ploi, ce de grijă vor umple pe-omul ce nu are vite."[1]

în sfîrșit, în sec. al IV-lea, Xenofon a scris *Economicul*. Aici el vorbește despre economia domestică și, cum toate acestea se petrec la țară, lucrarea devine spre sfîrșit un tratat de agronomie. Xenofon arată cum se recunoaște natura unui teren, cum se pregătește ogorul (lăsat în pîrloagă), cum să semeni, să plivești, să seceri, să bați și să vînturi grîul; cum să îngrijești pomii fructiferi — mai ales măslinul și smochinul — și vița de vie. De altfel, în această lucrare, spre deosebire de cea a lui Hesiod, e vorba de un domeniu mai mare, unde proprietarul nu lucrează ogorul cu mîna sa, ci dirijează numeroși muncitori agricoli; a ști să conduci oamenii e o artă care trebuie învățată. Xenofon face un elogiu entuziast al agriculturii: „Această ocupație este totodată o sursa de plăcere, un mijloc de a-ți mări casa. un mijloc de a-ți antrena corpul în tot ce știe să facă un om liber". Aceste trei puncte sînt dezbătute pe larg, ca în cele din urmă Xenofon să conchidă: „Agricultura este mama si doica tuturor meșteșugurilor".

în Grecia clasică, regimul proprietății funciare variază mult de ia un stat la altul. La Sparta fiecare cetățean posedă, în principiu, un teren inalienabil, *cleros*, de mărime mijlocie, care este lucrat de hiloți și produce anual circa 80 de medimne (40 hectolitri) de grîu, precum si măslini și struguri. De fapt însă, anumite familii s-au îmbogățit pe seama celorlalte, și pînă la urmă un număr mic de cetățeni a ajuns să aibă vaste latifundii, în timp ce ceilalți abia aveau cu cese hrăni. în schimb în Tesalia regimul marii proprietăți a constituit totdeauna regula. în Atica marile proprietăți ale eupatrizilor fuseseră fărîmițate de timpuriu. în epoca lui Solon, prima clasă de cetățeni, din care se recrutau arhonții, cuprindea pe atenienii al căror venit anual atingea sau depășea 500 medimne (250 hl) de grîu. Aceștia erau *pentacosiomedimnii*. După ei veneau cavalerii și zeugiții, care aveau un venit anual minim de 300, respectiv de 200 medimne. Majoritatea cetățenilor o formau *teții*, adică sărăcimea, care nu trăia decît dintr-un salariu; mulți se îndatoraseră și nu mai aveau pămînt, acesta trecînd în proprietatea altora. Solon, în 534, prin legea *seisahteia*, stabilește o ordine mai justă, după cum se laudă el însuși în versurile: „Venerabilă Mamă a Olimpienilor, Pămîntu! cel negru, căruia i-am smuls țărușii înfipți pretutindeni, poate să depună mărturie despre aceasta. Sclav altădată, acum este liber".

în sec. al V-lea, la Atena se puteau distinge trei feluri de proprietari agricoli: micul proprietar, care, la fel ca Hesiod odinioară, își cultiva ogorul cu propriile sale mîini (*autourgos*), ajutai de cîțiva sclavi; cel ce se mulțumește să-și supravegheze sclavii și muncitorii agricoli care lucrează pămîntul de pe moșia sa, ca Xenofon la Scilus sau Ishomahos (un

[1] Hesiod, *Munci și zi/e*, Ed. Științifică, 1957.

personaj din *Economicul*); în sfîrșit, proprietarul care locuia la oraș, iar pămîntul și-l încredința *unui* vechil, cu condiția ca acesta să-i dea o parte din produse în natură sau echivalentul lor în bani, așa cum proceda Pericle, reținut la Atena de sarcinile sale publice.

Între reforma lui Solon și războiul peloponeziac, situația țăranului atic pare să fi fost destul de bună. Strepsiade, în *Norii* lui Aristofan, evocă timpurile în care, înainte de a fi constrîns de război să se refugieze la Atena, ducea la țară „o viață foarte plăcută, în trîndăvie, lăfăindu-se în voie, avînd din belșug albine, oi și măsline". Într-adevăr, „cîmpiile din Mesogaia, Cefisos si Eleusis produc din belșug cereale și legume; Diacria este acoperită cu vii frumoase; de-a lungul Parnesului se întind numeroase păduri și crînguri; pe înălțimi, de exemplu pe Himet, albinele umplu stupii; *pretutindeni* livezile de măslini produc untdelemn neprețuit, care se cumpără cu aur" (G. Glotz). În timpul războiului peloponeziac, dușmanii invadau Atica în fiecare primăvară si o pustiau tăind viile și măslinii ; în cele din urmă, s-au instalat în post fix fa Deceleea. Acest război a dus la creșterea *generală a prețurilor* și l-a *silit* pe *micul* proprietar să se îndatoreze, căci nu mai putea trăi din peticul lui de pămînt. De aceea, țăranii din teatrul lui Menandru, spre deosebire de cei din comediile lui Aristofan, deplîng mereu soarta lor vitregă și ingratitudinea pămîntului, tot numai pietriș sterp.

Pe de altă parte, tehnica agricolă a rămas totdeauna rudimentară. De obicei se făceau arături de trei ori pe an: primăvara, vara și toamna, dar asolamentul pămîntului nu era cunoscut: țăranii se mulțumeau să lase în paragină cîmpul un an din doi. Nu se cunoșteau îngrășămintele chimice, iar bălegarul era neîndestulător în regiunile neprielnice creșterii vitelor. Totuși, începînd cu sec. al IV-lea, „agronomii" studiază ameliorarea solului, iar pomicultura devine un obiect de cercetare și cunoaște anumite progrese. Plugul însă, tras de un bou sau de un catîr, care de la *Hesiod* nu se mai perfecționase, nu permitea decît arătura la suprafață, iar restul se făcea cu cazmaua și sapa. Treieratul griului se făcea așa cum vedem pînă astăzi în unele regiuni înapoiate din Grecia: snopii erau întinși pe o arie pavată cu *lespezi*, într-un loc bătut de vînt, apoi erau striviți de cai sau măgari, care se învîrteau în cerc, legați cu o funie lungă de un țăruș central. Grîul era apoi măcinat de sclave în piulițe, cu ajutorul unui pisălog de lemn sau de piatră. Grîul și orzul produs de Atica nu ajungeau pentru consum, astfel că Atena era obligată să *importe* la prețuri ridicate cantități considerabile de cereale din Egipt, Sicilia sau Pont (Crimeea de astăzi). Presarea măslinelor se făcea într-o piuliță prevăzută cu cioc, sau la fund cu o gaură prin care se scurgea zațul (întrebuințat apoi ca îngrășămînt). Pentru obținerea untdelemnului se mai folosea un fel de moară, alcătuită din două pietre, una fixă și alta mobilă, învîrtite de sclavi. Munca lor la această moară era socotită la fel de grea ca și cea din minele de la Laurion.

Legumele erau rare și scumpe, fiind *aduse* îndeobște din ținuturile învecinate ale Megaridei sau Beoției, Totuși, în sec. al IV-lea, țăranii din Atica au ajuns să producă varză, *linte*, mazăre, ceapă și usturoi și să aclimatizeze cucurbitaceele din Egipt. În Atica nu existau fînețe bune pentru cai, în *timp* ce Beoția și mai ales *Tesalia* aveau pășuni care permiteau o creștere intensivă de animale. În 490, la bătălia de la Maraton, atenienii n-au avut cavalerie; mai tîrziu și-au format un corp de cavalerie, care n-a depășit însă niciodată 1000 de cai. În schimb, porcii, mieii, caprele se găseau din belșug în Atica. Caprele și mieii erau duși la pășunat în munții de la hotarele țării *(eshatiai)*. Strepsiade, în *Norii* lui Aristofan, spune fiului său. „C1nd vei fi mare, vei aduce caprele din muntele Feleas, îmbrăcat ca și tatăl tău într-o piele de ied". Este vorba de *diftera*, veșmînt tipic al țăranului grec.

R. F.

AGRIGENT. Agrigentul este astăzi una dintre cele mai mărețe așezări antice ale Siciliei, cu șirul ei de edificii care, din înaltul colinei, privesc către sud, spre marea ce desparte insula de coasta africană. Templul lui Hefaistos și templul Dioscurilor, Olimpeionul (ale cărui figuri de giganți, așezate între coloane, sprijineau odinioară pe brațele lor îndoite arhitrava), templul lui Heracles și templul „Iunonei Lacinia" — toate se aliniază la intervale neregulate. Ele sînt destul de bine păstrate, ca să dea în ansamblu impresia de monumental și destul de ruinate, ca să confere peisajului acel pitoresc atît de gustat în secolul al XVIII-lea e.n.

Toată această splendoare datează din secolul al V-lea. Pe atunci Agrigentul nu avea un trecut prea îndepărtat. Întemeiat în 580 de coloniști veniți din Gela, a cunoscut între 565—549 tirania lui Falaris, a cărui cruzime avea să rămînă legendară; a purtat războaie cu vecinii, apoi a devenit destul de puternic pentru a zdrobi în 480, sub conducerea lui Teron (480—472) și cu ajutorul siracuzanilor, armata cartagineză la Himera. Victoria și prăzile au îmbogățit dintr-odată cetatea, au populat-o cu mii de sclavi și i-au asigurat autoritatea asupra ținuturilor din jur. Atunci au fost plănuite si realizate construcțiile care, după expresia lui Pindar, au făcut din Agrigent „Cel mai frumos oraș al muritorilor". Preocuparea pentru împodobirea orașului a făcut ca necesitățile vitale ale statului să treacă pe planul al doilea; sub regimul republican, care a înlocuit tirania, agrigentinii au neglijat exercițiile militare și astfel, în 406, cartaginezii au putut să cucerească orașul și să-i dea foc. În cursul secolului al IV-lea, Agrigentul s-a populat din nou, dar nici atunci, nici mai tîrziu, sub stăpînirile succesive ale romanilor, a cartaginezilor si apoi din nou a romanilor nu și-a mai redobîndit gloria și prosperitatea de odinioară,

P. D.

AHEI [AKHAIOI]. Poemele homerice desemnează pe greci sub numele de „ahei",

Agrigent. Templul D, numit „templul Iunonei Lacinia". Altarul văzut din pronaos. Circa 440 425. Foto Hirmer.

termen mai precis şi mai potrivit decît acela, prea restrîns, de „micenieni", întrebuinţat în generai de arheologi cînd denumesc populaţiile stabilite în Grecia celui de al doilea mileniu. Aheii aparţin primului val de *năvălitori*, care, veniţi din nord către secolul al XX-iea, au ocupat extremitatea meridională a Peninsulei Balcanice. Drumul urmat de invadatori este încă subiect de controversă. Cînd au pătruns în Grecia, erau nişte adevăraţi barbari şi năvălirea lor a întîmpinat destulă rezistenţă. Unele credinţe şi obiceiuri ale aheilor s-au înrădăcinat însă puternic în pămîntul elenic. Cînd au stabilit contacte maritime cu cretanii, aheii au ştiut să înveţe la şcoala acestora; astfel a luat naştere puterea şi *Civilizaţia micenianâ* [vezi cuvîntul, la litera M]. O mică provincie din Peloponez a păstrat numele de Ahaia. P. D.

AHERONUL [AKHERON]. Aheronul este un fluviu real care se varsă în Adriatica, după ce a străbătut ţinuturile sălbatice ale Epirului. într-un loc apele lui se pierd sub pămînt şi ies din nou la iveală mai departe. Poate de aceea a fost numit *Aheron* şi rîul pe care trebuiau să-l treacă morţii înainte de a intra în infern. Cei care nu fuseseră îngropaţi sau arşi după ritual nu puteau să-l traverseze şi erau condamnaţi să rătăcească cu sufletul chinuit pe malurile lui şi să se agate de trestiile care creşteau acolo. Ceilalţi se urcau în luntrea condusă de Haron, sinistrul luntraş; numai aceştia puteau coborî în infern, regatul fără bucurii, unde se simţeau însă în legalitate. P. D.

AHILE [AKHILLEUS]. Deşi admirau fără rezerve eroismul lui Ahile, grecii au avut pentru acest nobil războinic o afecţiune poate mai puţin profundă decît pentru Ulise. Ahile era fiul unei zeiţe, Tetis, şi al unui muritor, Peleu. O legendă povestea că, după ce l-a născut, mama sa l-a scufundat în apele Stixului, rîul infernului, ca să-l facă invulnerabil şi că numai călcîiul de care îl ţinuse pu-

Ahile. Detaliu de pe o amforă atică a pictorului lui Ahile circa 450 . Muzeul Etrusc Gregorian, Roma. *Foto Anderson-Viollet.*

tea fi atins de săgeată. bducaţia băiatului fusese încredinţată lui Chiron, cel mai înţelept dintre centauri, care l-a învăţat arta vînătorii şi a războiului şi a sădit în el principiile moralei şi gustul pentru frumos. Cînd a izbucnit războiul troian, Tetis şi Peleu, preveniţi de un oracol că fiul lor va pieri în acest conflict, l-au încredinţat lui Licomede, regele din Sciros, ca să-l ascundă printre fetele sale şi astfel grecii să nu-l poată alege între şefii lor. Ulise, aflînd de această stratagemă, s-a dus la Licomede luînd înfăţişarea unui negustor de podoabe si de ţesături. Pe cînd fiicele lui Licomede, printre care se afla şi Ahile, îi admirau mărfurile, Ulise arată deodată nişte săbii, în

timp ce trîmbițele intonau un cîntec de luptă. îngrozite, fetele au luat-o la fugă, dar Ahile, cuprins de entuziasm, s-a aruncat asupra armelor, gest care l-a demascat.

La asediul Troiei, Ahile s-a acoperit de glorie în fruntea mirmidonilor, asupra cărora domnea tatăl său Peleu. Dar, simțindu-se jignit de Agamemnon, care i-o luase pe Briseis, una din prizonierele ce-i fuseseră date ca pradă, Ahile s-a retras din luptă. A rămas neînduplecat pînă în ziua cînd grecii au ajuns într-o situație aproape disperată; atunci a acceptat să-și împrumute armura lui Patrocle, prietenul său cel mai drag. Cînd l-au văzut pe Patrocle venind, troienii s-au înșelat luîndu-l drept Ahile, și au rupt-o la fugă îngroziți. Dar Hector l-a înfruntat și l-a ucis. Ahile a organizat funeraliile măreție, în cinstea prietenului său și, ca să-l răzbune, l-a provocat la luptă pe Hector. După ce l-a învins, i-a tîrît cadavrul agățat de carul său de luptă în jurul Troiei și nu l-a dat bătrînului său părinte Priam decît în schimbul unui preț uriaș.

Acesta "este, datorită *Iliadei*, episodul cel mai bine cunoscut din viața lui Ahile. Eroul avea să moară puțin după aceea, lovit în călcîi de o săgeată trimisă de Paris, ce! mai puțin curajos dintre troieni. Pentru armele lui s-au certat Aiax și Ulise. Fiul lui Ahile, Neoptolem, mai puțin viteaz, dar mai crud decît tatăl său, a luat parte la bătălia finală și mînia sa s-a abătut fără milă asupra lui Astianax, fiu! lui Hector, și asupra lui Priam.

Grecii au celebrat adesea în artă și literatură isprăvile eroului, a cărui glorie i-a impresionat adînc. Cu toate acestea nu vedeau în el un reprezentant tipic al rasei elenice: caracterul său exclusiv războinic, violența reacțiilor, mîniile fără frîu au făcut din Ahile un personaj excepțional, în care grecii, popor rezonabil și moderat, nu se recunoșteau.

P. D.

A I A X [A I A S]. Este numele a doi dintre eroii greci care au luat parte la războiul troian. Unul, originar din Locria, era fiul lui Oileu ; luptător curajos, dar caracter neplăcut, îndrăznea să disprețuiască chiar și pe zei. în timpul devastării Troiei, el o smulge de la altarul Atenei pe profetesa Casandra, care

Sinuciderea lui Aiax. Detaliu de pe o amfora atribuită lui Exekias. Circa 540. Muzeul din Boulogne-sur-Mer. *Foto* D. *Widmer*.

își căutase acolo refugiu. În drumul de întoarcere spre patrie, este surprins de o furtună provocată de Atena și scapă cu viață numai datorită intervenției lui Poseidon. Naufragiat pe o stîncă, Aiax se laudă că e mai puternic decît zeița ; Atena nu îngăduie acest sacrilegiu și rugat de ea, același Poseidon, care-l salvase pe Aiax de la înec, sfărîmă cu tridentul său stînca.

Celălalt Aiax, fiul lui Telamon, regele Salaminei, este la antipodul omonimului său în ceea ce privește evlavia, dar e tot atît de curajos ; după moartea lui Ahile, deține rolul de frunte în armata greacă. Dezamăgit că nu a primit ca pradă de război *Paladion*-ul, statuia divină protectoare a Troiei, și-a străpuns inima cu sabia. P. D.

AIGOS-POTAMOS. „Rîul Caprei", Aigos-Potamos, a ajuns cunoscut datorită bătăliei pierdute aici, în 405, de atenieni: căpetenia spartanilor a surprins flota ateniană și a distrus-o aproape în întregime. Urmarea acestei lupte a fost capitularea Atenei, în 404. P. D.

ALCAMENE [ALKAMENES]. Dintre discipolii lui Fidias, Alcamene a reușit cel mai bine să-și păstreze personalitatea, rămînînd în același timp credincios maestrului său. Ei este poate cel care, după plecarea lui Fidias din Atena, i-a luat locul în conducerea lucrărilor. Dar geniul lui Alcamene nu avea universalitatea predecesorului său : era sculptor și numai sculptor. Despre operele lui, atît de admirate de cei vechi, ne putem face astăzi o idee după cîteva copii. A executat o *hermă*, care a fost așezată pe Acropole, la Propileee ; această operă respira un aer de blîndețe pașnică, lucru destul de nou pentru acea epocă (circa 430), în afară de un grup destul de patetic, ce reprezenta pe Procne și Itis, a mai sculptat un Ares, pe care îl reproduce poate celebrul *Marte Borghese*. Tot lui Alcamene i s-a încredințat cizelarea în aur și fildeș a statuii de cult pentru templul cel nou al lui Dionisos. p p.

ALCESTA [ALKESTIS]. Tatăl Alcestei a fost bătrînul rege Pelias. La sfatul răuvoitor ai Medeei, fiicele sale l-au fiert într-un cazan, în speranța că-și va recăpăta tinerețea. Numai Alcesta n-a vrut să ia parte la această vrăjitorie, al cărei rezultat a fost, bineînțeles, moartea cumplită a regelui. Cerută în căsătorie de Admet, un prinț tesalian, a consimțit să-l ia de bărbat numai după ce a reușit să mîne un car tras de un leu și un mistreț. Căsătoria lor a fost foarte fericită. Cînd lui Admet i-a venit timpul să moară, zeii i-au permis să mai trăiască dacă altcineva acceptă să moară în locul lui. Degeaba și-a implorat prințul părinții, foarte bătrîni, să se sacrifice pentru el ; s-a adresat apoi celor care îi datorau recunoștință, dar tot fără rezultat. Atunci a intervenit Alcesta, care s-a oferit singură, iar Admet i-a acceptat sacrificiul. După înmormîntarea Alcestei, Heracles vine să-l vadă pe Admet și-l găsește plîngînd. La început prințul n-are curajul să mărturisească pricina durerii sale. După ce, în sfîrșit, îi povestește lui Heracles întîmplarea, acesta coboară în infern și o readuce pe pămînt pe curajoasa soție care își sacrificase viața din dragoste pentru soțul său. în piesa lui Euripide inspirată din această legendă, scena despărțirii Alcestei de copiii săi, încă foarte mici, este deosebit de emoționantă. P. D.

ALCEU [ALKAIOS]. Poet liric din Lesbos, născut probabil în jurul anului 630, contemporan cu Safo. Alceu a fost îndrăgostit de celebra poetă, care însă 1-a respins. Întîlnirea lor este înfățișată pe un frumos vas pictat, aflat acum la un muzeu din Munchen. De la Alceu au rămas doar cîteva fragmente modeste. Poetul a avut o viață foarte agitată, în care politica și războiul, aventura și plăcerile au jucat un rol însemnat. A participat activ la luptele interne dm Lesbos, în perioada tulbure dinaintea domniei înțeleptului Pitacos. Mai tîrziu a refuzat să beneficieze de amnistia oferită de acest tiran și i-a rămas dușman pînă la capăt. Nu a revenit la Lesbos decît după moartea lui

Alceu și Safo cu lire în mînă. Detaliu de pe un vas atic cu figuri roșii. Circa 470. Antikensammlungen, München.

Pitacos. Alceu a luat parte la războiul contra Atenei, care își disputa cu lesbienii stăpînirea localității Sigeion din Troada. Ca și Arhiloh, Alceu și-a abandonat scutul într-o luptă, întîmplare pe care o povestește cu umor într-un poem. Multe din fragmentele păstrate exprimă violența omului politic, dar majoritatea cîntă plăcerea de a trăi, de a bea, de a iubi. Stilul său e totdeauna foarte personal și alunecă ușor spre senzualitate, cînd cîntă pe tînărul Licos cu ochi și păr negru, ori grația vreunei fete. R. F.

ALCIBIADE [ALKIBIADES]. Așa cum elevii de liceu din zilele noastre gustă, în relatarea sobră a războiului peloponeziac, apariţiile lui Alcibiade, cu obrăzniciile, dezinvoltura și eleganța sa, tot astfel atenienii din timpul lui Pericle arătau o îngăduință neobișnuită pentru acest copil răsfățat, care de mic oprea pe străzi circulația ca să se joace nestingherit cu prietenii săi și care — predecesor nerecunoscut al publicității cinematografice — a tăiat odată coada cîinelui său, ca să ajungă celebru în conversațiile contemporanilor. Atenienii păreau să nu fi înțeles că Alcibiade, descendent al unei familii nobile care număra printre strămoșii săi politicieni pătimași, personifica o stare de spirit ce avea să fie fatală pentru democrație si chiar pentru destinele patriei. Într-o formă fermecătoare, Alcibiade a introdus în Republică disprețul legilor și indiferența față de treburile obștești. Elev desăvîrșit al sofiștilor, el era convins — și a reușit să convingă și pe alții — că un om atît de deosebit ca el avea toate drepturile. Aristocrat prin naștere, pupil al lui Pericle și elev al lui Platon, Alcibiade a făcut parte încă de tînăr, de cînd s-a lansat în politică, din partidul poporului. Puternic datorită prestigiului dobîndit prin feluritele sale extravaganțe, extraordinar de inteligent și avînd în plus reputația de bun soldat (a luptat la Potideea), Alcibiade a reușit să se facă ales strateg în 420. A discreditat pe Nicias, șeful conservatorilor și a dus o politică complicată, față de Sparta, cînd atîtînd contra ei o. confederație a cetăților peloponeziene, cînd lingușind-o. Dar faptul cel mai uimitor din cariera politică a lui Alcibiade a fost acela de a fi convins Atena să atace Siracuza. Această expediție, plină de riscuri evidente, a început prost. (Alcibiade, care trebuia să fie unul din conducătorii armatei, a fost implicat într-un proces de sacrilegiu chiar în momentul plecării flotei și acuzat, poate pe drept cuvînt, că împreună cu un grup de'cheflii mutilase hermele așezate la răspîntiile Atenei.) Această expediție militară pare să fi fost pentru Alcibiade o nouă

trambulină spre popularitate: Sicilia, cu bogăția ei proverbială, era o pradă ispititoare pentru un stat democrat sclavagist care vîna cîștiguri ușoare. Ca să scape de condamnarea pentru impietate, Alcibiade fuge la Sparta. Prin sfaturile pe care le-a dat gazdelor, a făcut ca expediția pusă la cale chiar de el să se transforme într-un dezastru pentru atenieni. Se ceartă apoi cu spartanii și se refugiază în Asia Mică, de unde unelteşte mai departe. Intervine la momentul oportun ca să ajute Atena să scape de cei Patru sute de tirani care o conduceau de cîtva timp și dobîndește astfel iertarea compatrioților (411). i se încredințează o flotă, cu care obține două victorii asupra spartanilor si. între 410--408, poartă campanii victorioase în răsărit. în 407, Atena îi primește într-un adevărat triumf, dar popularitatea sa scade repede în anii următori. Moare sărac în 403.

P. D.

ALCIFRON [ALKIPHRON]. Retor și scriitor din școala numită „sofistica a doua" (secolul al II-lea e.n.), aproape contemporan cu Lucian. A lăsat o culegere de aproape 118 scrisori fictive, grupate în patru cărți: scrisori de pescari, țărani, paraziți și curtezane. După opinia lui M. Croiset, ele cuprind „una din cele mai agreabile creații ale sofisticii din secolul al II-lea". Alcifron, ca și Lucian, se inspiră din mai toate cărțile epocilor precedente: o sursă bogată o constituie comedia nouă a lui Menandru, dar și romanul (mai ales *Dafnis și Cloe* de Longos). Alcifron a realizat rafinate și încîntătoare tablouri de moravuri, descriind viața ușoară, strălucitoare și disolută a hetairelor, dar n-a uitat să înfățișeze și viața de mizerie a oamenilor săraci și munca grea a cîmpului. R. F.

ALCMAN. Poet liric din a doua jumătate a secolului al VII-lea. S-a născut la Sardes, în Lidia, dar a trăit mai ales la Sparta. Poemele lui Alcman, scrise în dialectul lacedemonian, țin de genul liric coral ; se numesc *partheneia*, adică *imnuri* pentru coruri de fete.[1] Scurtele fragmente rămase dau impresia unei poezii grațioase și familiare, dar cam banale și foarte departe de pasiunea lui Safo ori de excesele lui Alceu. Alcman atinge măreția numai în anumite descrieri de natură, care amintesc de Hesiod. R. F,

ALCMEON [ALKMAION] DIN CROTONA. Unul din primii mari medici ai Greciei antice. O școală medicală fusese întemeiată la Crotona de către Democedes, fiul unui preot din Cnid al lui Asclepios. Acest Democedes a fost medicul lui Policrat din Samos și apoi al regelui Darius; întors în patrie, s-acăsătorit cu fiica atletului Milon, care frecventa cercurile pitagoricienilor. Alcmeon a fost elevul lui Pitagora și al primilor săi discipoli. A comparat organismul uman cu statul: echilibrul forțelor asigură sănătatea; preponderența unui element provoacă boala si corespunde monarhiei. A comparat de asemenea viața omului cu mișcarea aștrilor și spunea că ele sînt nemuritoare pentru că sfîrsitul orbitei lor coincide cu începutul ; astrele înfăptuiesc astfel o perpetuă reînnoire, pe care oamenii nu sînt în stare s-o realizeze. A practicat disecția și a înțeles rolul creierului în fiziologia senzațiilor, mai cu seamă a văzului ; de asemenea a sesizat rolul nervilor optici. Animalele, remarca el, pot numai să simtă, dar omul poate să si înțeleagă. în privința lucrurilor invizibile însă, singuri zeii pot avea o cunoaștere limpede, iar oamenii nu fac altceva decît presupuneri. Întîlnim aici probabilismul unui savant, care-și pune pentru prima oară problema relațiilor dintre filozofie și medicină.

P-M. S.

ALEXANDRIA. Dintre toate orașele cu acest nume, Alexandria Egiptului a fost cu mult cea mai celebră și cea mai importantă. A fost întemeiată în 331 de însuși

[1] In greceşte *parthenos*—fecioară. (n. tr.)

Alexandru, marele cuceritor care i-a dat si numele. Ca să contracareze Tirul, pe care tocmai îl supusese, Alexandru voia ca pe țărmul egiptean să ia ființa un port mare, care urma să centralizeze comerțul întregii Mediterane orientale. După cum povestește Plutarh, Alexandru l-a visat pe Homer indicîndu-i locul viitoarei cetăți: „Alexandru deci s-a ridicat îndată și s-a dus la Faros, care atunci era încă o insulă puțin mai sus de gura canopică a Nilului, acum însă, printr-un dig, s-a unit cu țărmul. Cînd a văzut acel loc, care se deosebea prin prielnica lui așezare, a declarat că Homer este într-adevăr minunat în multe privințe, dar si un foarte înțelept arhitect si le-a poruncit să tragă dîre, închipuind zidurile cetății potrivit cu locul"[1]. Deinocrates din Rodos a fost însărcinat să conducă lucrările. el a fixat amplasamentele marilor edificii, a trasat bulevarde și străzi care, după noile reguli ale urbanismului, se întretăiau în unghi drept. Artera principală, carestrăbătea aproximativ centrul orașului de la est la vest, avea 30 m lățime. (Cel puțin așa afirmă cei vechi, cu toate că săpăturile arheologilor n-au dat la iveală nici o stradă atît de lată). Într-un cadru de o asemenea vastitate se puteau într-adevăr desfășura somptuoasele cortegii descrise de Teocrit "n *Idila* XV. încă de la întemeiere, imediat după ce Ptolemeu I a proclamat-o capitală, Alexandria apare ca cel mai mare oraș al lumii elenistice. Perimetrul ei se întindea pe aproape 16 km, lucru nemaiîntîlnit pînă atunci; cvartale de clădiri, dintre care unele se ridicau pînă la 20 m înălțime, alternau cu parcuri și monumente publice așezate în zone rezervate. Avem astfel pentru prima oară o prefigurare a marilor orașe ale timpurilor noastre. Dar Alexandria a fost și una din capitalele spirituale ale lumii grecești. înaintea morții sale (285), Ptolemeu I Soter a înființat aici celebra Bibliotecă, care avea să servească drept model și altor instituții de acest gen (Pergam etc.). în timp ce manuscrisele se acumulau în acest lăcaș rezervat Muzelor *(Museion)*, tot acolo se expuneau si operele de artă. S-a creat astfel un mediu spiritual unde se practica un adevărat cult al înțelepților și poeților din trecut. Atît în artă, cît și în literatură se dezvoltă atunci școala „alexandrină", caracterizată prin delicatețea sa cam prețioasă si prin căutări arhaizante si totodată printr-un simț foarte ascuțit al vieții de familie si al detaliului pitoresc.

Aceasta înflorire spirituală are la bază prosperitatea materială, explicabila prin importanța comercială a Alexandriei. într-un port perfect amenajat, dominat de Farul cu trei etaje, înalt de 120 m (una din cele șapte minuni ale lumii), vase din toată lumea veneau să încarce produsele agricole aduse de corăbiile ce navigau pe Nil, din întregul Egipt.

P. D.

ALEXANDRINISM. După moartea lui Alexandru cel Mare (323), Alexandria Egiptului ajunge capitala regatului Ptolemeilor. în secolul al III-lea și al II-lea, acești suverani greci au făcut din Alexandria, mai ales prin Biblioteca regală si Muzeu (fundație destinată să întrețină pe savanți si pe eruditi, dîndu-le astfel posibilitatea să creeze), principalul centru al culturii grecești, cu excepția filozofiei, domeniu în care Atena și-a păstrat întîietatea De aceea civilizația elenistică, cu toată concurenta Pergamului și apoi a Rodosului, este numită „alexandrină". Alexandrinismul se caracterizează mai întîi prin dezvoltarea rapidă și considerabilă a fizicii, astronomiei și biologiei, dar si prin avîntul filologiei și al istoriei literare. în poezie e epoca lui Calimah, Teocrit, Apolonios din Rodos și Licofron. Parte din operele acestor poeți sînt încărcate de erudiție sau prea afectate, altele în schimb sînt pline de forță, pitoresc și frumusețe. De aceea alexandrinismul a fost considerat mult timp, dar pe nedrept, ca o perioadă de decadență, în comparație cu aticismul epocii numite „clasică".

R. F.

[1] Plutarh, *Vieți paralele* III, p. 384, Ed. Științifică.

ALEXANDRU [ALEXANDROS]. Au fost puțini oameni iluștri in antichitatea greacă despre a căror carieră să avem atitea informații bazate pe documente de bună calitate, dar sînt și puțini aceia despre care s-au emis păreri atît de deosebite. în orice caz, nu sîntem tentați să întrebuințăm cuvîntul „enigmatic" pentru a califica această personalitate debordantă. Ea scapă înțelegerii noastre, numai pentru că depășește scara umană si posedă calități în aparentă contradictorii, unite și revărsate într-o măsură excepțională, calități care la oamenii obișnuiți nu exista decit risipite și repartizate cu zgîrcenie. Alexandru era originar dintr-o țară considerată barbară, cu toate că suferise influența greacă. Familia sa pretindea că descinde din Heracles și pe acest temei putea să concureze la jocurile olimpice; însă atît lui Alexandru, cît si tatălui său Filip, îi lipseau anumite trăsături de caracter tipic elenice: cumpătarea, simțul măsurii și convingerea intimă că omul nu poate si nici nu trebuie să ajungă egal cu zeii. Cînd Alexandru a cerut pentru el, după numeroase victorii, onoruri care în Grecia se acordau numai nemuritorilor, el n-a făcut decît să asculte deobiceiurile popoarelor pe care le cucerise, îi făcea desigur plăcere să dea autorității sale un prestigiu supraomenesc, dar n-a așteptat oare să aibă la activul său numeroase acțiuni strălucite, ca să trateze pe Olimpieni de la egal la egal, să pretindă că adevăratul său tată era un zeu (331), să smulgă de la Pythia un răspuns într-o perioadă a anului cînd oracolul tăcea (336) și să forțeze destinul, tăind la Gordion nodul pe care, conform unei preziceri, trebuia să-l dezlege cel ce va deveni stăpînul Asiei (334)? Alexandru excela în imaginație, un dar neobișnuit la greci. Cu toate că în adolescență a avut ca dascăl pe filozoful cu spiritul critic cel mai accentuat, învățătura lui Aristotel s-a dovedit neputincioasă în fața acestei avalanșe de idei și de proiecte. Ele l-au mînat în aventuri atît de nesăbuite, încît, în spiritele hrănite cu poezia lui Pindar și Eschil, un eventual eșec putea fi interpretat ca o ilustrare strălucita a pedepsei divine pentru lipsa de măsură. Alexandru însă a reușit în toate, pe de o parte fiindcă a avut norocul să se nască la momentul oportun, într-o lume îmbătrînită, cu structuri care se prăbușeau de la șine, iar pe de altă parte deoarece la el violența maladivă și pasiunea se îmbinau cu simțul exact al realităților și cu o viziune neobișnuit de clara a mijloacelor de acțiune.

S-a născut în iulie 356, în palatul de la Pela, capitala Macedoniei. Vom vorbi în altă parte despre tatăl său Filip [vezi numele]; mama sa Olimpiada era o prințesă din Epir și se trăgea din neamul sălbatic al molosilor. Alexandru a fost crescut în cultul poeziei: din porunca lui casa lui Pindar avea să fie singura cruțată în timpul devastării Tebei; *Iliada* i-a fost totdeauna cartea de căpâtîi; a știut să recunoască talentul lui Apeles si Lisip, autorizîndu-i numai pe ei să-i picteze chipul. Așa cum spuneam, l-a avut profesor pe Aristotel, dar la drept vorbind influența Stagiritului nu s-a resimțit deloc în cariera lui Alexandru. O dată cu învățătura, respectînd obiceiul pămîntului, Alexandru își călea trupul în exerciții războinice, se făcea remarcat prin acte de vitejie și e binecunoscută legenda lui Bucefal, calul său nărăvaș pe care l-a îmblînzit și dresat singur. Conformîndu-se altui obicei macedonean, a participat de timpuriu la beții grozave, dintre care unele aveau să-l ducă la acte ireparabile: de pildă, în 328 l-a ucis pe Clitos ce! Negru, prietenul său cel mai credincios. N-avea decît 16 ani cînd Filip, înainte de a porni războiul contra Bizanțului, i-a încredințat conducerea regatului. Cu acest prilej Alexandru a condus prima sa campanie și a întemeiat cel dintîi dintre orașele care îi vor purta numele: Alexandropolis din Trăda. În 338, în fruntea cavaleriei, atacă batalionul sacru al tebaniior, apoi conduce solia care duce la Atena cenușa luptătorilor uciși în această bătălie.

în 336, urmează la tron tatălui său, asasinat de Pausanias. Trebuie mai întîi să reprime în sînge tentativele celor care rivalizau cu el

Alexandru în bătălia de la Isos. Detaliu de pe un mozaic de la Herculanum, după un original de la sfîrșitul secolului al IV-lea. Muzeul din Napoli. Foto: Anderson-Viollet.

la domnie. După aceea, ajutat de mama sa, a traversat cu sabia în mînă întreaga Grecie, care se pregătea să scuture jugul macedonean ; expediția aceasta i-a adus confirmarea avantajelor obținute de Filip. în lunile următoare Alexandru e ocupat cu supunerea popoarelor balcanice care îi amenințau patria — tracii, tribalii, ilirii — apoi cu o campanie fulger contra grecilor, care se revoltaseră, dînd crezare unei știri false. Cucerirea Tebei a fost suficientă pentru a dovedi tuturor puterea tînărului: ca avertisment pilduitor, orașul a fost ras de pe suprafața pămîntului. începînd din toamna anului 336, Alexandru nu mai are de ce să se teamă în privința atenienilor, față de care se arătase mărinimos.

Cu un an mai înainte, grecii îi acordaseră titlul de comandant suprem în lupta contra perșilor, titlu pe care îl obținuse și Filip, dar pe care fiul său voia să-l transforme într-o realitate. Alexandru nu și-a pierdut timpul cu pregătiri îndelungate și a pornit în expediție aproape fără bani și cu o flotă mult inferioară adversarului. Se baza pe armata sa, nu prea numeroasă (mai puțin de 40.000 de oameni), dar călită și bine organizată, pe cei 1500 de călăreți macedoneni numiți *hetairoi*, adevărat corp de elită, se baza pe falangele de infanteriști înarmați cu lăncii lungi *(sarissa)*, pe serviciile sale tehnice, pe mașinăriile de asediu, pe stătul său major format din generali și administratori, dintre care unii se ilustraseră și sub domnia precedentă — Crateros, Parmenion, Clitos cel Negru, Antigon, Nearh, Eumene din Cardia, Lisimah, Ptolemeu, Hefaistion. Cum era — și va rămîne tot deauna — la curent cu situația exactă a dușmanului, se baza de asemenea pe slăbiciunea reală a imperiului persan, condus de un rege fără voință, Darius al III-lea Codomanul, în stîrșit — si poate în primul rînd — se baza pe propriul său geniu și pe ajutoarele, pe care îi considera egalii săi. Ca un al doilea Ahile, este sigur de izbîndă și, cînd trupele sale acostează pe malul asiatic, ia în posesie pămîntul aruncîndu-și sulița pe plajă și sărind primul pe uscat. Aproape imediat întîlnește armata persană, care-l așteaptă pe malul rîulețului Granic, și o pune pe fugă. Această victorie cîștigată grație dinamismului

său dă tuturor soldaților lor săi o mare încredere, pe care viitorul o va consolida. În Frigia, rămasă fără apărare, în Lidia, in Ionia, unde eliberează orașele grecești, va aduna banii de care ducea lipsă. Se oprește la Efes, la Milet, întreprinde un raid rapid în Licia si în Pamfilia La mai puțin de un an de la începutul campaniei, în primăvara anului 333, Alexandru este stăpîn pe o bună parte din Asia Mică, trece munții Ciliciei și, în luna noiembrie a aceluiași an. îl înfruntă pe Darius însuși, care era gata să-l respingă cu o armată uriașă. pe un teren îndelung pregătit. Aceasta e bătălia de la Isos, una dintre cele mai glorioase și mai bine conduse, care se termină cu fuga disperată a Marelui Rege.

Un celebru mozaic de la Herculanum, care reproduce cu destulă fidelitate o pictură originală din epoca lui Alexandru, reprezintă bătălia de la Isos și ni-l arată pe Alexandru, în toiul luptei, atacîndu-l pe Darius. îi distingem trăsăturile, cunoscute datorită monezi lor și unor bune replici după portretele sculptate de Lisip: o față prelungă, cu profilul neregulat si energic, cu bărbia voluntară, o privire plină de hotărîre, cînd rece, cînd pasionată, în sfîrșit un păr în dezordine, ale cărui șuvițe lungi îi încadrează fruntea.

După bătălia de la Isos Alexandru este liber să aleagă între posibilitățile pe care i le oferea destinul — cu atît mai liber cu cît nimic nu-l amenința, nici din Grecia, nici din provinciile cucerite. Nu numai că nu are a se terne de răscoale grave (un an mai tîrziu, unele tentative de rebeliune din Egeea vor fi ușor reprimate), dar se poate bizui pe o organizație administrativă și financiară aflată în mîinile unor slujitori experimentați și credincioși. I se oferă mai multe alternative; să pună capăt cuceririlor, încheind cu Darius pactul de prietenie pe care acesta i-l propune; să atace capitala Marelui Rege și centrul imperiului; să procedeze mai metodic, supunînd Fenicia și Egiptul și nimicind astfel puterea maritimă a unui dușman acărui flotă amenință legăturile sale cu patria. Alexandru alege această ultimă cale; întărit cu prada adusă de victorii, înaintează de-a lungul coastei mediteraneene, intră în cetatea Sidon, care îi deschide porțile, dar nu poate cuceri orașul Tir (332) decît după un asediu de șapte luni, în timpul căruia desfășoară toate resursele poliorceticei*. Apoi ajunge la Damasc, unde păstrează pe guvernatorul persan, mulțumindu-se să-i impună ca adjunct un ofițer macedonean. După ce cucerește cu destulă dificultate Gaza, pătrunde în Egipt, pe care-l ocupă fără nici o împotrivire. Cucerirea acestei țări, care suportase greu jugul persan și nici ɳ-a încercat să se apere, ɳ-a fost una dintre isprăvile cele mai glorioase, dar a marcat în cariera lui Alexandru o etapă decisivă. Nu pentru că a adunat acolo comori care i-au permis să continue războiul, ci fiindcă Alexandru a aplicat aici pentru prima dată politica pe care o va adopta de acum înainte cu consecvență în teritoriile cucerite. in loc să se poarte ca un războinic victorios, își asumă rolul de suveran legitim, moștenitor al faraonilor. Aduce sacrificii zeilor țării, apare în fața poporului purtînd pe cap *pskhentul* (simbolul puterii regale), restaurează sanctuarele și întemeiază un oraș unde, în intenția sa, trebuiau să fuzioneze civilizația egipteană și cea greacă. E vorba de Alexandria, care va fi în perioada elenistică primul port al Mediteranei și totodată capitala artelor și literelor. Mai important e poate faptul că în această vreme Alexandru își făurește o concepție mai precisă asupra destinului său. El străbate deșertul ca să viziteze sanctuarul lui Amon, zeu egiptean onorat și de greci, se închide cu el în templu și pleacă de acolo ferm convins că este într-adevăr fiul lui Zeus („Oare cînd va înceta Alexandru să-mi pricinuiască certuri cu Hera?" ar fi spus atunci Olimpiada) și încurajat de promisiunea că imperiul său va fi universal.

în primăvara anului 331 părăsește Egiptul în fruntea armatei, hotărît să îndeplinească

* in grecește *poliorketika* = arta asediului (n. tr.).

profeția lui Amon. Darius își adunase toate trupele dincolo de Tigru; Alexandru îl întîlnește între Gaugamela și Arabela și obține o nouă victorie. Marele Rege reușește să fugă, părăsind însă totul — comori, oaste, familie (octombrie 331). Alexandru intră în triumf la Babilon, la Susa, la Ecbatana, dar de-abia în iulie 330, după o urmărire îndîrjită, se reîntîlnește pe malurile Mării Caspice cu Darius. Sărmanul rege, trădat, moare asasinat chiar în momentul cînd Alexandru îl ajunge din urmă. Alexandru se instalează pe tron și se proclamă succesor al Ahemenizilor. De aici înainte va aplica la scara unui vast imperiu politica pe care o schițase în Egipt. Adoptă moravurile suveranilor cărora le luase locul și va guverna ca stăpîn absolut un imperiu înăuntrul căruia Grecia și Macedonia nu mai sînt decît niște provincii oarecare, va trata în chip egal pe noii săi supuși și pe vechii tovarăși de arme, va încerca să realizeze fuziunea popoarelor și să facă astfel uitate vechile certuri între mezi și eleni. în anii care îi mai rămîn de trăit, Alexandru va aplica aceste principii cu tenacitate și nu va ezita să pedepsească cu moartea pe cei mai credincioși dintre căpitanii săi, atunci cînd aceștia se răscoală împotriva unei politici care ștergea orice deosebire dintre învingători și învinși. încredințează posturi înalte unor vechi slujitori ai lui Darius, nu se mulțumește ca, practicînd poligamia, precum Marele Rege, să ia in căsătorie pe Roxana și apoi pe alte prințese persane, ci pune să se celebreze în aceeași zi (în 324), căsătoria a peste zece mii de ofițeri și soldați ai săi cu fete băștinașe, asigurîndu-le tuturor zestre și un dar de nuntă. Mai mult, participă la cultul specific fiecărei regiuni pe care o străbate. Aceste regiuni sînt tot mai numeroase. Departe de a se culca pe laurii victoriilor obținute, Alexandru întreprinde noi campanii, pentru a supune satrapiile orientale: între 330 și 327 înaintează în condiții grele către Partia, prin ținuturi muntoase, în mijlocul unor populații războinice și răuvoitoare, pătrunde pînă în valea înaltă a Cabulului, ocupă Samarcandul și se stabilește la Bactra; supune Sogdiana și instalează în aceste noi posesiuni guvernatori persi, apoi în 327, cînd consideră că aceste regiuni sălbatice au fost supuse, se lansează într-o expediție fabuloasă, care îl poartă dincolo de Ind. îl învinge pe regele Porus și speră să ajungă la Gange, dar armata a, epuizată și înspăimîntată de a se găsi atît de departe de bazele ei, refuză să-l urmeze. a sfîrșitul lui 326, începe întoarcerea, parte ve uscat, parte pe mare, cu o flotă comandă de Nearh, întoarcere plină de peripeții, care readuce pe Alexandru și trupele sale la Babilon, după popasuri prelungite la Susa și în alte orașe. Alexandru se preocupă acum să restabilească ordinea în imperiu și să pedepsească pe guvernatorii și intendenții care profitaseră de absența sa pentru a comite acte de nesupunere sau malversatjuni. Dar nu are decît 33 de ani și satisfacția de a stăpîni un domeniu mai vast decît al oricărui suveran pînă la el, satisfacția de a fi întemeiat numeroase orașe care îi purtau numele sau îi amintau victoriile nu îi erau suficiente. Nu știe ce plănuia, cînd în iunie 323 o boală scurtă durată, poate un atac de malarie, îl răpune. Proiectele ce i se atribuiau par mai ambițioase decît cele înfăptuite pînă atunci și atît de primejdioase, încît am putea vedea în această moarte, socotită prematură, ultima mărturie a dragostei pe care zeii i-au încetaseră să i-o poarte. Cine știe dacă Napoleon n-a regretat vreodată că n-a pierit sub zidurile Moscovei? P. I.

ALEXIS. Poet al Comediei Medii [vezi Comedie].

ALFEU [ALPHEUS]. Riuleț în Peloponez care traversează Elida și se varsă în Marea Adriatică. Scaldă Olimpia, unde primește ca afluent rîul Cladeos.

ALIMENTAȚIA. Vechii greci erau în genere foarte sobri. Totuși locuitorii îmbel-

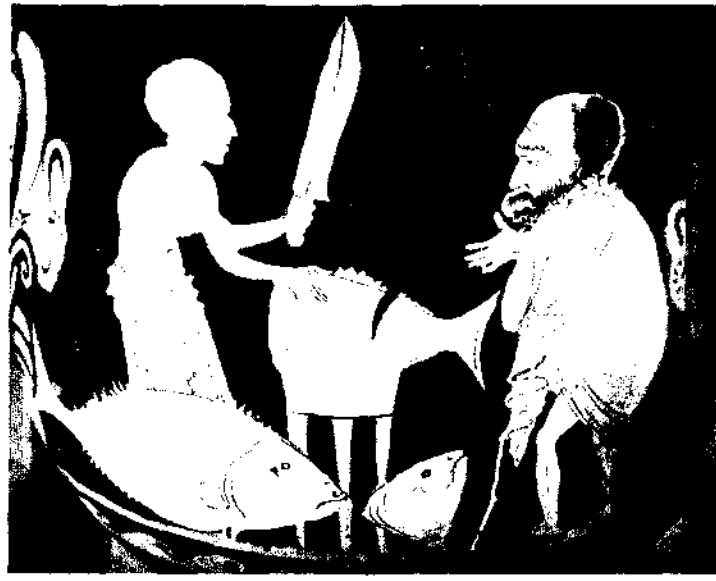

Vînzător de ton. Detaliu de pe un crater in stil italiot din secolul al IV-lea. Muzeul Mandralisca, Cefalù. Foto *Leonard von Mau,*

şugatei Beoţii erau consideraţi de vecinii lor ca mari mîncăi; lăcomia lor era subiect de batjocură. Hrana spartanilor, din contra, era mai frugală decît a atenienilor. Cerealele, mai ales grîul şi orzul, formau baza alimentaţiei grecilor, pe care încă Homer li denumise „mîncători de făină". Atena era nevoită să importe mari cantităţi de grîu, solul atic fiind sărac şi puţin roditor. Făina de orz, *maza*, din care se făceau turte, la care se adăugau peştele, măslinele şi cîteva smochine, constituia hrana principală a sărăcimii. în vremea lui Pericle brutarii din Atena frămîntau şi pîine de grîu, mai scumpă. *Opson*, termen generic pentru tot ce se mînca la o masă afară de pîine, înglobează legumele, ceapa, măslinele, carnea, peştele, fructele şi prăjiturile. în Atica legumele erau rare şi scumpe, în afară de bob şi de linte, de obicei făcăluite. Atenienii, mai ales în timpul campaniilor militare, mîncau mult *usturoi*, ceapă şi brînză. Cei mai pretenţioşi găseau însă această mîncare monotonă şi ordinară. Măslinele se găseau din belşug şi din ele se făcea untdelemnul.

Carnea era scumpă, afară de cea de porc (un purcel de lapte costa 3 drahme), şi sărăcimea oraşelor nu consuma carne decît la sărbători, cînd sacrificiile se terminau cu adevărate ospeţe. Ţăranii înstăriţi aveau însă păsări, porci, capre, miei, fără să mai punem la socoteală vînatul [vezi V î n ă t o a r e]. Majoritatea *atenienilor* se hrăneau mai mult cu peşte [vezi P e s c u i t] decît cu carne. Aşa cum citim în Aristofan, orice creştere a preţului sardelelor şi al scrumbiei din Faleron neliniştea poporul de rînd. Piaţa de peşte era cea mai solicitată şi cea mai pitorească din agora. Dar ţiparii din lacul Copais şi tonul nu erau accesibili oricărei pungi. Scoicile şi moluştele, sepiile şi calmarii erau foarte apreciaţi. Negustorii de săraturi vindeau peşte şi carne conservată în saramură sau afumată. Mesele se terminau adesea cu un desert: fructe proaspete sau uscate, în special smochine, nuci si *struguri*, sau prăjituri cu miere. Mierea albinelor de Himet era renumită, dar scumpă. Furculiţele nefiind încă cunoscute, grecii mîncau numai cu lingura şi cu cuţitul. La

Sparta, faimoasa ciorbă neagră era o mîncare foarte iute, preparată din carne de porc, cu sînge, oțet și sare. Țăranii consumau cu plăcere *kykeon*, băutura rituală la misterele din Eleusis, un aliment între hrana solidă și băutură. Era o fiertură de crupe de orz cu apă, aromatizată cu anumite plante: cimbru, mentă, scorțișoară.

Băutura cea mai răspîndită era desigur apa, al cărei gust și prospețime erau apreciate de cunoscători. Se bea de asemenea lapte de capră și un fel de hidromel, dar băutura regală, „darul lui Dionisos", era vinul. Existau podgorii celebre, ca de pildă aceea din Tasos. Grecii nu puneau rășină în vin, dar cîteodată îl asezonau cu cimbrișor, mentă, scorțișoară sau miere. Vinul se bea rareori pur: înainte de masă se făcea un amestec de apă cu vin, într-un vas mare numit *crater.*

R. F.

ALTAR. Altarul este locul unde credincioșii depun si pregătesc alimentele și băutura cerută de zei. Ca și oamenii, după chipul cărora sînt concepuți, zeii pot să se culce sub cerul liber, dar nu se pot lipsi de băutură și de mîncare. în sanctuar, altarul este un loc mai important decît templul; într-adevăr, la altar — și nu în lăcașul sfînt, unde intrarea era aproape totdeauna *interzisă* — muritorii se întîlnesc cu nemuritorii. în fața altarului, unde orice rugăciune e întovărășită de un sacrificiu sau de o libațiune, oamenii vin să ceară o favoare; în fața altarului, unde va veni desigur zeul, se așază cel ce se roagă, în căutarea protecției supreme. In timpurile cele mai vechi, atunci cînd preot era regele, divinitatea sălășluia în locuința acestuia din urmă. în consecință altarul, vatra comună a statului, a preotului și a celui Nemuritor, se instala în încăperea principală a palatului. Unele temple primitive păstrează încă, conform acestui tipar vechi, altarul în interiorul zidurilor lor. Dar, din ziua dispariției monarhiei, de cînd zeul nu mai este oaspetele unui singur suveran, ci al întregului popor, el își cere propria sa locuință, care se ridică lîngă altarul preexistent, în fața lui, ca ochii zeului să vadă ofranda, iar nările lui să poată *simți* fumul cărnii ce se frige pentru el.

Altarul primitiv se construia de la sine, prin acumularea cenușii de la arderea victimelor; un cadru de piatră limita vatra, care se înălța puțin cîte puțin; cu timpul această vatră trebuia lărgită, așa cum s-a întîmplat la Samos, unde, între sec. al X-lea și al VII-lea, suprafața altarului a crescut de șapte ori. în scurt timp, altarul devine un masiv dreptunghiular sau circular, zidit și mărginit de o bordură ce susține lemnul sau cărbunele deasupra vetrei i uneori este împodobit cu acrotere. Adesea e amenaja pe una din laturi o treaptă, pe ca e stătea sacrificatorul, ca să întrețină focul și ă ardă carnea victimei. Dar existau și alta; e joase, adevărate gropi în care curgea sînge e animalelor oferite zeului stăpîn al locului. Asemenea altare erau închinate *divinităților* care nu locuiau în cer, ci în adîncurile pămîntului — zeii morților și muritori deveniți eroi după moarte.

P. D.

AMASIS. Alături de Execias, pictorul Amașis domină producția de vase cu figuri negre între anii 550 și 525. Amîndoi se inspiră mult din *legende și mitologie*, dar Amasis este mai sensibil la mișcare, la pitoresc, uneori chiar la caricatură. Adesea este atras de scene *din* viața de *familie: discuții* la *fîntînă*, activități de gineceu etc. Specialitatea lui sînt vasele cu personaje mărunte, foarte animate și felurite. Decupajul cam sec al metopei, așa cum îl practica Execias, e înlocuit cu podoabe căutate: frize cu palmete și flori de lotus și jocuri subtile de spirale constituie cadrul scenei principale, corespunzînd cu gustul pentr minuție care îl îndeamnă să redea detaliil : figurilor printr-o mulțime de incizii. Aceast minuțiozitate a desenului face din el maestrul miniaturiștilor din a doua jumătate a secolului al VI-lea.

R. M.

Detaliu de pe o amfora pictata de *Amasis*: Menade. Circa 530. Cabinetul de Medalii, Paris, Foto Hirmer.

AMAZOANELE [AMAZONES]. încă din epoca lui Homer, grecii povesteau că, în ţinuturile barbare dinspre est sau nord (ţinuturi care de altfel erau tot mai depărtate pe măsură ce creşteau si se precizau cunoştinţele geografice), trăia un popor de femei războinice, Amazoanele. De mai multe ori ele intraseră în conflict cu grecii, fie că aceştia le atacaseră şi că unii eroi se aventuraseră pe teritoriul lor (se spunea, de pildă, că Heracles sau Tezeu a încercat s-o răpească pe regina Amazoanelor, Antiope sau Hipolita, cum o numeau alţii), fie că ele ajunseseră pînă la porţile Atenei în ofensiva lor spre apus. Ahile luptase contra Amazoanelor şi omorîse pe una dintre ele, Pentesileea. Strădaniile savanţilor moderni, de a pune de acord această legendă cu evenimentele istorice, n-au ajuns la nici un rezultat satisfăcător. în imaginaţia celor vechi Amazoanele erau fiinţe reale, aşa cum atestă numărul considerabil de monumente pe care apar. De altfel, în scurt timp, luptele dintre greci şi Amazoane au căpătat un caracter simbolic şi au fost considerate ca un semn al victoriei civilizaţiei asupra barbariei, ceea ce explică în mare parte popularitatea lor în epoca clasică, într-o artă care era înclinată să transpună realitatea în mit, în vremea războaielor medice Amazoanele personificau pe perşii învinşi de greci

Grecii nu şi-au închipuit totdeauna Amazoanele sub aspectul pe care-l cunoaştem foarte bine din arta clasică: femei robuste, îmbrăcate numai cu o tunică scurta strînsă în talie si lăsînd descoperit un sîn. De asemenea, n-au fost totdeauna înfăţişate ca nişte războinice călare. Pictorii vaselor din secolul al VI-lea, care aveau ca temă de predilecţie isprăvile lor, le înfăţişau pe jos, echipate ca nişte hopliţi, cu un coif cu creastă, cu platoşă şi cnemide si înarmate cu un arc sau o sabie. O dată cu începutul secolului al V-lea, sînt reprezentate ca nişte războinici perşi sau sciţi: cu trupul acoperit de un veşmînt aderent care-l mulează, pantaloni strimţi, pe cap o bonetă frigiană sau o căciulă din piele de vulpe. Luptau de obicei cu o secure cu un singur tăiş sau cu dublu tăiş, mînuiau cu dexteritate *pelta*, un mic scut rotund, scobit în partea de sus. În acea epocă au devenit Amazoanele luptătoarele care călăreau întocmai ca bărbaţii — aşa cum ni le imaginăm astăzi. Artele majore le-au adoptat: pictorul Micon mai întîi, apoi Fidias le-au reprezentat pe Partenon şi pe tronul lui Zeus, stabilind astfel motive şi scheme compoziţionale care de atunci aveau să se repete mereu. Preoţii din Efes au instituit un concurs între marii sculptori ai timpului pentru a reprezenta în statuară o Amazoană rănită. Tipurile create cu această ocazie de Policlet şi Fidias au popularizat imaginea unei tinere cu tunică scurtă şi sînul dezgolit. (Tipul de Amazoană cu un sîn tăiat era încă necunoscut.)

Lupta grecilor cu Amazoanele. Friza estică a Mausoleului din Halicarnas, de Scopas (?). Circa 355—335 î.e.n. British Museum. *Foto Hirmer.*

incepind cu secolul al IV-lea, lupta dintre greci şi Amazoane va figura adesea pe monumentele funerare; între luptătoarea barbară şi ideea morţii se stabileşte o apropiere, al cărei temei încă n-a putut fi explicat.

P, D.

AMBRACIA. Ambracia, pe ruinele căreia s-a ridicat oraşul de astăzi Arta, a dat numele său golfului care se deschide la Marea Adriatică aproximativ în faţa insulei Leucas La gurile acestui golf s-a dat celebra bătălie de la Actium. Ambracia n-a avut o istorie bogată: e de reţinut totuşi că, în timpul războiului peloponeziac, a fost aliata Spartei împotriva Atenei,

P. D.

AMFIARAU [AMPHIARAOS]. Eroul argian Amfiarau era în acelaşi timp un viteaz Conducător de osti şi un prooroc infailibil. El a trebuit să-şi respecte promisiunea c e: a-l urma pe vărul său Adrast, regele Argoli de, în expediţia Celor şapte contra Tebei, de i ştia dinainte că războiul va fi pierdut si di luptătorii purtau scris pe frunte semnul mo - ţii. Zadarnic a încercat să scape, căci soţia sa Erifila l-a denunţat lui Adrast, primind c 3. preţ al trădării un colier. Ajuns în fata Tebe Amfiarau a luptat vitejeşte, dar în dezastru l final a luat-o la fugă alături de ceilalţi. Ar fost si el ucis, dacă Zeus n-ar fi deschis p - mîntul în fata carului său si nu l-ar fi scufu - dat în adîncurile pămîntului, hărăzindu-i n - murirea. Chiar în locul unde se spunea că fi dispărut eroul, la Oropos, a fost ridicat sanctuar. Spre acest locaş se îndreptau pel - rinii în speranţa vindecării sau ca să ceară oracol; Amfiarau le apărea în somn si spunea ce trebuie să facă.

P. P.

AMFICTIONIE [AMPHIKTIONIA]. „Ideea care a stat la baza întemeierii oraşelor a dat naştere şi obiceiului ca mai multe cetăţi să aducă împreună sacrificii; vecinătatea şi nevoile le-au apropiat una de alta; ele celebrau împreună sărbătorile şi panegiriile; din ospăţul sacru şi din libaţiunea făcută în comun se năştea o legătură de prietenie." Aceste asociaţii, descrise de Strabon în textul de mai sus, se numeau *amficţionii* şi erau destui de numeroase în lumea greacă. Cele mai celebre au fost următoarele: amficţionia ioniană (în Asia Mică), cu centrul la sanctuarul lui Poseidon din Panionion; cea a dorienilor, în cinstea lui Poseidon şi Apolon, cu sediul la capul Triopion din Peloponez; amfictionia de pe muntele Licaios, în onoarea lui Zeus şi mai ales amfictionia de la Delfi. Originea lor e foarte veche, cum o dovedeşte locul de cinste pe care îl ocupau, în epoca clasică, alături de marile cetăţi, oraşele de rangul al doilea dar care trebuie să fi fost odinioară importante. Fiecare stat participant avea drepturi egale şi era reprezentat de delegaţi care, la Delfi, purtau numele de *pylagorai* şi *hieromnemones*. Aceste asociaţii trebuiau să se ocupe de sanctuarul comun în tot ceea ce privea administraţia, cultul şi sărbătorile. Din cauza rivalităţilor politice dintre cetăţi, amficţioniile s-au limitat la atribuţiile lor religioase şi n-au jucat niciodată rolul unificator pe care ar fi putut să l aibă Au fost utilizate uneori în scopuri politice, dar totdeauna în anumite limite şi în folosul aceluia dintre statele membre care dorea să-şi sporească puterea Aşa s-a întîmplat cu amfictionia de la Delfi: la începutul secolului al *VI-lea*, tesalienii au pornii un „război sacru" ca să distrugă oraşul Crisa, care le împiedica accesul la mare. În schimb abţinerea politică aproape sistematică si scrupulele de neutralitate au conferit amficţioniilor un deosebit prestigiu moral, în primul rînd celei de la Delfi, care s-a impus în faţa întregii Grecii.

P. D.

AMFIPOLIS [AMPHIPOLIS]. în anul 436, Atena, ca să-şi asigure supremaţia asupra Greciei de Nord şi controlul minelor de aur din Pangeu şi al pădurilor de care avea nevoie pentru a-şi construi flota, întemeiază pe malul Strimonului, aproape de vărsare, oraşul Amfipolis, poziţie-cheie atît pentru economia Aticii, cît şi pentru mişcările corăbiilor ei. Cîţiva ani mai tîrziu, în timpul războiului peloponeziac, cetatea cade în mîinile spartanului Brasidas. Prin pacea din 371 (numită „a lui Calias"), oraşul şi împrejurimile sale au fost înapoiate Atenei, dar pentru scurt timp, căci în 357 stăpînul cetăţii va deveni Filip Macedoneanul. în ciuda promisiunilor făcute, Filip nu mai restituie atenienilor oraşul. Amfipolis rămîne sub stăpînirea macedoneană pînă cînd moştenirea lui Alexandru va trece în mîinile romanilor.

P. D.

AMFITRION [AMPHITRYON] Regele Tebei şi soţul Alcmenei. Zeus s-a îndrăgostit de Alcmena, dar regina s-a arătat atît de castă, încît zeul a fost nevoit să împrumute înfăţişarea soţului legitim ca să se poată apropia de ea. Alcmene a avut doi fii: Ifimedes, fiul lui Amfitrion, şi Heracles, fiul lui Zeus, mult mai puternic şi mai curajos.

P. D.

AMFITRITA [AMPHITRITE]. Soţia lui Poseidon şi fiica lui Nereu. Era regina mărilor şi conducea corul Nereidelor, surorile sale. O celebră cupă atică cu figuri roşii, datînd din jurul anului 500, o înfăţişează înmînînd lui Tezeu coroana de aur care dovedea ascendenţa sa *divină*. în alte *reprezentări*, apare înconjurată de ceata Nereidelor.

P. D.

AMICLAI [AMYKLAI]. La cîţiva kilometri de Sparta, la Amiclai, se găsea un sanctuar închinat eroului Hiacint (*Hyakinthos*), pe care se spunea că Apolon îl iubise şi apoi îl omorîse din greşeală. Era unul din cele mai vechi locuri sfinte din Peloponez. în secolul al VI-lea, sarcina de a amenaja acest

Amfitrita înmînînd lui Tezeu, în prezența Atenei, coroana de aur. Cupă decorată de pictorul lui Panaitios. Circa 550. Muzeul Louvre. *foto Hirmer.*

sanctuar a fost încredințată ionianului Baticles din Magnezia [vezi numele]. Ceea ce se numește destul de impropriu „Tronul de la Amiclai" era cîndva un ansamblu vast de clădiri dominat de o statuie uriașă a lui Apolon și împodobit cu o mulțime de reliefuri inspirate din legendele mitologice care aveau pe atunci un mare succes. P. D.

ANACREON. Poet liric din a doua jumătate a secolului al VI-lea, născut la Teos, în Ionia. A trăit la Samos, în preajma vestitului tiran Policrat, și la Atena, pe lîngă Hiparh, fiul lui Pisistrate. A fost prieten cu Xantip, tatăl lui Pericle. Anacreon *e* prototipul poetului de curte, plăcut, frivol și sclipitor. A rămas pînă la bătrînețe (a murit la 85 de ani) jovial și vesel. A cîntat mai cu seamă pe Eros, zeul amorului, și grația tinerelor fete; uneori și-a bătut joc de rivalii săi mai norocoși ca el. Opera sa autentică se reduce pentru noi la cîteva fragmente, dar faima lui în antichitate a fost atît de mare, încît a avut numeroși imitatori. S-a păstrat o întreagă culegere de poeme „anacreontice", scrise în maniera poetului din Teos, așa cum în Franța „poemele marotice" sînt ecoul creației originale a lui Clément Marot. Odele sale pline de vioiciune, ușoare și spirituale (*Odă lirei sale, Cupa de argint, Iubirea și albina)* au fost și ele imitate mai tîrziu de poeții francezi ai Pleiadei. R. F.

ANATOLIA. Cunoscută mai mult sub numele de Asia Mică, Anatolia este foarte aproape de Grecia datorită insulelor din

Marea Egee. inca din secolul al X-lea, coastele occidentale ale Anatoliei au primit un val masiv de *coloniști ionieni*; orașele care s-au ridicat aproape de țărm se numărau printre cele mai importante si mai bogate din lumea elenică. Cu toate acestea, dacă pătrundeai puțin mai în adîncul acestor ținuturi, te găseai în mijlocul unei lumi barbare în toată puterea cuvîntului. Pe ruinele imperiului **hitit** apăruseră mici regate, care în secolul al VI-lea au trecut sub stăpînirea persană și au fost transformate în satrapii. Acestea ocupau imensul podiș central, înconjurat de munți, cu totul diferit prin aspect, climă și culturi de ceea ce cunoșteau și îndrăgeau grecii, în aceste provincii — Frigia, Caria Lidia, Licia — se vorbeau limbi de neînțeles, se adorau divinități fără nici o legătură cu cele din Olimp și stăpîneau idei și moravuri făcute parcă anume să mire și adesea să scandalizeze raționalismul grec.

Fără Îndoială, grecii au cunoscut toate aceste regate încă din timpurile cele mai îndepărtate și le-au călcat din cînd în cînd hotarele. Chiar atunci cînd contactele s-au înmulțit și Anatolia a devenit ușor accesibilă grecilor — începînd din secolul al IV-lea și mai ales în epoca elenistică — chiar atunci cînd suverani greci s-au instalat în capitale ca Pergam, numind guvernatori greci în cetăți care primeau de la ei nume grecesc, numai o pătură puțin numeroasă a populației se putea făli cu o origine elenică, căci masa locuitorilor continua să-și ducă traiul cunoscut dintotdeauna și rămînea refractară civilizației elenice. P. D.

ANAXAGORA [ANAXAGORAS]. Filozof ionian, originar din Clazomene, Anaxagora a petrecut 30 de ani la Atena (între 460 și 430); a fost profesorul și prietenul lui Pericle. La începutul războiului peloponeziac, cînd atenienii, nemulțumiți de Pericle, au intentat procese unor persoane din anturajul lui, l-au dat în judecată și pe Anaxagora; acuzat de impietate și constrîns să părăsească Atena, s-a retras la Lampsacos, unde a și murit. Anaxagora a substituit dragostei și *urii* — dualitatea de forțe cosmice a lui Empedocle [vezi numele] — un singur principiu motor, pe care l-a numit Spirit *(Nus)*. Spiritul organizează lumea; el este „infinit si stăpîn absolut, numai el există în sine și pentru sine"; e o inteligență ordonatoare, un fel de suflet al lumii. Acest suflet, foarte subtil, dar nu imaterial, exercită o acțiune mecanică asupra amestecului primordial, care după Anaxagora e format din elemente calitative divizibile la infinit. Pe acestea Aristotel le-a denumit *homeomere*, nume sub care sînt cunoscute și azi. Această concepție neadmițînd existența unor elemente indivizibile, se opune celei a atomiștilor. Acțiunea Spiritului asupra acestui amestec determină o mișcare giratorie, care formează universul printr-un proces de centrifugare.

Nu e de mirare că Anaxagora a fost acuzat de impietate: el afirma că Soarele si Luna nu sînt zei, așa cum credea majoritatea celor vechi, ci doar corpuri materiale. De altfel, nu credea în arta divinației, după cum vedem dintr-o povestire a lui Plutarh: într-o fermă a lui Periclese născuse un berbec cu un singur corn. Prorocul Lampon vedea în aceasta un semn divin. Anaxagora însă a dat fenomenului o explicație anatomică, care discredita profeția. Anaxagora poate fi considerat unul din întemeietorii raționalismului grec. El spunea că omul este mai inteligent decît animalele, fiindcă are mîini. P. - M. S.

ANDOCIDE [ANDOKIDES]. (1) Orator atenian, născut către 440, dintr-o familie nobilă. Aparținea acelui tineret elegant și de bani gata, al cărui idol era Alcibiade. în 415, fiind implicat în procesul mutilării hermelor, Andocide a fost întemnițat și n-a scăpat din închisoare decît denunțîndu-i pe presupușii vinovați. Privat de unele drepturi politice, s-a autoexilat și a colindat lumea ducînd o viață aventuroasă. întors la Atena în 403, în urma unei amnistii generale, a vrut

să intre din nou în viața politică, dar în 399 a fost pentru a doua oară acuzat de impietate, de astă dată imputîndu-i-se profanarea misterelor de la Eleusis. A rostit atunci în apărarea sa discursul Despre mistere, care ni s-a păstrat, și în urma căruia a fost achitat, în 392 a fost trimis pentru negocieri cu Sparta; întors la Atena a ținut discursul Despre pace, de asemeni conservat, dar Adunarea poporului a dezavuat pe negociatori și i-a alungat. Andocide a trebuit să apuce din nou calea exilului. Deși figurează în catalogul tradițional al celor mai buni zece oratori atici, Andocide a fost mai degrabă un orator mediocru și lipsit de strălucire. R. F.

ANDOCIDE [ANDOKIDES]. (2) Cu Andocide din Atena începe, în ultima treime a secolului al VI-lea, o transformare profundă în pictura ceramică: apariția stilului numit „cu figuri roșii". Pictorul olarului Andocide folosește tehnica nouă, în care siluetele roșii (culoarea argilei) sînt cruțate din *fondul vasului* lăcuit în prealabil cu negru. În vreme ce pictorii anteriori ai stilului „cu figuri negre", detașate pe fondul culorii naturale a argilei, gravau detaliile îmbrăcămintii si musculaturii cu un stilet sau le puneau în evidență folosind culoarea albă sau violet, artiștii stilului nou sînt capabili să redea toate detaliile cu ajutorul unei pensule foarte fine, ale cărei posibilități și rafinamente sînt nelimitate. O dată cu tehnica evoluează și compoziția. Artiștii stilului cu figuri roșii se vor strădui să se elibereze de legea *frontalității* de care *maeștrii stilului* cu figuri negre Amasis și Execias se lăsaseră încătușați și conform căreia toate părțile unei figuri, pictate *din* față sau *din profil*, se situau în același *plan*; foarte frecvent, capul si bustul erau desenate din față, iar picioarele din profil. Pictorii *stilului* nou introduc redarea figurilor văzute din trei sferturi cu diversele variante pe care le implică. Din acest moment compoziția scenelor evoluează simțitor: locul scenelor izolate e luat de ample tablouri

Detaliu de pe o amforă cu figuri roșii decorată **de** pictorul lui Andocide. Circa 520. Muzeul din Berlin. Foto *Hirmer*.

ciclice. Dacă se picta o singură scenă, ea se desfășura pe diverse părți ale vasului, în față și în spate, de unde numele de „compoziție binară". Stilul nou a găsit curînd alți adepți, de pildă Psiax, renumitul decorator de cupe, și el foarte sensibil la finețea desenului și la jocul delicat al drapajelor. R. M.

ANDROMACA [ANDROMAKHE]. Mărturiile antichității o prezintă pe Andromaca în diverse ipostaze: ea e prințesa nobilă care, pe zidurile Troiei, iese în întîmpinarea lui Hector, soțul său acoperit de glorie; tot ea e mama aprigă care, înarmată cu un toiag, încearcă zadarnic să ocrotească pe fiul său Astianax de furia grecilor

îmbătati de victorie, în noaptea fatală a căderii Troiei ; o vedem apoi captivă în Epir, unde o dusese Neoptolem, fiul lui Ahile. Se căsătorește apoi cu cumnatul său Helenos si împarte cu el domnia Epirului ; în sfîrșit își încheie viața neobișnuit de agitată la Pergam, cetate întemeiată de fiul pe care îl avusese cu Neoptolem. Iată deci că această Andromacă din tradiția antică nu seamănă cu văduva îndurerată și dîrză, imortalizată de Racine.

P. D.

ANDROMEDA. Fiică a lui Cefeus, regele Etiopiei. Ca să potolească furia unui monstru care îi pustia țara, tatăl Andromedei i-a oferit-o pe propria sa fiică. Perseu, întorcindu-se din expediția sa contra Gorgonelor, ucide monstrul, o eliberează pe Andromeda și se însoară cu frumoasa victimă. P. D.

ANDROS. Cu toată întinderea sa considerabilă — o lungime de peste 30 de km, în prelungirea spre sud a Eubeei — și cu toate că avea un sol destul de fertil, insula Andros n-a jucat nici un rol în viața politică, economică, artistică sau literară a Greciei. P. D.

ANHISE [ANKHISES]. Ocupația lui Anhise de a paște oile pe muntele Ida, lîngă Troia, era demnă de invidiat. într-adevăr aici s-a desfășurat concursul celor trei zeițe, care-și aleseseră ca arbitru pe păstorul Paris ; tot aici Anhise, care păștea boii pe povîrnișurile Idei, primise mai de mult vizita Afroditei și se împreunase cu ea. Rodul dragostei lor a fost Eneas, care și-a salvat tatăl de la moarte, cînd troienii au fost siliți să-și părăsească cetatea cucerită de greci. P. D.

ANIMALE. în epoca miceniană și în epoca arhaică trăiau în Grecia lei, urși și alte animale sălbatice; religia și o serie de legende le-au păstrat amintirea, de exemplu, povestea leului din Nemeea, ucis de Heracles și cultul Artemidei-ursoaica, celebrat în special la Brauron (Atica). în cîntul XXIII din *Iliada*,

Anhise purtat de Eneas, fugind din Troia. Detaliu de pe o oenohoe atică. Circa 530. Muzeul Louvre *Foto Giraudon.*

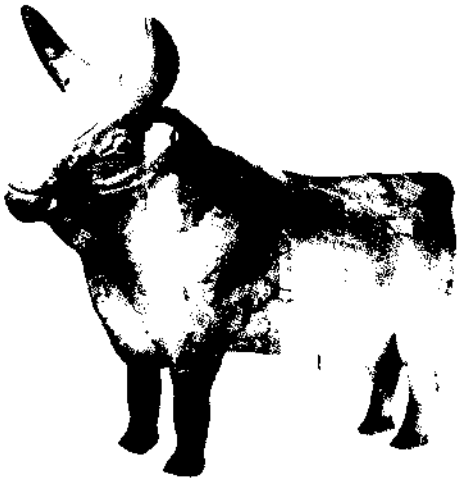

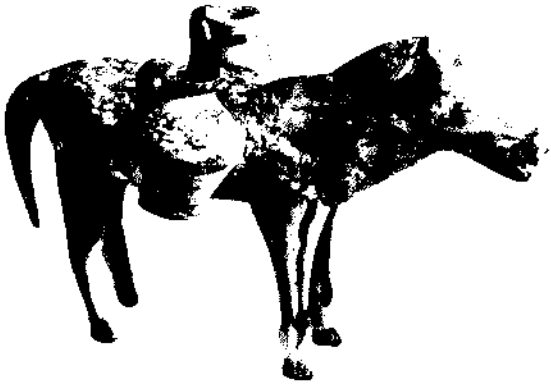

cu ocazia funeraliilor lui Patrocle, Ahile sugrumă pe rugul prietenului său „doi cîini din cei nouă pe care-i hrănea Patrocle la masa lui". Numeroase picturi de pe vasele din epoca clasică cu reprezentări de banchete înfățișează cîini care rod oase și resturi aruncate pe jos de convivi. întrucît cîinii erau absolut necesari la vînătoare, în grecește numele vînătorului *(kynegetes)* înseamnă etimologic „cel care mînă cîinii". Xenofon, în *Kynegetikos*, se ocupă pe larg de creșterea și dresajul cîinilor de atac și a cîinilor de hăituire. Unele rase de cîini din Laconia se bucurau de o prețuire deosebită. în regiunile muntoase se găsea vînat din belșug, mai cu seamă iepuri, vulpi și păsări (Aristofan enumera numeroase specii în comedia sa intitulată *Păsările*).

Un basorelief arhaic prezintă doi tineri față în față, unul ținînd în lesă un cîine, celălalt o pisică; animalele se înfruntă, în mod vizibil, într-o luptă, pe care o urmăresc cu pasiune doi bărbați din spatele tinerilor (probabil făcuseră un pariu). Pisicile sînt pomenite rar în texte și nu le întîlnim prea des nici în operele de artă. Grecii țineau în casă nevăstuici îmblînzite ca să prindă șoareci. în gineceu, copiii creșteau cîini, nevăstuici, rațe, prepelițe, șoareci și șopîrle. în secolul al IV-lea anumiți tineri spilcuiți aveau obiceiul să țină o prepeliță sub haină, așa cum povestește Plutarh *(Viața lui* Alcibiade, cap. X). începînd din secolul al V-lea, atenienii bogați importau de departe „păsări din Fâșia", adică fazani, și au început să crească păuni. Animalele cele mai comune în Grecia clasică erau caprele, porcii, oile și catîrii. Boi și cai se găseau mai ales în Beoția și Tesalia, regiuni cu cîmpii fertile, potrivite creșterii intensive a animalelor. Păstorii mînau la

Taur. Măgar purtînd urcioare. Datează din minoicul timpuriu. Muzeul din Heraclion. *Foto Hassia.*

Riton în formă de cap de cîine. Circa 490. Villa Giulia, Roma. Foto *Hirmer.*

Tineri înhăitînd un câine și o pisică. Basorelief atic. Circa 510. Muzeul Național din Atena. *Foto Émile.*

păscut turme de cspre și oi în regiunile muntoase de lîngă frontiere *(eskhatioi).*

Atenienii îndrăgeau atît de mult luptele de cocoși, încît magistrații cetății organizau astfel de spectacole în fiecare an la teatru. Cocoșilor li se dădea usturoi și ceapă, ca să-i facă mai combativi și li se fixau la picioare pinteni de metal. La aceste lupte se puneau pariuri. Un cocoș de luptă de rasă bună și bine dresat costa foarte scump.

Peștele constituia hrana *obișnuită* a atenienilor: pește de mare, mai ales ton, sau pește de apă dulce; pescarii beoțieni vindeau la Atena, în *agora,* tipări din lacul Copais, considerați o mîncare de lux

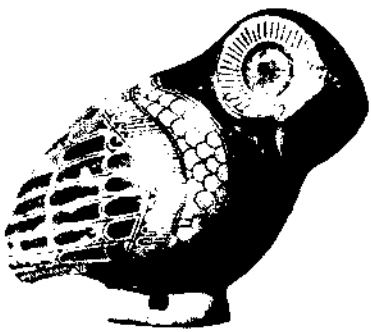

Bufniță. Vas protocorintian de parfum. Muzeul Louvre. *Foto Giraudon.*

în religie animalele aveau un rol considerabil, căci grecii, ca și egiptenii, trecuseră mai întîi prin stadiul de zoolatrie; se crede că Apolon a fost un lup, Artemis o ursoaică, Atena o bufniță, și abia într-o epocă ulterioară aceste animale au fost considerate ca simple atribute ale divinităților, devenite antropomorfe. Reguli precise și amănunțite hotărau specia, sexul și particularitățile animalelor care trebuiau sacrificate fiecărui zeu. în afară de holocaust, orice sacrificiu se termina în mod normal cu un banchet; mulți greci săraci mîncau carne numai cu ocazia ceremoniilor de cult familial sau public. Sacrificatorul avea și funcția de bucătar, așa cum vedem în *Mizantropul* lui Menandru. Prorocii cercetau mărunțaiele animalelor înjunghiate, în special ficatul, ca să citească în ele viitorul. De asemenea ei observau zborul și țipătul păsărilor, care, *fiindcă* locuiau în înaltul cerului, erau considerate adevărați mesageri ai zeilor. [vezi Alimentație, Divinație, Oracole, Pescuit, Sacrificii și Vînătoare].

R. F.

Kore, sculptata de Antenor. Circa 525 -520. Muzeul Acropolei, Atena. *Foto Deutsches Archäologisches Institut*, Atena.

ANTENOR. Personalitatea acestui sculptor atenian din secolul al VI-lea a dominat sfîrşitul epocii arhaice. El este mai întîi autorul *Tyrannoktonilor*, grup statuar celebru, înfăţişînd pe fraţii Harmodios şi Aristogeiton, care au eliberat Atena de tirania Pisistratizilor. Această operă celebră, realizată în bronz, a fost luată de Xerxes, cînd a jefuit Acropolea în 480, şi s-au păstrat numai copiile lucrărilor care au înlocuit-o, făcute de Critios şi Nesiotes. Cunoaştem stilul lui Antenor datorită unei *Kore* [vezi cuvîntul] generos tratate: e mai înaltă decît mărimea naturală; această piesă rupe cu stilul vechi, prea linear şi decorativ, dînd viaţă unei noi concepţii plastice prin arhitectura formelor şi structura corpului, accentuate de amploarea draperiei. în ciuda unei anumite rigidităţi care încă se păstrează, mişcarea faldurilor subliniază echilibrul coapselor şi o imperceptibilă mişcare a picioarelor, datorită mai degrabă impresiei de elan interior, decît unei mişcări reale. Spre deosebire de *Korai* mai vechi, chipul sculptat de Antenor nu surîde; faţa este tratată în acelaşi stil viguros şi puternic structurat, care dă trăsăturilor un aer ferm fi o expresie voluntară. Afinităţile stilistice dintre *Kore* de pe Acropole şi figurile feminine de pe frontonul estic al templului Alcmeonizilor din Delfi par să justifice atribuirea acestui grup statuar tot lui Antenor. Deşi mutilate, sculpturile lasă să se întrevadă c mpoziţia amplă şi maiestuoasă care dă originalitate *Korei* de pe Acropole. R. M.

ANTIFANES [ANTIPHANES]. Poet al comediei medii [vezi Comedie].

ANTIFON [ANTIPHON]. Orator şi om politic atenian, născut către 480. A fost membru al partidului aristocrat şi — după spusele lui Tucidide — a fost principalul

inspirator și organizator al revoluției oligarhice din 411, care a avut doar un succes efemer. Cu ocazia „epurării" care i-a urmat, Antifon a fost condamnat la moarte și executat.

Scrierile care ni s-au păstrat sub numele lui Antifon par a fi creația a doi autori: Antifon oratorul și Antifon sofistul. E mai probabil însă că întreaga operă a fost scrisă de aceeași mînă. Ca profesor de retorică, a redactat *Tetralogiile*, grupuri de cîte patru discursuri fictive, conținînd acuzarea, apărarea și replica celor două părți. Pe oratorul Antifon îl cunoaștem astăzi din trei pledoarii în procese de crimă; discursul pe care Tucidide îl apreciază ca pe cel mai izbutit nu ni s-a păstrat: e pledoaria rostită de Antifon în propria lui apărare, în 411.

R. F.

ANTIGON MONOFTALMOS [ANTIGONOS MONOPHTHALMOS]. Dinastia care a luat puterea la începutul secolului al III-lea în Macedonia, ca și acelea care au domnit în Egipt și Siria, a fost întemeiată de un ofițer din armata lui Alexandru cel Mare, Antigon, poreclit „Monoftalmos" (chiorul). După moartea lui Alexandru a fost numit guvernator peste Pamfilia, Licia și o parte din Frigia. în scurt timp a ajuns să conducă majoritatea provinciilor Asiei Mici și să ocupe un loc de frunte printre diadohi [vezi cuvîntul]. După ce fiul său Demetrios Poliorcetul a învins la Cipru flota lui Ptolemeu (306), Antigon s-a proclamat rege, nu numai asupra părții pe care o stăpînea de drept, ci peste întreaga Macedonie, considerîndu-se unicul urmaș legitim ai lui Alexandru. Ceilalți diadohi n-au vrut să-l recunoască suveran și, arogîndu-și și ei același titlu, au pornii război contra lui. în lupta care a avut loc în 301 la Ipsos, Antigon și-a găsit moartea. Fiul său Demetrios Poliorcetul s-a refugiat în Macedonia, în 297, și a *restaurat* oligarhia în Grecia, în cele din urmă a murit în captivitate la curtea lui *Seleucos*, în *282*.

După dezmembrarea imperiului, fiul său Antigon Gonatas i-a succedat la tronul Macedoniei și a domnit pînă în 239. A purtat războaie numeroase: împotriva provinciilor grecești mereu revoltate, împotriva lui Ptolemeu care susținea pe rebeli și voia să-și asigure poziții în insulele Mării Egee, în sfîrșit împotriva lui Pirus, care un timp i-a și luat locul ca rege.

În timpul domniei lui Antigon Gonatas s-au format în Grecia două ligi rivale: liga aheeană, condusă de Arătos din Sicion, și liga etoliană, utilizată de Antigon în tentativa lui de a-și menține dominația asupra Peloponezului. Cu toate greutățile întîmpinate, el a reușit aproape să facă din Macedonia o țară mare, dar succesorul său Demetrios al II-lea, in timpul celor zece ani de domnie (239—229), a compromis situația. Și astfel în 229, cînd urmează la tron Antigon Doson, noul rege se găsește în fața celor două ligi unite contra lui. în cele din urmă iese victorios și, cu puțin înainte de moarte, reușește să supună Sparta, unul din centrele de opoziție.

În 220, Filip al V-lea își începe domnia asupra unui regat care părea solid și prosper; dar, la greutățile pe care i le fac grecii, se adaugă un nou pericol: prezența romanilor pe coasta Iliriei, unde debarcaseră cu timiditate în 228. Filip e nevoit să-și îndrepte atenția cînd asupra romanilor, cînd spre Orient, mai cu seamă către regatul Pergamului, cu care are mereu dificultăți. în cele din urmă, lovitura cea mai puternică i-o dau trupele romane, care-l înfrîng în 197 la Kynoskephalai. E primul pas spre decăderea totală; fiul său Perseu, care-i urmează în 179, e bătut de Paulus Aemilius la Pidna în 168, iar în 148 Macedonia devine provincie romană, doi ani înainte ca romanii să-și asigure dominația completă asupra Greciei, prin cucerirea Corintului.

P. D.

ANTIGONA. Tragicii, mai ales Sofocle, au făcut din Antigona una dintre cele mai

frumoase figuri ale mitologiei grecești, personificare vie a devotamentului filial, a rigorii morale și de asemenea a revoltei contra legilor omenești care violează regulile de dreptate impuse de conștiința noastră și de voința zeilor. Viața Antigonei a fost o dramă. S-a născut într-o familie blestemată: tatăl său, Oedip, regele Tebei, se căsătorise, fără să știe, cu propria sa mamă, Iocasta. Cînd au aflat adevărul, Iocasta s-a sinucis, iar el și-a scos ochii. Supușii săi, temîndu-se să nu fie pedepsiți și ei din cauza păcatului comis de rege, l-au izgonit.

Aici începe rolul Antigonei, Numai ea și-a însoțit tatăl orb, în peregrinarea prin orașele și satele care refuzau să-i acorde ospitalitatea. în cele din urmă ajung la Atena, unde se bucură de o primire mai bună. Abia sosiți, Oedip recunoaște locul unde îi fusese sortit să moară. Ascultînd de porunca zeilor, Oedip îi cere Antigonei să plece și puțin după aceea moare, lîngă satul Colonos, iar Antigona nu i-a mai putut găsi mormîntul.

După moartea tatălui ei, Antigona se întoarce la Teba, la gingașa și blînda ei soră Ismena — care își plînge fără încetare soarta — și la cei doi frați, Eteocle și Polinice, blestemați de Oedip pentru lipsa lor de pietate filială. Războindu-se între ei pentru domnie, au pierit amîndoi în luptă, iar Creon, unchiul lor, a preluat puterea. Întrucît Polinice ridicase armele contra patriei sale, Creon a interzis să fie înmormîntat, dar Antigona nesocotește interdicția și îndeplinește în mod simbolic ritualul funerar pentru fratele său, conștientă că o așteaptă pedeapsa cu moartea. Într-o scenă impresionantă, Sofocle ne-o prezintă justificîndu-și fapta: Antigona nu pledează pentru nevinovăția ei, ci pentru obligația de a asculta de legile nescrise ale conștiinței, mai puternice și mai constrîngătoare decît instituțiile create de om. Își acceptă pedeapsa, care îi întărește convingerea că fusese de dreptul și de datoria ei să aducă ultimele onoruri celui mort, indiferent de greșelile comise de acesta. Antigona pășește spre ultimul supliciu cu curaj, tu ochii deschiși, fără să bănuiască, desigur, că exemplul ei va fi urmat de-a lungul istoriei de nenumărați eroi, adesea obscuri, care nu vor ezita să-și dea viața pentru dreptatea în care au crezut. P. D,

ANTIOHIA [ANTIOKHEIA]. Dintre toate orașele cu acest nume, Antiohia așezată pe rîul Orontes, în Siria, a fost unul din cele mai importante. A fost întemeiat în 300, după bătălia de la Ipsos, de către Seleucos Nicator, care i-a dat numele tatălui său. Orașul avea patru cartiere și era înconjurat de un zid de apărare comun, fiecare cartier fiind împrejmuit la rîndul său de cîte o incintă proprie. La puțin timp după întemeiere, sculptorul Eutihides a executat o statuie de bronz, înfățișînd o femeie care personifica cetatea, prima dintr-o lungă serie de alegorii asemănătoare. Reședință a Seleucizilor, Antiohia a fost un important centru comercial și prosperitatea sa s-a menținut mult timp. chiar după ce a căzut (în 64) sub stăpînirea romană. Numeroase mozaicuri din secolul al IV-lea și al V-lea e.n. atestă bogăția locuitorilor Antiohiei. P. D

ANTIPATER. Antipater a fost însărcinat de Alexandru cel Mare să se ocupe de treburile Greciei, în timpul campaniilor din Asia. La moartea marelui cuceritor, Antipater și-a păstrat funcția si în această calitate a înăbușit revolta grecilor, care sperau să-și recucerească independența. O campanie de scurtă durată, numită „Războiul Lămâie", i-a adus cucerirea Atenei. în această împrejurare I-a omorît pe Hiperide și I-a împins la sinucidere pe Demostene, și a instalat o garnizoană în fortul Munihia. în 321, o coaliție a diadohilor i-a permis să-l înlocuiască pe Perdicas în funcția de regent și să ajungă astfel stăpînul virtual al întregii Macedonii. Dar moartea îl surprinde foarte curînd și domnia trece în mîinile fiului său Casandros.

P. D.

ANTISTENE [ANTISTHENES]. Filozof, întemeietorul scolii cinice [vezi Școala cinică].

APELES [APELLES]. Deoarece au s-a păstrat nimic de la el și *nici* de la contemporanii săi, sîntem siliți să acceptăm opinia celor vechi, după care Apeles ar fi fost cel mai bun pictor din secolul al IV-lea. Un argument e că numai lui i s-a îngăduit să facă portretul lui Alexandru cel Mare (în sculptură, privilegiul corespunzător i-a revenit lui Lisip). Originar din Colofon, lîngă Smirna, a executat un număr mare de portrete ale *marelui* cuceritor, ale tatălui său Filip și ale altor personaje, mai puțin importante. A pictat-o cu plăcere pe Afrodita, zeița care se bucura pe atunci de cea mai mare popularitate în rîndurile artiștilor și ale publicului. Lucian a descris tabloul său alegoric *Calomnia,* descriere de unde s-a inspirat mai tîrziu Botticelli. P. D.

APOLODOR [APOLLODOROS]. După cum povestește *Plutarh*, Apolodor, supranumit „Pictorul umbrelor", a fost. în ultimul pătrar al secolului al V-lea, cel dintîi care a folosit amestecul de culori și degradeul umbrelor în pictură. Influența sa în progresul realizat de pictură la sfîrșitul secolului al V-lea și începutul veacului următor a fost considerabilă.

Tehnica introdusă de Apolodor poate fi studiată astăzi pe picturile care împodobesc două lekythoi albe (cutele veșmintelor sînt accentuate de umbre) si pe niște imitații romane făcute după picturi grecești din epoca clasică. De exemplu, *Jucătorii* de oișice, pictură pe marmură, unde hainelesîn t umbrite în cenușiu și brun. R. M.

APOLON [APOLLON]. în lumea zeilor greci, Apolon și-a făcut apariția deștul de tîrziu. Delos, insula în care mitologia plasează nașterea sa, η-a avut nici o divinitate masculină înainte de sfîrșitul mileniului II.

Statuetă a lui Apolon. dedicată de *Manticles*, Circa 700 –680, Museum of Fine Arts. Boston.

După tradiție, Apolon era fiul lui Zeus și al zeiței asiatice Leto și avea ca soră pe Artemis. E greu de precizat de unde venea în realitate și poate că, în diferitele locuri unde era adorat, avea caractere deosebite. La Delfi, unul dintre principalele lui sanctuare, și-a cîștigat locul după ce *A* omorît șarpele-oracot Python, stăpînul anterior al acestor ținuturi. Apolon a început să prezică și el viitorul și,

Apolon Pitios așezat pe Omfalos. Stater de argint. Circa 355. Antiken-Museum, Basel.

APOLONIOS [APOLLONIOS] DIN RODOS. Poet născut la Alexandria, în jurul anului 300. Profesorul său Calimah l-a ajutat să obțină în 270 conducerea Bibliotecii din Alexandria [vezi Alexandrinism] și l-a recomandat ca preceptor al *viitorului* rege Ptolemeu al III-lea Evergetul. La Bibliotecă, Apolonios s-a consacrat erudiției, apoi a trecut la elaborarea marelui său poem *Argonauticele*, al cărui plan n-a fost pe placul lui Calimah, partizan al creațiilor scurte. In 250, Apolonios a citit o parte din poem în public. Rezultatul a fost un eșec. A trebuit să renunțe la direcția Bibliotecii, unde a fost înlocuit de Eratostene, și s-a refugiat la Rodos,

cu toate încercările lui Heracles de a uzurpa trepiedul simbolic, în tot timpul antichității mii de oameni veneau la Apolon să întrebe ce le rezervă viitorul. Apolon și-a exercitat funcția de oracol și în alte sanctuare; de exemplu, la Claros în Asia Mică. Veșnic tînăr, Apolon nu se remarcă numai prin nenumăratele sale aventuri sentimentale, ci și prin impetuozitate, trufie, adesea prin violența si duritatea reacțiilor. (In această privință seamănă cu Abile.) Implacabil, el doboară cu săgețile sale pe toți cei care-l jignesc. Ca să-și răzbune mama, Apolon masacrează pe fiii Niobei; tot el abate ciuma asupra popoarelor care nu i-au respectat preoții. Este imaginea perfectă a frumuseții atletice; corpul său viguros începe să se efemineze numai în timpul lui Praxitèle. Cultul lui Apolon s-a răspîndit pretutindeni și, fără îndoială, n-ar fi fost atît de popular, dacă zeul n-ar fi fost înainte de toate un oracol.

P. D.

Apolon. Detaliu din figura centrală de pe frontonul vestic al templului lui Zeus din Olimpia. 465—455. Muzeul din Olimpia. *Foto Émile.*

unde și-a terminat poemul și a obținut dreptul de cetățenie. Acolo a cunoscut gloria, a întemeiat o școală și a murit, fără să se mai întoarcă vreodată, după cum se pare, la Alexandria. Cele patru cînturi ale *Argonauticelor*, scrise în hexametri, formează o epopee de tip homeric. Apolonios istorisește expediția eroilor condusă de Iason, pe corabia Argo, pînă în Colhida, unde Iason a cucerit lîna de aur, ajutat de Medeea, fiica regelui din această țară îndepărtată. Deși poezia sa e adesea erudită și rece, ea nu e lipsită totuși de strălucire și forță, mai ales în cîntu! III, unde poetul, imitîndu-l pe Euripide, dar și cu o notă personală, zugrăvește suferințele Medeei, îndrăgostită pătimaș de Iason. R. F.

APOLONIOS [APOLLONIOS] DIN TIANA. Filozof și taumaturg pitagoreu din secolul I e.n. A scris printre altele *Viața lui Pitagora*, un tratat de astrologie, o lucrare Despre *sacrificii* și Ser/sori. Din opera sa s-au păstrat doar cîteva fragmente. Legenda, care transfigurase personalitatea lui Pitagora, a transformat-o și pe cea a lui Apolonios. Mai degrabă din legendă decît din realitate provin trăsăturile personajului descris în *Viața lui Apolonios*, scrisă în secolul al III-lea e.n. de Filostrat. R. F.

ARĂTOS DIN SOLOI. Poet, filozof și matematician din epoca elenistică. A scris *Phainomena* („Fenomenele") [Vezi Astronomie].

ARCADIA. Arcadia n-a fost ținutul idilic pe care și l-a imaginat secolul al XVII-lea e.n. Era într-adevăr mai înverzită decît celelalte regiuni ale Greciei, dar fiind izolată în inima Peloponezului și înconjurată de munți înalți, Arcadia era locuită de țărani și de aspri păstori de capre, care nu seamănă de loc cu poeticii păstori ai lui Poussin. Arcadienii erau urmașii aheilor izgoniți de invazia doriana, care își găsiseră refugiu în acest ținut greu accesibil. Ei se pretindeau autohtoni; dialectul arcadian presărat cu arhaisme dovedește vechimea și izolarea populației. Bastion de protecție împotriva oricărei agresiuni străine și în același timp punct de plecare pentru campanii în regiuni îndepărtate, Arcadia a atîțat mereu lăcomia țărilor limitrofe Argolida. Mesenia și Lacoma; era o pradă cu atît mai ispititoare cu cit niciodată, sau aproape niciodată, Arcadia n-a reușit să aibă unitate politică. Orașele erau puține si de mică importanță: *Tegea*, care și-a cîștigat un renume durabil datorită templului Atenei Alea, construit si decorat de Scopas, a ținut piept un timp (în prima jumătate a secolului al VI-lea) puternicei armate spartane; *Mantineea*, cîmpul de luptă unde în 418 armata atenian și argeeană a fost zdrobită de spartanii conduși de Agis și unde în 362 tebanii ar fi reușit să învingă Sparta, dacă Epaminonda, căpetenia lor, n-ar fi fost rănit mortal în învălmășeală; *Orhomenos*, care nu trebuie confundat cu omonimul său din Beoția; în sfîrșit *Megalopolis*, întemeiat în 371 de Epaminonda cu locuitori aduși din tîrgușoarele vecine, care a devenit sediul unei efemere confederații arcadiene. P. D.

ARCESILAU [ARKESILAOS]. Născut în 316, în Eolida, la Pitane. I-a urmat lui Crates la conducerea Academiei (268—241), unde a adus un spirit înnoitor, prin întoarcerea la învățătura lui Socrate, a cărui maieutică a interpretat-o într-o manieră sceptică. Din această cauză școala a. primit de atunci numele de Noua Academie. Arcesilau a criticat cu vehemență dogmatismul stoic si a construit o teorie probabilistă, avînd drept criteriu „ceea ce este rezonabil". P.-M.S.

AREOPAG [AREIOS PAGOS].

„*Auzi-mi* legiuirea, tu popor *atenian*,
Voi care *judecați întîia* dată
O crimă-o sîngelui vărsat. înființat
De *mine-acest județ* va *dăinui* mereu
Aici pentru poporul *lui Egeu*.
Pe acest deal, pe unde Amazoanele
Bătură conuri, cînd ciudoase ele

Veniseră la bătălie cu Tezeu
În fața zidurilor-înalte-ateniene.
Cetate nouă și măreață-n turnuri *ridicară*
Și jertfe aduseră *lui* Ares, pentru aceea *dară*;
Și stînca asta-a fost Areopag *numită.*
Aici domnește teama cu *evlavia-nfrățită*
Supraveghind dreptatea zi și noapte,
Ferind cetatea *de-orice* a legilor *schimbare.*
Aveți *în asta* puternic *zid* de apărare
Cum *n-au* ca *voi străinele popoare*
Din țara lui Pe/op *și pîn'la scitice hotare.*
Instaurez acest *areopag să fie*
Curat de orice *mită, vrednic de cinstire,*
Necruțător de rău și ca un turn de neclintire,
De-a pururi veghetor peste-a tutu*ror somnie"**

în aceste *versuri* celebre, puse "n gura Atenei, (*Eumenidele*, w, 681—706), Eschil povestește concetățenilor săi în anul 458 cum s-a constituit *Areopagul,* una dintre cele mai vechi adunări ale *polis*-ului, în scopul de a-l judeca pe Oreste, vinovat de mătricid. în vremea primului mare tragic, competența areopagului era mult micșorată, dar era vorba de același consiliu pe care regii Atenei îl convocau în epoca homerică, pentru a discuta treburile statului. în acele timpuri îndepărtate, era alcătuit din căpeteniile celor mai importante familii. Areopagul s-a menținut și după căderea monarhiei. Intrau în componența lui toți arhonții ieșiți din funcție, deci reprezenta numai pe eupatrizi, pătura socială cea mat nobilă și mai bogată. Atribuțiile sale erau destul de vagi și multiple, ca în orice stat primitiv, în care separația puterilor nu e cunoscută.

După Aristotel, Areopagul avea rolul să vegheze la respectarea legilor: „El răspundea de partea cea mai mare și mai importantă a administrației și reprima fără drept de apel, cu amenzi sau pedepse corporale, toate abaterile de la ordine".

Curînd după aceea îi revine sarcina de a judeca crimeleși, cu timpul, va păstra această unică funcție juridică. Într-adevăr, reformele democratice i-au fost fatale: tot de la Aristotel știm că, în 462, Efialte i-a luat toate atribuțiile care făceau din el ocrotitorul constituției și le-a repartizat celorlalte adunări politice și judiciare. în aceeași epocă, ascensiunea la arhontat a păturilor sociale inferioare a modificat spiritul acestei vechi adunări, care și-a pierdut prerogativele una după alta. Majoritatea proceselor importante se desfășurau în fața tribunalului Heliaștilor, în seama Areopagului rămînînd în secolul al IV-lea numai crimele cu premeditare, otrăvirile, incendiile și, în anumite cazuri, acuzațiile de impietate. Totuși trecutul său glorios i-a conferit totdeauna un prestigiu, de care s-a servit ca să intervină în anumite împrejurări grave; atitudinea sa în momentele tragice ale înfrîngerii Atenei la sfîrșitul războiului peloponeziac a arătat că Areopagul era capabil, ca și în secolele precedente, să mențină respectul legilor.

P. D.

ARES. Ares este unul din puținii copii pe care Zeus i-a avut cu Hera. Dar calitatea sa de fiu legitim n-a fost suficientă pentru a-i asigura un loc de frunte printre zei. Ares e zeul războiului și al luptelor violente. Era reprezentat cu cască, platoșă și lance și cîteodată grecii își închipuiau că-l văd în învălmășeala bătăliilor și că-l aud scoțînd strigăte de luptă cu glasul său profund. După terminarea bătăliei, Ares nu mai valora mare lucru. Atena îl depășea ori de cîte ori conflictul cerea inteligență și nu era vorba numai de dat lovituri. Nici măcar în luptele corp la corp nu ieșea totdeauna învingător. (Homer povestește cum a fost rănit de eroul grec Diomede.) Dar Ares suferea eșecuri nu numai în bătălii; intriga de dragoste pe care a avut-o cu Afrodita s-a terminat foarte rău, căci soțul zeiței i-a prins pe cei doi amanți într-o plasă vrăjită și a convocat întregul *Olimp* ca să fie martor al infidelității Afroditei. Povestea vieții sale e deosebit de săracă în evenimente și popularitatea lui Ares a rămas totdeauna foarte redusă. Deși

* Eschil, *Eumenidele*, traducere G. Murnu, în volumul *Tragicii greci, Antologie*, București, ESPLA, 1958, p. 191—192.

au purtat fără încetare războaie, grecii, ca și majoritatea celorlalte popoare, preferau să trăiască în pace.

P, D.

ARGOLIDA [ARGOLIS]. Chiar în perioadele în care puterea și rolul său politic erau în declin, Argos a încetat să sebucure de un imens prestigiu în ochii grecilor. Era considerat cel mai vechi oraș, și denumele său se legau anumite legende care pentru greci se confundau cu istoria lor cea mai îndepărtată. În împrejurimile Argosului, Heracles și-a dus la bun sfîrșit primele sale munci: la Nemeea a omorît leul, iar în mlaștinile din Lerna a învins hidra.

Dacă, în mileniul III, civilizațiile primitive s-au dezvoltat cu precădere în Tesalia si insulele Ciclade, în schimb în timpul aheilor Argolida a fost cel mai strălucit centru al vieții politice și intelectuale. Se poate presupune că Argolida a fost statul cu care Creta minoică a legat primele relații continentale. Deși situată mai departe de marea insulă decît coastele meridionale ale Peloponezului, Argolida prezintă mai multe atracții pentru navigatori: este o peninsulă care înaintează spre sud și oferă corăbiilor un adăpost foarte sigur, într-o radă larg deschisă. E protejată împotriva vînturilor nordice de munți, la poalele cărora se întind cîmpii vaste, care oferă locuitorilor tot felul de produse agricole, cereale, viță de vie, legume și fructe. Deși ținutul acesta nu era prea întins, orașele s-au înmulțit, așezate unele lîngă altele, și au căpătat importanță, așa cum demonstrează bogăția din mormintele date la iveală de săpături. Afară de Argos, se remarcau Micene și Tirintși am putea menționa în plus Midea, Asine și destule altele, E greu să precizăm care cetate a fost mai importantă, Argos sau Micene; de altfel, se pare că tragicii le-au confundat adesea. judecind după poemele homerice, îți dai seama că, deși nu domneau peste un imperiu în toată puterea cuvîntului, suveranii Argolidei, dintre care cel mai celebru a fost Agamemnon, își exercitau autoritatea asupra unor domenii destul de depărtate.

După invazia doriana, cetatea Argos a redobîndit repede o importanță considerabilă: după ce Micene și celelalte orașe au fost aduse sub stăpînirea sa, regele argeean Feidon a atacat Sparta, cetatea cea mai de temut din Peloponez. Învingînd-o, se impune ca președinte la *Jocurile* Olimpice, la care luau parte reprezentanți din întreaga Grecie (670). Argosul nu s-a mulțumit cu succesele militare. Lumea greacă îi datora răspîndirea și poate chiar inventarea monedei; prin intermediul Eginei, care îi era supusă, monedele se difuzează pînă departe în Grecia. La cîțiva kilometri de oraș, un sanctuar vechi al Herei atrage pelerini din tot Peloponezul. Această perioadă de succese răsunătoare n-a durat mult: împărțită în state care nu s-au putut uni contra dușmanului comun, Argolida a trăit în tot secolul al VI-lea sub amenințarea Spartei care, după cucerirea Tegeei, a ajuns să se învecineze cu ea. Argosul a continuat totuși să strălucească prin bogăție și prin valoarea artiștilor născuți aici. Celedouă statui *Cleobis* și *Biton* înălțate la Delfi ne permit să considerăm Argosuldrept unul din marile centre ale producției sculpturale de ia începutul secolului al VI-lea. Atelierelesculptorilor în bronz executau oglinzi ale căror suporturi antropomorfice trezesc admirația noastră prin soliditatea proporțiilor. La sfîrșitul epocii arhaice, tinerii sculptori învățau tot de la un argeean (Ageladas) și se zice să Fidias însuși a fost unul din elevii săi. Cîțiva ani mai tîrziu cetatea se lăuda cu Policlet, care i-a adus o glorie mai mare decît acțiunile militare și politice. Argosul își învinge fără mare greutate vecinii, Tirint și Micene (distrusă în 468), și e frămîntat de luptele interne dintre aristocrați și democrați; aceștia din urmă învinș și ajung la putere în 460. Argosul caută, prin alianțele sale, să facă cît mai mult rău Spartei, dar trăiește mai mult din amintirea trecutului ; nu va mai redobîndi niciodată puterea care făcuse din Argos una din cetățile de

frunte ale lumii elenice din epoca lui Agamemnon pînă la aceea a lui Feidon.

P. D.

ARGONAUȚII [ARGONAUTAI]. Protagoniștii legendei Argonauților, suită de episoade lipsită de continuitate deplină, sînt Iason și Medeea. Primul, originar din Iolcos (Tesalia). primește de la unchiul său Pelias, uzurpatorul tronului, porunca să plece în Colhida, pe țărmurile îndepărtate ale Mării Negre, în căutarea „lînii de aur". Aceasta era blana jupuită de pe berbecul miraculos cu care Frixos și sora sa Hele fugiseră în Colhida, pentru a scăpa de tatăl lor, care îi amenințase cu moartea. „Lîna de aur" a fost consacrată lui Ares de către Aetes, regele Colhidei. în fruntea unui grup de cincizeci de oameni, printre care se numără Orfeu și, la începutul călătoriei cel puțin, Heracles, Iason s-a îmbarcat pe o corabie construită cu ajutorul Atenei, de un anume Argos (de aici, numele de *argonauți).* După o călătorie cu multe peripeții, legate de legende locale, argonauții ajung în Colhida. Ca să pună mîna pe „lîna de aur", Iason trece prin mai multe încercări hotărîte de regele Aetes și iese învingător grație ajutorului primit de la vrăjitoarea Medeea, fiica acestuia. Deși biruitor, Iason și-ar fi pierdut viața, dacă n-ar fi fugit cu prețioasa-i pradă și cu Medeea, căreia îi promisese că o va lua de soție. Nu vom urmări călătoria de întoarcere a lui Iason în Tesalia, cu nenumăratele ei aventuri. Vom spune numai că itinerarul variază în funcție de diversele tradiții. Se povestea că argonauții au navigat pe Dunăre și Pad, pe lîngă coastele Italiei, Siciliei și Africei, au trecut pe la Creta și au vizitat insulele Ciclade, eroi ai unor peripeții fabuloase asemănătoare celor povestite de marinarii de pretutindeni în legătură cu străvechile timpuri eroice ale navigației. Multe erau așezările ai căror locuitori arătau cu mîndrie străinilor vestigiile trecerii lui Iason și a echipajului său.

P. D.

ARGUS [ARGOS]. Strănepot al unui personaj omonim, fiu al lui Zeus si al Niobei. După mai multe isprăvi fabuloase, Argus a primit poruncă de la Hera să păzească pe Io, metamorfozată în vacă; nimic nu-i scăpa, fiindcă avea, cum spuneau unii, două perechi de ochi, una în față și alta în spate, iar după altă versiune avea ochi răspîndiți pe tot corpul.

Dar Zeus l-a trimis pe Hermes s-o elibereze pe Io, pe care o iubea, si acesta l-a ucis pe Argus.

P. D.

ARHERMOS [ARKHERMOS]. Sculptor, născut probabil în secolul al VII-lea la Chios. O semnătură a lui a fost găsită la Delos. Creațiile celor doi fii ai lui, Atenis și Bupalos, au cunoscut mai tîrziu un mare succes la Roma.

R. M.

ARHILOH [ARKHILOKHOS]. Poet liric din secolul al VII-lea, născut în insula Paros. Fiu nelegitim al lui Telesicles, care conduse colonia pariană trimisă în insula Tasos, Arhiloh a dus o viață de aventurier sărac. S-a angajat ca mercenar și a luptat mai cu seamă la Tasos. într-o zi, ca să poată fugi mai repede, și-a aruncat scutul; departe de a ascunde acest incident lipsit de glorie, îl povestește el însuși amuzat într-o poezie. A murit pe cîmpul de luptă, în 640. Nu avem de la el decît fragmente. Poezia lui Arhiloh, în special iambii, era foarte personală și originală, intenționat ironică, satirică și batjocoritoare, anticipînd tonul comediei atice a lui Aristofan Ea aducea un accent nou în literatura greacă Poetul atacă de predilecție pe oamenii mari și mai ales pe cei care îi făcuseră vreun rău. ca bogatul Licambes, un aristocrat din Păros care a refuzat să i-o dea de soție pe fiica sa Neobule, de care poetul era îndrăgostit. Versurile rămase de la Arhiloh sînt pline de ironie și de vervă sinceră și directă; ele n'u infirme judecata celor vechi, după care geniul său l-ar egala aproape pe cel al lui Homer.

R. F.

ARHIMEDE [ARKHIMEDES]. Matematician și fizician, unul din cei mai mari savanți ai antichității. S-a născut la Siracuza, către 287, a trăit mult timp la Alexandria, apoi s-a întors la Siracuza. Cînd Siracuza a fost asediată de armata romană condusă de Marcellus (între 214 și 212), Arhimede a devenit inginer și a inventat numeroase mașinării care distrugeau sau incendiau corăbiile inamice. Totuși Marcelius a reușit în cele din urmă să cucerească orașul. Un soldat roman s-a adresat lui Arhimede care, fiind absorbit de o problemă de geometrie, nu i-a răspuns; jignit de această tăcere, soldatul I-a omorît.

Arhimede se interesa de toate științele, mai cu seamă de astronomie, și a construit un planetariu celebru.

În geometrie, a determinat raportul dintre volumul unei sfere și cel al cilindrului circumscris. De aceea a pus să i se graveze pe mormînt numai o sferă înscrisă într-un cilindru. Acest mormînt, uitat de siracuzani, a fost descoperit de Cicero. Arhimede a inventat scripetele compus, troliul și șurubul fără sfîrșit. Odată, pe cînd făcea baie, a descoperit principiul fundamental al hidrostaticii. Atunci a rostit exclamația celebră: *Heureca!* „am găsit!" Avem de la el numeroase tratate, printre care se remarcă cele două cărți Despre corpurile *plutitoare*. Arhimede a creat și noțiunea de greutate specifică, în împrejurarea următoare: Hieron al II-lea, regele Siracuzei, I-a rugat să examineze o coroană de aur în care bănuia că bijutierul amestecase o cantitate de argint. Arhimede a rezolvat problema prin scufundarea unor obiecte într-un recipient plin cu apă și cîntărind apa astfel dislocuită. El a stabilit: 1) volumul unei greutăți de aur egal cu cel al coroanei; 2) volumul unei greutăți de argint egal cu cel al coroanei; 3) volumul coroanei. Cum acesta din urmă era cuprins între primele două, i-a fost ușor să calculeze proporția de argint amestecat cu aur în coroana lui Hieron.

R. F.

ARHITECTURA. Dintre toate artele cultivate în Grecia antică, arhitectura este cea mai renumită, deși n-o cunoaștem destul de bine. A înflorit în toate epocile, dar, cu puține excepții, au supraviețuit ca ruine doar fundații și fragmente risipite; cu ajutorul lor în epoca modernă s-a încercat reconstituirea edificiilor antice, cu rezultate de cele mai multe ori fanteziste. Arhitectura mileniului II trebuie deosebită net de cea a mileniului I. Nici tipurile, nici funcția, nici tehnica nu sînt întru totul asemănătoare, lucru explicabil prin diferența dintre cele două societăți care le-au creat.

În civilizațiile cretană și micenian tipul arhitectonic cel mai des întîlnit este palatul, căci cetățile erau conduse de un suveran atotputernic, care reprezenta poporul în fața divinității. În consecință, totul era concentrat în reședința regelui. în statele pașnice, în special la Creta, palatul e astfel conceput încît cei ce-l ocupă să aibă o viață agreabilă și comodă. Așezat, după modelul oriental, în jurul unei curți vaste care desparte și unește în același timp diferitele corpuri, palatul este totodată locuința regelui și a familiei sale, centru! administrativ, depozitul arhivelor, sediul principal al cultului și totodată ansamblul de ateliere necesare vieții familiei regale și anturajului ei. La Micene, ca și odinioară la Troia, suveranul era un războinic. Exigențele sale în materie de confort fiind minime și grija de securitate avînd prioritate, castelul pe care-l locuia era o adevărată fortăreață. Întrucît incinta întărită nu trebuia să ocupe o suprafață prea întinsă, se dădea o atenție mai mare organizării interioare. Așezarea clădirilor este determinată la Micene, mai mult decît în Creta, de condițiile impuse de reliefuI terenului, care era ales pe vîrful unei înălțimi povîrnite, pentru a fi mai ușor de apărat. în plus intervin condițiile climaterice (civilizația micenian s-a născut în regiuni în care clima e mai puțin blîndă decît în Creta). Pe continent, ca și în insula lui Minos, materialul de construcție era piatra. Zidarii erau îndemî-

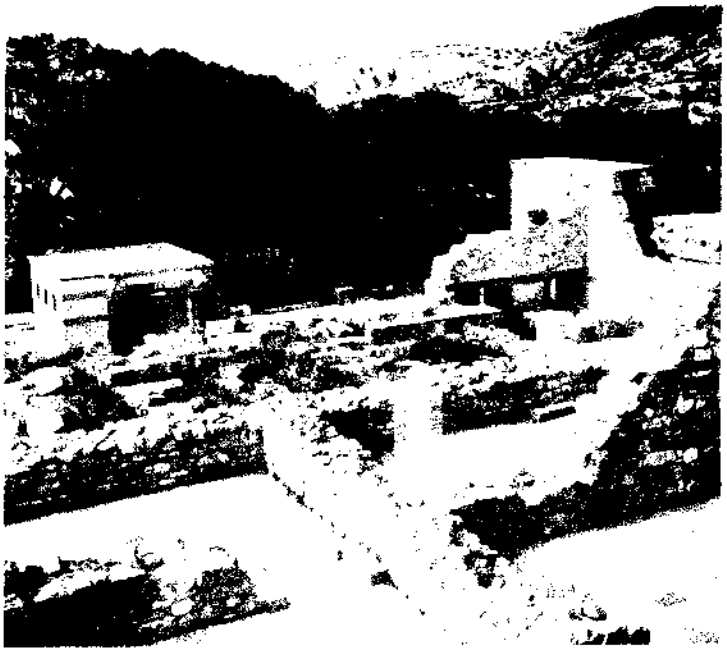

Palatul din Cnosos, Foto *Bernard Aury-Arthaud.*

nației și se pricepeau să taie piatra cu muchii ascuțite. Cînd puneau blocurile unul peste altul, mulțumindu-se să le cioplească rudimentar și să astupe interstițiile cu pietriș și pămînt, foloseau procedeul numit „ciclopeean". Procedau astfel nu fiindcă n-ar fi fost în stare să dea materialelor o formă regulată, ci pentru că zidurile ciclopeene aveau avantaje defensive: erau mai rezistente și mai impunătoare. În Creta, ca și pe continent de altfel, lăcașurile de cult erau incluse în ansamblul unui edificiu și erau atît de mici, încît au fost adesea asemănate cu niște capele modeste sau cu altarele larilor din casele romane.

Firește, arhitectura locuințelor obișnuite a precedat construcția palatelor regești, dar nu ne vom ocupa de ea aici. în timpurile primitive, locuințele erau foarte modeste și interesează mai mult etnografia decît istoria artei; ulterior persoanele particulare si-au construit case din materiale ușoare și perisabile. Asemenea locuințe merită să fie cercetate din punctul nostrude vedere doar în Creta, singura regiune destu) de bogată ca să permită păturilor înstărite din orașe să ocupe case dintre care cele mai luxoase se puteau compara cu palatele regale. Chiar și cele mai modeste erau mai mult decît un simplu adăpost pentru noapte.

Pe lîngă construcția palatelor, civilizația miceniană a dat o mare importanță arhitecturii funerare, neglijată de cretani. Această diferență nu se poate explica decît prin credințele asupra vieții de apoi, care nu erau aceleași în cele două țări. La Micene, prin dezvoltarea cavoului în formă de cameră, s-a conceput și realizat mormîntui cu cupolă, în formă de stup: cel mai strălucit exemplu îl constituie astăzi „Tezaurul lui Atreu".

Venirea dorienilor înseamnă în dezvoltarea arhitecturii un adevărat hiat, căci vreme de mai multe secole, în jurul anului 1000, condițiile economice și politice n-au fost favorabile construcțiilor. în societatea elenică

nouă nu mai este loc pentru un rege care să guverneze și să reprezinte poporul în fața zeilor. Indiferent de forma puterii supreme, conducerea cetății este colectivă. Palatul își pierde astfel rațiunea de afi și palate noi se vor construi abia în secolul al IV-lea, o dată cu renașterea monarhiei. Pentru zei însă, care pînă acum își aveau lăcașele în palate, e nevoie de o clădire specială, și aceasta va fi templul. La început templele au fost construite după modelul caselor de locuit, care, în secolul al VIII-lea și al VII-lea, aveau o înfățișare foarte modestă. Curînd însă templul a început să se deosebească de locuințele cetățenilor de rînd și, vreme îndelungată, arhitecții greci au lucrat numai pentru zei, iar ucenicia în meserie și-o făceau în sanctuare. în timpul perioadei relativ lungi cît a durat invazia triburilor doriene, perioadă de sărăcie și barbarie, nu s-a putut clădi de loc în piatră. Primele temple erau de cărămidă, avînd ta temelie blocuri de piatră. Acoperișurile se pare că inițial erau din paie, iar grinzile și stîlpii de lemn. De prin anul 600 apar zidurile de piatră și, încetul cu încetul, lutul ars și lemnul cedează locul materialelor mai solide. Zidarii cîștigă în scurt timp o pricepere remarcabilă în tehnica construcției. Cel puțin pînă In epoca romană, grecii n-au folosit niciodată mortarul. Ei tăiau atent piatra în blocuri și, după ce le șlefuiau parțial muchiile, le prindeau unele de altele cu cîrlige și scoabe de lemn și mai ales de bronz. Bronzul cald era turnat în lăcașuri prin niște șanțuri înguste, săpate dinainte în grosimea blocurilor. în funcție de epocă și de natura monumentelor, colțurile zidurilor erau lăsate ca atare sau șlefuite. Suprafața zidului era tencuită și netezită sau rămînea cu asperitățile ei naturale, urmărindu-se efecte decorative după gustul arhitectului, de acord cu clienții (reprezentanți

Templul Herei, numit „Templul lui Poseidon", de la Paestum. Circa 460. Foto L. von *Matt.*

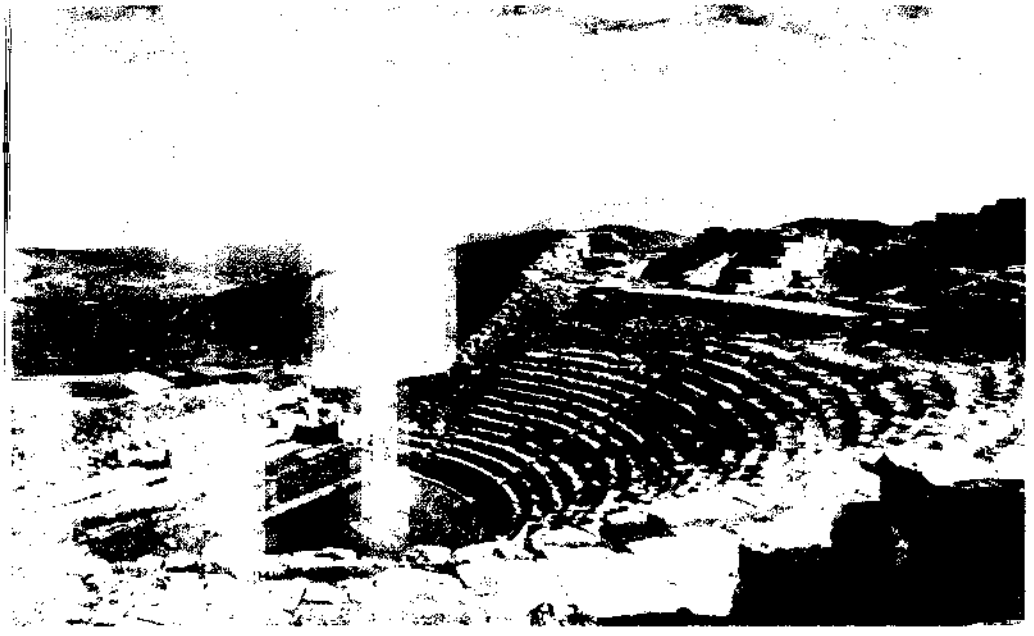

Teatrul din Segesta. *Foto Hirmer.*

ai zeilor sau ai poporului, avînd calitatea de magistrați). Inscripțiile ne arată că exista un caiet de sarcini întocmit cu mare grijă, că se cereau devize și că socotelile se controlau periodic. De aici dispunem de numeroase informații interesante și curioase cu privire la viața de șantier: multe din metodele folosite astăzi pentru întocmirea programelor constructive existau deja în Grecia antică.

Edificiile religioase depindeau de colectivitate, ca și teatrele, care au început să fie construite din piatră, nu mai devreme de a doua jumătate a secolului al IV-lea. Cum e de așteptat, cetatea comanda și plătea clădiri ca *pritaneul* [vezi cuvîntul], senatul (*buleuterion*) sau arhivele. E de remarcat că edificiile în care se întruneau foarte puțini oameni erau la început la fel de modeste ca și locuințele particulare. Clădiri menite să adăpostească reuniuni mai mari au fost construite abia foarte tîrziu, căci în democrațiile grecești adunările aveau loc adesea în aer liber.

Locul cel mai potrivit pentru marile adunări era *agoraua* [vezi cuvîntul]. De la un moment dat, această piață a început să aibă în toată Grecia un aspect monumental; dar aceasta s-a întîmplat foarte tîrziu și, pînă în secolul al IV-lea, *agoraua* nu era decît un spațiu liber între case, cîteodată mărginit de porticuri (simple galerii acoperite, și nu capătă caracter arhitectural decît în măsura în care agoraua în întregime era inserată într-un ansamblu. Se discută încă asupra datei de naștere a urbanismului [vezi cuvîntul]; am putea propune secolul al V-lea, dacă am ști sigur că celebrul Hipodamos din Milet [vezi numele] a fost mai mult decît un iscusit topograf. Cert e că urbanismul a luat amploare mai cu seamă în epoca elenistică, și nici nu e de mirare. într-adevăr, abia atunci magistrații cetății, lipsiți de orice rol politic

important, s-au putut consacra cu totul grijii de înfrumusețare a orașului lor. Locuitorii, mai ales cei îmbogățiți prin comerț și prin producția meșteșugărească, doreau să aibă străzi largi și comode, spații vaste, care să permită desfășurarea unor sărbători fastuoase, ca la Alexandria de pildă. în anumite orașe, suveranii sau guvernatorii care-i reprezentau si-au construit palate, care au devenit un punct central pentru așezările respective.

în timpurile arhaice și clasice, persoanele particulare considerau locuința un simplu adăpost pentru soție, copii, sclavi și își petreceau aici doar nopțile. Ulterior însă acești particulari și soțiile lor, care joacă acum un rol important în societate, vor face din locuința lor o reședință agreabilă, în care să-și primească cu mîndrie prietenii.

Tot în epoca clasică, încep să capete o înfățișare monumentală palestrele, locul unde se antrenau atleții și care odinioară erau alcătuite numai din cîteva încăperi construite în jurul unei curți. Totdeauna fîntînilor li se acordase o atenție deosebită și încă din secolul al VI-lea erau adăpostite sub colonade. Ulterior s-au construit în apropierea lor, fără îndoială după model roman, impunătoare băi publice — terme — cu multiple instalații, cu construcția cărora se mîndreau cei mai buni arhitecți.

Acestea sînt principalele tipuri de clădiri ale Greciei antice. Oricare ar fi diferențele de plan, între ele există analogii de stil și împodobire, explicabile prin spiritul comun care le-a dat naștere. O importanță constructivă cu totul deosebită o aveau *coloanele* și *ordinul* [vezi coloană și ordin], căci puține clădiri grecești nu aveau porticuri sau elemente de susținere în exterior. Din epoca arhaică si pînă în epoca romană, domină tendința de a da monumentelor o înfățișare cît mai bogată și mai impunătoare, dar principiile și spiritul arhitecturii grecești au păstrat o unitate neobișnuită de-a lungul întregii evoluții a artei elenice. P. D.

ARHONTE [ARKHON]. în greceşte *arkhon* înseamnă „conducător". Acest termen, destul de vag, a servit pentru a denumi pe magistratul suprem din anumite cetăți și pe conducătorul confederațiilor de state grecesti. Cel mai binecunoaștem arhontatul de la Atena, a cărui dezvoltare e paralelă cu evoluția regimului politic. S-au numit *arhonti* mai intîi cei doi magistrați pe care aristocrații i-au impus regelui, după ce nu s-au mai arătat dispuși să accepte autoritatea absolută a acestuia. Nu știm nici cînd au fost create aceste două funcții si nici dacă la început a existat numai una. Instituirea arhontatului a fost generată de practici politice empirice și s-a petrecut probabil în timpul domniei unor suverani fără personalitate, poate la sfîrșitul secolului al IX-lea, epocă în care documentele arheologice atestă existența unei aristocrații extrem de bogate. Monarhia n-a fost abolită, ci i s-au lăsat atribuțiile religioase, foarte importante în acea epocă. Cel puțin o vreme, se pare că regele deținea această funcție pe viață. Nu s-a întîmplat la fel cu cei doi adjuncți ai săi, dintre care unul, arhontele în sensul strict al cuvîntului, era adevăratul șef al guvernului, în timp ce celălalt, *polemarhul*, comanda armata. Aristotel afirmă că arhonții erau numiți pe zece ani, dar afirmația lui e foarte discutată. De asemenea nu se știe de la ce dată regele — sau arhontele-rege, cum i se va spune de aici înainte — a fost supus aceluiași regim ca și colegii săi. E sigur însă că în 686 aceste trei personaje, fiecare cu atribuția sa — cult, administrație, război — formau colegiul arhonților, la care avea acces orice nobil, iar componența lui se reînnoia anual. Cel mai important dintre ei era cel care dirija viața politică, arhontele prin excelență, menționat în toate actele oficiale; cunoscut mai tîrziu ca *arhonte-eponim*, citarea sa în texte constituie pentru noi unul din elementele cele mai solide ale cronologiei grecești, căci arhonteleeponim se schimba în fiecare an. Dar răsturnarea socială care s-a petrecut în această

epocă, fărîmițarea familiilor aristocratice, dezvoltarea economiei (care nu mai era exclusiv agricolă), necesitatea de a proteja o întreagă clasă de oameni amenințată de mizerie puneau atîtea probleme încît, la mijlocul secolului al VII-lea, numărul arhonților a crescut la nouă. S-au adăugat astfel șase tesmoteți *(thesmothetai)*, însărcinați să elaboreze și să aplice legile corespunzătoare noii situații. în felul acesta au fost transferate asupra cetății puterile judecătorești, deținute pînă atunci de capii de familie. Tocmai în calitate de tesmotet, Dracon își va redacta în 621 celebrul său cod. La ieșirea din funcție, cei nouă arhonți treceau automat în *bule,* care era în același timp un consiliu, pe lîngă autoritatea executivă, și tribunal pe colina Areopagului. în secolul al VI-lea, arhontatul n-a suferit nici o modificare, prin faptul că putea deveni arhonte numai un membru al primei clase censitare, cei mai bogați cetățeni, numiți *pentakosiomedimnoi.* Solon i-a păstrat caracterul aristocratic, iar Clistene a adăugat un al zecelea arhonte, însărcinat cu secretariatul, pentru ca astfel numărul arhonților să fie egal cu al triburilor. Arhonții erau desemnați *prin* tragere la sorți. Pînă în 487, se introduceau în urnă 40 de nume de candidați, propuși cîte zece de către fiecare din cele patru triburi. Din spirit democratic și pentru ca riscul de fraudă să fie mai mic, după reforma lui Clistene candidații au fost propuși de deme *(demoi)*, iar numărul lor s-a ridicat la 500. Totodată porțile arhontatului se deschid și pentru cavaleri, cea de a doua clasă censitară, iar după 457 funcția de arhonte devine accesibilă pentru toți cetățenii. Dar la această dată arhontatul își pierduse orice importanță. încă de la începutul secolului al V-lea, conducerea trece în mîinile strategilor aleși, iar arhonții, înconjurați de toate onorurile, se ocupau numai de probleme fără caracter politic. De asemenea, la ieșirea din funcție, continuau să intre în tribunalul Areopagului, dar judecau doar delicte care nu interesau direct viața statului. P. D.

ARIADNA. Ariadna, fiica lui Minos și Pasifaei, s-a îndrăgostit de Tezeu, cînd a venit în Creta să omoare Minotaurul. L-a ajutat să se descurce în Labirint [vezi Tezeu], dîndu-i un ghem pe care să-l depene în urma lui. Cînd Tezeu pleacă din Creta, Ariadna îl însoțește, dar e părăsită de erou pe insula Naxos, unde o descoperă zeul Dionisos și devine amanta lui. Ariadna a fost deseori înfățișată împreună cu Dionisos și e foarte probabil că la orig inea fost o zeiță. P. D.

ARION. Poet liric din secolul al VI-lea, născut la Metimna, în insula Lesbos. Arion a fost citarist, probabil discipol al lui Alcman. A compus în special ditirambi dionisiaci. Arion a călătorit foarte mult: un timp a stat la Sparta, ca și Alcman, dar mai ales la Corint, pe lîngă tiranul Periandru. De aici a plecat în Italia, unde a strîns mulți bani, apoi s-a îmbarcat pe o corabie corintiană, ca să se întoarcă în Grecia. Atunci s-a întîmplat miraculoasa aventură povestită de Herodot: mateloții au vrut să-l omoare pe poet, ca să-i fure averea; Arion a obținut favoarea să mai cînte pentru ultima oară, îmbrăcat în veșmîntul său splendid de citared* *(kitharoidos)*. Apoi a fost aruncat în mare, unde un delfin, vrăjit de muzica sa, l-a luat în spinare și l-a dus pînă la capul Tainaros. R.F.

ARISTARH [ARISTARKHOS]. Filolog din epoca alexandrină, născut pe la 215, la Samotrace, mort la Alexandria (circa 143). Discipol si succesor al lui Aristofan din Bizanț [vezi numele] la Biblioteca regală a Ptolemeilor, Aristarh a devenit celebru mai ales prin opera de editare a lui Homer, care s-a bucurat de o așa de mare autoritate, încît numele filologului a ajuns sinonim cu „critic riguros și care nu greșește". R. F

ARISTARH [ARISTARKHOS] DIN SAMOS. Astronom din epoca elenistică [vezi Astronomie].

* Cîntăreț din citară. *(n.* tr.)

Ariadna și *Dionisos*. Detaliu de pe un crater al pictorului lui Pronomos. Circa 410. Muzeul Național din Napoli. foto *Hirmer*.

ARISTIDE (ARISTEIDES). Aristide (aproximativ 540—468) s-a născut dintr-o familie nobilă, a fost trezorier al Atenei, arhonte și strateg. Aristide pare un personaj făcut anume pentru „bucățile alese", care se citesc în școlile conformiste. Cu toată cinstea sa legendară și înalta sa ținută morală, trebuie să recunoaștem că figura lui Aristide pălește alături de un *Miltiade* sau de un *Temistocle*. Aceștia, deși au săvîrșit multe fapte puțin onorabile, au fost făuritorii măreției ateniene din anii de răscruce ai înfrîngerii perșilor. Ridicat de partidul moderaților pentru a-i contracara pe democrați, Aristide a plătit în 483 printr-un exil (de altfel foarte scurt) vîlva pe care partizanii săi o făcuseră în jurul lui. Se cunoaște o anecdotă edificatoare, care ni-l arată înscriindu-și numele pe buletinul de ostracizare dat unui analfabet. După ce a fost rechemat în patrie împreună cu ceilalți proscriși, atunci cînd Atena s-a văzut direct amenințată de perși, sub conducerea lui Xerxes, el a dat dovadă de mare curaj în războaiele medice, dar n-a avut nici o inițiativă salvatoare.

Totuși a adus patriei un neprețuit serviciu, acela de a acoperi cu renumele său de integritate acțiunile cele mai dubioase. Temistocle s-a folosit de el în 478, cînd i-a înșelat pe spartani în afacerea reconstrucției zidurilorAtenei. Și tot personalitatea lui Aristide a contribuit probabil la succesul rapid al Ligii de la Delos. Participanții la această Ligă, ademeniți de promisiunea că vor fi cu toții egali în drepturi, și-au putut da seama în mai puțin de 15 ani că fuseseră înșelați și că deveniseră pur și simplu supușii atenienilor.

P. D.

ARISTIP [ARISTIPPOS] DIN CIRENE. S-a născut în jurul anului 390 și a fost elevul lui Socrate. Ca si filozofii cinici, Aristip disprețuia cunoștințele speculative, pe care le considera inferioare mese-

riilor manuale. Pare să fi fost influențat de relativismul lui Protagoras, nedînd importanță decît sentimentului de plăcere în momentul producerii lui, căci Aristip considera plăcerea ca o senzație efemeră. înțeleptul — după părerea lui — se bucură de clipa de față și domină împrejurările. Aristip η-a fost atras de viața civică și s-a dus la curtea tiranului Dionisios, unde l-a întîlnit pe Platon. întors în orașul său natal, a întemeiat școala *hedonistă,* numită și *cirenaică*, la conducerea căreia i-a urmat fiica sa Arete, apoi nepotul său Aristip Metrodidactul (=elevul mamei sale). Dintre filozofii cirenaici, Hegesias Peisitanatos care, așa cum arată numele său, îndemna la sinucidere*, a ajuns la un pesimism radical, contra căruia s-a ridicat Epicur. Ca să scape de acest pesimism, Aniceris a repus în valoare relațiile sociale. După el, discipolul său. Teodor Ateul, care a trăit pe lîngă Ptolemeu I Soter, Lisimah, regele Tràciei, și Demetrios din Faleron, a preconizat cosmopolitismul și indiferența față de orice lucru, afară de prudență și de dreptate. La el, și mai ales la elevul său Bion Boristenitul, se pot observa puternice influențe cinice. Anumite elemente cirenaice se regăsesc la Anaxarh din Abdera, profesorul lui Piron, care l-a adulat pe Alexandru, dar l-a înfruntat cu curaj pe Nicocreon, tiranul Ciprului. El a preconizat în același timp indiferența și simțul oportunității. Dar școala cirenaică a deschis în primul rînd drumul epicureismului.

P.-M.S.

ARISTOFAN [ARISTOPHANES]. Cel mai mare poet al comediei vechi [vezi Comedie]. Atenian de origine (deși dușmanii îl acuzau că ar fi uzurpat titlul de cetățean), Aristofan s-a născut cam în 455 și a murit probabil în jurul anului 380. Povestea vieții lui se confundă cu cea a pieselor sale. Din cele 44 de comedii pe care le-a scris, ni s-au păstrat doar 11 : *Acarnienii* (425), o pledoarie curajoasă pentru pace în momentul cînd războiul peloponeziac sfîșia Grecia de șase ani; *Cavalerii* (424), satiră la adresa demagogului Cleon și a poporului atenian (personificat prin Demos, un bătrîn ramolit) care se lăsa înșelat de el; *Norii* (423), critica sofiștilor și mai ales a lui Socrate, pe care-l confundă cu aceștia; *Viespile* (422), satiră a maniei de a fi judecători la procese, manie de care sufereau numeroși atenieni; *Pacea* (421), în care țăranul Trigeu se urcă la cer pe spinarea unui cărăbuș, ca să-l roage pe Zeus să pună capăt războiului și să elibereze Pacea, închisă într-o peșteră; Păsările (414), una dintre cele mai poetice și mai fantastice piese ale lui Aristofan, în care doi atenieni, sătui să tot plătească impozite, întemeiază o cetate nouă între cer și pămînt (*Nephelokokkygia*, în traducere literală „orașul cucilor din nori"); în *Lisistrata* (411) femeile ateniene născocesc un mijloc eroic prin care își silesc bărbații să încheie pace cu Sparta; *Tesmoforele* (411) aduce în scenă pe Euripide, neliniștit de soarta pe care i-o pregătesc femeile, cu care se arătase atît de neîndurător; *Broaște/e* (405), altă satiră literară, în care Dionisos zeul teatrului, coboară în infern, a doua zi după moartea ultimului dintre cei trei mari tragici ai Atenei, ca să aducă de acolo un poet mare. (îl va alege pe Eschil sau pe Euripide?); *Adunarea femeilor* (392), unde Aristofan, făcînd aluzie la anumite idei feministe și comuniste utopice care circulau pe atunci la Atena, arată cum atenienele pun mîna pe putere și hotărăsc că de acum înainte toate bunurile, inclusiv femeile, vor fi ale tuturor; în sfîrșit *Plutos* (388), unde este abordată problema socială a repartizării averilor; Plutos, zeul orb al bogăției, își recapătă vederea în sanctuarul lui Asclepios, de la Epidaur.

Imaginația și verva comică a lui Aristofan nu cunosc limite. El nu putea să renunțe la glumele grosolane și obscene care făceau parte, în mod tradițional, din genul comediei vechi, dar avem motive să credem că, în ciuda

* *peisithanatos*, de la cuvintele grecești *peitho* „a convinge" și *thanatos* „moarte" (n. tr.)

aparentei lipse de delicatețe, Aristofan s-a comportat din acest punct de vedere cu mai multă discreție decît majoritatea rivalilor săi. Aristofan caută înainte de toate să provoace rîsul ca să cîștige premiul la concursul de comedii și, în al doilea rînd, să critice obiceiurile sociale, politice și literare ale timpului său, pentru a le ameliora. Nu e un simplu bufon; el proclamă cu mîndrie: „Comedia știe și ea ce este drept", își bate joc mai ales de demagogi și sofiști, și se pare că a avut convingeri conservatoare, deși n-a făcut parte din nici un partid. Totuși, atunci cînd era cazul, își bătea joc de oamenii dintr-o bucată, „marathonomakhoi"*, pecare-i admira atît de mult. Piesele sale surprind prin lipsa de respect la adresa zeilor și chiar a lui Dionisos, zeul teatrului, dar e vorba și aici de o tradiție literară și nu trebuie să tragem concluzia că Aristofan ar fi fost un liber cugetător sau un ateu. El se dovedește a fi un mare poet liric, în coruri și cîteodată chiar în dialog; geniul său comic n-a avut egal nici în Grecia și nici pînă azi în alte țări.

R. F.

ARISTOFAN [ARISTOPHANES] DIN BIZANȚ. Mare filolog din epoca alexandrină (circa 250—175). A fost în același timp gramatic, lexicograf, bibliograf și editor de texte, în gramatică a creat teoria *analogiei.* Ca șef al Bibliotecii regale din Alexandria, a completat Catalogul lui Calimah și, mai ales, a îngrijit ediții vestite din Homer, Hesiod și din principalii poeți lirici, tragici și comici ai Greciei. Aristarh [vezi numele] a fost unul din elevii săi. R. F.

ARISTOTEL [ARISTOTELES]. S-a născut în 384, la Stagira, colonie grecească din Peninsula Calcidică, în Macedonia, la nord de Atos. Era fiul lui Nicomah, medicul personal și prietenul lui Amintas al II-lea, regele Macedoniei. în 367, în vîrstă de 17 ani, a venit la Atena și a intrat la Academia lui Platon, unde a rămas timp de douăzeci de ani, pînă la moartea maestrului său, survenita în 347. Platon și-a dat repede seama de însușirile excepționale ale elevului său, pe care-l numea „spiritul" sau „cititorul". Într-adevăr, Aristotel a citit tot; era o enciclopedie vie. în 347, Aristotel și prietenul său Xenocrate s-au dus la Atarneus, un oraș de pe litoralul Asiei Mici, în fața insulei Lesbos, unde prințul domnitor Hermeias fusese convertit la filozofie de către cîțiva elevi ai Academiei, instalați în apropiere. Un prim nucleu de elevi s-au strîns în jurul lui Aristotel la Asos (în Troada), apoi în Lesbos, la Mitilene. în 342, Filip al II-lea, regele Macedoniei, încredințează filozofului educația fiului său Alexandru, pe atunci în vîrstă de 14 ani. Pînă în 335, Aristotei a rămas în Macedonia, locuind mai mult la castelul Mieza, aproape de Pela, cu elevul său regal. E lucru cert că influența intelectuală și morală ?. lui Aristotel asupra lui Alexandru a fost profundă. Ajuns în Asia, Alexandru a trimis mereu fostului său profesor mostre de plante și de animale rare de tot felul. în 341 Aristotel s-a căsătorit cu Pitias, sora lui Hermeias, care a murit ia scurt timp după ce i-a născut o fiică. S-a recăsătorit cu Herpilis, o femeie din Stagira, care i-a dăruit un fiu, pe Nicomah. Lui i-a dedicat Aristotel celebra sa *Etică.* în 335, Alexandru cel Mare pornind la cucerirea Asiei, Aristotel a părăsit Macedonia și s-a stabilit la Atena, unde a pus bazele școlii sale, la gimnaziul *Lykeion* [vezi Liceu]. A predat aici timp de 13 ani. Moartea lui Alexandru (323) a provocat în Grecia o răscoală contra Macedoniei; șederea la Atena a devenit primejdioasă pentru filozof, cunoscut ca un mare prieten al macedonenilor. I s-a intentat un proces de impietate, care l-a determinat să se retragă la Halcis, în Eubeea, metropola Stagirei. O boală de stomac de care suferea de multă vreme i-a curmat viața în 322.

Opera lui Aristotel e imensă; distingem în ea două părți: operele de tinerețe și cele

* Luptători de la Maraton (n.tr.)

de maturitate. Opera de tinerețe era destinată, ca și cea a lui Platon, unui public de neinițiați, pe care *filozoful* dorea să-*l* îndrepte progresiv spre filozofie și știință. Se includ aici dialoguri ca *Eudem*, care trata despre nemurirea sufletului, sau opere ca *Protrepticon* și tratatul Despre *filozofie*. Cei vechi admirau foarte mult aceste opere, chiar și din punct de vedere literar. Ne-au rămas doar fragmente, pe care erudiții de azi le cercetează cu atenție, încercînd să precizeze evoluția gîndirii lui Aristotel și felul în care s-a îndepărtat încetul cu încetul de Platon. Filozofia aristotelică e de fapt un platonism reformat, care împacă gustul cunoașterii generale, pe care Stagiritul îl deține de la profesorul său, cu un simț foarte viu al empiricului și al concretului. Acest lucru caracterizează opera de maturitate, destinată discipolilor lui Aristotel și nu marelui public. Adevărată enciclopedie științifică și filozofică, această parte a operei lui cuprindea aproape 400 de lucrări, dintre care s-au păstrat aproape în întregime doar 47. Aristotel a știut să sistematizeze în ele cea mai mare cantitate de cunoștințe pe care le-a putut acumula vreodată un om. Pentru aceasta a recurs la o serie de noțiuni și opoziții, dintre care multe au intrat în limbajul curent, de unde de altfel le și luase adesea.

Interpretarea curentă a teoriei ideilor [vezi *P l a t o n*], care făcea din *acestea* niște entități transcendente, i s-a părut lui Aristotel *inacceptabilă*. Pentru el *ideea* (sau forma) este imanentă individului; este structura specifică, care face dintr-o ființă ceea ce este ea. Dar această formă nu se realizează decît în și printr-o materie în care forma se află întipărită și care o individualizează. Esența unei ființe (numită mai tîrziu *quidditate*) se definește prin formă, în măsura în care ea determină materia.

Aristotel folosește mai multe perechi de noțiuni opuse: substanța (subiectul verbului) și atributele sale; accidentele (a căror prezența e întîmplătoare) și calitățile specifice (legate de esență și a căror prezență definește specia); potențialitatea (sau virtualitatea) și actul (sau realizarea); cauza finală (care răspunde la întrebarea: de ce?) și cauza eficienta (care răspunde la întrebarea; cum?). Trebuie să adăugăm că diferitele tipuri de atribute sînt grupate într-un anumit număr de clase, numite categorii. Aceste noțiuni sînt aprofundate nu numai în *Metafizică*— care își datorează numele locului ce i-a fost dat în seria operelor lui Aristotel, după (în grecește meta) *Fizică* —, ci și în lucrările de logică, unde îmbracă un aspect particular. Acestea din urmă au fost grupate sub numele de *Organon*, adică instrumente ale cunoașterii. El este alcătuit din următoarele părți: Respingerea *sofismelor* și *Topicele* (Locurile comune), precedate de *Categorii*, care studiază termenii, *Hermeneutică*, care studiază judecățile, *Analiticele,* despre silogism, marea descoperire a lui Aristotel, raționamentul-tip prin care, fiind date două propoziții, a treia propoziție (concluzia) se impune în mod necesar. Cu aceste tratate, Aristotel a dat dintr-o dată o formă definitivă logicii formale pe care a elaborat-o.

Fizica tratează în esență teoria mișcării și a schimbării în domeniu! naturii, căreia i se opune domeniul artei și al cerului, despre care a scris un tratat special *(Despre cer).* Mișcarea naturală este spontană, mișcarea artificială e *provocată;* mișcarea aștrilor e circulară, după cum tot circulară, dar în sens invers, este mișcarea *eternă* a sferei stelelor fixe, care se află la limita universului. *Fizica* ajunge astfel la o teologie, centrată pe o divinitate unică, actul pur, gîndirea care se gîndește pe sine și care mișcă sfera aștrilor ficși prin forța ei de atracție. în regiunile cerești domnește o ordine imperturbabilă, în vreme ce lumea *sublunară* lasă un loc larg hazardului și libertății. Dintre celelalte tratate aristotelice menționăm: Despre *meteorologie* și Despre generație și corupție.

Ajungem astfel la lucrările de biologie, care ocupă un loc central în lucrările lui

Aristotel: cele mai importante sînt: voluminoasa *Istorie o animalelor* (sau mai degrabă *Cercetare asupra animalelor*), tratatele despre *părțile animalelor* și Generat/a *animalelor*. încoronarea tuturor o constituie *Tratatul despre suflet,* definit ca formă a corpului organizat, care are viața în stare potențială. Găsim în aceste lucrări teorii foarte elaborate, mai întîi asupra percepției, apoi asupra activității intelectuale, teorie care distinge un intelect pasiv și un intelect activ, (Asupra lor s-a discutat mult în evul mediu, pentru mulți comentatori intelectul activ confundîndu-se cu Dumnezeul lui Aristotel, numit și „primul motor".) Poet/ca conține celebra teorie a purificării pasiunilor *(katharsis),* care a jucat un rol atît de însemnat în dramaturgia secolului al XVII-lea e.n., ca să nu mai vorbim de psihanaliza zilelor noastre.

în vederea elaborării *Politicii* sale, Aristotel și elevii săi au întreprins studii preliminare precise asupra unui număr de 158 constituții. Dintre toate una singură a ajuns pînă în secolul al XIX-lea e.n.: Constituția Atenei. Ca și Platon, dar cu mijloace diferite, Aristotel ar fi vrut să restaureze vechiul polis si să-l vindece de neajunsurile sale. El acordă un loc important preocupărilor economice, criticînd economia bazată pe profit *(hrematistica),* condamnînd împrumutul cu dobîndă și preconizînd întoarcerea la mica economie familială. Politica este încoronată prin lucrările de morală, dintre care cea mai însemnată este Etico către *Nicomah* (menționăm și *Etica Mare* și Etica către *Eudem*). Aristotel afirmă aici superioritatea valorilor contemplative, studiază cu o mare finețe acțiunea voluntară și teoria virtuților, care sînt capabile să ocupe o poziție de mijloc între excesele opuse. Rezervă un loc foarte important studiului prieteniei și a lăsat elevului său Teofrast [vezi numele] o descriere a caracterelor. în sfîrșit, ne-a rămas de la Aristotel un *Tratat* de retorică.

Aristotel preda într-un gimnaziu numit *Liceul* [vezi cuvîntul]; curînd s-a dat școlii sale numele de *Peripatos* sau de *Școala peripatetică,* pentru că acolo era obiceiul ca discuțiile să se poarte în timpul unor plimbări*. Primii succesori ai lui Aristotel au adus completări remarcabile operei sale, dar școala peripatetică a fost repede eclipsată de succesul marilor școli elenistice: epicureismul și stoicismul. Scrierile „esoterice", dispărute pentru un timp, au fost găsite și reeditate în timpul lui Sylla (anul 86). începînd mai ales cu secolul al III-lea e.n., ele au format obiectul exegezei unor comentatori pătrunzători ca Alexandru din Afrodisias (secolul al III-lea), Temistios (secolul al IV-lea), Filopon (secolul al VI-lea) și Simplicius, elevul lui Damascius [vezi numele]. Trebuie să menționăm de asemenea *Introducerea la Categorii* de Porfirios [vezi numele], numită și *Isagoge,* tradusă în latinește, împreunăcu primele două tratate ale *Organon*-ului, de către Boetius (în secolul al V-lea — al VI-lea e.n.). în Occident, Evul Mediu timpuriu n-a cunoscut decît aceste două scurte traduceri din Aristotel. Dar opera sa a fost tradusă în secolul al IX-lea în limba arabă, din ordinul Califilor din Bagdad, iar marii filozofi arabi și evrei din Asia, Africa de nord și Spania și-au construit teoriile încercînd să concilieze credințele lor cu sistemul aristotelic. Traduceri latine redactate în Spania în secolul al XII-lea au pătruns curînd în Franța, provocînd o mare emoție, pînă cînd predarea acestor doctrine a fost interzisă (1210—1277). Totuși ele au fost studiate de profesori ca Siger de Brabant, iar Thomas d'Aquino a elaborat o sinteză pe care scolastica a vulgarizat-o în scurt timp. Știința lui Galileu și *filozofiile* clasice ale lui Descartes și Malebranche s-au așezat pe o poziție opusă doctrinei aristotelice, dar Locke a reținut și a dezvoltat elementul ei empiric, iar Leibniz s-a inspirat și el din ea, într-o anumită măsură. Astăzi, lucrări noi caută să dea alte interpretări învățăturii lui Aristotel, insistînd asupra locului pe care Stagiritul

* De la verbul *peripateo* „a se plimba" (n.tr.)

îl rezervă studiului dificultăților (aporiilor), care rezultă din punerea față în față, în aceeași problemă, a unor păreri contrarii și care par la fel de valabile. P.-M.S.

ARMATA. Diferența dintre masa de luptători, pe care îi mîna împotriva Troiei o coaliție de regi, si corpurile organizate si bine echipate din epoca elenistică estetot atît de mare, si de aceeași natură, ca și diferența dintre oastea seniorilor feudali și diviziile pe care le mobilizează un război din timpurile noastre.

Despre armatele cretane nu cunoaștem practic nimic, dar inventarul arsenalului de la Cnosos ne face să bănuim că un rol important în bătălii revenea carelor de luptă.

Homer ne dă informații mai explicite despre trupele conduse de Agamemnon și se poate presupune că textul *Iliadei* amestecă amintiri din epoca miceniană cu realități din secolul al VIII-lea. Fiecare rege își avea trupele sale, de care dispunea ca un stăpîn absolut, trupe recrutate dintre supușii săi. Regele cerea de la capii de familie numărul de oameni de care avea nevoie; apoi îi aranja, așa cum spune Nestor, „fratrie după fratrie, trib după trib". în încăierările corp la corp (cum erau pe atunci bătăliile), fiecare din aceste grupuri lupta pentru sine. Rolul cel mai important îl deținea căpeteniile, care veneau pe cîmpul de luptă suiți pe care și apoi se înfruntau pe jos, într-un duel în fața soldaților. Echipamentul consta dintr-un coif uriaș cu creastă, cum e cel de care s-a înspăimîntat Astianax, o platoșă scurtă, un scut enorm scobit în partea de sus, care acoperea tot corpul, o lance și o sabie.

Se pare că primele progresoîn arta militară se datorează Spartei. Cetățenii ei rămîneau soldați în tot cursul vieții, aceasta fiind îndeletnicirea lor cea mai însemnată; chiar în timp de pace, spartanii se aflau sub arme. Căpeteniile lor nu mai sînt acei luptători de elită rare luptau izolat și de vitejia cărora

Cască corintiană. Mijlocul secolului al VII-lea. Muzeul din Olimpia. *Foto Deutsches Archäologisches Institut, Atena.*

Războinici. Detaliu de pe *Vasul cu războinici*, Micene, secolul al XIII-lea. Muzeul Național din Atena. *Foto* H. *Müller-Brunker*.

Hopliți. Detaliu de pe un basorelief atic. Începutul secolului al V-lea. Muzeul Național din Atena. *Foto R. Zuber*.

Cască de bronz și masca funerara de aur. Macedonia. Secolul al VI-lea. Muzeul Național din Atena. *Foto S. Meletzis*.

depindea rezultatul bătăliei, ci au rolul de a coordona o acțiune comună. Oamenii sînt repartizați acum nu după legăturile lor de familie, ci după vîrstă, în secțiuni, companii și batalioane *(lokhoi)*, această ultimă unitate avînd un efectiv de 640 de soldați. Exercițiile repetate îi obișnuiseră pe luptători cu mișcările de ansamblu, executate în sunetul trompetei. (Aceste mișcări au fost comparate cu cele ale unui corp de balet.) Alături de cetățeni, care alcătuiau infanteria grea și pe care comandanții îi așezau în falange, armata mai dispunea de geniști, recrutați dintre perieci *(perioikoi)*, de servicii de intendență și la nevoie se completa cu trupe ușor înarmate, formate din luptători care nu făceau parte din rîndul cetățenilor, dar comandate de ofițeri spartani.

Armamentul utilizat era greu; pentru obținerea victoriei căpeteniile mizau pe acțiuni de masă. Armata era pusă la început sub comanda a doi regi, apoi a unuia singur (de

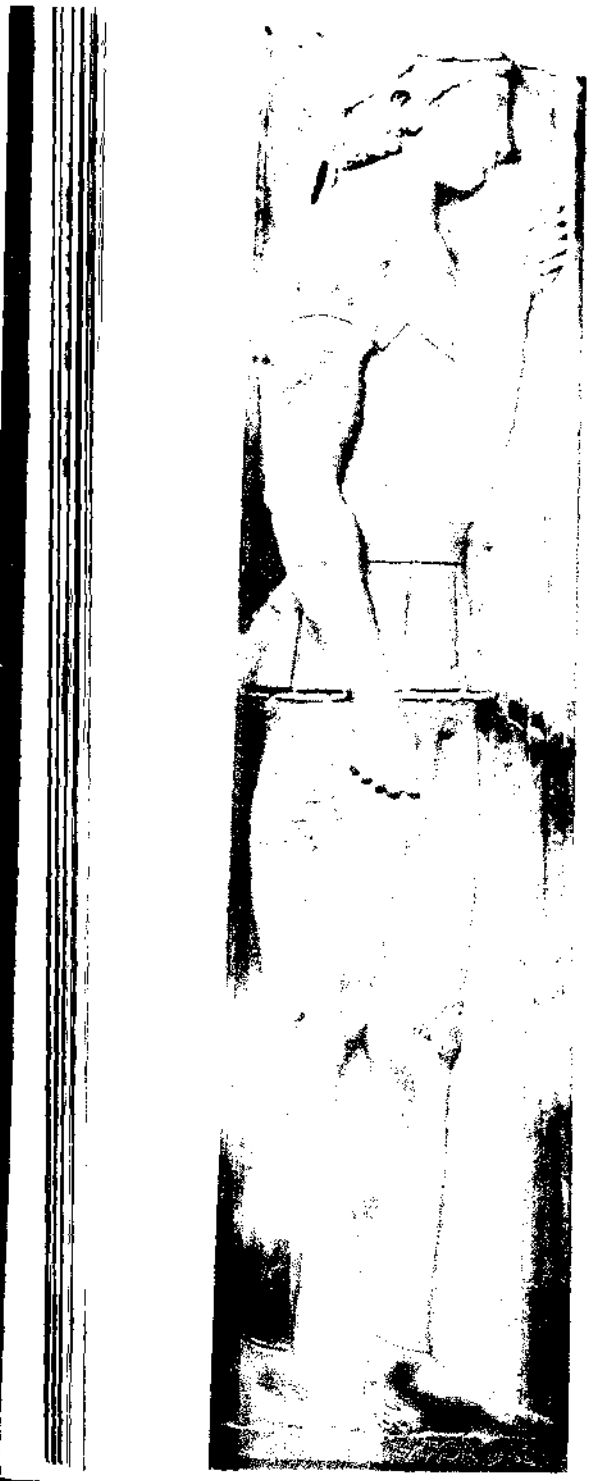

la sfîrsitul secolului al VI-lea). Regii erau comandanții supremi, care dirijau operațiile și — cît dura campania — aveau dreptul de viață și de moarte asupra tuturor oamenilor. Această organizare remarcabilă a făcut din Sparta, în tot cursul perioadei arhaice, puterea militară cea mai redutabilă a Greciei. Scăderea numărului de cetățeni a micșorat forța acestei armate începînd cu secolul al V-lea. Adevăraților spartani li s-au adăugat, în număr din ce în ce mai mare, soldați care nu aveau titlul de cetățean; perieci, chiar hiloți și mercenari recrutați după nevoie.

E adevărat că și celelalte cetăți elenice au fost obligate să se adapteze regulilor tactice care au reușit atît de bine la Sparta, însă compoziția armatelor lor reflectă o stare de spirit cu totul diferită. Pretutindeni și totdeauna nucleul trupelor combatante l-au format cetățenii și fiecare dintre ei era dator să-și dea viața pentru salvarea patriei; dar cu toate că mobilizările se repetau la intervale scurte (aproape totdeauna aceste mobilizări erau însă parțiale), serviciul militar rămînea totuși în viața acestor oameni un simplu accident; înainte de toate ei erau civili.

La Atena, de exemplu, cetățenii rămîneau sub arme între 18 și 20 de ani, în unitățile de efebi [vezi cuvîntut], care asigurau paza teritoriului. După aceea își reluau activitatea normală, rămînînd totuși disponibili pentru mobilizare pînă la 60 de ani. Dacă izbucnea un război, erau chemați sub arme atîția oameni de cîți era nevoie. Fiecare venea cu echipamentul militar pe care-l primise ca efeb și, atîta timp cît se afla sub arme, primea soldă și o indemnizație de întreținere. Repartizarea pe arme depindea de avere; cei mai bogați intrau la cavalerie, alții erau hopliți, iar trupele ușoare de arcași, prăștiași și peltasti (luptători cu sulița), erau recrutați dintre cetățenii cei mai săraci si dintre meteci.

Hoplit. Stela funerară a lui Aristion, executată de Aristocles (510). Muzeul Național din Atena, *Foto Hirmer*.

Ofițerii erau aleși, alegerile fiind patronate de unul sau de mai mulți dintre cei zece strategi desemnați anual prin votul poporului. Disciplina, liber consimțită, era mai puțin strictă decît la Sparta. Strategul putea foarte bine să pună în lanțuri pe un militar nedisciplinat, să-l degradeze, să-l trimită în fața *tribunalului*, dar prefera să-l aducă pe calea cea bună prin convingere. „Ca să-i faci pe soldați să asculte — spune Xenofon care, cu toate simpatiile sale spartane, era totuși atenian — trebuie să le arăți ce avantaje rezultă din supunere, să le arăți prin practică cum disciplina aduce numai bine celor ce o respectă și rău celor ce o *încalcă*."

Sărăcirea Greciei, slăbirea sentimentului civic, apoi dispariția cetății și crearea marilor regate elenistice au modificat cu totul organizarea și spiritul armatei grecești. Ca și Sparta odinioară, aceste noi regate se sprijină în primul rînd pe puterea lor militară și depun toate eforturile ca să dea trupelor lor o superioritate zdrobitoare. Dar suveranii nu pot conta pe patriotismul supușiior și nici pespiritul lor combativ. Armata de mercenari ia locul armatei naționale. Ea va fi alcătuită de acum înainte din mercenari bine instruiți, dar gata să servească pe cei care plătesc. Deși soarta bătăliei depindea în cea mai mare parte de curajul soldaților, se semnalează totuși apariția unor tehnici noi și a unei noi strategii. S-a dezvoltat războiul de asediu, care avea nevoie de specialiști, de ingineri. Problemele de intendență, de aprovizionare a *trupelor*, care nu constituiau o problemă în vremea cînd operațiile se desfășurau pe teritoriul național sau în ținuturile învecinate, devin mai greu de rezolvat în expedițiile îndepărtate. Alexandru, de exemplu, a trebuit să studieze aceste probleme îndeaproape, cînd a pornit ofensiva spre India. De acum înainte nu se mai poate proceda ca în trecut: armata constituie un corp organizat, independent de viața civică; ea poate să-și impună voința și de aceea va juca un rol important în viața politică a statelor grecești. P. D.

ARMONIA. Tebanii o considerau fiica lui Ares și a Afroditei, *iar* după tradiția din Samotrace părinții ei ar fi fost Zeus și Electra. Armonia s-a căsătorit cu Cadmos; la nunta lor au fost de față toți zeii, care au făcut tinerilor căsătoriți numeroase daruri. Printre cadouri se afla și un colier, care avea să joace un rol important în expediția „Celor șapte contra Tebei" [vezi acest articol]. Ca să pună mîna pe el, Erifile l-a trădat pe Amfiarau. Alături de această figură mitologică, mai există o Armonie, fără legătură (cel puțin la origine) cu prima; ea personifica ceea ce exprimă numele său pînă astăzi,

P. D.

ARIAN [ARRIANOS]. Istoricul și eseistul Arian (95—175 e.n.) s-a născut la Nicomedia, în Bitinia. in tinerețe a fost un auditor entuziast al filozofului stoic Epictet [vezi numele], ale cărui lecții le-a reprodus în două lucrări: *Convorbiri* și *Manual*. A ajuns înalt funcționar ai Imperiului, fiind protejat de împăratul Hadrian, care-l aprecia foarte mult. Ca admirator și imitator al lui Herodot și Xenofon, Arian a scris un *Tratat de tactică,* un *Tratat de vînătoare*, precum și opere istorice: *Anabasis*, istoria cuceririlor iui Alexandru cel Mare, si *Indica*, lucrare pe care n-o avem în versiunea originală și care conține multe pagini foarte interesante, mai ales în partea consacrată periplului lui Nearh.

R. F,

ARTA. În cadrul fiecăreia dintre perioadele evoluției sale, arta greacă se înfățișează atît de unitară, încît ar fi de dorit să se studieze simultan manifestările ei în arhitectură, sculptura, pictură si genurile minore (ceramică, coroplastie, numismatică, orfevrărie). Evident, într-o enciclopedie cum este cea de față o atare formulă este inaplicabilă, totuși cîteva observații cu caracter general se impun.

De la început trebuie menționat faptul că arta greacă, cu excepția epocilor celor mai tîrzii, a fost indisolubil legată de religie.

Chiar în civilizația *minoică*, unde creația pare atît de spontană, încît e greu s-o explici altfel decît prin simpla bucurie de a exprima viața, vedem numai zeități, credincioși care li se închină, sărbători celebrate în cinstea lor. Însăși *Pariziana* nu era un personaj izolat, cum o vedem astăzi, ci o femeie care participa, împreună cu alte surori ale sale, la o ceremonie de cult. Singura care face excepție e arta decorativă, cu. motive florale, frunze sau animale marine. Trecînd la arta greacă propriu-zisă, observăm că monumentele numite civile, care de altfel au fost construite mai tîrziu decît edificiile divine, aveau și ele, în mentalitatea celor vechi, un caracter sacru; de exemplu, nimeni nu putea pătrunde în *agora* decît în stare de puritate rituală; cel puțin pînă la mijlocul secolului al V-lea, nu exista nici sculptură, nici pictură profană; statuile și tablourile destinate să populeze și să decoreze sanctuarele erau așezate acolo ca un act de pietate, ca să înfățișeze poporului imaginea zeului sau să comemoreze faptele eroilor. Nici artele minore nu se abat întru totul de la această regulă și dacă vasele au de multe ori pe pereții lor subiecte profane, să nu uităm că ele erau fabricate în mod special pentru a fi puse într-un mormînt sau consacrate ca niște ex-voto-uri. De asemenea ele înfățișau *imaginea* unui rit (de exemplu, bocete de înmormîntare) sau un subiect îndrăgit de zeul căruia oamenii voiau să-i fie pe plac. Foarte multă vreme nici figurinele de lut ars n-au fost considerate niște simple bibelouri.

Aceasta este explicația faptului că numeroase opere de artă grecești au fost obiectul unei griji atît de pasionate din partea creatorului lor. Același cuvînt grecesc *(tekhne)* desemna și arta și tehnica și, cînd citești textele, ai mereu impresia că la cei vechi esențialul pentru un artist era să-și cunoască bine meșteșugul, Cele șapte minuni ale lumii impresionau mai puțin prin frumusețe, decît prin deosebita măiestrie pe care o presupunea realizarea lor. Oare frumusețea lăsa publicul indiferent? Firește ca nu, și gustul grecilor, mai ales al unora dintre ei, era atît de exigent, încît artiștii încercau să se depășească între ei.

Cînd urmărești arta greacă de la un capăt la celălalt al *istoriei* ei, ea îți apare extrem de puțin revoluționară. Să nu ne referim la contrastul dintre producțiile mileniului II și cele ale *mileniului* I: două sau trei secole de întrerupere sînt de ajuns ca să explice contrastul dintre ele. Mai mult, din ceea ce ne-a rămas din producțiile obscurei perioade intermediare îe vede lenta transformare a unui ideal care η-a fost părăsit dintr-o dată. După ce civilizația elenică s-a impus la începutul secolului al VIII-lea, evoluția va continua normal, fără salturi, fiecare generație silindu-se să perfecționeze ceea ce a învățat de la cea dinaintea ei. Fidelitatea față de trecut e atît de mare, încît imediat după apusul epocii arhaice, unii o regretă si se străduiesc să-i prelungească existența; și astfel, în *secolul* al V-lea, apar primele școli arhaizante.

Afirmațiile de mai sus nu privesc numai tehnica. Și mai izbitoare este continuitatea inspirației. Arta greacă a reprodus totdeauna ființa umană și totdeauna grecii au crezut în această idee pe care avea s-o formuleze Sofocle: „Multe sînt minunile lumii, dar din toate minunea cea mai mare este omul".

Meritul artei grecești nu constă în originalitate. După epoca geometrică și după o lungă *perioadă* în care sculptura încetase să existe, iar pictura ignora figurativul, ființa umană și-a făcut apariția, sub impulsul Egiptului și Orientului, în această artă, unde va ocupa de acum înainte locul de frunte. Dar nici tipurile, nici temele nu sînt foarte variate. Statuile lui Policlet se inspiră din mai vechile statui de *Kuros* [vezi cuvîntul], muncile lui Heracles și ale lui Tezeu se vor repeta ia infinit, planul și înfățișarea templelor se fixează pentru totdeauna în secolul al VI-lea. îmbogățirea Greciei, nașterea unui fel de romantism și de neliniște, precum și contactul cu Asia secolului al *IV-lea* au adus *într-adevăr* elemente noi.

Artemis și Acteon. Detaliu de pe un crater atic al pictorului lui Pan. Al doilea pătrar al secolului al V-lea. Museum of Fine Arts, Boston.

Dar această spiritualitate, mai înainte necunoscută, va anima niște figuri ale căror proporții, atitudini și înfățișare exterioară au rămas în esență aceleași. Noile reprezentări artistice grecești nu se deosebesc decît prea puțin de cele create îndată ce artiștii s-au dovedit capabili să depășească dificultățile tehnice, singurele care i-au împiedicat la început să dea o expresie deplină unui ideal uimitor de consecvent cu sine însuși de la un capăt la altul al civilizației elenice. Poate că din cauza aceasta au confundat grecii în același concept arta și tehnica; tocmai prin tehnică au putut vechii greci să atingă în operelelor deartă perfecțiunea, care, în ochii noștri, le situează în afara spațiului și timpului, într-o lume mai frumoasă decît a noastră.

P. D.

ARTEMIS. Artemis este una din zeițele al căror cult a cunoscut cea mai largă răspîndire în lumea greacă. Singură sau alături de fratele său Apolon, ea domnește asupra multor sanctuare, principalele fiind ia Efes, la Delos și la Brauron, în Atica. În epoca clasică, Artemis este mai ales zeița-fecioară. protectoarea animalelor și care răpune cu săgețile sale fauna sălbatică. Se pare că, la origine, ar fi moștenit atribuțiile și chiar personalitatea acelei *Magna Mater* asiatice, a cărei putere se întindea asupra tuturor ființelor vii. în reprezentările inițiale, păstra aspectul oriental al zeiței pe care a înlocuit-o. O vedem într-adevăr cu o rochie lungă, o tiară cilindrică și două aripi cu vîrfurile răsucite în formă de cochilie, încadrată de două lebede sau de doi lei, pe care îi ține de gît sau de labe. Mai tîrziu, Artemis a căpătat înfățișarea unei fete cu un aer cam băiețesc, îmbrăcată cu o tunică scurtă. Așa o reprezintă în secolul al IV-lea autorul *Dianei* cu *căprioara* — probabil *Leohares* — și Praxitèle, a cărui Diana de *la* Gabii este unanim cunoscută.

Din aspectul ei primitiv, Artemis a păstrat multe trăsături. Rămîne zeița sălbatică, ale cărei săgeți aduc moartea; mînia ei se abate în special asupra muritorilor vinovați de impietate, de exemplu asupra copiilor Niobei,

pe care îi masacrează ajutată de Apolon, asupra lui Acteon, vinovat, după unii, că a vrut să se întreacă cu ea în tragerea cu arcul, iar după alții (versiunea care s-a impus în epoca elenistică) că ar fi văzut-o goală, pe cînd făcea baie. Și victimele mîniei sale au fost încă multe.

Natura cultului Artemidei a variat după regiuni: la Sparta, sub numele de *Ortia*, ea prezidează la ritualurile sîngeroase aie tinerilor care se bat în fața altarului său. În Atica are ca sclave fetițece poartă numele de „*ursoaice*". La Efes, cultul Artemidei îmbracă un aspect mai oriental. P. D.

ASCLEPIOS. Asclepios era fiul lui Apolon și al muritoarei Coronis. Mama sa fusese omorîtă de Apolon pentru infidelitate. Zeul a smuls copilul de la sînul mamei și l-a dat centaurului Chiron să-l crească. Asclepios a învățat de la acesta medicina și a ajuns atît de expert în această artă, încît învia morții. Zeus η-a răbdat această încălcare a ordinii naturale și l-a lovit cu trăsnetul său. E posibil ca celebrul *tholos* din Epidaur să nu fie altceva decît monumentul funerar al lui Asclepios. La Epidaur s-a constituit sanctuarul cel mai mare al lui Asclepios; după ce a fost divinizat, zeul mai nou a luat locul tatălui său, căci Apolon purta și el numele de „vindecător", în ciuda faptului că omora fără milă pe dușmanii săi. Ca patron al *medicinei*, Asclepios a cunoscut o faimă considerabilă începînd cu sfîrșitul secolului al V-lea. Numeroși pelerini veneau la Epidaur să-și afle la el vindecarea. Asciepios le indica prin vise tratamentul potrivit. Sub egida acestui zeu s-au creat adevărate școli de medicină, mai ales în insula Cos.

Asclepios face parte din categoria zeilor apăruți mult mai tîrziu și care existau doar în virtutea atribuțiilor lor. Viața lor liniștită și cam abstractă η-a dat naștere la legende.

în artă, Asclepios e înfățișat pe monumente sub aspectul unui om cu barbă, meditativ și binevoitor, întovărășit de obicei de un șarpe. Unele imagini ale sale amintesc figurile

Relief *votiv* dedicat lui Asclepios. Circa 380—350. Muzeul Național din Atena. Foto *Spyros Meletzis.*

filozofilor, ale căror portrete se înmulțesc începînd din secolul al IV-lea. P. D.

ASIA. Pentru greci, Asia se limita la Anatolia [vezi numele], Persia, Siria și Mesopotamia. Cu toate că au cunoscut provinciile occidentale ale Indiei și în epoca elenistică au avut cu ele legături destul de strînse ca să se poată dezvolta acolo o artă denumită „greco-budistă" și cu toate că au întreținut printr-o serie de intermediari unele vagi raporturi cu Extremul Orient, Asia reprezenta pentru greci mai mult decît o entitate geografică: era străinătatea prin excelență, o lume cu desăvîrșire diferită de a lor, prin limbă, obiceiuri, religie si etică. Între cele două surori de sînge regal pe care Atosa le vede apărînd în vis în Perșii lui Eschil și care personifică Asia si Elada, nepotrivirea de caracter este ireductibilă; prima se complace în sclavie, cealaltă e gata să moară pentru libertatea ei. De la întemeierea imperiului persan, Asia s-a confundat cu ceea ce se numea pur și simplu Marele Rege. Mai înainte ea se identificase cu suveranii de importanță mai mică, care domneau în provinciile mai apropiate, mai ales în Lidia, al cărei prinț Cresus întreținuse cu grecii relații amicale și uimise lumea cu marea sa bogăție. Licia, Frigia, Misia (în Asia Mică) și îndepărtata Fenicie erau cunoscute și ele, în timpul epocii arhaice, de către negustorii și marinarii greci. Atît în vremea cînd era unificată sub autoritatea regelui pers, cît și atunci cînd era divizată în regate mai mici, această Asie, atît de străină, n-a încetat niciodată să exercite asupra spiritului grec o atracție pe care grecii o mărturiseau nu fără reticență și pe care o suportau cu un oarecare sentiment de vinovăție. Această atracție era născută din curiozitatea în fața unei civilizații deosebite de a lor și din invidia pentru un mod de viață mai înlesnit și adesea chiar somptuos. Asiei îi datorează cretanii anumite însușiri care au făcut bogăția lumii minoice, către Asia s-a îndreptat expansiunea miceniană si tot în Asia s-au dus grecii, începînd cu secolul al VIII-lea, sa caute modelele unei arte noi. După **ce** grecii au alungat armatele lui Xerxes în 480 și au simțit că se îndepărtează pericolul care-i amenințase, după ce în 448 au încheiat un tratat cu perșii, moda orientului apare din nou. Credințele asiatice pătrund în Grecia, iar gustul pentru o viață ușoară, după moda asiatică, se substituie austerității din trecut. S-a putut presupune că, atunci cînd au reorganizat arhitectural Acropolea, Pericle și Fidias doreau în taină să rivalizeze cu giganticele construcții de la Persepolis. După nenorocirile de la sfîrșitul secolului al V-lea, bogățiile și puterea Persiei atrag atenția si privirile tuturor cetăților grecești, pînă în ziua în care Alexandru, ca să ia locul prestigios al Marelui Rege, va întreprinde expediția sa pînă în Indii și va înfăptui fuziunea celor două civilizații, obligînd Elada, care odinioară nu suporta jugul unui rege, să treacă, alături de sora sa Asia, sub conducerea sa. P. D.

ASTIANAX [ASTYANAX]. Plăpîndul copil, pe care Homer ni-l arată speriat de panașul care împodobea coiful tatălui său Hector, abia întors din bătălie și înarmat pînă în dinți, n-avea să supraviețuiască multă vreme părintelui său, dacă acordăm crezare tradiției celei mai răspîndite. Degeaba a încercat mama sa Andromaca să-l apere de mînia grecilor ; după căderea Troiei, Astianax a fost ucis fără milă și capul i-a fost zdrobit de pămînt. Totuși, după alte versiuni ale legendei, fiul lui Hector ar fi scăpat cu viață, iar Andromaca 1-a putut lua cu ea în Ep'tr, în suita lui Neoptolem. P. D.

ASTRONOMIE. Edificiul impunător al științei astronomice grecești, bazat pe geometrie, nu datorează aproape nimic astronomiei babiloniene; caldeenii au furnizat savanților greci doar cîteva date practice elementare, de exemplu, zodiacul și cele douăsprezece semne ale sale, diviziunea cercului și a orei (în vigoare și astăzi), o culegere de observații

Astianax pe genunchii lui Priam, dupa ce a fost rănit mortal de Neoptolem. Detaliu de pe o *hidrie* a pictorului iui Cleofrades. Circa 480. Muzeul Național din Napoli. Foto *Hirmer*.

utile, înregistrate timp de mai multe secole, mai ales cu privire la eclipse si, în sfîrșit, principiile și metodele *astrologiei*. După cum dovedesc poemele homerice și poemul lui Hesiod Munci și zile, grecii aveau la început doar cunoștințe rudimentare și pragmatice: Ulise observă Ursa Mare (care rămîne mereu pe cer), ca sa mențină direcția corăbiei în timpul nopții; navigatorii și agricultori pîndesc răsăritul și apusul heliac al anumitor constelații (mai ales Pleiadele, Hiadele, și Arcturus). Prima lor apariție în an, la crepuscul, și ultima lor licărire în zori jalonează calendarul agricol și anunță schimbarea vremii. (În tot timpul antichității, în Grecia și la Roma, aceste *pronosticuri* au format obiectul a numeroase culegeri, precursoare ale almanahurilor.) Dar în aceste opere tonul poetic vag și afabulația *mitică* nu fac posibilă constituirea unui sistem al lumii coerent. Meritul întemeierii unei științe pozitive (fizica), care a eliberat de mitologie și magie studiul naturii, aparține filozofilor care apar în coloniile grecești din Asia Mică și Italia de sud, de la *începutul* sec. al VI-lea pînă la *mijlocul* sec. al V-lea. Pentru fizicienii din Ionia, reflecția filozofică avea ca obiect principal structura și transformările materiei *și*, în al doilea rînd, alcătuirea și legile universului. De aici o serie de cosmologii globale, în care astronomia își avea locul său: astfel Tales din Milet (circa 625—585), care își închipuia lumea ca o bulă de aer într-o masă apoasă, se pare că a afirmat primul că Luna primește lumina de la Soare. Cu ajutorul tabelelor babiloniene a știut să prezică o eclipsă de Soare (28 mai 585?). Numele lui Anaximandru din Milet (aproximativ 570) e legat de mai multe idei geniale: curbura suprafeței terestre (a întocmit prima hartă pentru navigatori), suspendarea Pămîntului în aer, infinitul spațiului și pluralitatea lumilor. Anaximandru a conceput si o altă teorie, mai stranie și mai puțin fericită, după care cele două discuri luminoase (Soarele și Luna), precum și punctele strălucitoare numite de noi „aștri" ar corespunde unor găuri perforate în niște inele scobite, făcute din aer opac și pline de foc, roata cea mai de sus fiind aceea a Soarelui, cea mai de jos a Căii Lactee. El cunoștea și înclinația eclipticei. Dar concepțiile *hazardate* alegînditorilor de mai tîrziu— Anaximene, Xenofan, Heraclit, Empedocle, Anaxagora — marchează mai degrabă un pas înapoi, decît *un* progres al cosmografiei.

În aceeași epocă, dar în alt mediu filozofic, sînt elaborate principiile astronomiei geometrice. La sfîrșitul sec. al VI-lea, în Italia de sud, *pitagoricienii* (datele și însăși existența lui Pitagora din Samos, personaj legendar, care a fugit ca să scape de amenințarea perșilor în 520, sînt foarte nesigure) produc un fel de revoluție în fizică, făcînd din numere

arhetipurile lucrurilor și, în același timp, elementele constitutive ale materiei și schemele tuturor structurilor. O dată cu ei, noțiunea de ordine rațională, de armonie divină incarnată în cosmos, se instalează pentru multe secole. De la început, pitagoricienii formulează dogma sfericității Pământului, pe care Parmenide (circa 500—450) o va accepta, iar Platon o va impune: ei disting în cosmos rec/unea *sublunară*, în care domnește creația, degradarea și dezordinea și spațiul *de deasupra* Lunii, domeniul purității și al ordinii eterne. Sub numele lui Filolaos, pitagorician care a trăit între 450 și 400, ni s-a transmis un sistem astronomic straniu: la mijlocul lumii se află un Focar central (*Hestia*), în jurul căruia se învîrtesc zece corpuri cerești și anume (de ia centru spre exterior): Antiterra (invizibilă din emisfera noastră, ca și Focarul central), Pământul, Luna, Mercur, Venus, Soarele, Marte, Iupiter, Saturn și sfera Stelelor Fixe. Numărul și distanțele acestor corpuri sferice corespundeau unor proprietăți aritmetice și compuneau o armonie muzicală, perceptibilă spiritelor instruite. Teoria „Focarului central" și a „Antiterrei" n-a avut succes, în schimb doctrina poziției centrale a pământului sferic, nemișcat în mijlocul sferei cerești, formulată de marele Parmenide din Eleea, a devenit una din dogmele — rar discutate — ale astronomiei științifice pînă la Copernic. Cealaltă dogmă fundamentală, pe care Platon (428—348)-a lăsat-o moștenire astronomilor, a fost cea a mișcării circulare si uniforme, singura de o frumusețe desăvîrșită și conformă naturii divine a lumii siderale; planetele se suprapun între pământ și sfera Stelelor Fixe, iar ansamblul aștrilor gravitează în jurul Pământului.

Plecînd de la aceste principii, astronomii greci au conceput două mari sisteme rivale. Primul, schițat de Platon, a fost *realizat* de Eudoxios (la 368), corectat ulterior de Calipos (către 335) și complicat de Aristoțel (384—322): aștrii sînt legați de niște sfere transparente, închise una în alta, și au un centru comun: centrul Pământului. În exterior există sfera Stelelor Fixe, *care* se învîrtește în jurul axei sale de la est la vest, cu o mișcare simplă, numită „retrogradă"; o rotire completă dura 24 de ore. Problema era mult mai dificilă pentru cei șapte aștri numiți „rătăcitori" (în grecește *astra planeta*): Luna și Soarele, a căror deplasare prezintă unele neregularități, și mai ales cele cinci „planete mici": Mercur, Venus, Marte, Jupiter și Saturn. Pentru un observator situat pe Pământ, mișcarea aparentă a acestora din urmă este proiecția revoluției lor în jurul Soarelui pe sfera Stelelor Fixe, combinată cu mișcarea anuală a Pământului însuși în jurul Soarelui. Întrucît Eudoxios și urmașii săi presupuneau că Pământul stă nemișcat în centrul universului și că cele cinci planete „mici" gravitează nu în jurul Soarelui, ci în jurul Pământului, ei au fost *obligați* să înzestreze fiecare planetă cu o serie autonomă de sfere homocentrice, ca să poată justifica deplasarea planetelor cu o mișcare circulară uniformă. După Eudoxios, Soarele și Luna aveau cîte trei asemenea sfere, iar planetele „mici" aveau cîte patru ; în total 27, inclusiv sfera Stelelor Fixe. în toate aceste serii, două sau trei sfere interioare se învîrtesc fiecare cu o mișcare proprie, în jurul unui ax propriu, diferit de cel al sferelor exterioare; mișcarea sferei celei mai centrale, de care era atașată planeta, era rezultanta mișcărilor efectuate de cele trei sau patru sfere ale grupului. Reglînd convenabil viteza și înclinația sferelor, se ajungea la „salvarea aparențelor" (după expresia astronomilor din antichitate), cel puțin aproximativ. Sfera exterioară a fiecărui grup explica mișcarea diurnă, care antrenează toți aștrii, *a* doua sferă explica mișcarea proprie, în sens direct, a planetei în Zodiac, a treia și a patra sferă explicau anomaliile sale — încetinirile și accelerațiile, staționarile și regresiunile.

Acest sistem prezenta un defect grav: toate sferele erau concentrice în raport cu Pământul, fiecare planetă rămînea mereu la aceeași distanță de Pământ, lucru contrar datelor

experienței. De aceea sistemul a fost corectat ulterior, prin adăugarea teoriei cercurilor excentrice în raport cu Terra și a „epiciclurilor": dînd orbitei circulare descrise de planetă un centru diferit de centrul pămîntului, se explica variația distanței dintre astru și Pămînt, și variația timpului necesar astrului ca să parcurgă arce egale. În plus, se explica astfel și „anomalia zodiacală" în mișcarea Soarelui și a Lunii, singura anomalie observată de astronomi timp de secole. Pentru a justifica „anomalia heliacă" a planetelor mici — staționări și regresiuni — trebuia fie să rotești centrul acestei orbite excentrice în jurul unui cerc mic, fie, ceea ce era mai simplu, să rotești în jurul orbitei excentrice un cerc mai mic, numit epiciclu, pe care se învîrtea planeta însăși. Această teorie binecunoscută încă de la Apolonios din Perga (către 200) a fost aplicată la realitatea concretă a fenomenelor cerești observate de cei mai mari astronomi ai antichității: de Hiparh din Niceea (activează între 161 și 127), pentru Soare și Lună, și de Claudius Ptolemeu (activează între 127 și 151 e.n.), pentru ansamblul sistemului planetar. Ea va domina în tot Evul Mediu, concurînd teoria sferelor, a cărei inferioritate științifică era totuși compensată de autoritatea lui Aristotel.

Cîteva spirite îndrăznețe au refuzat dogma poziției centrale și a imobilității Pămîntului; pare probabil că Heraclid din Pont explica mișcarea diurnă prin rotația Pămîntului în jurul axei sale și considera că Mercur și Venus se învîrteau în jurul Soarelui, iar Soarele, Luna și celelalte trei planete în jurul Pămîntului. Aristarh din Samos (circa 280) a conceput sistemul heliocentric: Soarele este imobil în centrul universului, iar planetele se învîrtesc în jurul lui, inclusiv Pămîntul, animat în plus de o mișcare de rotație de 24 de ore. Cu excepția unui oarecare Seleucos din Seleucia (sec. al II-lea), toți savanții și filozofii au respins cu indignare ipoteza lui Aristarh, care contrazicea două prejudecăți: (1) mișcarea perfectă era asociată cu puritatea divină a empireului, (2) imobilitatea Pămîntului aflat în centru depindea de greutatea sa.

Hiparh a descoperit de asemenea precesiunea echinocțiilor (deplasarea anuală a punctelor de intersecție a eclipticei cu ecuatorul), dar a apreciat-o numai la „36, în loc de 50". El a mai alcătuit și un *Catalog al stelelor* (mai mult de 800, definite prin coordonatele lor ecliptice), pe care Ptolemeu l-a îmbogățit cu încă 300 de unități. în ceea ce privește diametrul Soarelui și distanța de la Pămînt la Soare, cele mai bune aproximații se datorează lui Posidonios din Apameea, filozof stoic și fizician (135—51): Pămînt — Soare =92.000.000 km (în realitate 150.000.000), diametrul Soarelui = de 39,25 ori diametrul Pămîntului (în realitate 108,9). Posidonios a putut să explice eclipsele „orizontale" ale lunii prin refracția atmosferică și fenomenul mareelor prin dubla atracție a Lunii și a Soarelui.

La periferia astronomiei pur elenice, de structură geometrică, s-a situat o tradiție astronomică babiloniană, întemeiată pe metode aritmetice simple. Ea a cunoscut un deosebit succes în epocile elenistică și romană, răspîndindu-se prin scrierile de astronomie populară și mai ales de astrologie. Astrologia în sensul strict al cuvîntului — arta de a determina influența celor șapte planete asupra pămîntului și a oamenilor (în special asupra fiecărui individ), în funcție de poziția lor în zodiac într-un moment crucial, adică momentul nașterii sau al concepерii — s-a născut către sfîrșitul secolului al V-lea în Mesopotamia. Cel mai vechi horoscop cunoscut este o tăbliță din 410, dar avîntul astrologiei datează din sec. al III-lea și lucrările de doctrină, dintre care cea mai desăvîrșită este *Tetrabiblos*-ul lui Ptolemeu, sînt rezultatul cugetării elenistice. Moda extraordinară a astrologiei în lumea greco-romană se datorește nu numai influenței crescînde a credințelor orientale, dar și ideii, larg răspîndite în sectele filozofice și în marele public, că cerul și aștrii, fiind de natură divină, influențează mersul

treburilor pămîntești, așa cum par să dovedească mecanismul anotimpurilor, ce! al mareelor și concomitenta dintre răsăriturile si apusurile heliace ale diverselor constelații, cu anumite fenomene meteorologice regulate.

J. B.

ATAL [ATTALOS]. Atai I este primul suveran care a domnit oficial asupra regatului Pergam. Totuși el n-a fost nici întemeietorul statului, nici inițiatorul gloriei și prosperității acestui ținut. începuturile Pergamului au fost modeste: Lisimah instalase în acest cuib de vulturi pe unul dintre ofițerii săi, Filetairos, căruia îi încredințase paza tezaurului lui Alexandru cel Mare. Filetairos și-a trădat stăpînul, și-a însușit banii cu care a putut să-l ajute pe Seleucos în bătălia de la Corupedion (281) și să cîștige de partea sa dinastia siriană. Grație aceluiași tezaur, Eumene, nepotul său, numit Eumene I, care a urmat la guvernarea provinciei, a obținut să i se recunoască în 261 independența; Atal, nepotul lui Eumene, profitînd de slăbiciunea Seleucizilor, și-a asumat titlul de rege, pe care l-a transmis, în 197, lui Eumene al II-lea. În această epocă de strălucire, micul stat al Pergamului, condus cu pricepere de prinți inteligenți și fără scrupule, s-a extins. Suveranii săi, ajutați de Egipt, au dus o politică net ostilă Seleucizilor, în detrimentul cărora au cucerit noi provincii, mai cu seamă întregul litoral egeean, de la Dardanele pînă la golful Smirna. N-au fost neglijate nici artele. Atal I, după ce a învins pe galați, și-a sărbătorit victoria oferind patru grupuri statuare de marmură pentru Acropolea din Atena. Ca să glorificesuccesul armatelor sale, Eumene al II-lea a construit la Pergam un mare altar al lui Zeus a cărui decorație sculptată avea să aibă o mare influență asupra artei elenistice. Totuși Eumene ai II-lea nu s-a mulțumit să-și înfrumusețeze capitala; el a întemeiat numeroase orașe, a dezvoltat economia țării, iar trupele sale au învins pe galați, pe Farnax, regele Pontului, pe Prusias din Bitinia. Fratele său Atal al II-lea, care i-a urmat în 159, și-a asigurat prietenia romanilor. În sfîrșit, Atal al III-lea, ultimul suveran al Pergamului, a lăsat moștenire romanilor tezaurele și teritoriile sale. A murit în 133.

P. D.

Atalanta si Melanion, Peleu și Meleagru vînînd mistrețul din Calidon. Detaliu de pe *vasul* François. Circa 570. Muzeul Arheologic din Florența. *Foto Hirmer.*

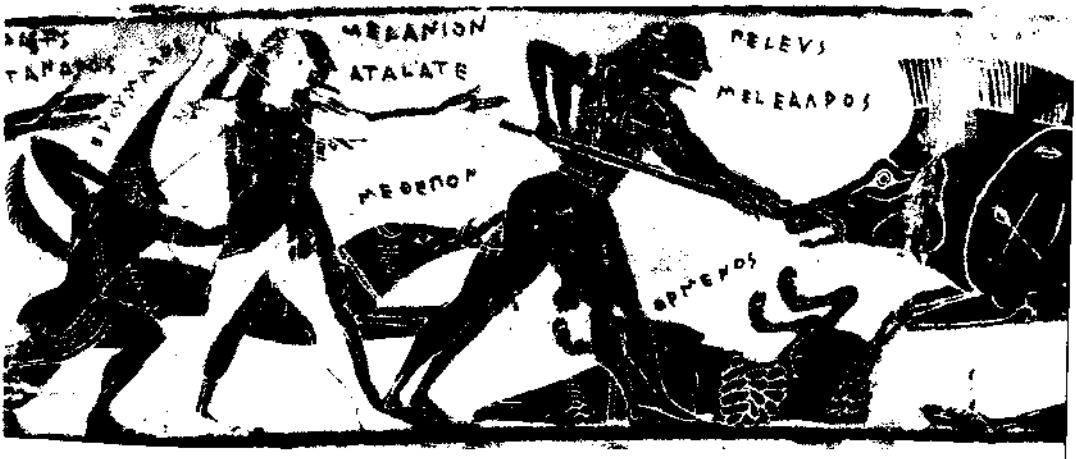

ATALANTA. Arcadiana Atalanta, înainte de a deveni în imaginația grecilor fiică de rege, a fost probabil o zeiță. Ca si Artemis, căreia a trebuit să-i cedeze repede locul, Atalanta era protectoarea naturii sălbatice, uneori îmblînzind fiarele, alteori omorîndu-le la vînătoare. După legendă, Atalanta a omorît mistrețul care devasta Calidonul, subiect mult îndrăgit de scriitori și de artiști. Ca si Artemis, a vrut să rămînă fecioară; sespune totuși că a acceptat să se căsătorească cu Melanion, singurul om care a întrecut-o la fugă datorită mai mult unui *vicleșug*, decît iuțelii picioarelor sale. P. D.

ATENA [ATHENAI] (ORAȘUL). Orașul Atena exista încă din epoca miceniană: pe atunci nu era o cetate mare si venea mult după Argos și Micene. S-au găsit totuși pe Acropole urmele unui palat și ruinele unor fortificații importante. Tradiția relatează că unul din regii Atenei, Tezeu, concentrase sub conducerea sa diferite tîrgușoare, independente pînă atunci, din jurul Atenei (acest proces de unificare se numește sinecism, *synoikismos*) si că și-a apărat țara de atacurile dușmane, mai ales de Amazoane. Se cunoșteau numele urmașilor săi, pînă la cel din urmă, Cecrops, care s-a sacrificat pentru salvarea comună. Se pare că Atena η-a avut prea mult de suferit de pe urma invaziei doriene: Atica era apărată la nord-vest de muntele Citeron (*Kithairon*); pe de altă parte, orașul nu era atît de bogat, ca să *atragă* pe invadatori. Se poate crede, așa cum gîndeau cei vechi, că Atena a servit ca punct de plecare pentru un mare număr de emigranți, care fugeau spre insule sau spre Asia Mică; acest lucru ar putea explica de ce și-a păstrat raporturi strînse cu lumea ioniană. Sigur e faptul că în timpul acestui gen de Ev Mediu, care a apăsat asupra Greciei la începutul Vîrstei de Fier, Atena și-a cîștigat preponderenta prin dezvoltarea producției meșteșugărești și a comerțului. Ceramica atenian㠄, a cărei calitate stîrnea admirația, se răspîndește nu numai în împrejurimi, ci pînă la Delfi, Itaca, Tesalia și pe coastele asiatice. Pe atunci statul era guvernat de un număr mic de aristocrați (*eupatrizii*), proprietari de pămînt și armatori, ale căror corăbii puteau impune autoritatea Atenei și transporta produsele regiunii. S-au găsit în cimitirul Dipilon morminte ale acestor înalte personaje. Pe morminte se aflau vase uriașe înfățișînd faptele defuncților și cortegiul deservitori care le celebrau funeraliile. Fără îndoială, majoritatea eupatrizilor locuiau peAcropole, ca odinioară regii, ale căror puteri și le împărțeau acum între ei. Din arhitectura acestei epoci nu s-a păstrat nimic.

Atena, ca toate celelalte state ale Greciei, a cunoscut în sec. al VIII-lea și al VII-lea, mari frămîntări provocate în rîndul populației de dorința de îmbogățire a nobilimii; poporul, ca peste tot, se străduia să exercite un control asupra puterii executive, a justiției și mai cu seamă asupra economiei, pe care pătura conducătoare nu-l accepta. Chiar mai înainte de sfîrșitul sec. al VII-lea, un anume Cilon a vrut să se proclame tiran, dar încercarea lui η-a reușit (628). Cîțiva ani mai tîrziu, Dracon a fixat textele legilor. Deși ulterior avea să pară de o cruzime arhaică, legile „draconice" reprezentau totuși un mare progres, întrucît, fiind gravate pe panouri pe care oricine le putea consulta, puneau capăt puterii arbitrare a judecătorilor. Pacea civilă nu fusese încă instaurată și situația oamenilor săraci era foarte precară. în primii ani ai secolului al VI-lea, o personalitate puternică, Solon, celebru după ce obținuse victoria de la Salamina în fruntea concetățenilor săi, a încercat să reformeze structura economică și socială a statului; prin măsuri ale căror detalii ne scapă, el a reglementat, în spiritul umanității și al justiției, raporturile dintre debitori și creditori. în poemele sale, întîlnim unele aluzii, din nefericire cam neclare, la binefacerile reale pe care le-a adus concetățenilor administrația sa. Opera lui Solon a avut și un caracter politic; sub impulsul său ia naștere o încercare încă timidă de democrație sclavagistă. A fost

necesară totuși intervenția unui tiran ca să fie rezolvate multe din greutățile prin care trecea Atena. Pisistrate, în cursul unei domnii întrerupte de două ori de încercări de răsturnare (561—528), a știut să dea orașului o prosperitate și o strălucire nemaiîntîlnită. Nu știm cum a procedat, însă constatăm că, atunci cînd fiii și succesorii săi Hiparh și Hipias au fost unui asasinat (514), celălalt alungat (510), problema socială nu se mai punea.

Constatăm în primul rînd că în cei 50 de ani de tiranie aspectul Atenei se transformase complet. S-au înălțat și s-au înfrumusețat templele de pe Acropole și din orașul de jos (cel mai important dintre ele este *Hecatompedon*). S-au construit fîntîni, dintre care se remarcă cea numită *Caliroe* (*Kallirhoe*). în viața socială aristocrația joacă încă un rol de care Pisistrate o lipsise în viața politică; oameni ridicați din popor se îmbogățesc, negustorii și meșteșugarii au de acum înainte posibilitatea să ofere zeilor ofrande somptuoase, dovadă numeroaselestatui num ite *kuroi* și *korai* [vezi cuvîntu l], reliefurile, picturile pe panouri și pe vase, ale căror rămășițe au fost descoperite pe colina sacră (*Acropole*) Această opulență se datorează în bună parteexportului deproduse manufacturiere, mai ales al ceramicii, pe care navigatorii atenieni o vîndeau în porturile Etruriei și în alte părți. în acest *moment*, deci în sec. al VI-lea, Atena începe să se impună ca un oraș mare. Centrul rămîne pe *Acropole*, un platou îngust și stîncos care domina cîmpia, dar majoritatea populației locuiește la nord, în cîmpie, pe ruinele unui vechi cimitir părăsit de mai bine de un secol; acolo se înghesuiau case cu înfățișare modestă, între care șerpuiau străzi întortocheate; acolo trăiau meșteșugarii, mai ales olarii, de unde și numele de Ceramic (*Kerameikos*) dat întregului cartier. Piața comercială, *agoraua*, nu avea un aspect monumental. La nord-est, în fața Acropolei se înălța pe o stîncă *Areopagul*, sediul tribunalelor. în partea sudică, încă puțin locuită, Pisistrate pusese piatra fundamentală a unui templu uriaș, a cărui construcție s-a întrerupt însă foarte curînd.

O dată scăpați de grijile financiare cele mai apăsătoare, atenienii s-au încadrat unui curent general în Grecia, aspirînd la libertatea politică. în 510, la Atena se abolește tirania si se instituie un regim nou, condus de Clistene, care poate fi considerat democratic sclavagist, dar care se va contura definitiv în secolul lui Pericle, începînd aproximativ din 450. Către sfîrșitul secolului al VI-lea, puterea este exercitată de toți cetățenii, reuniți în adunări deliberative, dreptatea e împărțită de tribunale populare și se renunță pentru totdeauna (cu excepția unei scurte perioade de întrerupere) la condițiile cenzitare cerute mai înainte pentru desemnarea magistraților. Cu unele dificultăți, regimul acesta era totuși pe cale de a se impune, cînd deodată întreaga Grecie s-a găsit în fața uneia dintre cele mai mari primejdii din istoria sa. în 490, armata persană a lui Darius a pătruns adînc în teritoriul elenic. Atenienii conduși de Miltiade l-au oprit la Maraton. Zece ani mai tîrziu tot atenienii, conduși de Temistocle, au jucat primul rol în lupta împotriva unei noi ofensive persane, în bătăliile de la Salamina și Plateea. Prin acest comportament remarcabil, Atena, pe care strălucirea domniei lui Pisistrate nu reușise s-o impună în fruntea cetăților grecești, a ajuns egală și rivală cu Sparta, considerată pe atunci, în mod unanim, drept cel mai mare stat al lumii elenice.

În cîțiva ani Atena s-a înălțat din ruinele sale și, printr-o politică abilă, continuînd să se războiască în același timp cu perșii și cu *propriii* săi dușmani din Grecia, și-a creat un adevărat imperiu, Stăpînul acestui imperiu, de la 448 la 429, a fost Pericle, un om de stat genial, care, fără să se sustragă legalității și respectînd formele unei democrații pe care el însuși a dus-o la apogeu, a știut să-și convingă concetățenii să-l mențină la putere și să-i urmeze politica pe care o concepuse. Aceasta este epoca cu mult cea mai strălucită din viața Atenei. Ajutat de Fidias, Pericle ridică pe

Acropole un ansamblu monumental, care singur esuficientsă-i justifice gloria. în literatură înfloresc tragedia și comedia. Cetățenii trăiesc bine, grație prosperității afacerilor și tributului pe care sînt obligate să-l aducă în fiecare an cetățile grecești aliate cu Atena în lupta contra perșilor și pe care marea cetate învingătoare le redusese practic la condiția de supuși.

Această perioadă de euforie a încetat o dată cu războiul peloponeziac, care a împărțit Grecia în două tabere, învrăjbite una împotriva alteia și conduse de Sparta și de Atena. în 404, Lisandru cucerește Atena și îi impune un regim oligarhic, cerîndu-i în același timp o contribuție financiară enormă și distrugerea flotei. Atena n-avea să mai cunoască niciodată prestigiul și bunăstarea din timpul lui Pericle, nici după ce a alungat guvernul celor 30 de tirani, instaurat de dușmani, nici după ce, în 377, a refăcut sub. conducerea ei o confederație analogă celei *organizate* cu o sută de ani înainte contra perșilor. Atena ia parte la luptele pe care grecii, pînă la supunerea lor de către *macedoneni,* le vor purta unii contra altora, pentru a-și impune supremația, dar nu e în stare, cu toate îndemnurile lui Demostene, să se opună ofensivei lui Filip al Macedoniei. Rolul ei politic se termină o dată cu cucerirea lui Alexandru. De acum înainte ea va fi o cetate ca toate celelalte, cu crize municipale, cu veleități de independență. Atunci cînd, în 146, va cădea sub stăpînirea romană, Atena era pregătită pentru o înrobire totală.

Totuși Atena nu se cufundă în uitare. Crizele pe care le-a cunoscut în sec. al IV-lea n-au diminuat activitatea sa artistică și, rămînînd patria unor mari artiști ca Praxitele, s-a îmbogățit cu monumente frumoase, în special cu un teatru de marmură, iar *agoraua* s-a înconjurat încetul cu încetul cu porticuri. Pe nesimțite Atena s-a transformat în ceea ce era în ziua cînd bogătașul Atticus s-a instalat acolo și i-a trimis prietenului său Cicero scrisori entuziaste: un oraș-muzeu. Nimeni nu-și considera educația completă dacă n-o vizitase dacă nu ascultase conferințele filozofilor și retorilor săi, dacă nu se pătrunsese de spiritul trecutului ei glorios. Generozitatea străinilor, a guvernatorilor și a împăraților a îmbogățit orașul cu noi monumente. Locuri de închinare, nu toate de bun gust, au început să încarce Acropolea și împrejurimile sale; un Odeon de concepție romană, a fost construit de Herodes Atticus pe cheltuiala lui, în 161 e.n., lîngă teatrul lui Dionisos; o Bibliotecă întemeiată de Hadrian a prelungit sprenord *agoraua* și așa destul de întinsă. S-a reluat de asemenea construcția *Olimpieion*-ului, templu uriaș ale cărui fundații fuseseră puse de Pisistrate, în sec. al IV-lea e.n., cînd s-a produs sciziunea dintre imperiul de Răsărit și imperiul de Apus, nimeni nu se mai gîndea la Atena ca la un oraș de frunte al unei părți din lumea mediteraneană. De aici înainte, elenismul avea să fie reprezentat de Constantinopole, un elenism transformat de creștinism. Atena purta urmele prea adînci ale credințelor trecutului, ca să mai poată supraviețui afirmării unei noi religii,

P. D.

ATENA [ATHENA] (ZEIȚA). La fel ca Hera, ca Artemis și ca toate divinitățile feminine ale Greciei, Atena a împrumutat desigur mult din imaginea acelei zeițe pe care cretanii și micenienii o adorau în mileniul II. Dar Atena a incarnat idealul elenic mai mult decît oricare alta. Fiică a lui Zeus, din capul căruia s-a născut gata înarmată, ea simbolizează înțelepciunea și inteligența, dar este în același timp o luptătoare. A devenit protectoarea eroilor care luptau pentru binele omenirii, a lui Heracles, a lui Tezeu. Atena a ajutat pe toți cei ce au întruchipat idealul civilizației elenice, fie că era vorba de *Ulise,* de neamul aheilor în războiul Troian sau de *atenieni,* pe care îi proteja în mod special. Ca și Artemis, dar cu mai puțină pudoare simulată, ea și-a păstrat fecioria. Artiștii au înzestrat-o din timpuri străvechi cu atribute după care era recunoscută de la prima vedere: cască, lance și mai ales *egida,* o piele

Atena *Promahos*. Statuetă de bronz găsită la Atena, pe **Acropole. Secolul** I al VI-lea. Muzeul Naţionaldin Atena. *Foto Spyros Meletzis.*

de capră care-i servea drept scut. Acest scut purta fixat în centrul lui capul Gorgonei, care împietrea pe oricine îl vedea. Pasărea sa preferată era bufniţa. Cu tot acest echipament războinic, mai mult de apărare decît de atac, Atena avea grijă de unele munci paşnice: o invocau torcătoarele şi ţesătoarele, lucrătorii şi meşteşugarii. O vedem pe soclul marii statui *criselefantine* [= făcută din aur şi fildeş] din Partenon, opera lui Fidias. O vedem alături de Hefaistos dînd viaţă Pandorei, pe care o modelase din lut. P. D.

ATENAIOS [ATHENAIOS]. Sofistul şi gramaticul cu acest nume s-a născut în Egipt, la Naucratis, în sec. al III-lea e.n. *Banchetul* Sofiştilor, publicat de el probabil în 230, este o imensă compilaţie erudită, prescurtată mai tîrziu de cei care au revizuit-o. Compoziţia lucrării urmează o tradiţie literară ilustrată de *Banchetul (Symposion)* lui Platon, de cel al lui Xenofon şi de cel al lui Plutarh *(Quaestiones Convivales)*. Larentius, un bogat pontif roman, oferă o masă mai multor prieteni, toţi savanţi din domenii diferite. Această lucrare destul de indigestă are multe pagini curioase şi instructive, precum şi numeroase citate din autori ale căror opere s-au pierdut. *Banchetul Sofiştilor* constituie o mină inepuizabilă de informaţii asupra aproape tuturor aspectelor vieţii şi obiceiurilor antice. R. F.

ATICA [ATTIKE]. Nu se poate înţelege ceea ce a însemnat Atena decît încadrînd-o în zona geografică în care a devenit capitală, după ce Tezeu (probabil în sec. al XII-lea) a înfăptuit unificarea politică cunoscută sub numele de sinecism *(synoikismos)*. Teritoriul acesta, Atica, se întinde doar pe 2650 km² şi constă dintr-o peninsulă triunghiulară, a cărei bază (la nord-vest) e formată din masivul Citeron şi munţii Cerata, iar cele două laturi sînt scăldate de mare. în vîrful triunghiului, la sud-est, se află capul Sunion, Litoralul, cunoscut sub numele de *Paralia*, se întinde pe 180 km şi este foarte accidentat. Ţinutul muntos *(Diacria)* ocupă el singur mai bine de 1000 km², cu vîrfurile Parnes (1413 m), Pentelic (1108 m) şi Himet (1027 m) şi numeroase înălţimi de mai mică importanţă. Cîmpiile *(Pedion)* se strecoară pe nesimţite în sistemul orogra-

fic, cu excepția cîmpiilor de la Eleusis, Mesogaia și Maraton, care se întind pe o suprafață mai întinsă. Cîteva cursuri firave de apă udă ținutul doar atunci cînd plouă abundent. Ilisos și Cefisos, care străbat Atena, nu corespund imaginilor poetice evocate de numele lor.

Munții furnizau piatra și marmura (Pentelic), precum și plumbul argentifer (la sud, în micul masiv Laurion), din care Atena a tras cel mai mare *profit*. Pescuitul de-a lungul coastelor era îmbelșugat, dar cîmpiile dădeau totuși prea *puține* produse agricole ca să poată hrăni toată populația. Aceasta, chiar atunci cînd Atena a ajuns la cea mai mare înflorire, a rămas în esență o *populație* de țărani; chiar și *orășenii* aveau aproape toți o fîșie de pămînt sau o proprietate întinsă în afara zidurilor *cetății* și din aceste ogoare, ca și din meseria pe care și-o exercitau la oraș, scoteau o bună parte din cele necesare traiului. Cît despre țărani, ei veneau în capitală fără tragere de inimă și era pentru ei o dramă cînd războiul îi silea să se refugieze la Atena.

Legăturile economice și sentimentale ce legau pe locuitorii de la țară cu cei de la oraș erau întărite prin sistemul administrativ; într-adevăr, Clistene, în 508, în efortul său de a zdrobi tiparele sociale ale trecutului, a împărțit pe toți cetățenii Aticii în zece triburi, fiecare format din: o treime orășeni, o treime locuitori de pe coastă și ultima treime cetățeni din interior. Triburile reprezentînd unitatea de organizare teritorial-politică a noului stat democrat, se realiza în felul acesta o fuziune între oraș și sat. Aceasta n-a împiedicat însă constituirea, în toată Atica, inclusiv Atena, a unor circumscripții teritoriale, numite *demoi*, echivalente cu comunele de azi și care aveau un rol important pentru starea civilă. P.O.

ATLANTIDA [ATLANTIS]. Continent imaginar, situat în Atlanticul de sud și înghițit de valurile oceanului în urma unui cataclism. Platon, în *Timaios* și în fragmentul păstrat din *Critias*, face o descriere entuziastă și amănunțită a acestei insule uriașe, mare cît Asia și Africa la un loc, un fel de Eldorado, unde, sub protecția zeului Poseidon, domnea dreptatea și fericirea Vîrstei de Aur. Locuitorii Atlantidei ar fi încercat să subjuge lumea și ar fi purtat război cu Atena, care i-ar *fi* învins cu 9000 de ani înainte de epoca *lui* Platon (sec. al IV-lea). Unii geografi *și* geologi *din* zilele noastre au admis existența acestui pămînt, care s-ar fi întins între țărmurile Africii și ale Americii, înglobînd insulele Capului Verde, insulele Canare și Madera. Mai multe *observații* asupra florei și a faunei par să stabilească un fel de înrudire între coastele *Africii* și cele ale Americii de sud, al căror contur prezintă un vag paralelism, care favorizează ipoteza unei mișcări de „derivă a continentelor". E totuși problematic dacă Atlantida lui Platon are mai multă *consistență* istorică decît Novo *Atlantis* a lui Bacon sau decît romanul lui Pierre Benoît intitulat *Atlantida*. R. F.

ATLAS. Ca și frații săi înfrînți de Zeus, titanul Atlas a fost și el pedepsit pentru nesupunere și obligat să poarte pe umerii săi greutatea boitei cerești. Atlas l-a ajutat pe Heracles să fure Merele de Aur din grădina Hesperidelor, cerute de Euristeu. După una din variantele legendei, l-ar fi ajutat indicîndu-i calea către grădina fermecată, iar după altă versiune — cea mai populară și mai bine ilustrată de artiști — Atlas ar fi cules el însuși Merele de Aur și i le-ar fi dat lui Heracles, care între timp susținuse bolta cerească în locul său. În sfîrșit, după altă variantă a legendei, Atlas ar fi încercat să scape definitiv de imensa povară, lăsînd-o în seama lui Heracles, dar, la amenințarea acestuia că va lăsa stelele să se prăbușească, Atlas a luat din nou bolta cerească pe umeri. P. D.

ATLET [ATHLETES]. Gimnastica ocupa un loc important în educație [vezi

Săritură, luptă, aruncarea suliței. Basorelief atic. Circa 510. Muzeul Național din Atena. Foto Émile.

cuvîntul], la Atena și în alte orașe, dar mai cu seamă la Sparta. Ea pregătea pe tinerii greci să devină campioni și atleți asemănători celor care se înfruntau în jocurile panelenice. învingătorii în aceste jocuri au fost celebrați de Pindar. Tucidide scria: „Lacedemonienii au fost primii care s-au arătat complet goi și care, apărînd în public fără vesminte, se frecau cu ulei înaintea unei competiții sportive. Altădată, chiar la întrecerile olimpice, atleții își acopereau goliciunea", Accesoriile indispensabile unui atlet erau: buretele de spălat, o sticluță mică cu ulei *(alabastron)* și *strigilul*, un fel de lopățică de bronz scobită și cu vîrful întors, necesară pentru a curăța pielea de stratul de ulei și de praful amestecat cu sudoare.

Cele cinci probe ale pentatlonului: alergarea, săritura, lupta, aruncarea discului și a suliței, în sfîrșit boxul și *pancrațiul* (exerciții gimnastice de lupta combinate cu box) sînt formele clasice ale atletismului grec. Probabil că ele nu includeau și natația, deși copiii învățau de mici să înoate. În privința săriturilor, se pare că grecii n-au practicat decît săritura în lungime. Atleții săreau ținînd în fiecare mînă cîte o greutate de piatră sau de plumb, care mărea efectul balansării brațelor. Se zice că celebrul Failos din Crotona a reușit să sară astfel mai mult de 16 metri. Luptătorii se înfruntau cu capul plecat, cu brațele întinse înainte și căutau să se apuce fie de încheieturile mîinilor, fie de gît, fie de mijloc. Lise cerea ca, menținîndu-se în picioare, să-și trîntească adversarul la pămînt. Meciul se disputa în trei reprize. Cînd începea concursul se trăgeau la sorți perechile de luptători cu ajutorul unor grăunțe de bob, dintre care două erau marcate alfa, două beta etc. Dacă luptătorii erau în număr impar, de exemplu cinci, se punea în urnă un bob însemnat cu gamma, si cel care îl scotea era ținut ca rezervă. El se lupta cu unul din învingătorii din primele lupte, ales printr-o nouă tragere la sorți, și așa mai departe. Discurile erau de bronz si cîntăreau pînă la patru kilograme. Locul de lansare era marcat numai în față si lateral. Discul era frecat cu nisip, ca să nu alunece printre degete. În locul unde cădea discul se înfigea în pămînt un țăruș, ca să se poată face comparația între concurenți. Statuia *Discobolului*, executată de Miron, reproduce fidel mișcarea aruncătorului de disc în faza a doua, după ce atletul s-a învîrtit în jurul lui însuși Sulița.

Alergări. Detaliu de pe o amforă panatenaică cu figuri negre. Circa 530. Metropolitan Museum of Art, New York.

era o armă obișnuită la vînătoare și la război. Cea de care se serveau atleții nu se termina cu un vîrf ascuțit, ca să evite accidentele, și avea o greutate la capăt. în centrul ei de greutate avea un propulsor cu un șnur, care imprima suliței o mișcare de rotație, ca să-i mărească bătaia. Cu sulița se trăgea la țintă sau se participa la concursuri de aruncare la o distanță cît mai mare. La box, mîinile atletului se înfășurau cu curele de piele. Terenul de luptă nu era limitat și nu se făceau pauze. Același lucru era valabil și pentru pancrațiu, sport și mai brutal, unde se permitea orice lovitură, inclusiv *apucările* specifice *luptei*, loviturile de picior și de pumni, răsucitul membrelor etc. ; singurul lucru interzis era să bagi degetele în ochii *adversarului*. Lupta se termina atunci cînd unul dintre cei doi

Box. Detaliu de pe o amforă panatenaică cu figuri negre. Secolul al VI-lea. Muzeul Louvre.

Atlet sărind cu ajutorul unor greutăţi. Cupă atribuită pictorului Euergides. Ultimul pătrar al secolului al VI-lea. Muzeul Louvre.

adversari, epuizat, ridica braţul anunţînd că se dă bătut. Aceşti luptători care se tăvăleau în noroi, pătaţi de sînge, ofereau un spectacol de o violenţă mult diferită de aceea pe care şi-o închipuiau poeţii neoclasici cînd evocau „atleţii goi sub cerul limpede al Eladei". Atleţii învingători erau „zeii stadionului" şi onoarea deosebită a unei victorii repurtate la jocurile panelenice se răsfrîngea asupra familiei şi a cetăţii învingătorului. Cetăţenii atenieni care obţineau victoria la jocurile olimpice erau hrăniţi pe cheltuiala statului în Pritaneu. Se spune chiar că un oraş şi-a dărîmat o parte din ziduri, pentru ca un atlet învingător să poată intra pe o poartă pe unde nu mai trecuse nimeni înaintea lui. [Vezi şi Jocuri, Stadion].

R. F.

ATRIZII [ATREIDAI]. Nu există familie al cărei destin tragic să fi fost mai mult exploatat în artă şi literatură ca acela al Atrizilor. Strămoşul neamului, Atreu, era fiul lui Pelops şi al Hipodamiei; îi vedem pe frontonul templului lui Zeus din Olimpia, în momentul cînd se pregăteşte cursa de care ce avea să-l detroneze şi să-l ducă la moarte pe Oinomaos, fostul suveran al Peloponezului. Fratele mai mic al lui Atreu se numea Tieste; blestemaţi de tatăl lor, Atreu şi Tieste s-au refugiat la Micene, la curtea lui Euristeu, căruia Atreu avea să-i urmeze la tron. Rivalitatea politică şi sentimentală au dat naştere la o ură de neîmpăcat între cei doi fraţi. Atreu a omorît în taină trei fii ai lui Tieste,

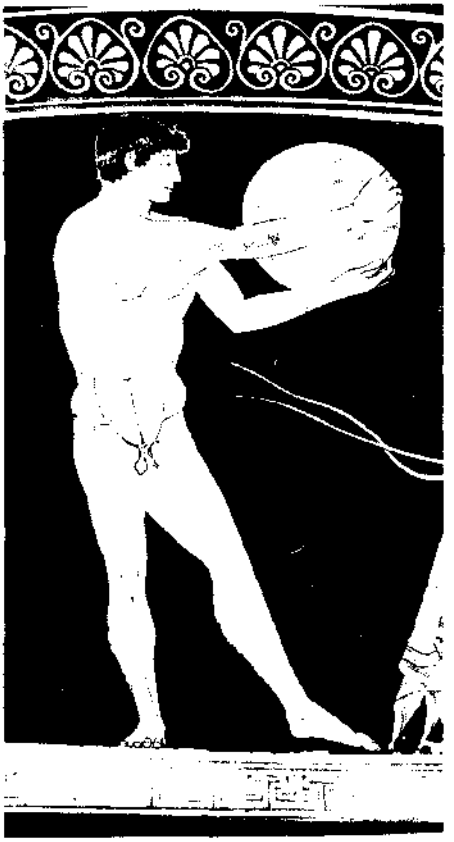

Discobol. Detaliu de pe un crater decorat de pictorul lui Cleofrades. Circa 500. Muzeul din Tarquinia. *Foto Hirmer.*

Disc de bronz, Circa 500. Cîntărește aproape patru kilograme, de două ori cît discul actual. Kunsthistorisches Museum, Viena.

i-a tăiat "n bucăți și i-a servit ia masă tatălui lor; apoi i-a mărturisit cumplita faptă si l-a alungat din țară. Alt fiu al lui Tieste și-a răzbunat tatăl, omorîndu-l pe Atreu. Urmașii acestuia au fost Agamemnon, regele Micenei, și Menelau, regele Spartei. Blestemul care plana asupra familiei i-a lovit și pe ei, dar nu la fel. Menelau, căsătorindu-se cu Elena, pășea spre împlinirea destinului *trist* care l-a făcut celebru, iar Agamemnon, recunoscut ca șef de toți grecii, s-a căsătorit cu sora Elenei, Clitemnestra, si a avut cu ea mai mulți copii. Cînd a primit conducerea expediției panelenice împotriva Troiei, Agamemnon a trebuit să-și sacrifice propria fiică, pe Ifigenia, căci doar cu prețul vieții ei Artemis îngăduia grecilor să plece spre Asia. în cei zece ani petrecuți de greci sub zidurile Troiei, Clitemnestra, probabil ca să răzbune moartea fiicei sale, a devenit amanta lui Egist. Oreste, fiul lui Agamemnon, a crescut în această atmosferă tulbure. După căderea Troiei, cînd Agamemnon s-a întors la palatul său, însoțit de sclava sa Casandra, a fost ucis în baie de Egist, instigat de Clitemnestra. Ca să-și răzbune tatăl, Oreste i-a ucis pe criminali. Urmărit ca paricid de răzbunarea divină, hărțuit de ceata *Eriniilor*, Oreste și-a găsit liniștea numai cînd a fost purificat de însuși Apolon pe *omphalos*-ul de la Delfi. Atenienii povesteau că această purificare ar fi avut loc de abia după ce un tribunal compus din străbunii lor și prezidat de Atena, întrunit pe stînca Areopagului, ar fi hotărît achitarea eroului blestemat. Oreste ajunge si el regele Micenei. Se mai spunea că, după achitare și la porunca lui Apolon, Oreste s-a dus în Taurida (Rusia meridională de astăzi) si ar fi găsit acolo pe Ifigenia, salvată în chip miraculos de Artemis în momentul cînd tatăl ei o sacrifica pe altarul zeiței. Cei doi frați s-ar fi întors împreună în patrie, aducînd cu ei o statuie a Artemidei, căci Ifigenia devenise preoteasa acestei zeițe.

în această istorie complicată, se bănuiesc elemente foarte diferite, dintre care unele aparțin folclorului universal, iar altele se bazează poate pe o realitate istorică, deformată de timp, așa cum a fost denaturată și epopeea lui Carol cel Mare; raporturile lui Agamemnon cu supușii săi greci, așa cum le descrie *Iliada*, par să corespundă destul de bine realității ; și tot astfel supremația Argolidei e un lucru incontestabil. Dar succesul repurtat în gîndirea elenică de *nenorocirile* dinastiei Atrizilor, în parte legendară, se datorează faptului că ele demonstrau în mod strălucit forța Destinului. De la origine, de cînd Pelops a pus mîna pe putere în Peloponez cu prețul vieții lui Oinomaos si de cînd a aruncat blestemul asupra celor doi fii ai săi, Destinul s-a îndîrjit împotriva tuturor urmașilor săi. Orbiți de destin, oamenii au fost împinși spre nenumărate crime, a căror vină o purta numai fatalitatea, așa cum aveau să înțeleagă pentru prima oară judecătorii *os* pe Areopag. P. D.

AULIDA [AULIS]. Pe coasta de răsărit a Aticii, la cîțiva kilometri de canalul Euripos, care desparte Eubeea de continent, se înălța orașul Aulida, pe malul unui golf care îi

poartă numele. Era un oraș lipsit cu totul de însemnătate și probabil nu s-ar fi vorbit despre el, dacă legenda n-ar fi adunat acolo flota grecilor pregătită să pornească spre *Troia* și dacă cu acest *prilej* Agamemnon n-ar fi sacrificat pe altarul Artemidei pe fiica sa Ifigenia, pentru a obține de la zeii înfuriați împotriva sa vînturi prielnice. P. D.

AVOCAT. Cetățenii implicați într-un proces puteau comanda unui om de meserie numit iograf [vezi cuvîntul] o pledoarie, pe care o învățau pe de rost. Ei puteau cere să fie asistați de un prieten mai elocvent, care purta numele de *synegoros*, dar acesta, nefiind avocat de meserie, nu era plătit [Vezi *Justiție*]. R. F.

BAHILIDE [BAKKHYLIDES]. Poet liric, născut la Iulis, în insula Ceos, aproape contemporan cu Pindar (520—440). După mamă, Bahilide era nepotul marelui poet Simonide, de la care a primit, poate, primele lecții de poezie și de muzică. În urma unei revoluții democratice, el a fost alungat din Ceos și s-a stabilit în Peloponez. Înainte de acest exil, Bahilide trimisese o odă triumfală lui Hieron, tiranul Siracuzei. Lui Hieron, îi plăcea să fie înconjurat de poeți și de artiști, așa că l-a chemat la curtea sa, unde Bahilide a trăit în același timp cu Simonide și Pindar. Pînă în 1897 nu se cunoșteau decît cîteva scurte fragmente din opera sa, în acest an, descoperirea unui papirus egiptean a oferit eleniștilor cam douăzeci de poeme ale lui Bahilide, majoritatea trunchiate (s-au păstrat bine *doar cîteva*). E vorba de *epinicii* (*epinikia*, ode compuse în onoarea învingătorilor la jocuri), imnuri eroice, peani și ditirambi. Pseudo-Longin, în Tratatul *despresublim*, spune că Bahilide a fost „un poet impecabil, cu un stil strălucit și perfect". într-adevăr, stiluisău este natural, curgător, limpede și împodobit. O lumină dulce și egală luminează cîntecele sale. Dar în ele nu se găsește nimic din strălucirea orbitoare a odelor lui Pindar. R. F.

BAIE. Copiii greci învățau de mic! să facă baie și sa înoate la malul marii și in rîuri; cei din Sparta făceau baie zilnic în Eurotas, chiar si iarna. Un proverb spunea; „Prost e acela care nu știe nici să citească, nici să înoate". In sec. al VI-lea, Pisistrate și fiii săi au înzestrat Atena cu fîntîni monumentale, unde femeile veneau să-si umple *hidriile*. Fiindcă apa *venea* desus, te *puteai* spăla *acolo* ca la un duș. Numeroase vase cu figuri negre arată astfel de scene. Palestrele si gimnaziile [vezi cuvîntul] aveau bazine pentru scăldat și piscine rotunde. Ca si eroii lui Homer, grecii din epoca clasică se îmbăiau în băi individuale ca să se spele sau să se destindă. Căzile puteau fi din lut ars modelat, din piatră sau din cărămizi mici lipite cu mortar și acoperite cu un strat de tencuială. Băile din Olint erau dreptunghiulare și aveau fundul mai ridicat în partea din spate, așa încît se putea sta așezat. Nu aveau gaură de scurgere. Corpul nu putea să stea cufundat în *întregime*; cel ce făcea baie trebuia să se stropească singur sau să fie udat de un servitor (cu un vas sau un burete). Pentru spălatul picioarelor se folosea un lighean de metal, nu prea adînc, sprijinit pe trei picioare *care* adesea se terminau cu gheare de leu. în epoca clasică, cei mai răspîndit tip de lavabou se pare că a fost un bazin rotund și adînc așezat pe un picior înalt, amplu la bază și împodobit în partea de sus cu un capitel, de obicei ionic ; în ceramica cu figuri roșii îl întîlnim aproape în toate băile (în case și palestre). Aceste bazine erau de piatră sau lut ars. Se umpleau cu mîna (iarna cu apă încălzită în prealabil) și se goleau tot așa. Din sec. al V-lea, dar mai cu seamă în veacul următor, atenienii aveau băi publice cu piscine si căzi plate, de tipul celor de la Olint. Aceste căzi erau așezate în formă de coroană în jurul unei săli rotunde; unele dintre aceste rotonde erau adevărate etuve. „Proprietarul băii" (*balaneus*) percepea o taxă de intrare minimă (doi *halkoi*) și dirija munca sclavilor băieși, care încălzeau

Tînără la baie.
Cupă de Onesimos.
Circa 480.
Musée du Cinquantenaire
Bruxelles.
Foto Hirmer.

apa, turnau apă clienților, apoi îi frecau cu ulei. Grecii se duceau la băile publice și ca să se întîlnească cu prietenii și să stea de vorbă. Oamenii săraci rămîneau mai mult timp acolo, ca să se încălzească fără mare cheltuială. Grecii nu cunoșteau săpunul. Ei foloseau fie un carbonat de sodiu impur, extras din pămînt, fie o soluție de potasiu obținută din cenușă de lemn (ca și pentru leșie), fie o argilă specială adusă din Cimolos, una din insulele Ciclade. Siracuzanele lui Teocrit, din secolul al III-lea, se spălau pe mîini cu o pastă moale, un fel de cremă.

Obiceiul era ca baia să se facă înaintea mesei de seară, astfel că expresia „a face baie" a devenit practic sinonimă cu „a merge la cină". îl vedem, de pildă, pe Socrate în *Banchetul* lui Platon ducîndu-se la poetul Agaton, care-l invitase la cină cu mai mulți alți prieteni, „bine spălat, cu sandale în picioare", lucru pe care filozoful nu obișnuia să-l facă.

R. F.

BANCHET [SYMPOSION]. Spartanii mîncau totdeauna în comun: aceste mese se numeau *syssitia.* Grecii din celelalte cetăți gustau și ei plăcerea banchetelor. Orice pretext era bun pentru a face un *symposion* o sărbătoare de familie, o sărbătoare a cetății, un succes repurtat la un concurs sportiv, muzical sau teatral, venirea sau plecarea unui prieten. Cuvîntul *symposion* înseamnă exact „adunare de băutori". Orice masă rituală și orice banchet al unei confrerii religioase *(thiasos)* avea două părți: masa propriu-zisă, cu scopul de a potoli foamea, apoi reuniunea în cursul căreia se beau cupe de vin și aveau loc tot felul de distracții în comun: conversații, jocuri de spirit, audiții muzicale, spectacole de dans etc. Să nu se creadă totuși că prima parte excludea orice băutură și cea de a doua orice aliment solid. Bînd, comesenii continuau să-și provoace setea, ronțăind fructe proaspete sau uscate, prăjituri, boabe sau năut prăjit. Accesul femeilor libere la

Tinere cu un strigil în mînă, spălîndu-se. Detaliu de pe un *stamnos* atic. Secolul al V-lea. Museum of Fine Arts, Boston.

banchete era interzis. Erau admise doar servitoarele, muzicantele, dansatoarele și curtezanele.

Membrii unui club *(hetairoi)* hotărau să se întîlnească pe rînd la unul sau la altul, fiecare aducînd partea sa, o cotă de hrană și de băutură. Acesta era un *eranos*. Cel mai des, banchetul avea loc la invitația unei gazde foarte bogate, care putea să asigure singură cheltuielile reuniunii. Invitațiile erau uneori improvizate: întîlneai un prieten pe stradă sau în piața publică și-l aduceai să cineze la tine Paraziții, batjocoriți în comedii, caută aceste ocazii de a mînca și de a bea bine pe degeaba. Cînd soseau în casa gazdei, convivii se descălțau și sclavii îi spălau pe picioare, apoi intrau în sala ospățului și-și puneau pe cap coroane de frunze sau de flori. Mîncau culcați, mai exact cu picioarele întinse pe pat, dar cu trunchiul drept sau puțin înclinat, susținut de perne si de un sul la căpătîi. Din contra, femeile și copiii cînd mîncau se așezau pe scaune. De obicei fiecare pat era destul de larg ca să încapă doi sau trei comeseni. Mesele (cîte una pentru fiecare musafir sau pentru fiecare pat) erau mici și ușor de mutat. Sclavii puneau pe ele mîncărurile gata împărțite în castroane și farfurii. De îndată ce comesenii se așezau, sclavii le aduceau ibricul și ligheanul, ca să se spele pe mîini. Acest obicei era foarte necesar, căci se mînca cu degetele (se serveau de cuțite și linguri, însă furculițele nu se cunoșteau). La început se dădea o *propoma*, o cupă de vin aromatizat, care se bea în cerc, mai înainte de a se începe masa — deci un fel de aperitiv. La masă nu existau șervețele; comesenii se ștergeau cu miez de pîine, pe care îl aruncau apoi, împreună cu oasele și cu alte resturi, cîinilor din casă, care circulau în voie printre picioarele meselor și ale paturilor. *Symposionul* propriu-zis începea prin libațiile uzuale în cinstea zeilor și mai ales a lui Dionisos, zeul vinului. Ritualul libației se desfășura astfel: se bea o canti-

Scenă de banchet. Heracles la Euritios. Detaliu de pe un crater corintian. Circa 590. Muzeul Louvre. *Foto Giraudon.*

tate mică de vin curat și se vărsau pe jos cîteva picături, invocîndu-se numele zeului. Apoi se cînta un imn in cinstea lui Dionisos. După aceea era ales, de obicei prin tragere la sorți, *simposiarhul*, „regele banchetului" *(symposiarkhos)*, a cărui atribuție principală era să stabilească în ce proporție se amestecă vinul cu apa în crater și să decidă cîte cupe trebuie să golească fiecare conviv. Cui nu asculta de *simposiarh* i se dădea o pedeapsă: de exemplu să danseze gol sau să ducă în brațe de trei ori în jurul sălii pe cîntăreața din flaut. Adeseori banchetele se terminau într-o beție generală.

Frecvența banchetelor a dat naștere unui gen literar, care le poartă numele: *Banchetul* lui Platon, al lui Xenofon, apoi *Symposiaka* a lui Plutarh și *Deipnosophistai* a lui Atenaios.

Dintre toate aceste lucrări, *Banchetul* lui Xenofon pare să reflecte cel mai fidel realitatea. Un parazit bufon, Filip, cere să i se dea de mîncare, lui si sclavului său : în schimb, el încearcă, fără prea mare succes, să-i facă pe comeseni să rîdă: „De îndată ce mesele au fost ridicate, s-au făcut libațiile si a fost intonat peanul", adică imediat ce începe, după masă, symposionul propriu-zis, apare un impresar siracuzan cu o trupă alcătuită din trei tineri care execută un divertisment, compus, cum am spune noi, din mai multe „numere" de cabaret sau music-hall. Acest impresar fusese desigur angajat dinainte, cu plată, de stăpînul casei (Calias), ca să distreze invitații. După un concert de citară și flaut. Calias propune să se aducă parfumuri, conform obiceiului, dar Socrate se opune. Apoi tînăra dansatoare a trupei jonglează, în ritmul flautului, cu douăsprezece inelești execută niște exerciții periculoase, făcînd tumbe în mijlocul unui cerc în care sînt înfipte săbii Apoi vine rîndul unui tînăr care începe să danseze si să cînte acompaniindu-se la citară; comesenii însă continuă să vorbească. La propunerea lui Socrate, fiecare trebuie să spună ce virtute sau artă preferă și să-i dovedească perfecțiunea. Puțin mai tîrziu urmează „jocul portretelor", apoi însuși Socrate cîn'ta un cîntec. În cele din urmă, siracuzanu! pune trupa să execute un fel de mim, în care dansatoarea si dansatorul, . acompaniindu-se la

flaut, interpretează rolurile Ariadnei și al lui Dionisos la Naxos. Acest spectacol grațios devine atît de realist și sugestiv, încît „văzîndu-i pe tineri strîns îmbrățișați, ca și cum ar fi gata să meargă împreună în pat, comesenii celibatari jură să se căsătorească imediat, jar cei care erau însurați se suie imediat pe cal și pleacă în galop spre soțiile lor". Un joc de îndemînare întîlnit frecvent la banchete era kottabos [vezi jocuri si distracții]. R. F.

BARBAR [BARBAROS]. Din pricina xenofobiei, cuvîntul *barbar* a căpătat un sens care nu exista inițial la greci. Ei numeau *barbaroi* pe oricine nu era de neam grec și cu alt termen *(xenos)*, pe care noi îl traducem prin străin, pe elenii care nu erau din același oraș cu ei. Egiptenii și perșii, admirați de întreaga Grecie pentru înțelepciunea lor și de ia care elenii împrumutaseră o bună parte din propria lor civilizație, erau înglobați și ei sub numele de *barbaroi*, aplicat și populațiilor aproape sălbatice. Toate aceste popoare, grupate astfel sub un singur nume, al cărui echivalent exact ar fi nu *barbar,* ci „ne-grec", aveau caractere comune: vorbeau limbi de neînțeles, „asemănătoare cu ciripitul păsărilor", acceptau orbește și fără a exercita vreun control autoritatea suveranilor (care se considerau de origine superioară celorlalți muritori), adorau divinități care nu erau reprezentate după chipul omului și, în general, nu aveau încredere în condiția umană si în calitățile de bază ale umanității, umanitate pe care zeii greci, cu toată superioritatea lor, o respectau. P. D.

BASSAE. Situat în inima Arcadiei, în mijlocul munților, templul din Bassae este unul din cele mai bine conservate din Grecia. A fost construit de locuitorii orașului vecin Figaleia, drept mulțumire lui Apolon, mîntuitorul care apărase ținutul de ciumă. Arhitectul său a fost Ictimos [vezi numele], căruia îi datorăm și Partenonul. Era un edificiu doric

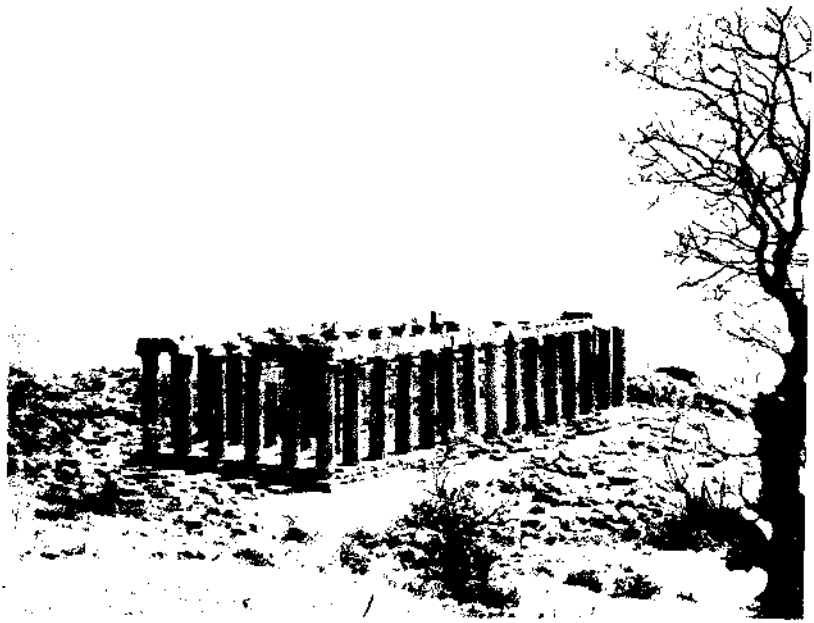

Bassae. Templul lui Apolon Epicurios. Sfîrșitul secolului al V-lea. *Foto Hirmer.*

care, ca și, arhaicii, dar într-o manieră diferită, prezintă anumite anomalii : coloanele interioare sînt legate de *sekos* prin contraforturi: pe lîngă intrarea principală, există încă o intrare, laterală; în sfîrșit, partea din fund a naosului este izolată printr-o coloană corintiană, cea mai veche pe care o cunoaștem . Friza păstrată la Londra reprezintă o luptă între greci și Amazoane. P. D.

BATALIONUL SACRU. S-a numit astfel unitatea militară de elită organizată de Teba în preajma scurtei perioade în care ea a exercitat în Grecia o adevărată hegemonie. întemeietorii ei au fost Epaminonda și Pelopidas.

„Batalionul sacru" era alcătuit din trei sute de tineri de familie nobilă, care luptau doi cîte doi, formînd perechi unite printr-o prietenie veșnică. Batalionul sacru s-a distins mai ales în bătălia de la Leuctra, din 371. P. D.

BATICLES [BATHYKLES] DIN MAGNESIA. Arhitect si sculptor, de ret din Ionia, Baticles a fost chemat la Sparta ca să construiască, către 530, un ansamblu curios, cunoscut sub numele de „Tronul din Amiclai", care a introdus în severitatea cam seacă si aridă a artei spartane exuberanța și bogăția ioniană. Prin complexitatea sa, „Tronul din Amiclai" l-a pus în încurcătura și pe prolixul Pausanias. Descrierea făcută de el și cîteva vestigii arhitecturale pot reconstituiimagineaansambluluiacestuiamonumental, înzestrat cu porticuri, galerii, camere sacre, totul dispus în jurul unui altar (poate de tip ionian), care constituia soclul unei statui arhaice, un *xoanon* al lui Apolon. R. M.

BELEROFON [BELLEROPHON]. Erou corintian. Se spune că adevăratul său tată ŋ-ar fi fost Glaucos, fiul lui Sisif, soțul mamei sale, ci Poseidon. Din pricina unei crime, Belerofon a fost nevoit să se exileze la Tirint, unde regele Proetos l-a purificat. Bănuind o legătură de dragoste între soția sa și erou, Proetos l-a trimis pe Belerofon la regele Iobâtes al Liciei, și l-a

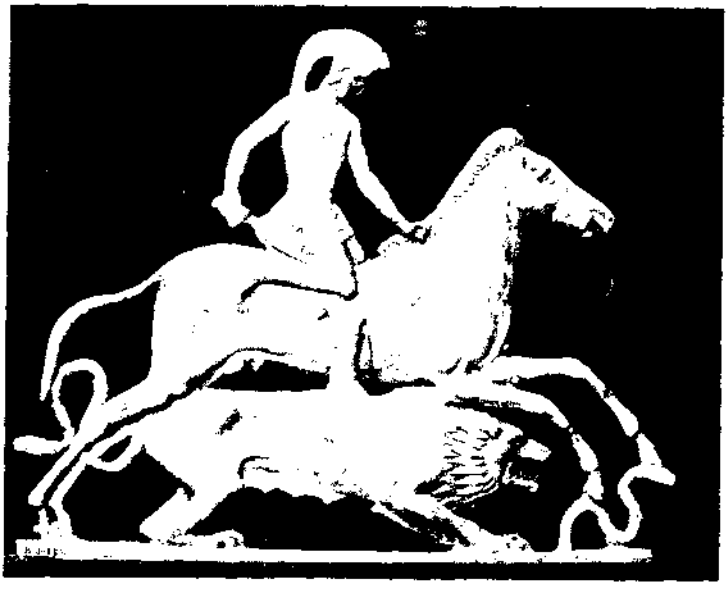

Belerofon. Lut ars „din Milo", Circa 475 – 450. British Museum.

rugat pe Iobâtes să-l ucidă. Iobates l-a pus pe Belerofon să omoare Himera, un monstru cu corp de leu, din spinarea căruia se înalța un cap de capră, care scotea flăcări și drept coadă avea un șarpe. Belerofon a încălecat pe Pegas și-a luat zborul și a spintecat fără mare greutate Himera. Iobates, ca să scape de el, l-a trimis în alte misiuni periculoase; însă, cum Belerofon se întorcea întotdeauna învingător, Iobates a fost nevoit să-i recunoască originea divină și i-a lăsat moștenire regatul Liciei. Eroul a revenit încă o dată în Corint, ca să pedepsească pe soția lui Proetos, care-l acuzase pe nedrept în fața soțului său. Ea a încercat să fugă pe Pegas, dar calul a azvîrlit-o din șa; prăbușindu-se din înaltul cerului, a murit pe loc. P. D.

BEOȚIA [BOIOTIA]. O prejudecată, pe care maliţiozitatea atenienilor a răspîndit-o încă din Antichitate, pretindea că Beoția este o provincie populată de oameni greoi. S-a ajuns pînă acolo, încît să se explice această lipsă de subtilitate a beoțienilor prin motive de ordin geografic (Beoția este înconjurată de munți cu trecători puține — amintim dintre aceștia lanțul Citeron — și are acces indirect la mare, prin golful Eubeic). Clima era sufocantă, iar pămîntul, deosebit de fertil, îi obliga pe locuitori să se ocupe numai de ogoare și de vite. Dar nu trebuie uitat că Beoția era patria lui Hesiod și a lui Pindar, că în sanctuarele arhaice de la Orhomenos și Ptoios s-a găsit un foarte mare număr de opere de artă. Acestea, deși nu ating frumusețea celor de la Atena, merită aceeași admirație și stimă. Tot în Beoția se află Tanagra, ai cărei meșteșugari au creat figurinele de lut ars cunoscute în toată lumea. Chiar mai înainte ca săpăturile să dea la iveală urmele măreției beoțiene din timpurile miceniene, se putea bănui că această provincie jucase în mileniul II un rol aproape la fel de important ca al Argolidei. Într-adevăr, Teba este patria multor legende de eroi ca Heracles, născut în palatul lui Amfitrion, Oedip

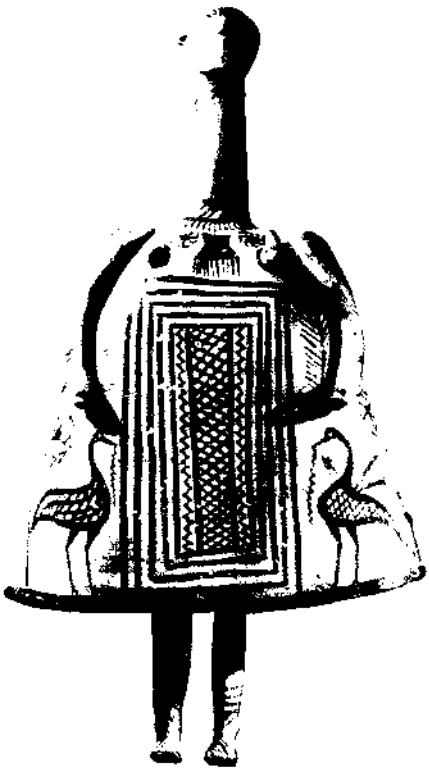

Idol „ciopot" cu picioarele mobile. Lut ars din Beoția. Secolul al VIII-lea. Muzeul Louvre.

și cele șapte căpetenii de oști ale căror întîmplări au inspirat poezia epică și dramatică.

Beoția era alcătuită din două regiuni: prima era o cîmpie cu capitala la Teba, iar cealaltă ocupa pantele munților, unde se ridicaseră orașul Orhomenos și sanctuarele mai multor eroi iluștri: la nord-est era sanctuarul lui Ptoios, iar la vest cel al lui Trofonios. Un lac mare, Copais (azi secat) înconjura insula Gla, puternic fortificată. Lasud, numele muntelui Helicon și al Văii Muzelor evocă în mintea noastră amintiri poetice legate de acest ținut. După ce a apus strălucirea timpurilor miceniene, strălucire pe care noi abia o întrezărim, Beoția va ocupa

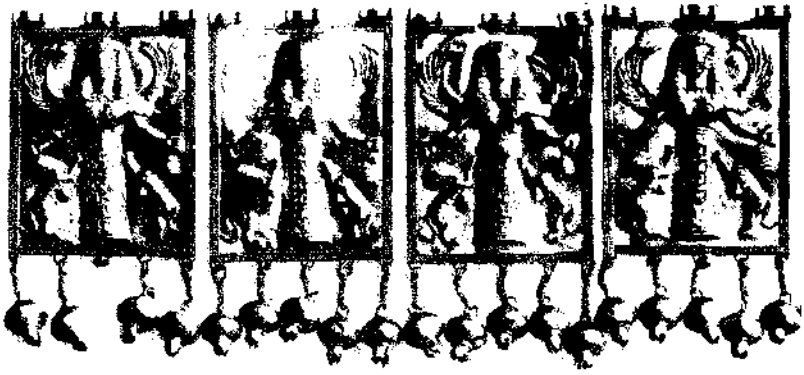

Plăci de aur provenind din insula Rodos și reprezentînd pe zeița Artemis. Secolul al VII-lea. British Museum.

numai rareori un loc de frunte în istoria Greciei. Țară agricolă, cu ogoare întinse, ea a fost aproape tot timpul guvernată de o oligarhie de mari proprietari; pătura meșteșugarilor nu s-a dezvoltat niciodată îndeajuns ca să ducă la adoptarea unei constituții democratice. Beoția ne oferă exemplul, aproape unic, al unei confederații de cetăți care, deși își păstrează autonomia, simt nevoia să se grupeze mai ales din motive economice. încă de la mijlocul sec, al V-lea, beoțienii nu se mai mulțumesc să se adune, cu ocazia unei sărbători religioase, la sanctuarul Atenei Itonia, unde se păstrau săpate în piatră hotărîrile luate în comun, ci își alcătuiesc o armată comandată de zece *beotarhi* și bat o monedă federală, cu diferite simboluri ale cetăților pe o parte și pe cealaltă parte cu scutul rotund cu răscroiala dublă. După modelul acestei confederații beoțiene s-a creat Liga arcadiană. Cei vechi, și mai ales atenienii, reproșau cu amărăciune beoțienilor că au trădat *cauza* eienică în timpul războaielor medice: într-adevăr, contingentele beoțiene au luptat în armata lui Xerxes. Perioada cea mai strălucită a istoriei beoțiene se situează către mijlocul sec. al IV-lea, cînd Epaminonda și Pelopidas, scuturînd jugul Spartei asigură Tebei și Confederației beoțiene hegemonia asupra celorlalți greci. Succesul a fost efemer și nu i-a supraviețuit lui Epaminonda. Puțin mai tîrziu Teba va *f,* învinsă și complet distrusă de Alexandru în 336. Moartea acestui oraș nu a împiedicat Beoția să-și revină; în ultimii ani ai sec. a: IV-lea, întinsa mlaștină a lacului Copais a fost asanată, operă gigantică, distrusă mai tîrziu din lipsă de întreținere, dar care justifică următoarea apreciere a lui Heracleides despre locuitorii Tebei din acea perioadă: ,,Sînt extraordinari prin încrederea pe care o au în viață". P. D.

BIBLIOTECĂ [BIBLIOTHEKE]. Cărțile antice erau niște rulouri de papirus sau de pergament [vezi Carte]. Nu deținem informații despre bibliotecile particulare, care au fost foarte numeroase. *Academia* lui Platon avea desigur o bibliotecă. Cea a Liceului lui Aristotel a fost, fără îndoială, mult mai importantă, căci școala peripatetică se caracteriza printr-o erudiție enciclopedică, Demetrios din Faleron, alungat în 307 din Atena, pe care o guvernase timp de unsprezece ani, a fost însărcinat de Ptolemeu Soter, regele Egiptului, să organizeze ceea ce am numi astăzi „Universitatea" de la Alexandria. Demetrios era elevul lui Teofrast, prietenul și succesorul lui Aristotel. Mai tîrziu, Ptolemeu Filadelful va cumpăra cărțile

personale ale lui Aristotel și Biblioteca regală din Alexandria, anexa Muzeului, va număra aproape 500,000 de volume. Printre cei care au condus această bibliotecă (numiți în această funcție de rege figurează poetul Calimah, care a întocmit catalogul bibliotecii, și marele savant Eratostene, întemeietorul cronologiei istorice și al geografiei științifice. Regii Pergamului și-au alcătuit și ei o *bibliotecă* bogată; la *Pergam* a fost inventat *pergamentul.* Rodos si Siracuza au devenit de asemenea *mari* centre intelectuale, ale căror biblioteci publice rivalizau cu cele din Alexandria și din Pergam. R. F.

BIJUTERII. La Atena, pe vremea războaielor medice, chiar și bărbații purtau bijuterii de aur în păr [vezi Coafură]. Totuși moda masculină a devenit repede mai austeră și, în epoca clasică, bărbații poartă ca bijuterii doar inele cu piatră, pe care le foloseau drept sigiliu. Existau totuși excepții; tinerii eleganți din clasa bogata, „cavalerii"

Două ace din bronz, cu brățări de aur. Muzeul din Tirent. Foto Leonard von Matt

lui Aristofan cu plete *lungi*, purtau inele de metal la glezne si probabil și alte bijuterii. Un „dandy" ca poetul Agaton se îmbrăca și segătea ca o femeie. Toaleta femeilor se completa cu coliere, brățări, cercei și inele de rnetal în jurul *picioarelor.* Colierele grele cu pandantive din epocile miceniană si arhaică devin rare în timpul lui Pericle și sînt înlocuite cu lănțișoare mai ușoare, de care se atîrnă adesea amulete contra deochiului. Brățările se poartă la încheietura mîinii, dar și între cot și umăr (cînd partea de sus a brațului rămîne goală). Ele au formă de spirala, ori sînt simple inele de aur sau de argint, cu o închizătoare care reprezintă de obicei o figurină. Aceste bijuterii pot avea și forma unui șarpe încolăcit. în secolul lui Pericle.

Cercel de aur. Circa 350 - 325. Museum of Fine Arts, Boston.

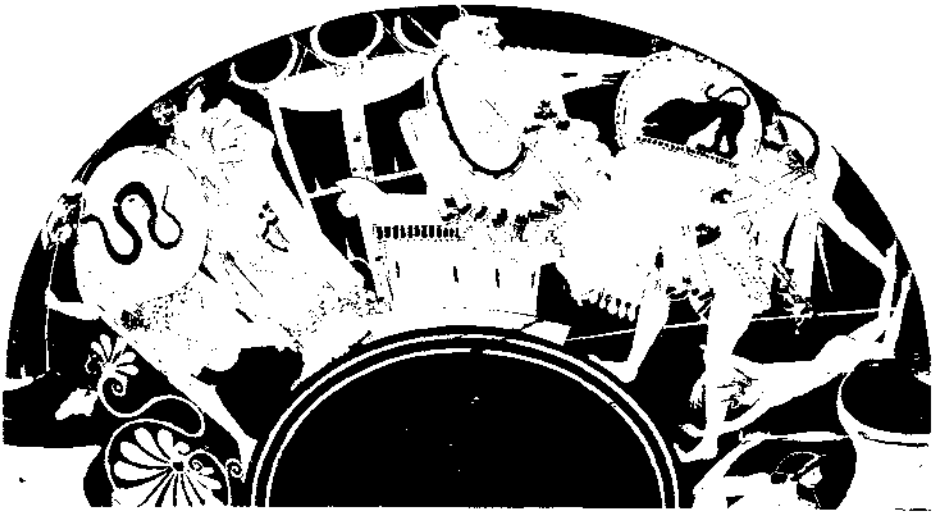

Cupă de Brigos, Cucerirea Troiei. Circa 490. Muzeul Louvre.

multe femei își perforau lobul urechii ca să-și atîrne mici discuri de metal prețios, cu ornamente în formă de rozetă; uneori își atîrnau de urechi mici figurine, înfățișînd animale, ca amulete. în sfîrșit, o modă foarte răspîndită era aceea a brățărilor purtate la gleznă sau mai sus; li se atribuia o valoare religioasă sau magică (apotropaică). Femeile își încuiau bijuteriile într-o casetă, pe care le-o aducea o sclavă atunci cînd voiau să se gătească. Această scenă apare frecvent pe vasele pictate și pe reliefurile funerare, de exemplu pe splendida stelă a lui Hegeso. R. F.

BIZANȚ [BYZANTION]. Istoria antică a Bizanțului nu lasă să se întrevadă gloria și importanța orașului din care Constantin avea să facă, începînd din anul 330 e.n., capitala unui vast imperiu. Intemeiat de megarieni înainte de mijlocul sec. al VII-lea, Bizanțul rămîne în decursul întregii antichități un oraș ca multe altele, îmbogățit datorită poziției-cheie pe care o deținea în Bosfor, înaintea și în timpul războaielor medice a fost mereu dispus să se revolte împotriva lui Darius (ca și celelalte cetăți ioniene), dar și gata să se încline în fața represiunii. Eliberat de Pausanias, regele Spartei, după bătălia de la Plateea, Bizanțul intră în liga de la Delos, încearcă zadarnic să se retragă din ea în 440, iar în timpul războiului peloponeziac ezită între cele două tabere. Politica Bizanțului e la fel de nehotărîtă în prima jumătate a sec. a IV-lea: în 390 încheie o alianță cu atenienii, pe care o denunță în 362, dar face din nou apel la Atena în 340, de frica lui Filip. în 297 Bizanțul evită, cu prețul unui tribut greu, ocupația galaților; mai tîrziu trece de partea romanilor. P. D.

BRASIDAS. Una din figurile cele mai de seamă ale războiului peloponeziac. Diplomat abil și general curajos, Brasidas a fost un inamic de temut pentru Atena în prima parte a războiului dintre cele două cetăți. Sparta îl însărcinase să pornească o ofensivă în Grecia de nord, unde atenienii aveau numeroase interese; în cîteva luni a cucerit Acantos, Sta-

gira și Amfipolis. Brasidas a murit apărînd Amfipolisul de un atac al strategului Cleon.

P. D.

BRAURON. Descoperiri recente au atras atenția asupra *sanctuarului* din Brauron, situat aproape de coasta de răsărit a Aticii. Se știa că din cele mai vechi timpuri Artemis fusese venerată acolo; potrivit legendei, locuitorii au omorît o dată o ursoaică, animalul sacru al zeiței. Artemis a cerut atunci să i se dedice un cult chiar în locul unde fusese omorît animalul și să i se consacre fetițe care, între șapte și unsprezece ani, să trăiască și să slujească în acest sanctuar. Legenda mai spunea că la Brauron odihnea trupul Ifigeniei, sacrificată de tatăl *său* în orașul *vecin* Aulida. Săpăturile întreprinse aici de I. Papademetriou au confirmat tradiția. într-un ansamblu arhitectural care cuprindea, printre altele, un templu, un portic, o propilee (toate din epoca clasică), s-au găsit, pe lîngă inscripții numeroase, statui reprezentînd fetițe si mii de vase legate de cultul Artemidei.

P. D.

BRIGOS [BRYGOS]. Era socotit printre cei mai mari fabricanți de vase cu figuri *roșii* din vremea splendidei înfloriri artistice din jurul anului 500. Nu știm dacă el însuși sau un artist angajat de el a executat picturile de pe vasele care-i poartă semnătura. În orice caz, acest artist este unul dintre cei mai puri reprezentanți ai aticismului, iar cupa păstrată la muzeul Louvre pe care e zugrăvită căderea Troiei e considerată. pe bună dreptate ca o capodoperă.

P, D.

BRISEIS. Briseis a fost o prizonieră a lui Ahile, care s-a îndrăgostit de ea. Ulterior o cere pentru el Agamemnon, după ce o pierduse pe Hriseis, înapoiată de regele Micenei tatălui ei pentru a potoli mînia lui Apolon. Rămas fără iubita sa, Ahile refuză să mai lupte contra troienilor. în cele din urmă, după moartea lui Patrocle, se împacă cu Agamemnon si o recapătă pe Briseis.

P. D.

BRONZ. încă înainte de sfîrșitul mileniului II, în lumea egeeană bronzul se fabrica din cupru și cositor. Cupru se găsea destul în țările mediteraneene, în schimb cositorul trebuia adus de departe (din nordul Europei și din Marea Britanie). Cei vechi dădeau bronzului tot felul de întrebuințări: arme de atac și de apărare, diverse unelte, sculpturi și monede.

Mai puțin rezistent în timp decît se crede, bronzul este totuși un material relativ prețios; în perioadele de sărăcie, grecii au topit de multe ori statui sau alte obiecte importante de bronz, de aceea din imensa producție antică n-a supraviețuit pînă în zilele noastre aproape nimic.

Bronzul era fie lucrat cu *ciocanul*, fie topit.

Cînd era vorba de un obiect subțire, un vas sau o platoșă, se folosea primul procedeu; de asemenea în epoca arhaică sculptorii aplicau bronzul în foi subțiri pe un schelet de lemn.

Din bronz turnat se făceau obiectele mai grele și mai delicate. Turnarea plină, adică turnarea *metalului* topit într-un tipar scobit, a fost practicată mai ales în arta primitivă și pentru statuile mai *mici*. Statuile mai *mari* și anumite piese adăugate la un vas (de exemplu toarta) erau turnate după procedeul numit *à cireperdue*, sau cu nisip: metalul topit era turnat într-un spațiu îngust, lăsat între un miez sau o armătură internă și o matriță care se spărgea după ce bronzul răcit se întărea.

Adesea o statuie se făcea din mai multe elemente turnate separat, care apoi se sudau unul cu altul. Ansamblul era retușat la rece cu dălțița, cu pila și polizorul; defectele de topire erau ascunse cu petece încrustate și se dădea statuii o patină artificială. Majoritatea marilor sculptori lucrau în bronz; numeroase statui de marmură expuse în muzeele noastre sînt copii antice ale unor originale de bronz

P. D.

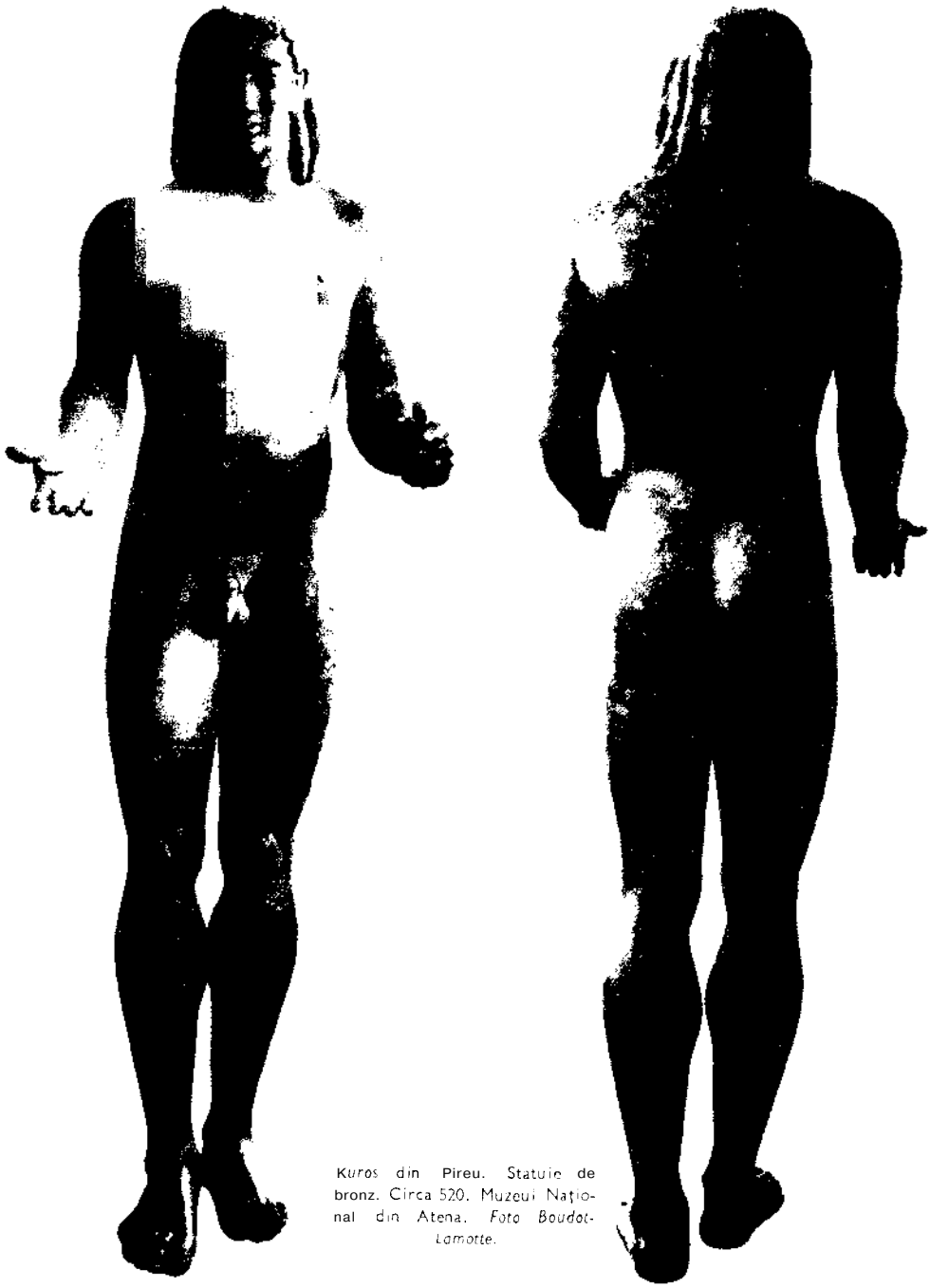

Kuros din Pireu. Statuie de bronz. Circa 520. Muzeul Național din Atena. *Foto Boudot-Lamotte.*

Călăreț. Statuie de bronz. Circa 550. Muzeul Național din Atena. *Foto Spyros Meletzis.*

Efebul din Anticitera. Sfîrșitul secolului al IV-lea. Muzeul Național din Atena. *Foto Hirmer.*

C A D M O S. Cadmos, fratele Europei, era fenician. Cînd Europa a fost răpită de Zeus, Cadmos, la porunca tatălui său, a pornit în căutarea ei, trăgînd la țărm în nordul Greciei. După numeroase peregrinări, i-a consultat pe Apolon, care i-a poruncit să pună temeliile unui oraș în locul unde se va opri o vacă miraculoasă. Cadmos o va putea distinge din cireada prin semnele de pe părțile laterale ale corpului. Vaca s-a prăbușit istovită la pămînt pe locul unde avea să se înalțe Teba. Dar mai înainte de a întemeia noul oraș, Cadmos a trebuit să omoare un dragon; din dinții dragonului semănați de el s-au născut așa numiții

Cadmos omorînd dragonul la fîntîna lui Ares. Detaliu de pe un crater pictat în atelierul lui Polignot. 440—430. Metropolitan Museum of Art, New York.

Spartoi. Aceştia, nişte războinici sălbatici, imediat după naştere l-au atacat pe Cadmos, dar l-au lăsat, pentru a se lupta şi a se omorî între ei. Cadmos a fondat apoi Teba, s-a căsătorit cu Harmonia şi ulterior, cedînd tronul nepotului său Penteu, a plecat să domnească peste iliri. P. D.

CALAMIS. Pentru noi sculptorul atenian Calamis nu este decît un nume, dar unul dintre cele mai strălucite ale epocii sale (al doilea pătrar al sec. al V-lea), care a precedat înflorirea clasicismului. În afară de enigmatica *Sosandra*, descrisă de Lucian ca o capodoperă incomparabilă, el a mai sculptat un *Apolon*. Se presupune că *Apolon Choiseul-Gouffier* de la British Museum esteocopie dupa acesta. Unii au crezut, dar fără a putea aduce dovezi, că statuia din bronz a lui Zeus (sau Poseidon!) găsită pe fundul marii, la nord de Eubeea, ar putea fi opera lui (Atena, Muzeul Naţional). După tradiţie, Calamis era un creator de figuri de zei, care se remarcau printr-o noblețe severă. P. D.

CALAURIA. Insulă minusculă în golful Argolidei. A ajuns celebră datorită lui Demostene care, refugiindu-se în templul lui Poseidon, şi-a pus acolo capăt zilelor.

CALCIDICA [KHALKIDIKE]. Calcidica este un promontoriu larg, muntos, care mărgineşte la est golful Salonic şi formează către sud trei peninsule înguste, dintre care cea mai de răsărit este muntele Atos. Îşi datorează numele celor treizeci de colonii întemeiate aici de calcidienii din Eubeea, deşi una dintre cetăţile cele mai importante era Potideea, fondată de corintieni. Trebuie amintit de asemenea Olintul (Olynthos). Atît în timpul rivalităţii dintre Sparta şi Atena, cît şi în timpul campaniilor lui Filip, Calcidica a constituit unul dintre obiectivele esenţiale ale conflictelor. P, D.

CALENDAR vezi cronologie.

CALHAS [KALKHAS]. A luat parte la războiul troian în calitate de proroc. El a fost acela care a spus că succesul expediţiei depinde de Ahile, a prezis că expediţia va dura zece ani şi tot el l-a obligat pe Agamemnon s-o sacrifice pe Ifigenia, pentru ca flota grecească să poată porni către coasta anatoliană. P. D.

CALIMAH [KALLIMAKHOS] POETUL. Erudit şi poet din secolul al III-lea, Calimah este unul dintre reprezentanţii cei mai tipici ai alexandrinismului [vezi cuvîntul]. Născut către 315, la Cirene (Africa), Călimări, fiul lui Bătos, aparţinea unei familii de nobili. A studiat filozofia la

Atena, apoi s a stabilit la Alexandria, unde și-a cîștigat existența, la început foarte modest, ca profesor de școală. Se pare că a compus încă din tinerețe, la Cirene, numeroase poeme. Regele Ptolemeu Filadelful l-a remarcat și l-a adus la Bibliotecă, unde a alcătuit faimoasele sale *Tabele bibliografice (Pinakes)*. Ca poet. a scris printre altele *Originile* (Ait/a), un fel de cronici erudite în versuri, povestind întemeierea diferitelor cetăți și legendele legate de ele. Ne-au rămas fragmente, dintre care cel mai remarcabil conține frumoasa poveste de dragoste dintre Acontios și Cidipa. (Poeții alexandrini au cîntat cu predilecție dragostea și pasiunea.)

De la Calimah s-au păstrat și imnuri: *Lui Zeus, Lui Apolon, Artemidei*, Către *Delos*, Pentru *baia lui Palas*, Către Demeter. Multe au fost scrise la cererea regelui Egiptului sau a preoților unui sanctuar, în vederea unei ceremonii religioase. Imnurile sînt încărcate de erudiție mitologică, geografică și teologică, dar au și pasaje strălucitoare și viguroase. în sfîrșit, Calimah ne-a lăsat epigrame, fragmente de elegii, iambi, piese lirice de tot felul și o scurtă epopee (*Hekale*), povestea unui episod mai puțin cunoscut din legenda lui Tezeu. în partea a doua a vieții sale Calimah era considerat poet de curte și în același timp șef de școală (corifeul poeziei alexandrine). Aristocraticul poet declara că scrie numai pentru o elită de „cunoscători". El disprețuia marele public, alcătuit în mare parte din ignoranți și oameni incapabili să aprecieze arta sa delicată și rafinată, Calimah este teoreticianul *oligostihiei*, adică al operelor scurte, dar fin cizelate și, pe cît se poate, perfecte ca formă, scrise într-o limbă mereu reînnoită și savantă.

R. F.

CALIMAH [KALLIMAKHOS] SCULPTORUL. Sculptorul din a doua jumătatea sec. al V-lea, Calimah, împreună cu Alcamenes sînt elevii cei mai de seamă ai lui Fidias. Calimah este mai mult cizelor decît sculptor, făcînd în special ornamente; lampa de aur care ardea zi și noapte în Erehteion era opera lui: deasupra ei era așezat un palmier de bronz, prin care ieșea flacăra și fumul. Cei vechi îl considerau inventatorul capitelului corintic. Nu se știe precis dacă a colaborat la împodobirea parapetului care înconjura terasa templului Atenei Nice, dar grația figurilor înaripate de pe parapet corespunde foarte bine cu ceea ce știm despre talentul lui Calimah. Unii au fost tentați să-i atribuie originalul după care a fost copiată statuia Afroditei de la *Fréjus*: prin draperia lipită de corp (ca și cum ar fi fost umedă), frumusețea zeiței apare în toate detaliile; se întrevededeja gustul pentru acea senzualitate care va caracteriza mai tîrziu creația lui Praxitèle.

P. D.

CALIPSO [KALYPSO]. Nimfa Calipso trăia în una din insulele îndepărtate, pe care cercetătorii moderni încă n-au izbutit să le localizeze și pe care Homer și le închipuia, se pare, în Mediterana occidentală. Cînd Ulise, în cursul lungii sale călătorii spre Itaca, a coborît pe această insulă, Calipso s-a îndrăgostit de el. Nimfa nu l-a mai lăsat să plece decît după cîțiva ani, la ordinul categoric al lui Hermes, mesagerul lui Zeus: Calipso i-a dat lui Ulise indicații pentru întoarcerea sa în patrie și l-a învățat cum să-l consulte pe prorocul Tiresias, cum să cheme fantoma lui scoțîndu-l pentru cîteva clipe din Împărăția Morților.

P. D.

CANAHOS [KANAKHOS]. Unul dintre marii maeștri ai școlii de sculptură din Siciona, în sec. al VI-lea. Chemat la Milet, Canahos a înălțat statuia de bronz a lui Apolon Filesios, în templul arhaic de la *Didima*. Fiind specialist în bronz, i s-a atribuit și statuia lui *Apolon* de *la Piombino*, păstrată la muzeul Louvre. Acum însă paternitatea acestei opere este contestată; într-adevăr, formele sale cam molatice și contururile șterse nu par să corespundă planurilor mai largi, mai solid structurate, întîlnite la statuetele masculine

Capul și *calatos*-ul unei cariatide. Circa 540. Muzeul din Delfi. *Foto G. de Miré.*

și feminine de bronz, turnate si cizelate, dintre care multe provin fără îndoială din atelierul de la Siciona. R. M.

CANOANE. Grecii au avut, cel puțin după invazia doriana, o înclinație evidentă pentru matematică, înclinație dovedită nu numai de *geometrie*, pe care au creat-o, ci și de forma gîndirii și de arta lor. Deși observatori atenți ai naturii, sculptorii și pictorii s-au străduit să-i dea o organizare riguroasă, corespunzătoare raționalismului lor. Ei au acordat totdeauna matematicii proporțiilor o importanță care pare încă mai frapantă, dacă comparăm producțiile lor artistice cu cele ale cretanilor. Această preocupare nu este specifică artelor majore, ci se manifestă și în ceramică, iar vasele, ca și statuile, se supun unei legi a numerelor, al cărei secret n-a fost încă descoperit. Inutil să mai precizăm că și arhitectura se supunea acelorași imperative.

De altfel nu există un singur canon grecesc; preferințele au variat după epoci și gust: cînd o linie sveltă, cînd o soliditate relativ greoaie.

Canonul lui Policlet este mult mai scund și îndesat decît acela al lui Lisip, așa cum, cu multe secole înainte, arta secolului al VII-lea preferase o siluetă mai fină decît aceea a producțiilor epocii geometrice. Exemplul lui Policlet citat mai sus, al cărui *dorifor (doryphoros)* li se părea celor vechi opera cea mai tipică din acest punct de vedere, demonstrează că acest calcul al proporțiilor era foarte avansat și că se puteau scrie adevărate tratate despre raporturile numerice dintre diferitele părți ale corpului omenesc. Din păcate, aceste tratate, unele inspirate poate de învățătura lui Pitagora, s-au pierdut. Ele ar fi fost foarte instructive și poate ne-ar fi ajutat să înțelegem în ce fel artiștii greci, plecînd de la o teorie abstractă, matematică, au adaptat-o, creînd cu multă suplețe nenumărate opere care dau iluzia perfecta a vieții. P. D.

CARIA II. între zona orașului Smirna și Licia se întinde vastul teritoriu cunoscut sub numele de Caria. Grecii epocii clasice socoteau că vechii carieni fuseseră predecesorii lor în stăpînirea și civil izația bazinului egeean, Nimic nu permite însă urmărirea acestei tradiții pe pămîntul Cretei. Aceasta a trăit. în general, destul de izolată de lumea elenică, cel puțin pînă în sec, al IV-lea. Ea a încercat să se elenizeze sub domnia lui Mausolos, unul dintre satrapii care au știut să-și păstreze independența față de Marele Rege. în arhitectură monumentul funerar ridicat de Mausolos și de soția sa la Halicarnas în 350 se poate identifica cu un amestec deconcertant de

Cariatide de pe Erehteion. Atena, Acropole. Circa 420. *Foto Hassia.*

elemente greceşti şi barbare. Caria, ca şi celelalte provincii din Asia Mică, şi-a păstrat limba, obiceiurile şi practicile religioase chiar după ce elita populaţiei a adoptat limba greacă şi a ridicat temple zeilor Eladei. P.D.

CARIATIDELE [KARYATIDES]. Etimologia cuvîntului este foarte discutată. Se numeşte *cariatidă* orice figură feminină în poziţie verticală, cu rol de suport arhitectural (În cazul, mult mai rar întîlnit, al figurilor masculine se utilizează termenul *atlanţi*). Motivul cariatidelor a fost foarte des întrebuinţat de artele minore în perioada arhaică şi există numeroase trepieduri şi bazine ale căror recipiente se sprijină pe braţele ridicate sau pe capul unor tinere graţioase. Cariatidele sînt mult mai rare în arhitectură: se pot cita, în al treilea pătrar al sec. al VI-lea, cele din faţadele Tezaurelor cnidienilor şi sifnienilor de la Delfi. Dar cele mai cunoscute sînt cariatidele Erehteionului de pe Acropolea Atenei. în număr de şase, patru în faţă şi cîte una pe cele două părţi laterale, ele se înalţă pe un mic zid care ascunde scara secretă ce cobora de pe platoul sacru în interiorul templului. Faptul că, în locul coloanelor obişnuite, apar cariatide nu poate fi întîmplător. într-adevăr, o dată pe an, pe această scară ascunsă treceau două tinere preotese, *arrephoroi*, purtînd pe cap, într-un coş, obiecte rituale şi misterioase de la Erehteion la sanctuarul Afroditei, pe panta nordică a colinei. Capitelurile, care se inserează între cariatide şi arhitrava susţinută de ele se deschid exact ca nişte coşuri. Este poate o evocare discretă a ceremoniei. Numele sculptorului nu este cunoscut, dar s-a

Monstru marin Scila şi câinii săi cumplişi. Tetradrahmă de argint găsită la Agrigent. Circa 415.
Foto L. von Matt.

Tînără citind un *volumen*. Detaliu de pe un *lecit* cu figuri roşii. Circa 440. Muzeul Louvre.

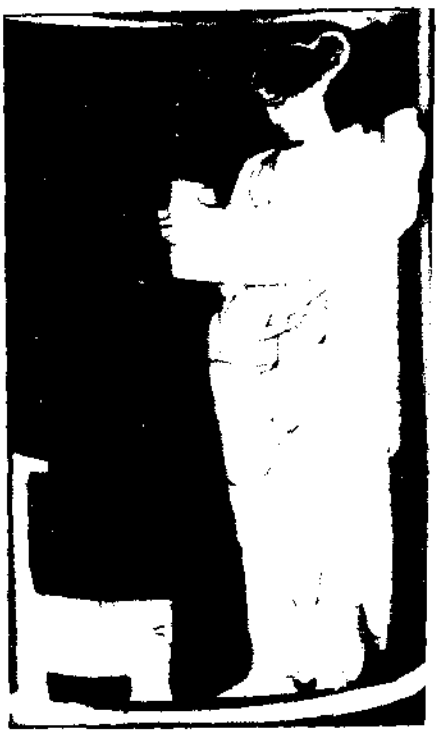

remarcat adesea înrudirea cariatidelor cu *ergastinele* care defilează pe friza estică a Partenonului. Deşi funcţia arhitecturală dă cariatidelor c oarecare rigiditate, admirăm totuşi gratia robustă a acestor tinere, al căror veşmînt des auster lasă să se întrevadă *farmecul* unui corp viguros si sănătos.

P. D.

CARIBDA [KHARYBDIS] ŞI SCILLA [SKYLLA]. Caribda şi Scila erau cei doi monştri care păzeau strîmtoarea Messina. *Caribda înghitea* de trei ori pe zi o mare cantitate de apă de mare, cu corăbiile care se aflau pe ea cu tot, şi le scuipa înapoi. De partea cealaltă, Scila asmuţea asupra marinarilor şase câini sălbatici, aşezaţi în permanentă *lîngă* ea. Cu greu a putut Ulise să-şi croiască drum prin strîmtoarea *păzită* de aceste două fiinţe înfricoşătoare. P, D.

CARTE La scoală învăţătorului numit *grammatistes*, copiii învăţau să scrie pe nişte tăbliţe de lemn acoperite cu ceară; *literele* le scriau cu ajutorul unui *stilet*. De acelaşi fel de tăbliţe se foloseau şi adulţii, pentru

Casandra urmărită de Ajax se refugiază lîngă Paladion. Detaliu de pe o hidrie a pictorului lui Cleofrades. Circa 480. Muzeul Național din Napoli. Foto Hirmer.

a-și face unele însemnări (ciorne). Cărțile se scriau cu cerneală, pe niște rulouri (în latinește *volumina*) de papirus și, mai tîrziu, de pergament. Membranele tulpinii de papirus, plantă ce creștea mai ales în Egipt, erau supuse unui tratament special, ca să permită scrierea [vezi cuvîntul] și conservarea ei: erau umezite si presate ca să capete aspect de foi, apoi erau lipite una lîngă alta în sensul iungimii, formînd niște rulouri. O operă literară de dimensiuni considerabile, de exemplu *Iliada* sau Odiseea, nu încăpea pe un singur rulou, care ar fi devenit prea gros și greu de minuit; de aceea era nevoie de mai multe. Una din consecințele acestui aspect al *cărților* era că autorii nu puteau să adauge nici o notă marginală sau sub text. Ei trebuiau să introducă "n text si notele, uneori destul de lungi, adevărate *digresiuni*, pe care scriitorul de azi le-ar pune în josul paginii sau la sfîrșitul cărții, sub formă de apendice.

Cititorul tinea ruioul în mîna dreaptă și-l desfășura, în timpul cititului cu mîna stîngă; tot cu mina stîngă înfășură din nou partea citită

Pergamentul *(pergamene)*, făcut din piei demiel, își trage numele de la orașul Pergam, unde se spune că a fost utilizat întîia oară. Datorită grosimii sale, pergamentul, spre deosebire de papirus, putea fi scris pe ambele părți. De aceea, în timpul imperiului roman, s-a născut ideea de a suprapune foile de pergament ca *filele* cărților de azi, prinzîndu-le cu o cusătură pe margine. Acesta era un codex. R. F.

CASANDRA [KASSANDRA]. Casandra, fiica lui Priam, regele Troiei, era înzestrată cu darul profeției. A prezis că Paris va fi cauza pieirii cetății și știa că faimosul cal de lemn lăsat de greci în fața zidurilor Troiei prezenta un pericol pentru patria ei. Dar nici una din profețiile ei, care trebuiau sâ-i pună în gardă pe troieni contra unor pericole reale, n-a fost luată în serios. DuDă cucerirea Troiei, Casandra s-a refugiat

la altarul Atenei, îmbrățișînd statuia zeiței; dar Aiax locrianul a smuls-o de acolo. La împărțeala prăzii, Casandra a revenit lui Agamemnon, pe care l-a urmat în Argolida. în tragedia lui Eschil *Agamemnon* o vedem îngrozită la ideea de a intra în acest palat al crimei, unde Clitemnestra și amantul ei aveau s-o ucidă atît pe ea cît și pe Regele Regilor. P. D.

CASĂ. în secolul al V-lea, la Atena, cele mai multe case erau mici și modeste. Demostene spune că locuința lui Miltiade sau a lui Aristide nu se deosebeau cu nimic de cele ale cetățenilor de rînd. Casele erau de lemn, cărămidă nearsă sau paiantă. Zidurile erau subțiri și nu prea solide. Hoții preferau să spargă zidurile, decît să forțeze porțile, de aici porecla lor: „spărgători de ziduri". Vechii greci nu cunoșteau geamurile; ferestrele erau mici și semănau mai degrabă cu niște lucarne; cînd era vreme rea, erau astupate cu panouri opace. Acoperișurile erau în terasă. Coșurile și bucătăriile (cînd existau, căci adesea se gătea afară, în aer liber) erau din cele mai rudimentare. Poartade la intrare se deschidea în afară; de aceea, înainte de a ieși, trebuia să bați în ușă, ca să avertizezi trecătorii, care altfel riscau să fie loviți de o poartă deschisă brusc. Majoritatea caselor aveau un etaj, rar două, la care se ajungea în mod obișnuit pe o scară exterioară de lemn. Se întîmpla de multe ori ca etajul să iasă în afară, deasupra străzii, dar statul considera aceste balcoane ca o încălcare a domeniului public și a luat măsuri restrictive.

în secolul al IV-lea, arhitectura caselor de oameni *bogați* sau înstăriți se *îmbunătățește*. Demostene exagerează, desigur, cînd afirmă că anumiți oameni politici din timpul său „și-au construit locuințe mai impozante decît edificiile publice", dar, în cartierele „rezidențiale", ca Scambonidai, la Atena, se puteau vedea case spațioase, confortabile si aproape luxoase. Totuși, din cele 10.000 de case pe care Xenofon le număra la Atena, marea majoritate continua să semene cu locuințele sărace din secolul trecut. În locuințele cu un etaj ale celor din clasa de *mijloc*, parterul era rezervat în mod normal bărbaților, iar etajul femeilor [vezi G i n e c e u], așa cum vedem în discursul lui Lisias *Contra lui Eratostene*. Eschine ne spune că, în timpul său, la Atena existau clădiri *(synoikiai)* în care mai mulți locatari trăiau împreună.

Casele cel mai bine conservate din secolul al IV-lea sînt cele găsite la Olint, în Calcidica. Ele au un plan de ansamblu aproape pătrat Camerele nu dau sprestradă, ci spre un portic interior *(pastas)*, în care se trece dintr-c curte *(aule)*, precedată de un vestibul *(prothyron)*. *Pastas* este de regulă orientat spre sud. La parter se află sala de recepție *(andron)*, sufrageria obișnuită *(diaiteterion)*, un fel de „living-room", bucătăria, baia și pivnița; la etajul întîi, dormitorul *(thalamos)*, gineceul și camerele mai proaste, unde se culcau sclavii. Din aceste case olintiene destul de spațioase derivă casele din epoca elenistică de la Priene și *Delos*. Aceste locuințe sînt mult mai vaste și mai împodobite decît acelea din epoca clasică. Ele nu au ferestre spre stradă, ca să protejeze intimitatea familială, și toate camerele dau într-o curte interioară, de obicei pătrată, cu un peristil în jurul unui bazin, căci de la așa-numitul postas olintian, cu un singur șir de coloane, se ajunsese la un portic dreptunghiular. Pardoseala era acoperită cu mozaicuri ornamentale sau împodobite cu figuri, cum e acela care îl reprezintă pe Dionisos călărind o panteră, într-o casă de la Delos. Zidurile erau acoperite cu stucuri pictate și chiar cu plăci de marmură. De multe ori în case se găsesc statui. Locuințele din epoca romană, de exemplu cele de la Pompei, derivă desigur din acest tip de case creat în Orientul grecesc. R. F.

CASTALIA. Izvor sacru de lîngă Delfi. Potrivit legendei, aici s-a înecat o tînără cu acest nume, ca să scape de insistențele lui Apolon.

Casă. Detaliu de pe craterul executat de Clitias și Ergotimos, numit *Vasul François*. Circa 570. Muzeul Arheologic din Florența. *Foto Hirmer.*

CĂLĂTORII. Spartanii nu puteau pleca în străinătate fără o permisiune specială din partea eforilor. Ceilalți greci călătoreau însă frecvent, mai ales ca să facă comerț sau ca să asiste la jocurile panelenice care aveau loc periodic în marile sanctuare, cum erau Delfi și Olimpia. Alții, ca Solon, Hecateu din Milet sau Herodot, călătoreau ca să se instruiască și practicau un fel de turism. Acestea erau însă excepții; abia sub imperiul roman grecii vor călători mult, ca să cunoască „minunile lumii".

Grecia antică nu avea drumuri bune, nimic care s-ar putea compara cu șoselele romane. Drumurile de pămînt bătătorit, simple poteci, traversau rîurile prin vad; rareori erau atît de late încît să permită fără dificultate încrucișarea a două care (într-o astfel de împrejurare, spune legenda, i-a ucis Oedip pe tatăl său Laios). Existau și hanuri [vezi cuvîntul].

Nici un loc din Grecia nu e situat la mai mult de 90 de km depărtare de coastă, de aceea se călătorește mai mult pe mare, cel puțin cînd vremea e bună. Adevăratul centru al Eladei e Marea Egee, cu numeroasele sale insule care servesc drept escale între Europa și Asia [vezi Navigație]. R. F.

CĂSĂTORIE. În epoca homerică, în familiile nobile, tatăl care avea o fiică de măritat chema [a el pe toți tinerii demni de a se înrudi cu el si îi punea să ia parte la o întrecere sportivă: învingătorul devenea ginerele său. Tînăra fată era considerată ca un bun care aparținea tatălui său; cînd tatăl consimțea să se despartă de fiică, trebuia să primească odespăgubire. De aceea spune Homer despre cutare femeie că „valorează atîția boi" (înaintea descoperirii monedei, evaluarea se făcea în mod obișnuit în capete de vite). Totuși, în cîntul IX al *Iliadei*, Agamemnon promite lui Ahile că, dacă va consimți să se însoare cu una din fiicele sale, o să-i dea o zestre considerabilă. În ziua căsătoriei, tatăl miresei oferea un ospăț mare. La căderea nopții, mireasa era condusă în mod solemn la lumina torțelor și în cîntece de nuntă *(hymenaios)*, de la casa tatălui său la locuința soțului.

în *Munci și zile*, Hesiod sfătuiește pe un bărbat de 30 de ani să se căsătorească cu o fată de circa 16 ani. Această diferență de virstă e considerată normală și în epoca clasică. La Atena, în secolul lui Pericle, tinerii se căsătoreau ca să-și asigure urmași si o femeie care să aibă grijă de casă. Căsătoria, cel puțin în principiu, nu se făcea din dragoste. De altfel cel mai adesea tînărul nu-si vedea înainte de nuntă viitoarea soție, păzită cu strășnicie în gineceu. La Sparta, obiceiurile erau altele: tinerele făceau gimnastică și dansau în coruri, lucru care le dădea ocazia să se arate în *public* pe jumătate dezbrăcate.

în orice caz fetele nu erau niciodată consultate în alegerea soțului: tatăl sau tutorele decidea asupra viitorului ei. Chiar și băieții lăsau pe seama tatălui grija de a le alege soțiile. Prin urmare părinții erau aceia care puneau la cale căsătoria, din motive de interes sau de conveniențe familiale. Regula era deci căsătoria „din rațiune".

Principiul endogamiei, adică al căsătoriei în interiorul unui grup social, face ca mariajul între rude apropiate să fie nu numai autorizat, ci chiar recomandabil. Se practica frecvent căsătoria între veri primari și se întîmpla destul de des ca un unchi să se însoare cu o nepoată. Numai la Atena erau considerate incestuoase căsătoriile între părinți și copii (ca în cazul lui *Oedip* și al *Iocastei*) și între frații și surorile născuți din aceeași mamă, dar un frate vitreg putea să se însoare cu sora sa născută din același tată.

Căsătoria legitimă dintre un cetățean atenian și o fiică de cetățean se numea la Atena *engyesis* (în traducere *ad litteram*: „încredințarea unui gaj"), ceea ce însemna mult mai mult decît o simplă logodnă. Era un angajament verbal, dar solemn, între două persoane; de o parte pretendentul, de cealaltă *kyrios*, adică tatăl sau tutorele fetei, în fața altarului domestic, cei doi bărbați își strîngeau mîna, în semn de *jurămînt*. Se spuneau cîteva fraze

Cortegiu nupțial. Detaliu de pe un *lecit* atic al pictorului Amasis. Circa 560. Metropolitan Museum uf Art. New York.

rituale, foarte simple, probabil de felul schimbului de replici din următorul dialog scris de Menandru:

Pataicos: îți dau fata, ca să aducă pe lume copii legitimi.

Polemon: Accept.

Pataicos: îți mai dau o zestre de trei talanți.

Polemon: Accept cu plăcere și asta.

E puțin probabil că fata, despre al cărei viitor se discuta, asista la ceremonie. Dota constituia principala deosebire dintre căsătoria liberă și concubinaj.

Căsătoria devine legală odată cu *engyesis*, iar *gamos*-ul (nunta) e celebrat în mod normal la puțin timp după aceea. Ca și în epoca homerică, el constă în esență în mutarea solemnă a miresei dintr-o casă în alta. În ajunul nunții se săvîrșea un sacrificiu în cinstea divinităților protectoare ale unirii dintre sexe: Zeus, Hera, Artemis, Apolon și Peito (Persuasiunea). Logodnica oferă zeilor jucăriile saie de fetiță si obiecte familiare din copilărie, apoi face o baie rituală cu apă adusă de un cortegiu de la o fîntînă anume (Caliroe) într-un vas cu gît lung numit lutrofor *(lutrophoros)*. În ziua nunții, casa mirelui și a miresei sînt decorate cu ghirlande de frunze de măslin și de laur. Tată! logodnicei săvîrșeste un nou sacrificiu, urmat de un banchet, la care asistă și fata, îmbrăcată în cele mai frumoase vesminte, cu fața acoperită de un voal și cu o coroană pe cap. Urmează ospățul de nuntă constînd din mîncăruri tradiționale, în special prăjituri cu susan, garanție a fecundității. La sfîrsitul banchetului mireasa primește daruri, apoi se formează cortegiul. in vecnime, mutarea miresei avea aspectul unei răpiri, tradiție păstrată la Sparta. La Atena, un car tras de catîri sau de boi transporta pe soți de la o casă la alta. Mireasa ducea un grătar si o sită. Părinții și prietenii veneau ir, urma lor pe jos, la lumina torțelor. Ajunsă la noua sa locuință, mireasa primea o bucată din prăjitura nupțială, făcută din susan și miere, si o gutuie sau o curmală, simbolurile fecundității. Se aruncau pe ea nuci și smochine uscate. Ea nu-și dădea la o parte voalurile decît cind intra în camera nupțială *(thalamos)*.

A doua zi după nuntă era tot sărbătoare; părinții miresei aduceau în mod solemn, în sunetul flautului, cadouri pentru noul menaj *(epaulia)* și tot atunci se dădea zestrea promisă la *engyesis*. În sfîrșit, la cîtva timp după nuntă, mirele dădea un banchet, însoțit de un sacrificiu, membrilor fratriei sale. Acestia, :are mai tîrziu vor trebui să primească în comunitatea lor pe fiii perechii, erau informați astfel în mod oficial de căsătorie.

E evident că dintre toate aceste rituri, nici unul nu pare destinat să simbolizeze unirea intimă, dragostea dintre soti: totul are în vedere *continuitatea familiei și fecunditatea*. Și totuși familiile grecești erau rareori foarte fecunde [Vezi F a m i S i a].

R. F.

CECROPS. După legendă, Cecrops a fost primul rege a! Atenei. S-a născut chiar din pămîntul Aticii si a păstrat semnele originii sale miraculoase: trunchiul său era de om, partea inferioară a corpului era un șarpe animai prin excelență al pămîntului. S-a căsătorit cu Aglauros si a avut un fiu numit Erisihton. Se povestește că Cecrops a fost luat ca arbitru în disputa dintre Atena și Poseidon pentru stăpînirea orasului Atena. ! se mai atribuia meritul de a fi învățat pe oameni *noțiunile* elementare ale civilizației: construirea orașelor si îngroparea morților.

P, D.

CEI ȘAPTE CONTRA TEBEI. Legendele beotiene au inspirat secole de-a rîndul pe artiștii plastici și pe poeți. Dintre acestea una din cele mai celebre, din care s-a inspirat Eschil, este aceea a *Celor șapte* contra Tebei. Iată subiectul: Oedip avea doi fii. După ce tatăl lor, aflînd de crimele sale involuntare, și-a luat singur vederea, în timp ce Antigona îl îngrijea cu pietate, cei doi fii,

Eteocle și Polinice, s-au purtat urît cu el și bătrînul orb i-a blestemat. Oedip plecînd din Teba, ei au hotărît la început să domnească pe rînd, dar cînd i-a venit rîndul lui Polinice, Eteocle a refuzat să-i lase tronul. Fratele nedreptățit s-a refugiat la Adrast, regele Argosului, și s-a căsătorit cu fiica lui. Adrast i-a promis că-l va ajuta să-și recîștige regatul și a organizat o expediție armată care avea în frunteșapte căpetenii, printre care și celebrul profet Amfiarau. „Cei șapte" n-au putut cuceri Teba. în cursul bătăliei decisive, cei doi frați s-au înfruntat în lupta corp la corp cu atîta violență, încît au murit amîndoi. Unchiul lor Creon, preluînd puterea la Teba, a organizat funeralii fastuoase în cinstea lui Eteocle, dar a interzis ca Polinice, vinovat de a fi ridicat armele împotriva patriei sale, să fie îngropat. Atunci Antigona, din respect pentru „legile nescrise", nu l-a ascultat pe Creon și fără teamă l-a îngropat cu mîinile ei pe nefericitul Polinice, deși știa că o așteaptă pedeapsa cu moartea.

Zece ani mai tîrziu, ca să răzbune eșecul acestei expediții, fiii „Celor șapte" au reluat ostilitățile contra Tebei și de această dată au pus mina pe oraș. Acești fii se numesc *Epigon/i*. P. D.

Centaur doborînd un lapit. Metopă de pe Partenon. Circa 447—443. British Museum, Londra.

CEI ZECE MII. Sărăcia solului i-a împins adesea pe greci să se angajeze ca mercenari în slujba unei puteri străine. De exemplu, în 401, spartanul Clearhos a înrolat zece mii de greci, ca să-l ajute pe Cirus cel Tînăr să-l detroneze pe fratele său Artaxerxes, regele perșilor. înfrînți la Cunaxa, lîngă Babilon, și rămași fără căpetenii (care fuseseră ucise mișelește), mercenarii se văd obligați să pornească spre casă cu propriile lor mijloace, traversînd munții Armeniei și mărșăluind apoi de-a lungul litoralului Mării Negre, O expediție neînchipuit de grea, pe care o cunoaștem datorită lui Xenofon. Acesta, după moartea *generalilor*, a luat conducerea armatei. Povestirea sa, *Anabasis*, descrie nu numai curajul și rezistența grecilor, ci ne permite să înțelegem, dezvăluind slăbiciunea statului persan, cum a putut Alexandru cel Mare, trei generații mai tîrziu, să-și făurească atît de ușor imperiul. P. D.

CENTAURII [KENTAUROI]. Centaurii și amazoanele sînt figurile cele mai populare ale mitologiei grecești. Nu se știe de unde au luat cei vechi motivul acestor ființe cu corp de cal și cu tors șicu cap de om, Reprezentările centaurilor, simbol al brutalității sălbatice și al barbariei, apar pentru prima dată în sec. al VIII-lea pe vase pictate sau turnate în bronz. Centaurii trăiau în păduri și se hrăneau cu vînat; lipsa lor de cumpătare îi făcea violenți și răi, de aceea nu era indicat să-i inviți la banchete. O dată, cînd au fost invitați la ospățul de nuntă ai Deidamiei, fiica regelui lapiților (se aflau în bune relații cu acest popor pașnic de agricultori), centaurii și-au atacat gazdele în timpul banchetului, căutînd să le răpească femeile si copiii. A fost nevoie de intervenția lui Apolon și de ajutorul

Cimitirul Ceramic din Atena. *Foto Hassia.*

lui Tezeu ca să renunțe la pradă (*întîmplarea* a fost reprezentată adesea în arta greacă, de exemplu pe unul din frontoanele templului lui Zeus din Olimpia). Heracles s-a luptat și el cu Centaurii și i-a învins pe muntele Foioe. Multe vase pictate îi înfățișează luptînd cu pietre si crengi contra lui Heracles. Cînd nu erau st'ăpîniți de pasiuni josnice, Centaurii erau oameni cumsecade și unul dintre ei, Chiron, ajunsese cunoscut pentru înțelepciunea și bunătatea sa. Lui i-au încredințat Tetis și Peleu educația lui Ahile.

Tema plastică a *centauromahiei* s-a menținut în artă pînă la sfîrșitul epocii clasice. A inspirat pe cei mai mari artiști și a ajuns să simbolizeze victoriile obținute de greci contra barbarilor. Una din operele cele mai celebre cu această temă este succesiunea de metope excutate de Fidias pe latura de sud a Partenonului ; tema a fost tratată de numeroși alți sculptori și pictori. Așa cum s-a petrecut și cu *amazonomahia*, tema centouromahiei a căpătat o semnificație funerară, ale cărei origini rămîn greu de înțeles.

P. D.

CERAMIC [KERAMEIKOS]. Civilizația antică, cel puțin după mileniul III, respectă *în* general regula de a nu îngropa morții decît în afara incintei cetății. De aceea necropolele se aflau de obicei de o parte și de alta a drumurilor care ieșeau de pe porțile principale. Așa se întîmpla mai cu seamă la Atena; cimitirul cel mai vechi și cel mai important se găsea în fața Dipilonului, poarta dublă de pe drumul către Eleusis. Cimitirul s-a întins puțin cîte puțin și partea cea mai veche a fost înglobată în *interiorul zidurilor* cetății. I se spunea în mod curent Ceramic, fiindcă în imediata lui vecinătate se afla cartierul olarilor. Cele mai vechi morminte datează din epoca miceniană; înhumările s-au succedat aici fără întrerupere pînă la începutul erei noastre. Se poate urmări astfel evoluția obiceiurilor de înmormîntare; la sfîrșitul Epocii de Bronz morminte de incinerare apar alături de cele de înhumare, dar obiceiul de a arde morții, deși n-a fost niciodată abandonat, a decăzut cu timpul. Cum se întîmpla de obicei, în cimitir n-a fost respectat nici un plan de ansamblu, căci acesta s-a întins profitînd de toate spațiile disponibile. De aici s-au cules multe documente foarte interesante pentru istoria Atenei, pentru civilizația și arta sa. Aproape toate aceste documente sînt puse la adăpost în muzee, unul dintre cele mai ilustre fiind „stela Hegeso".

P. D.

CERAMICA. în Grecia, ceramica a jucat un rol care nu-și găsește nicăieri echivalentul. într-adevăr, pe lîngă calitățile ei intrinseci, ea constituie pentru noi *singurul* intermediar înlesnind cunoașterea picturii elenice. Ceramica greacă este foarte bine reprezentată în muzeele noastre; piesele întregi sau fragmentare care au ajuns pînă la noi se

Amfora cretană decorată cu un *octobus*. Secolul al XV-lea. Muzeul din Heraclion (Candia). *Foto Hassia.*

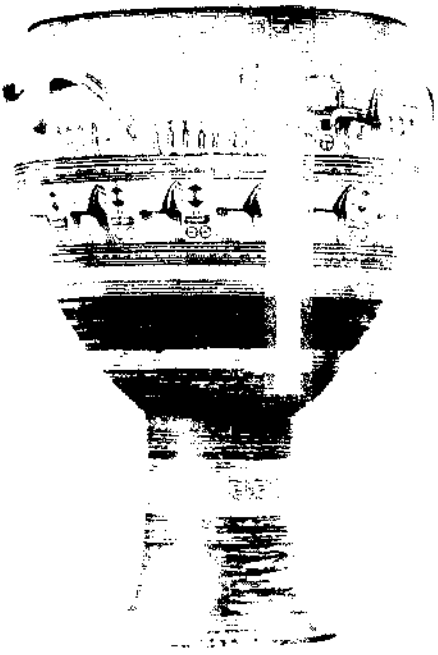

Crater în stil geometric, găsit în Necropola de la Dipilon. Secolul al VIII-lea. Muzeul Național din Atena *Foto Hirmer.*

numără cu sutele de mii. Aceasta abundență nu trebuie să surprindă: într-o țară în care lemnul era o raritate, în care sticla, desi cunoscută, nu era prea des folosită, în care metalul costa scump, era firesc ca majoritatea ustensilelor fabricate azi din alte materiale să fie făcute din lut ars. în afară de tot felul de recipiente pentru lichide, olarii făceau cutii și chiar sarcofage (într-o anumită regiune din apropierea Smirnei).

De la începutul epocii de bronz și pînă la sfîrșitul antichității, tehnica a rămas cam aceeași, iar rezultatele, de o perfecțiune uimitoare, au fost obținute prin procedee aproape rudimentare. Cuptoarele, asemănătoare cu cele ale cărbunarilor din satele Franței, realizau o temperatură cu mult inferioară celei necesare astăzi: maximum 700—800°. Etapele fabricației erau determinate de materialul folosit: se alegea pămîntul și se curăța cu minuțiozitate mai înainte de a fi frămîntat, apoi era lăsat să se odihnească în niște băi, ca să se curețe de pietricele și impurități ; diversele părți ale vasului erau fasonate pe roata olarului și lipite între ele cu barbotină, un produs pe bază de rășină; vasele se întăreau apoi printr-o ardere ușoară, după care se aplica un strat de culoare și, foarte des, se executa un desen (figurativ sau nu); în sfîrșit vasele erau introduse în cuptor și arse. După inventarea într-o perioadă străveche a roții olarului, progresele cele mai remarcabile au fost: tratarea mai delicată a lutului și prepararea unui fel de lac pe bază de oxid de fier, care putea să capete o strălucire excepțională, printr-o reglare corespunzătoare a temperaturii și conținutului de oxigen al atmosferei din cuptor.

Crater. Vas pentru amestecat vinul cu apă. Metropolitan Museum of Art, New York.

Tehnica lutuluI arS era cunoscuta, încă înainte de sfîrsitul mileniului MI, în regiunea Troiei; aici săpăturile au dat la iveală existența unei ceramici cu forme adesea complicate. Cenușa morților era depusă în *canope*, niște urne ce imitau în mod rudimentar siluieta corpului; toartele aveau formă de brațe, un fel de pastile aplicate sugerau sînii, iar capacul era modelat în forma de cap. Creațiile minoice sînt mai sobre; logica și gustul pentru geometrie le caracterizează doar în mod excepțional. Vasele de băut, recipientele pentru păstrat lichidele și vasele de turnat sînt lucrate în forme ce poartă amprenta unei fantezii căreia îi corespunde și spiritul în care e lucrat decorul lor. Adesea avem impresia că olarul s-a îngrijit mai mult de frumusețea formei decît de caracterul funcțional al obiectului. Spre deosebire de ceramica din epoca greacă, e greu să dai nume precise acestor recipiente care nu se supun *nici* unei *reguli* fixe; cu termenii aparent bine definiți *amforă*, crater, cupă noi desemnăm adesea vase destul de deosebite unele de altele și sîntem tentați să întrebuințăm cuvinte vagi, de exemplu *urnă*, pentru a numi forme care nu res-

Amforă. Vas pentru u ansporut lichide. Muzeul din Brescia. *Foto Hirmer.*

Hidrie. Ulcior pentru adus apa de la fintina. Muzeul Louvre. *Foto Hirmer.*

pectă nici o regulă fixă. Să nu acuzăm totuși de neîndemnare pe olarii cretani: individualitatea lor îi duce la fantezie, îi îndepărtează de constrîngerile unui număr fix de modele. Dimpotrivă, e de admirat priceperea pe care au dovedit-o, asigurînd o poziție verticală si echilibru unor vase svelte, a căror bază îngustă si subțire pare adesea prea fragilă pentru a suporta mărimea unui pîntec plin.

Micenienii sînt primii care au adus logica și rigoarea în concepția acestor forme și tot ei au fost primii care au diferențiat clar părțile structurale ale vaselor. Dar structura organică a ceramicii apare în mod definitiv o dată cu venirea dorienilor. Din acest moment se poate stabili un repertoriu strict de forme. *Amfora* servea fie drept sticlă, fie drept damigeană, în funcție de mărime, si avea o formă ovală. Era acoperită cu un capac, care putea fi legat cu o sfoară de cele două toarte

Ciatos. Scifos. Cantaros.
Vase de băut. Muzeul Louvre. foto *Tel și Hirmer.*

Stamnos. Vas pentru păstrat lichide. Musée du Cinquantenaire. Bruxelles. *Foto Hirme.*

Două *oinokhoe.* Cani de turnat. Muzeul Louvre Foto *Tel si Dräyer.*

latérale. Cu *hidria* se aducea apa de la fîntînă. Vasul acesta avea trei toarte: două laterale, care serveau la ridicarea vasului, și una verticală, folosită cînd turnai lichidul. *Oinokhoe* (în traducere literală: , cană de vin) era de asemenea un vas de turnat, dar mai mic și cu o gură trilobată sau ascuțită (ca să ușureze scurgerea lichidului). Din *crater,* un recipient pîntecos, larg deschis la gură, în care se amestecau vinuri de tării diferite, lichidul se trecea în *oinokhoe* cu un fel de polonic. Afara de *oinokhoe*, care circula din mînă în mînă, aceste vase sînt în general destul de mari și înălțimea lor era de circa 0,50 m. Dimensiunile uriașe se întîlnesc rar; totuși la începutul perioadei arhaice și la sfîrșitul epocii clasice, în secolul al VIII-lea (în Italia în sec. al IV-lea), s-au făcut amfore și cratere ce depășesc 1,50 m. Erau utilizate în scopuri decorative sau rituale. Vasele de băut și flacoanele

Riton. Vas de băut. Muzeu! Louvre. *Foto Tel.*

Cupă. Vas de băut. Muzeul din Tarquinia. *Foto Hirmer.*

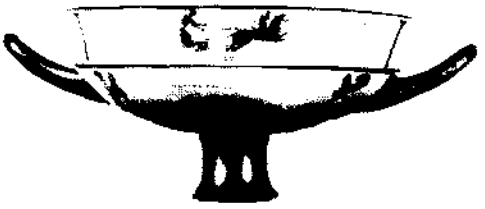

Lecit. Vas întrebuințat mai ales în cultul funerar. Metropolitan Museum of Art, New York.

Lecit aribalesc. Aribalos
Vase pentru ulei si parfumuri. Muzeul Louvre. *Foto Giraudon și Dräyer.*

de parfum sînt firește mult mai mici ; e vorba de *kotylai* și *skyphoi* (un fel de boluri și pahare fără picior), de cupe al căror profil s-a schimbat mult în funcție de epocă și atelier, și de *alabastre* sau *aryballoi*, vase subțiri și lungi, în care se ținea uleiul de uns. Derivate din aceste vase erau *lekythoi*, de formă aproape cilindrică, cu un picior rotund și cu umăr turtit, din care iese un gît subțire. Să nu uităm nici *pixidele* sau casetele de bijuterii. În ciuda acestor diferențe de detaliu, fiecare categorie este suficient individualizată ca s-o poți distinge totdeauna de celelalte și ca să-i dai fiecărui vas un nume precis. Aceasta este una din trăsăturile prin care ceramica greacă se deosebește mai mult de ceramica minoică.

Altă trăsătură specific elenică o constituie stilul decorației. Există, fără îndoială, și vase grecești neîmpodobite. Unele sînt piese foarte banale; la altele, forma era socotită atît de perfectă, încît nu se mai simțea nevoia unei podoabe. Într-adevăr, niște simple vase lăcuite au fost demne de semnătura olarului. În genere însă, chiar atunci cînd piesa nu are prea mare valoare, o imagine îi înfrumusețează pereții. Uneori e vorba de un simplu ornament decorativ, dar cel mai frecvent se pictează un motiv figurativ, un personaj izolat sau o scenă desfășurată pe o suprafață mai mare. La început, scenase decupează ca o siluetă neagră pe fondul deschis al lutului. Așa se întîmplă în stilul numit geometric, dominant din vremea instalării dorienilor (sec, al X-lea) pînă în sec. al VIII-lea. Procedeul se va menține pînă la sfîrșitul perioadei arhaice, dar în epoca numită „orientalizantă" (sec, al VII-lea), decoratorii practică adesea un desen liniar, indicînd doar contururile; cîteva tușe în roșu sau alb marchează în interiorul acestor contururi detaliile figurilor. În jurul anului 530, atenienii au descoperit un procedeu permițînd o redare mai clară a figurilor. numit stilul figurilor roșii. Imaginile nu mai sînt niște siluete nedeslușite. Figurile păstrează culoarea roșie a pămîntului, iar conturul lor e subliniat cu o linie neagră subțire. Musculatura, expresia feței și a ochilor sînt redate prin linii fine, cu ajutorul unei pensule delicate terminate într-un fir de păr de porc, (Pentru istoricul școlilor grecești de ceramică vezi articolul P i c t u r a.) Vasele grecești au pentru noi o mare valoare, fiindcă reproduc stilul, uneori chiar și subiectul, marilor compoziții picturale.

Această valoare documentară o are în bună parte și ceramica din sec. al V-lea. Răspîndirea procedeului care consta din aplicarea pe pereții vasului a unui strat alb, capabil să

suporte culorile cele mai nuanțate, apropie și mai mult pictura pe vase de frescele și tablourile de șevalet ale epocii clasice. Spre sfîrșitul sec. al V-lea, industria ceramică se vede amenințată de un dublu pericol: pe de o parte, dezvoltarea și progresele tehnice ale picturii majore răpesc olarilor modești orice speranță de a-i egala pe maestri, pe care continuă să-i copieze; pe de altă parte, producția obiectelor de bronz cunoaște un avînt atît de mare. Încît clientela preferă soliditatea metalului și strălucirea iui fragilității ceramicii. Perfecțiunea operelor ne face adesea să uităm ca vasele grecești erau niște produse de serie făcute nu pentru a fi vîndute ca obiecte de lux, ci ca obiecte de primă necesitate. Prețui lor, chiar atunci cînd era vorba de produse de calitatesuperioară, rămînea modest (adesea echivalentul *salariului* unui muncitor pe cîteva zile), iar olarii erau înainte de toate negustori: totdeauna si pretutindeni erau în căutare de clientelă și de aceea își exportau mărfurile. (Ca dovadă, majoritatea vaselor corintiene și atice din muzeele noastre au fost găsite în Etruria.) Olarii își semnau vasele

atît de dragul publicității, cît și din vanitate artistică. În sec. al !V-lea, pentru a cîștiga clientela nehotărîtă, ceramiștii au fabricat vase cărora se străduiau să le dea aspect de bronz și de pe care, în consecință, pictura era exclusă. În felul acesta, ei ofereau un înlocuitor ieftin obiectelor de metal, care costau mai scump. Nu peste mult timp această încercare avea să se dovedească zadarnică, iar ceramica avea să-și piardă importanța în cadrul producției artistice. În vreme ce unii olari s-au lansat în imitația obiectelor de bronz, alții, credincioși tradiției, nu s-au dat bătuți și, în tot timpul sec. al IV-lea, pe de o parte la Atena, iar pe de altă parte în Italia meridională, ceramica pictată a cunoscut o nouă înflorire. În timp ce Atica rămînea fidelă principiilor de moderație și discreție, care făcuseră gloria școlii sale, în cealaltă parte a Mării Adriatice, în mormintele persoanelor bogate se pun vase uriașe, cu decor încărcat, de forme incomode și complicate fără rost. Moartea ceramicii pictate ar putea fi datată la mijlocul sec. al III-lea, dacă în delta Nilului și în anumite centre din Sicilia nu s-ar mai fi încercat, e drept, fără prea mare succes, o producție care amintește de olani atenieni mai pricepuți și de vasele lor cu fond alb. Recipientelede lut erau acoperite cu un strat destul de deschis, pe care se făceau adevărate picturi, în mai multe culori și nuanțe: fragilitatea excesiva a picturii a făcut ca încercarea să dea greș. Mai fructuoasă și mai durabilă (cu prelungiri în arta romană și derivatele ei) s-a dovedit a fi tehnica decorului în reliefuri, cunoscută în special printr-o lungă serie de boluri numite greșit „megariene". Motive stampate erau lipite cu ajutorul barbotinei pe pîntecele vasului; recunoaștem aici imitația unui procedeu folosit în mod curent de lucrătorii în metal. Ei aplicau, prin sudare, sau nituire, pe pereții de bronz ai vaselor mo-

Pixidă. Casetă de bijuterii. Metropolitan Museum of Art, New York.

tive pe care nu le puteau picta din cauza materiei folosite.

Astfel bronzul triumfă în mod definitiv asupra lutului ars, după o luptă îndelungată, în care, chiar în cele mai frumoase epoci ale ceramicii, olarii s-au temut totdeauna ca preferințele publicului să nu se îndreptecătre lucrătorii în metal. Lupta dintre vasele mai costisitoare, dar solide, și recipientele fragile era inegală: dacă decorul ceramicii ŋ-ar fi fost adesea admirabil și aproape întotdeauna interesant, inspirat din pictura majoră, amforele, hidriile, cupele și alte vase de pământ ar fi cedat încă mai devreme locul echivalentelor lor de bronz. P. D.

CERBER [KERBEROS]. Cîinele-monstru numit *Cerber* apărea în reprezentărilecele mai obișnuite cu două sau trei capete, dar anumite tradiții îi atribuiau 50 sau chiar o sută. Pe spatele lui se înălțau capete de șerpi și drept coadă avea tot un șarpe. El păzea în infern palatul lui Hades și al Persefonei. Era considerat fratele Hidrei din Lerna și al Leului din Nemeea. Una din muncile faimoase ale lui Heracles a fost să-l prindă, neînarmat, pe Cerber si să-l tîrască în lanțuri pînâ U locuința lui Euristeu. P. D.

CETATE vezi polis

CHERONEEA [KHAIRONEIA] Acest oraș din Beoția a ajuns celebru prin două mari bătălii: în 338, Filip al Macedoniei a învins aici o armată formată mai ales din tebani și atenieni, dar și din oameni veniți din alte provincii ale Greciei (Megara, Corint, Ahaia, Locrida, Focida). în această luptă, Alexandru s-a remarcat zdrobind faimosul „Batalion sacru"; această victorie avea să consacre triumful Macedoniei. în cea de a doua bătălie, mai puțin celebră, s-au înfruntat în 86 Arhelaos, un general al lui Mitridate, și marele Sylla, pornit să cucerească Grecia. P. D.

CHERSONEZ [KHERSONESOS]. Numele *Chersonez* înseamnă „peninsulă" și de aceea era de multe ori folosit împreună cu un adjectiv care indica poziția geografică. Se cunosc, de exemplu, *Chersonezul tauric*, numele vechi al Crimeii, si *Chersonezul tracic,*

Cerberul înlanțuit este adus de Heraclesînaintea lui Euristeu, care, de frică, se ascunde într-un *pitos*. Detaliu de pe o *hidrie* din Caere Circa 525. Muzeul Louvre.

Peninsula Gallipoli de pe țărmul nordic al Dardanelelor. Primul a fost populat de coloniști veniți mai ales *din* Milet și a servit ca intermediar între greci și populațiile antice de pe teritoriul Rusiei meridionale: Chersonezul tracic, cheia strîmtorii Dardanele, a fost motiv de dispută mai ales între Atena și Filip al *Macedoniei. Unul* dintre *discursurile* cele mai cunoscute ale lui Demostene se Intitulează tocmai *Despre Chersonez.* P. D.

CHIOS. Ca si vecinele sale, Lesbos și Samos, insula Chios pare abia desprinsă de Anatolia, cu care de altfel a păstrat mereu relații. Ca și Anatolia, Chiosul își datorează prosperitatea fertilității cîmpiilor înconjurate de un lanț înalt de munți, prosperitate invidiată de aridele insule Ciclade. A fost populată de la începutul primului mileniu de coloniști *din* Eubeea și a trecut prin aceleași etape ca și restul Greciei: regalitatea, guvernul aristocratic al Basilizilor, apoi — încă foarte devreme — un regim de adunări populare, care a servit poate mai tîrziu Atenei drept model. Rolul său politic a rămas totuși șters. Chiosul a făcut parte în secolul al VI-lea din *Panionion,* care grupa într-o *amfictionie* (vezi cuvîntul) destul de slabă douăsprezece cetăți ioniene; cucerită de perși în 498, insula Chios s-a răsculat împotriva stăpînitorilor și a pus la dispoziția Atenei flota sa în 477. în liga de la Delos, a fost unul din aliații cei mai credincioși ai Atenei, pînă la eșecurile din războiul peloponeziac, apoi a oscilat între Atena si Sparta pînă în 355, *cînd* și-a cucerit independența. După ce a fost înglobată în imperiul lui Alexandru, insula Chios a trecut prin vicisitudinile istoriei elenistice și a căzut sub dominația romanilor, care din anul 86 i-au lăsat totuși o aparență de libertate.

Epoca sa de glorie se situează între secolul al VII-lea și al VI-lea. Peatunci era sediul unei Școli de sculptură, ilustrată prin numele lui Arhermos, Bupalos și Atenis, de la care nu s-a păstrat nici o operă. Avea ateliere de turnat și cizelat bronzul și se pare că aici a încercat Glaucos prima sudură de fier (în secolul al VII-lea).

Pe insulă s-a dezvoltat meșteșugul artistic al ceramicii, iar comerțul exterior s-a întins departe, pînă în Egipt. Dar dacă negustorii și marinarii au știut să-și păstreze totdeauna în lumea elenică o poziție solidă, flacăra artistică a fost de scurtă durată. Ca și *multe* alte cetăți de la începutul secolului al V-lea, Chios va rămîne un simplu oraș provincial, strivit de prestigiu! Atenei.

P. D.

CICLADELE [KYKLADES]. Grup de insule în formă de cerc (așa cum. de altfel, indică și numele lor[1], între coasta greacă și Asia Mică. întinderea lor e variabilă, dar chiar cele mai mari, Naxos și Păros, au o suprafață redusă. Insula Delos, așezată în centrul cercului, e cea mai importantă prin rolul pe care l-a jucat, dar e totodată cea mai mică. în Ciclade a apărut, în mileniul III, prima si una dintre cele mai ciudate manifestări ale geniului grec: din marmură, care se găsește din abundență, mai ales la Păros și Naxoș, se făceau idoli cu formă omenească, dar foarte stilizați. Asemenea statuete se puneau în morminte, reprezentînd fără îndoială o zeiță protectoare. A fost o epocă de strălucire pentru acest arhipelag; se practica navigația de-a lungul coastelor și la Milo se exploata o piatră dură, *obsidiana,* din care se făceau lame-brici, lame-cuțite și vîrfuri. Răspîndirea bronzului și afirmarea talasocrației cretane au secătuit această sursă de bogăție si au redus Cicladele la rolul de sateliți ai insulei lui Minos. Nu știm exact ce s-a întîmplat cu ele în epoca micenianâ, dar constatăm că, începînd cu această perioadă, Delosul devine un centru de cult, iar bogatele ofrande ce i se aduceau arată că se bucura de o mare popularitate. Unele dintre aceste ofrande aveau un caracter oriental, ceea ce dovedește influența asiatică asupra

[1] în greacă: *kyklos* = cerc (n. tr.)

Capul unei statui cicladice mari provenind de la Amorgos. Mileniul III. Muzeul Național din Atena. *Foto Spyros Meletzis.*

arhipelagului. De altfel, în întreaga perioadă arhaică, se pare că Cicladele au întreținut relații strînse mai ales cu Anatolia. Însecolele al VII-lea și al VI-lea, Delosul apare ca o adevărată capitală religioasă a lumii ioniene și serbările, panegiriile *(panegyreis)* în onoarea lui Apolon atrag pelerini veniți din toate insulele și de pe coasta asiatică. Fiecare cetate din Ciclade își păstra, ca și în restul Greciei, autonomia, totuși unele dintre ele au încercat să le domine pe celelalte fie prin politică, fie prin activitatea lor comercială. Păros era principalul centru al producției ceramice, dar Naxos, ai cărui meșteșugari își exportau și ei produsele, pare să fi exercitat un timp hegemonia asupra vecinilor săi Totuși, de la sfîrșitul sec. al VI-lea, Cicladele sînt în viața internațională niștesimpli pioni, dirijați de state mai importante. Rolul lor e pasiv: nici în războaielemedice, nici în perioada hegemoniei ateniene, nici în timpul războiului peloponeziac si nici mai tîrziu, Cicladele, cu autonomia lor teoretică, n-au luat parte activă la marile mișcări ce au frămîntat Grecia. Locuitorii arhipelagului se întreținеau din roadele puține furnizate de pescuit și de cultivarea solului arid. Doar insula Delos, datorită reputației sanctuarului si dezvoltării portului său internațional, a scăpat pînă în pragul erei creștine de somnul greu ce a învăluit celelalte insule [vezi D e l o s, M i l o, N a x o s, P a r o s]. P. D.

Muzicant așezat cîntînd la harpă. Statuie cicladică din Ceros. Mileniul III. Muzeul Național din Atena. *Foto Spyros Meletzis.*

CICLOPII [K Y K L O P E S]. Cuvîntul acesta evocă, firește, imaginea lui Polifem, monstrul antropofag care i-a mincat pe tovarășii lui U lise și a fost orbit apoi de erou. Dar tot Polifem e cel pe care Teocrit, mult

timp după Homer, îl descria ca pe un pasionat ...drăgostit, robit de farmecele Galateei. pentru cei vechi, o întreagă categorie de Ciclopi erau niște uriașe ființe sălbatice, care trăiau departe de orice civilizație, păzindu-și turmele și apărîndu-și cu strășnicie țara împotriva oricărui amestec străin. Pe de altă parte, din pricina forței lor, Ciclopii treceau drept întemeietori de orașe; se spune că ei ar fi construit incinta primitivă a Atenei, îndrumați de zeița cu aceiași nume. (Episodul e înfățișat pe un vas din sec. al V-lea.) Prin această legendă se explică termenul „ciclopeean", cu care desemnăm un tip grosolan de zidărie, construită din blocuri enorme, îngrămădite unul peste altul fără nici o regulă. Se mai spunea că Ciclopii lucrau ca fierari sub ordinele lui Hefaistos și că prima generație de Ciclopi era anterioară celei a Olimpienilor. Zeus, Hades și Poseidon au putut pune mîna pe putere grație armelor date de trei Ciclopi: tunetul și fulgerul, trăsnetul, coiful ce te face invizibil, tridentul. în artă, Ciclopii sînt reprezentați cu trăsăturile care le subliniază brutalitatea și grosolănia; tradiția după care Ciclopii ar avea un singur ochi în mijlocul frunții e departe de a fi generală.

CIMERIENII [KIMMERIOI]. Se pare că cimerienii au însemnat pentru greci ceea ce au fost, pentru Europa medievală, hunii. Populație nomadă, de origine tracică, cimerienii s-au adunat în stepele Rusiei meridionale, probabil în secolul al X-lea. în urma invaziei scitice, ei s-au scindat în două ramuri, prima în Crimeea și spre gurile Dunării, cealaltă în munții Caucazului și la nord-estul Asiei Mici. În primul pătrar al secolului al VII-lea, cimerienii s-au năpustit, într-un atac combinat, asupra provinciilor asiriene, de unde au fost goniți de Assarhadon, și apoi contra Frigiei, al cărei rege Midas, fiind învins, s-a omorît în 676; au atacat mai tîrziu (către 663) Lidia și cetățile grecești din Ionia, au cucerit orașul Sardes, au ajuns pînă la Efes (unde au ars templul) și au jefuit Magnesia de pe rîul Meandru. Au suferit o mare înfrîngere în Cilicia, în jurul anului 637, dar hoardele lor au rămas o amenințare pînă în 575, cînd au fost alungate definitiv din Anatolia. P. D.

CIMON. Atenianul Cimon era fiul lui Miltiade, învingătorul de la Maraton, și al unei prințese trace. Cariera sa a fost glorioasă din punct de vedere militar, dar mai puțin fericită din punct de vedere politic. în 476 a cucerit de la perși fortăreața Eion din Trăda, deschizînd astfel compatrioților săi calea spre bogățiile muntelui Pangeu *(Pangaion).* în anul următor a pus mîna pe insula Sciros, de unde a luat rămășițele lui Tezeu, fondatorul și eroul protector al Atenei; în 468, la gura Eurimedonului, pe coasta de sud a Asiei Mici, a distrus flota lui Xerxes, a repurtat noi victorii în Tracia și a supus cetatea Tasos, care se răzvrătise contra Ligii de la Delos. Totuși în patria sa Cimon era personificarea spiritului conservator și, în 463, Pericle, ajuns în fruntea partidului democrat, l-a acuzat că s-a lăsat corupt de regele Macedoniei. Acuzația s-a tărăgănat, dar cînd regele Spartei, care chemase în ajutor pe atenieni pentru a reprima o revoltă a hiloților și trimisese înapoi corpul expediționar atenian în 461, Cimon, care hotărîse expediția și comandase trupele, a fost ostracizat, poporul socotindu-l răspunzător de această insultă. Reîntors zece ani mai tîrziu în patrie, Cimon a reluat lupta contra perșilor și a murit în Cipru, în 451, după ce obținuse o victorie hotărîtoare. P. D.

CINICII. Școala filozofică cinică a fost întemeiată de atenianul Antistene, discipolul lui Socrate, în gimnaziul din *Kynosarges* („cîinele ager"). De aici li se trage numele de *Kynes* („Cîini") sau *Kynikoi* („Cinici"), care amintește de locul lor de origine și, în același timp, simbolizează „vigilența lor morală arțăgoasă, pusă mereu pe ceartă și, într-o oarecare măsură, însuși felul lor de viață"

(L. Robin). într-adevăr, din învățătura lui Socrate cinicii au reținut mai ales apelul la virtute și la austeritate. Ei opun natura culturii și disprețuiesc orice convenienţă socială. Omul trebuie să caute numai bunurile spirituale și să considere restul (bogății, onoruri, glorie) ca deșertăciune. Cinicii sinceri renunță deci la toate avuțiile lumești, cerșesc cele necesare traiului și devin predicatori ambulanți, care stigmatizează prin diatribele lor violente pe nebunii care n-au descoperit calea adevăratei fericiri și încearcă să-i convertească la doctrina lor. Zeller i-a numit „capucinii antichității". Ei și-au ales ca protector pe Heracles, ale cărui munci simbolizează efortul permanent spre virtute al omului demn de acest nume.

Fondatorul doctrinei, Antistene, a scris mult: discursuri în maniera sofiștilor, pe teme împrumutate de la poeți, și dialoguri socratice, toate foarte admirate de cei vechi, dar din care ne-au rămas doar fragmente. El este unul dintre *interlocutorii Banchetului* lui Xenofon. Criticînd teoria platonică a ideilor, Antistene spunea: „Văd bine caii, dar nu văd de loc *cabalinitatea*", adică *ideea de cal*.

Succesorul său, Diogene din Sinope, e celebru prin vorbele sale de duh. Despre el se povestește că locuia într-un *butoi* — de fapt, *într-un* chiup uriaș — și că unica ustensilă casnică pe care o folosea era o strachină. Dar și la ea a renunțat într-o bună zi, cînd a văzut un băiat bînd apă *din* pumni. Cu un opaiț în mînă, Diogene căuta peste tot „un om adevărat", dar nu l-a găsit niciodată. Cînd Alexandru cel Mare l-a întrebat o dată ce favoare ar fi dispus să accepte de la el, Diogene l-a rugat să se dea puțin la o parte, că să nu-i mai ascundă lumina soarelui.

Alt cinic al *timpului*, Crates din Teba, s-a căsătorit cu sora prietenului său Metrocles, frumoasa si bogata Hiparhia, care a renunțat la tot, înfruntînd voința părinților săi. pentru a-l urma și a-i împărtăși viața de vagabond. Hiparhia și-a cucerit astfel dreptul, rar pentru o femeie, de a figura în *Viețile filozofilor* a lui Diogene Laerțiu. Crates a fost *primul profesor* al lui Zenon, *întemeietorul stoicismului*.

În secolul al III-lea, cinicii cei mai cunoscuți sînt: Bion Boristenitul, ale cărui *Convorbiri* au servit lui Horațiu drept model pentru *Satire*, Menip din Gadara, pe care îl citează adesea Lucian, și Teles, în timpul Imperiului roman școala cinică a exercitat o mare *influență*. Predicatorii cinici își rosteau diatribele în fața poporului; stoicismul lui Seneca se apropie de filozofia cinică purificată a lui *Demetrios*, căruia îi aduce un elogiu călduros. Demetrios era prieten cu stoicul Traseos, care a îndrăznit să-l înfrunte pe Nero. De asemenea *predicile morale* ale stoicului Musonius Rufus, exilat de Nero, sînt foarte aproape de spiritul acestei doctrine cinice mai noi.

P.-M. S.

CIPRU [KYPROS]. Ciprul ocupă în *lumea* elenică un loc cu totul aparte. Situat în colțul de nord-est al *Mediteranei*, la mai puțin de 100 km de Asia Mică și de Fenicia, Ciprul a fost o escală obligatorie în tot timpul antichității pentru cei care navigau între Orient și Grecia. A rămas în contact frecvent cu Egiptul, pe care interese economice și militare îl atrăgeau în ținuturile vecine. Ciprul se afla la răspîntia dintre imperii și civilizații a căror putere materială și strălucire a influențat desigur pe locuitorii săi. într-adevăr, cipriotii au suferit *influențe* cînd ale uneia, cînd ale alteia dintre țările cu care întrețineau relații. Dar erau în același timp atît de credincioși tradițiilor locale și aveau o individualitate atît de pregnantă, încît, de la un capăt la altul al antichității, limba, obiceiurile și produsele lor artistice și de artizanat se distingeau de ale tuturor celorlalți vecini. Un anumit număr de constante fac ca tot ce este cipriot să aibă un caracter propriu, ușor de recunoscut. Ei adaptau, fără îndoială în mod inconștient, la temperamentul lor și la felul lor de viață cam rustic, tot ceea ce împrumutau din afară Această combinație ș-a dat capodopere, pentru că cipriotii erau

Călăreț. Lut ars provenind din Cipru, începutul mileniului 1. Muzeul Louvre. *Foto Tel.*

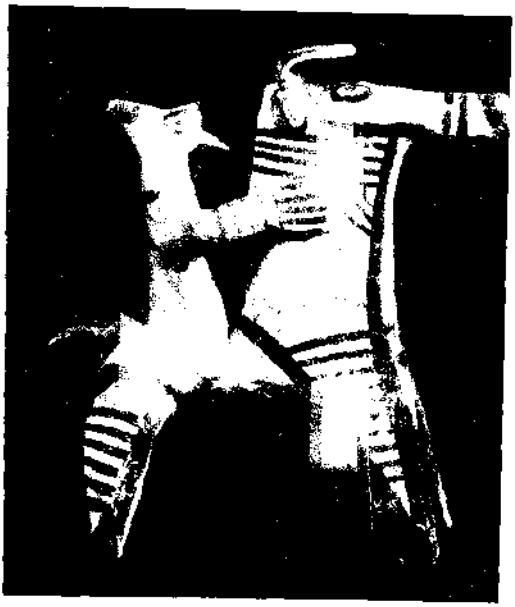

lipsiți de acele daruri care au permis altora — de exemplu atenienilor sau corintienilor — să creeze, folosind și ei unele elemente străine, monumente care le-au adus gloria. Vom rezuma aici, în linii foarte mari, istoria complicată și adesea obscură a insulei. Cele cîteva așezări neolitice identificate în Cipru par să fi fost părăsite cînd, la începutul Epocii Bronzului (către anul 3000), s-a instalat aici o populație pastorală, venită probabil din Anatolia. Această populație depindea, fără îndoială din punct de vedere politic de ținuturile de baștină și, încetul cu încetul, a înnodat legături cu tarile din est și cu Egiptul. Atunci au

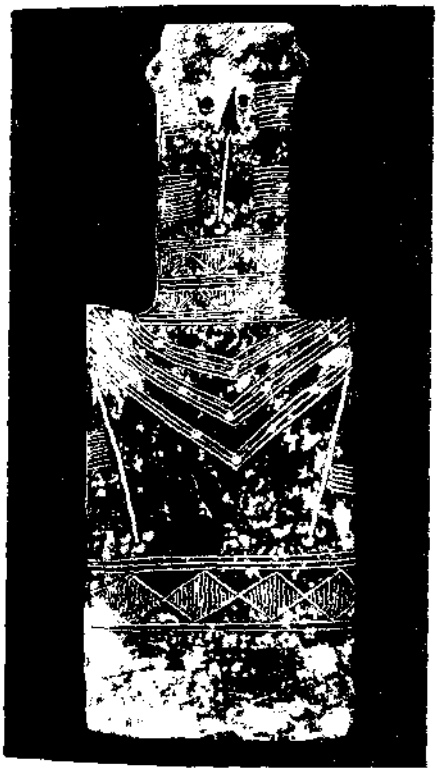

apărut acele forme de vase cărora cipriotii le-au rămas credincioși: burdufuri, ploști și recipiente cu fundul rotund, dintre care multe reproduceau în argilă modele de metal, de răchită sau de piele. în cursul secolului al XV-lea sau al XIV-lea s-a produs un eveniment capital: sosirea în masă a aheilor veniți din Grecia, care aduceau cu ei civilizația lor, instituțiile lor, acea regalitate neabsolută care s-a menținut de-a lungul întregii istorii antice, limba lor, care nu s-a modificat de ioc (graiurile cipriote au păstrat întotdeauna un caracter arhaic), în fine arta lor și o tehnică nouă. Etapa micteniană durează în Cipru mai mult decît în alte părți, și anume pînă în timpul perioadei tulburi de la începutul primului mileniu. Cipriotii trec atunci sub influența feniciană; acesta e fără îndoială momentul cînd încep să utilizeze un sistem de scriere pe care grecii îl vor adopta cu mici modificări.

Idol feminin. Lut ars provenind din Cipru. Mileniul al III-lea. Muzeul Louvre, foto *Tel.*

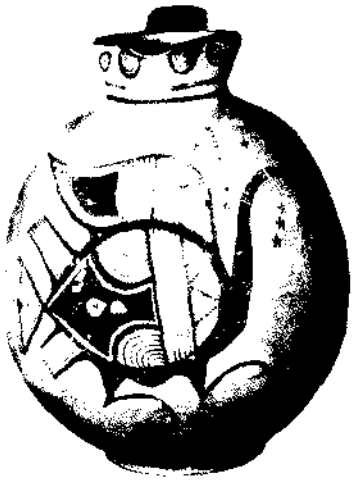

Oinokhoe cu pasăre zburînd. *Cipru, secolul al VII-lea.* Muzeul Louvr, *Foto Tel.*

Ciprul era împărțit în cîteva regate mici (numărul lor a variat între șapte și zece) si dintre care unele, ca Idalion sau Salamina, au fost destul de puternic elenizate, în timp ce altele, de exemplu Amatus, au rămas mai credincioase tradițiilor locale sau influenței feniciene. Ciprul, cîndva posesiune hitită, după o perioadă obscură, a căzut (în 715) sub controlul lui Sargon al II-lea. Cînd puterea asiriană se prăbușește, Ciprul trece în mîinile *faraonilor* (626), ca în 526 să fie *integrat,* o dată cu Egiptul, imperiului persan. Regii continuă să conducă cetățile cipriote, dar sînt supuși unui suveran străin. Tentativele de revoltă din timpul războaielor medice se soldează cu un eșec. Cea mai strălucită perioadă din istoria insulei a fost sub domnia lui Euagoras I (410—374), care își extinde autoritatea asupra întregului Cipru și e recunoscut de regele perșilor. După bătălia de la Isos (333), Ciprul se supune cu entuziasm lui Alexandru cel Mare și elenismul absoarbe toate elementele străine. Apoi trece cu oarecare dificultate în patrimoniul suveranilor Egiptului și în celedin urmă devine provincie romana (22).

Deși pare izolat, Ciprul a jucat totuși un rol important în istoria lumii elenice; prin intermediul său au pătruns în Grecia multe trăsături orientale, adoptate cu atît mai ușor de greci, cu cît, trecînd prin insulă își pierdeau aspectele prea exotice. Anumite forme de vase din Creta sau din Corint, de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, par copiate direct după modele cipriote. Observația este *valabilă,* într-o măsură mai mică, și pentru unele motive ornamentale. Mai mult decît arta, credințele religioase si anumite legende poartă pecetea cipriotă: anumite tradiții susțineau că Afrodita s-ar fi născut în orașul cipriot Pafos. P, D,

CIRCE [KIRKE]. în *Odiseea,* Homer povestește cum a scăpat Ulise de farmecele vrăjitoarei Circe. Marinarilor care debarcau pe insula sa Circe le dădea o băutură preparată de ea, care îi transforma în porci. Ulise însă, datorită unei plante miraculoase *(moly)* dată de Hermes, a putut să evite această metamorfoză. Păstrîndu-și chipul de om, a obiigat-o pe Circe, sub amenințarea săbiei, să redea înfățișarea umană tovarășilor săi închiși de Circe în cocină. P. D.

CIRENE [KYRENE]. Puține colonii au fost întemeiate cu un mai mic elan ca Cirene, pe coasta de nord a Africii, în 644 locuitorii din Tera primiseră de la Apolon poruncă să trimită o expediție în Libia, dar s-au făcut că nu înțeleg. Ca pedeapsă, zeul a abătut asupra lor o secetă. Atunci s-au *hotărît* să trimită cîțiva oameni în recunoaștere; aceștia n-au pus piciorul pe continent, ci au tăbărît în apropiere de țărm, pe mica insulă Plateea, apoi s-au întors acasă să dea raportul. Ca urmare, două corăbii au părăsit Tera, cu cîteva zeci de oameni la bord, conduși de arhegetul Bătos și s-au instalat pe Plateea. Acolo au dus o viață mizeră și după numai doi ani s-au întors cu toții descurajați în patrie Dar teranii nici nu i-au lăsat să debar-

re căci Apolon poruncise iarăși întoarcerea în Libia, precizînd de astă dată că membrii expediției trebuie să se instaleze chiar pe continent. Bătos și tovarășii săi și-au luat în sfîrșit misiunea în serios și către 630, după ce au rămas un timp într-un loc mai puțin prielnic, au întemeiat cetatea Cirene, nu prea departe de țărm, lîngă un izvor, într-o poziție ușor de apărat.

Colonia s-a înfiripat puțin cîte puțin, astfel că în 575, în timpul domniei lui Bătos II, s-a simțit nevoia unor forțe noi pentru exploatarea ținutului și a fost adus un contingent însemnat de peloponezieni, cretani și rodieni. Deposedați de pămînturile lor de către noii veniți, locuitorii băștinași s-au revoltat, dar cu tot ajutorul egiptenilor, au fost învinși.

Campaniile ulterioare au fost mai puțin fericite și tulburările care au izbucnit au impus

tante. Totuși, mai ales sub domnia lui Arcesilaos al II-lea, Cirene a continuat să realizeze venituri importante din bogățiile *solului*, din cultura unei plante numite *sylphium* și din creșterea cailor. Timp de mai multe secole, Cirene nu se preocupă decît de exploatarea bogățiilor sale si n-o interesează să joace un roi internațional. în schimb prosperitatea face din ea *o* pradă tentantă pentru vecini și nu e de mirare că Ptolemeii s-au străduit s-o anexeze imperiului lor. P. D.

CITERA [KYTHERA]. Această insulă pustie din sudul Peloponezului este o invenție modernă; în antichitate s-a bucurat de o celebritate mediocră, mai mult datorită sanctuarului Afroditei, care însă nu era nici pe departe cel mai important dintre sanctuarele consacrate acestei zeițe. Numele său nu

Regele Arcesilaos supraveghind *cîntărirea și* depozitarea *silfiului*. Cupă laconiană. Circa 560. Biblioteca Națională din Paris.

evoca la cei vechi imaginile fermecătoare ce ni se deșteaptă în minte cînd auzim vorbindu-se de Citera. P. D.

CIVILIZAȚIE. Cine nu știe că civilizația noastră este fiica și urmașa civilizației grecești? Acest lucru s-a repetat atît de des, încît nu e de mirare că uităm cam prea ușor diferențele care le separă. Iluzia noastră e întărită de vocabular: cînd vorbim de civilizația greacă nu traducem, ci mai degrabă transpunem cuvintele și astfel noțiuni diferite capătă o înșelătoare aparență identică. Este adevărat că grecii au fost ca si noi, poate chiar mai mult decît noi, raționaliști, dar raționalismul lor s-a exercitat asupra unor date care nouă ne sînt complet străine. Religia lor este un politeism antropomorfic; pentru ei divinitatea nu se relevează prin ființe și fenomene, ci fiecare fenomen poate fi considerat o divinitate și însăși ideile abstracte prind viață. De exemplu jurămîntul sau blestemul au o existență proprie, un corp asemănător cu al nostru. Zeus protejează Dreptatea și condamnă Nedreptatea, dar pentru ei aceste două entități sînt ființe: Dreptatea merge la Zeus ca să-i ceară ajutor, ea este într-o oarecare măsură independentă de el. Lumea e populată de atîtea divinități, încît sentimentul religios, deși e foarte puternic dezvoltat, se confundă adesea cu superstiția.

Noi spunem că Grecia a cunoscut aceleași forme politice ca și ale noastre. Uităm însă că pentru ei patria nu a depășit niciodată limitele unei regiuni, că statul n-a însemnat altceva decît administrația unui oraș și a periferiei sale. Noțiunea de imperiu, atît de familiară nouă, o găsim la barbari mai mult decît la greci. De altfel ce era un oraș-cetate? O grupare foarte restrînsă de oameni, cu multe privilegii, care nu puteau să trăiască fără ajutorul metecilor — lipsiți de orice cuvînt în mersul treburilor publice — și fără ajutorul sclavilor, care nu dispuneau nici măcar de persoana lor. Chiar în statele cele mai democratice, majoritatea locuitorilor nu beneficiau de cele mai importante drepturi cetățenești. Am putea spune de asemenea, că, și în aceste state, cetățenii nu aveau toți același rang și că, după înseși legile cetății ei erau împărțiți în clase sociale strict ierarhizate. Ulterior granițele dintre aceste clase au început să se șteargă, dar principiul de la baza acestei diviziuni a rămas de neclintit. Ce să mai spunem de anumite obiceiuri care nouă ni se par tot atît de stranii, pe cît erau de naturale în ochii grecilor, în special de modul în care își desemnau magistrații, în majoritatea orașelor, prin tragere *la* sorți. Eisocoteau că acesta era mijlocul cel mai sigur de a-și cîștiga bunăvoința divină, fiindcă lăsau astfel ca Nemuritorii să decidă. Și în privința acestei reguli absolute au fost aduse unele modificări, alegerea zeilor fiind oarecum dirijată prin propunerea unor candidați dintre cei mai demni; totuși tragerea la sorți n-a fost abolită niciodată. Exemplele de concepții fundamental diferite între noi și greci ar putea fi numeroase și ne-am putea întreba, în cele din urmă, dacă civilizația materială, cu toate progresele realizate în acest domeniu, nu e totuși punctul de contact cel mai strîns între noi și cei vechi: metodele întrebuințate la cultivarea pămîntului, pescuit și vînătoare, felul de a bea și de a mînca, distracțiile, chiar dacă și-au putut schimba forma, răspund însă acelorași trebuințe, se inspiră din aceleași sentimente. La fel în privința tehnicii: pînă nu de mult — adică pînă la inventarea unor procedee noi și la folosirea unor forțe supuse recent — zidarii și tîmplarii noștri lucrau la fel cu cei din Atena secolului al V-lea. Dimpotrivă, o adevărată prăpastie separă datele pe care a fost construită societatea noastră de cele pe care s-a întemeiat societatea greacă, și elementele care stau la baza credințelor noastre de cele care au alcătuit religia lor. P. D.

CLAROS. La sud de Smirna și în apropierea mării, se ridica sanctuarul de la Claros,

unul din cele mai vechi sanctuare ale lui Apolon. Chiar Homer îl prezintă pe Apolon ca protector si patron al acestui loc. El dădea oracole în sanctuar şi grecii din Ionia şi din insule veneau acolo în pelerinaj. Nu cunoaştem aproape nimic din înfăţişarea primitivă a sanctuarului, în schimb săpăturile recente au dat la iveaiă clădiri imense construite în cinstea lui Apolon în epoca romană si un număr uriaş de inscripţii ne arată marele interes de care se bucura pe atunci zeul. în subsolul templului era amenajată o cameră *(adyton)*, care servea probabil consultaţiilor profetice. P. D.

CLASELE SOCIALE. Toate societăţile din Grecia antică au fost mai mult sau mai puţin ierarhizate. Trebuie să ţinem seama, fără îndoială, de caracterul elenic şi de respectul pentru persoana umană care domneşte în această civilizaţie: nici trufie, nici umilinţă înjositoare. Cîteva familii greceşti îşi atribuiau, aproape pretutindeni, ascendenţă eroică, dar clasele superioare se deosebeau de poporul de rînd mai mult prin bogăţie decît prin sîngele albastru. Mai trebuie precizat că, în multe state, democraţia a triumfat destul de repede şi că în majoritatea cetăţilor nivelarea s-a produs încă înainte de sfîrşitul secolului al V-lea. Au rămas doar două excepţii: Sparta cu ai săi *Homoioi* („Egalii"), din ce în ce mai puţini la număr, care continuă să domine pe supuşi, şi Tesalia, unde regimul marii proprietăţi favorizează aristocraţia.

Poemele homerice, textele lui Hesiod şi puţinele informaţii istorice despre aceste timpuri îndepărtate arată că, în primele secole ale mileniului I, diferenţierile sociale trebuie să fi fost destul de tranşante; nu exista o pătura de mijloc, care ar fi putut servi ca intermediar între categoria mizeră a ţăranilor, legaţi de pămînt din pricina datoriilor contractate, şi aristocraţia absorbită mereu de războaie şi care trăia din venitul pămîntului cultivat de alţii. Dezvoltarea comerţului şi a artizanatului, exportul în ţările barbare şi în colonii a produselor fabricate au dat naştere unei pături care nu trăia de loc de pe urma agriculturii, ci se concentrase în oraşe; apariţia ei a modificat structura socială a Greciei. În acelaşi timp, plecarea masivă de emigranţi către ţările îndepartate, ca şi promulgarea unor legi (puţin cunoscute de noi) ca aceea a lui Solon, privind ipotecile şi datoriile, au izbutit să echilibreze situaţia.

Vom prezenta acum situaţia de la începutul epocii în care se manifestă primele aspiraţii democratice, cînd tiranii se sprijină pe păturile de jos ca să obţină puterea. Tabloul cel mai edificator ni-l oferă Atena.

La începutul secolului al VI-lea mai supravieţuiesc încă marile familii descendente din eupatrizi, acea puternică nobilime care i-a detronat pe regi şi şi-a împărţit puterea lor (data e greu de precizat; e vorba poate de sfîrşitul secolului al IX-lea); o nobilime turbulentă, gata să conspire — dovadă exemplul lui Cilon din 630 —, dar mai ales o aristocraţie funciară, a cărei putere e bazată pe bogăţie. Aceştia sînt *pentacosiomedimnii*, cei ale căror proprietăţi produc o enormă cantitate de grîne; ii s-a dat acest *nume* atunci cînd cultura de bază o constituiau cerealele, şi denumirea a rămas şi atunci cînd pămînturile lor produceau viţă de vie şi măslini. După aceşti bogătaşi vin cavalerii *(hippeis)*: sînt şi ei proprietari, dar trăiesc mai aproape de arendaşii lor şi au venituri mai mici. In secolul al VII-lea, la o dată pe care n-o putem preciza, o lege a limitat accesul la magistraturi pentru reprezentanţii celor două categorii *sus-menţionate* (cavalerii nu puteau să aibă decît funcţii de rangul al doilea). În aceeaşi epocă, cele două categorii inferioare, cea a *zeugiţilor (zeugitai)*, care nu aveau decît un petec de pămînt, şi cea a *teţilor (thetes)*, cei mai săraci dintre oamenii liberi, se aflau în afara vieţii politice.

A fost necesar să vină reformele lui Clistene şi mai ales cele ale lui Efialte (462), pentru ca barierele politice dintre păturile amintite să cadă. Războiul peloponeziac, dezvoltarea

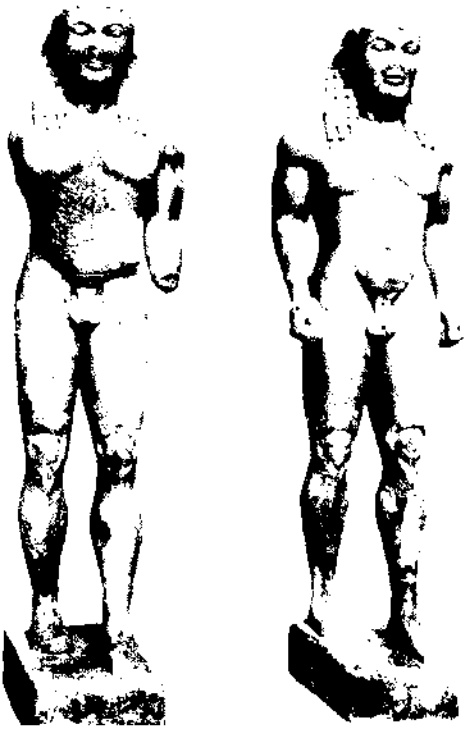

Cleobis și Biton. Statui votive. Circa 600. Muzeul din Delfi. Foto Spyros Meletzis

economică, raporturile comerciale cu străinătatea, in sfîrșit importanța pecareau câpătat-o sclavii și liberții în lumea afacerilor avea să transforme radical situația diferitelor pături ale populației. Dar, cu toate încercările făcute (în ajunul înfrîngerii Atenei din 404) pentru restabilirea unui regim censitar, cetățenii rămîn egali în fața legii, indiferent de avere. De acum înainte bogăția se află mai ales în mîinile bancherilor și armatorilor, dar aceștia au adesea o origine destul de umilă — uneori simpli sclavi eliberați de stăpînii lor pentru serviciile aduse si ajunși la situații înalte numai datorită talentului lor. P. D.

CLEOBIS și BITON. Argeenii au consacrat statuile iui Cleobis și Biton la Delfi, în primii ani ai secolului al VI-lea. După Herodot, ei erau fiii unei preotesea Herei. Legenda spune că într-o zi această preoteasă trebuia săseducă în carul ei la sanctuar, să aducă un sacrificiu. Caii nesosind, cei doi fii ai săi s-au înhămat ei înșiși la car. Distanța de la Argos pînă la sanctuarul Herei era mare, Cleobis și Biton au ajuns la timp ca ceremonia să poată avea loc, dar au murit, răpuși de oboseală. P. D.

CLEOMENE [KLEOMENES]. Nume dinastic purtat de mai mulți regi ai Spartei. Dintre aceștia, vom menționa aici numai pe Cleomene I, care a domnit aproximativ între 510 și 490 și care s-a amestecat de mai multe ori în treburile Atenei, încercînd să întîrzie mișcarea democrată care s-a dezvoltat în această cetate după căderea tiranilor, si pe Cleomene al III-lea, care între 237 și 219 a încercat să modifice constituția și să dea Spartei un regim în concordanță cu ideile epocii sale: a abolit eforatul, a făcut o nouă împărțire a pămînturilor, urmărind să integreze pe compatrioții săi într-o lume socială de care Sparta se izolase singură de secole. Dar Antigon Doson a pus capăt încercărilor sale, învingînd armata spartană la Selasia. Cleomene a fost nevoit să se exileze și a murit la Alexandria. P. D.

CLEON. Marele om de stat atenian a avut ghinionul să aibă drept cronicari pe dușmanii săi cei mai înverșunați. Aristofan și Tucidide i-au făcut un portret sumbru: laș, venal, perfid, avid de popularitate, preocupat numai de interesele sale. Dacă ar fi să-i credem, acest bogat tăbăcar intrat în arena politică ar fi uzat de cele mai josnice mijloace ca să-și atingă scopurile. Cleon a iost desigur un demagog; e probabil că violenta limbajului său și vulgaritatea atitudinii impresionau mulțimea mai mult decît dis-

tinctia rece a lui Pericle. Toate ca[illegible] trebui să vedem în Cleon tipul politicianului partizan al măsurilor radicale: Atena era angajată în războiul peloponeziac, totul trebuia pus în mișcare pentru obținerea victoriei; mitilenienii se revoltă în 428 și Cleon cere pentru ei pedeapsa cu moartea; situația financiară e gravă; Cleon propune un impozit special pe venituri. În aceste condiții, succesul obținut de el în Adunare nu e de loc surprinzător. A participat el însuși la unele campanii. El e acela care, în 425, a capturat 400 de spartani pe care strategul *Demostene* nu reușise să-i scoată din Sfacteria. A murit luptînd, în 421, în fața Amfipolisului. După spusele lui Aristotel, nimeni n-a „contribuit mai mult ca el la coruperea poporului, lăsîndu-l în voia *instinctelor* sale". Poate ar fi însă mai exact să spunem despre Cleon că n-a fost decît purtătorul de cuvînt al unui popor sătul de distincția aristocratică și de moderația lui Pericle. P. D.

CLEPSIDRA [KLEPSYDRA]. Ceas cu apă (asemănător cu acela de nisip) care limita timpul de vorbire al oratorilor, [Vezi Cronologie și Iustiție.]

CLERUHIE [KLERUKHIA]. Atena care în timpul marii *perioade* de colonizare elenică nu întemeiase nici o cetate, a inaugurat către sfîrșitul secolului al VI-lea o politică de expansiune teritorială. Cleruhiile organizate în acest scop se deosebesc, prin înseși principiile lor, de colonii [vezi Colonizare]. în timp ce *coloniștii* de altădată, *apoikoi*, alungați de mizerie, își căutau norocul în ținuturile barbare, emigranții atenieni numiți *klerukhoi* („deținători de loturi de pămînt") sînt trimiși aproape totdeauna în ținuturi grecești adesea foarte aproape de Atena, de exemplu în Eubeea. Ca și altădată, în vremea colonizării elenice, plecarea acestor emigranți este organizată sub conducerea unui șef, dar participanții își păstrau cetățenia ateniană, cu toate drepturile și îndatoririle ei. Cleruhia își păstra reședința și le dă un lot (*kleros*, de unde și se trage și numele). Acest lot este expropriat din teritoriul populației locale. O comunitate de atenieni instalată într-un loc anumit — aceasta este deci o *cleruhie*. Spre deosebire de cetățile coloniale de altădată, ea rămîne dependentă de Atena și *cleruhii* (*klerukhoi*) controlează statul obligat de Atena să-și ofere ospitalitatea.

Aceste *cleruhii* erau instalate deci în state aliate a căror loialitate era nesigură sau în regiunile de importanță strategică capitală. în consecință, localnicii se simțeau sub un adevărat regim de ocupație, prădați de învingătorii sau de „protectorii" lor. Aceștia din urmă, cetățeni cu drepturi depline la Atena, erau supuși unor îndatoriri financiare și militare inferioare celor ale băștinașilor și se comportau ca într-o țara cucerită. Sistemul a fost inaugurat de Clistene și a cunoscut o mare răspîndire în secolul al V-lea. El a determinat în bună parte lipsa de popularitate a Atenei cînd a izbucnit războiul peloponeziac. P. D.

CLISTENE [KLEISTHENES]. Numele acesta a fost purtat de doi oameni de stat de cea mai mare importanță. Primul a fost tiran la *Siciona*, în primii *treizeci* de ani ai secolului al VI-lea. Al doilea Clistene, atenian, era pe linie maternă nepotul celui *dintîi*. Prin tată făcea parte din familia Alcmeonizilor, care jucaseră încă de timpuriu un rol important în viața politică a Atenei. Deși aristocrat prin naștere, Clistene a fost un reformator democrat. A venit la putere în 508, doi ani după căderea Pisistratizilor, împotriva partizanilor tiraniei și a nobilimii care doreau să restabilească în Atica un regim oligarhic, Clistene a condus o mișcare populară, care s-a dovedit destul de puternică pentru a alunga un detașament spartan chemat în ajutor de dușmanii democrației. Clistene a lăsat să supraviețuiască vechile instituții, dar a creat altele care, fiind mai tinere și mai *viguroase*,

le-au luat locul și rolul; în timpul guvernării sale, vechile naucrarii *(naukrariai)* au decăzut, iar Areopagul și-a pierdut o parte din atribuții. Ga sa șteargă *vechile împărțiri* teritoriale, a creat *démêle (demoi)*, pe care le-a grupat în zece triburi, cuprinzînd fiecare o treime locuitori ai orașului, o treime locuitori ai regiunilor de coastă și o ultimă treime țărani din interiorul țării. Din vechile împărțiri administrative n-a mai rămas deci nimic. Această reformă este destul de asemănătoare, prin spiritul său, cu ceea ce a înfăptuit Revoluția Franceză, împărțind Franța în departamente. Cele zece triburi au stat de aici înainte la baza organizării politice; fiecare trib trimitea în Senat *(Bule)* cîte 50 de reprezentanți trași la sorți; ei se schimbau anual. în timpul unei zecimi din durata legislaturii *(pritanie — prytaneia)*, conducerea era exercitată pe rînd de fiecare dintre grupurile rebrezentînd aceste triburi. Cel puțin o dată în cursul unei pritanii se întrunea Adunarea poporului *(ekklesia)*. cu drepturi suverane în toate problemele.

Aceste reforme, care au schimbat caracterul statului atenian, au fost realizate numai în cîteva luni, căci din 506 Clistene a dispărut complet de pe arena politică. Dar înainte de această dispariție, a cărei cauză n-o cunoaștem, ei înființase ostracismul [vezi cuvîntul], o instituție foarte specială, menită să-i apere reformele. Ea permitea îndepărtarea pentru zece ani din viața publică a oricărui cetățean a cărui activitate părea periculoasă pentru stat. P. D.

CLITEMNESTRA [KLYTAIMESTRA, KLYTAIMNESTRA]. Dintre toate crimele de care s-a făcut vinovată sumbra familie a Atrizilor [vezi numele], cele ale Clitemnestrei i-au inspirat cel mai mult pe poeți. Clitemnestra, fiica Ledei — și prin urmare soră cu Elena și cu Dioscurii — s-a căsătorit cu Agamemnon, cu care a avut pe Oreste, pe Ifigenia si pe Electra. Fiind obligată de soțul său s-o dea pe Ifigenia pentru a fi sacrificată, a început să nutrească pentru el o ură neîmpăcată. În cei zece ani pe care Agamemnon i-a petrecut conducînd războiul grecilor împotriva Troiei, Clitemnestra a devenit amanta *lui Egist* La întoarcerea iui Agamemnon, l-a pus pe Egist să-l ucidă, apoi a împărțit cu el domnia asupra Argosului. Pe Electra a căsătorit-o cu un biet țiler. Oreste, ca să scape de moarte, a fugit, dar mai tîrziu a revenit în ascuns și a omorît-o pe marna sa și pe uzurpator. Dintre eroinele tragice, Clitemnestra, prin caracterul și prin crimele sale, a inspirat ce! *mai* mult pe poeți. Ea a oferit dramaturgilor un material inepuizabil: a fost prezentată fie încercînd s-o apere pe Ifigenia, fie întîmpinîndu-l cu bucurie ipocrită pe soțul întors victorios de la Troia, fie ca amantă a lui Egist și mamă denaturată a Electrei și a lui Oreste. P. D.

CLITIAS. Colaborator al olarului Ergotimos și împreună cu acesta, pictorul Clitias este cel mai strălucit reprezentant al fazei vechi a ceramicii atice cu figuri negre — al doilea pătrar al secolului al VI-lea (circa 570—560). Capodopera sa este *Vasul* François, acum la muzeul arheologic din Florența. *Vasul François* păstrează din tradiția orientală etajarea în zone suprapuse, precum și detiIa ea de animale — în banda a șasea în timp ce celelalte cinci înfățișează oameni în acest fel de „biblie grecească ilustrată" (E. Pottier) pot fi văzuți numeroși eroi cunoscuți fie din *Iliada*, fie din legendele atice, combinate cu teme tratate încă mai de mult de sculptori.

S-au numărat 250 de personaje și animale ce execută diverse acțiuni. Amploarea compoziției și libertatea în tratarea mișcărilor și a atitudinilor constituie o ruptură cu stilul orientalizant și anunță marile compoziții ale picturii ceramice de mai tîrziu. în același timp, grija pentru detalii, gustul pentru scenele animate, o adevărată tehnică de miniaturist, în sfîrșit grija m inuțioasă în redarea trăsăturilor caracteristice dovedesc că stilul cu figuri negre își găsise mijloacele de exprimare. Mai dăinuie totuși cîteva trăsături arhaice, în spe-

Vasul Francois, crater cu figuri negre executate de Clitias și de olarul Ergotimos. Circa 570. Muzeul Arheologic din *Florența*. *Foto Hirmer*

cial prezentarea capului și a membrelor din profil, în timp ce trunchiul e văzut din față, precum si atitudinea hieratică a personajelor divine. R. M.

CNID [KNIDOS]. Unul din orașele doriene care s-au ridicat, la începutul Epocii de Fier, pe coasta de sud a Anatoliei. Așezat la extremitatea unei peninsule, separată printr-un braț de mare de continent, Cnidul s-a menținut datorită mai ales portului său și n-a avut nici un fel de relații cu restul țării, își datorează reputația actuală mai ales cultului care se celebra acolo în cinstea Afroditei; pentru sanctuarul acestei zeițe, Praxitele a executat cea mai celebră operă a sa. P. D.

CNOSOS [KNOSSOS]. Cel mai important oraș al Cretei moderne e așezat la numai cîțiva kilometri de locul unde, în mileniul II, se ridica palatul prinților care au deținut cel mai înalt rang pe insulă, cel puțin începînd cu secolul al XVIII-lea. în adevăr locul era cît se poate de prieinic: în vecinătatea mării, înconjurat de o cîmpie fertilă, punct de plecare al unui drum care străbate bogatul ținut Mesara și unește coasta nordică cu coasta sudică, vechiul Cnosos avea tot ce-i trebuie ca să servească drept capitală.

Știm foarte puține lucruri despre aspectul orașului propriu-zis: săpăturile au scos la iveală cîteva case, unele modeste, altele somptuoase. Din contra, palatul, degajat complet prin săpăturile lui Evans și ale urmașilor săi, ne apare ca cel mai frumos model de reședință regală din timpurile minoice. Planul inițial a suferit mai multe schimbări de la aspectul originar, destul de modest (care datează <d

Palatul din Cnosos. Apartamentele de la etajul intîi. foto *Hassia*,

prin anul 2000), pînă la desăvîrşirea lui în secolul al XVI-lea şi la distrugerea sa (circa 1400).

în ultima formă, palatul era un edificiu foarte vast, în formă de patrulater neregulat, dispus în jurul unei curţi centrale. Construcţia era foarte îngrijită: baza zidurilor era din piatră, iar partea superioară şi coloanele din cărămidă nearsă şi lemn. Faţadele prezentau retrageri şi proeminenţe, care par să ilustreze o modă tipic cretană. La vest se găsea un portic, dar accesul în clădire se făcea pe la nord şi pe la sud. Destinaţia diferitelor sectoare construitegrupate în jurul curţii nu este foarte clară. Au fost identificate două grupuri de „depozite", adică de pivniţe şi de antrepozite, aşezate unul la vest, de-a lungul unui culoar, celălalt la nord-vest. În partea de nord-vest a curţii se afla sala tronului cu anexele, printre care o încăpere ce servea drept „depozit" de obiecte votive. O sală vastă se numeşte „sala cu securi duble", din cauza imaginilor simbolice gravate acolo; în apropiere este „Megaronul reginei". Vestigiile unor scări, dintre care una foarte impozantă, ce dă în estul curţii, atestă existenţa unui etaj, pe care arheologii l-au reconstituit cu oarecare îndrăzneală. Se cuvine să amintim băile şi closetele, care dovedesc un simţ dezvoltat al confortului. încăperile cele mai importante erau împodobitecu *picturi*, din cares-au găsit unele fragmente: amintim numai *Pariziana* şi celebrul Prinţ *cu flori de crin*, din care numai cîteva fragmente sînt autentice. Fiind distrus la sfîrşitul secolului al XV-lea, palatul a rămas nelocuit şi a căzut în ruină. De aici nu trebuie

Palatul din Cnosos. Sala tronului. Foto *Hassia*.

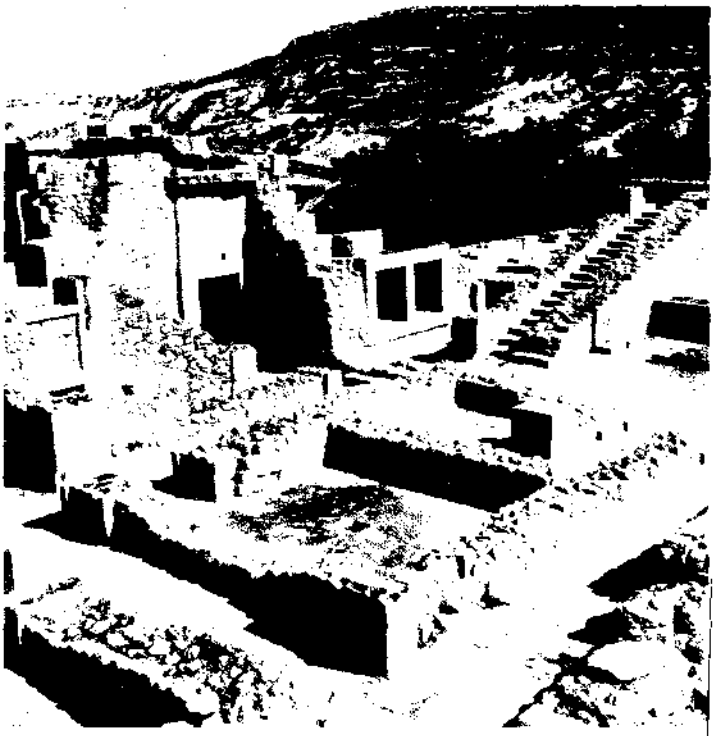

să deducem că de atunci aşezarea a fost părăsită. Deşi frumoasele case, care rivalizau prin bogăţia decoraţiei interioare cu palatul, au fost şi ele abandonate, o populaţie considerabilă a continuat să trăiască în locuinţe mai modeste, construite încetul cu încetul pe ruinelevechiului oraş. Pînă în epoca romană Cnososul a căutat să-şi afirme existenţa mai ales împotriva rivalului său, oraşul Gortina.

P. D.

COCIT [KOKYTOS]. Afluent al Aheronului, fluviul infernului.

COLOANE. în arhitectura greacă, coloana juca un rol foarte important: în interior, în încăperile mai mari, era un suport indispensabil al grinzilor, a căror apăsare o prelua; dar mai ales în exterior era întrebuinţată mult, la acele galerii deschise numite porticuri, atît de căutate pentru umbră în ţările sudului bogate în soare. Din aceste motive, coloanele au fost folosite continuu. La origine şi mult timp după aceea (în orice caz pînă la sfîrşitul secolului al VII-lea) coloanele se făceau din lemn: Pausanias, în secolul II e.n., a mai putut să vadă una, în templul Herei din Olimpia. Era singura rămasă, dintr-un ansamblu care a fost treptat reconstruit în piatră.

Cretanii si micenienii ciopleau din trunchiul unui arbore un „fus": capătul mai subţire era înfipt într-o bază în formă de inel: celălalt capăt, mai lat, suporta o lespede pătrată, pe care se sprijineau bîrnele. Arhitectura greacă pune în schimb diametrul mai mare la baza coloanei; în epoca clasică apare

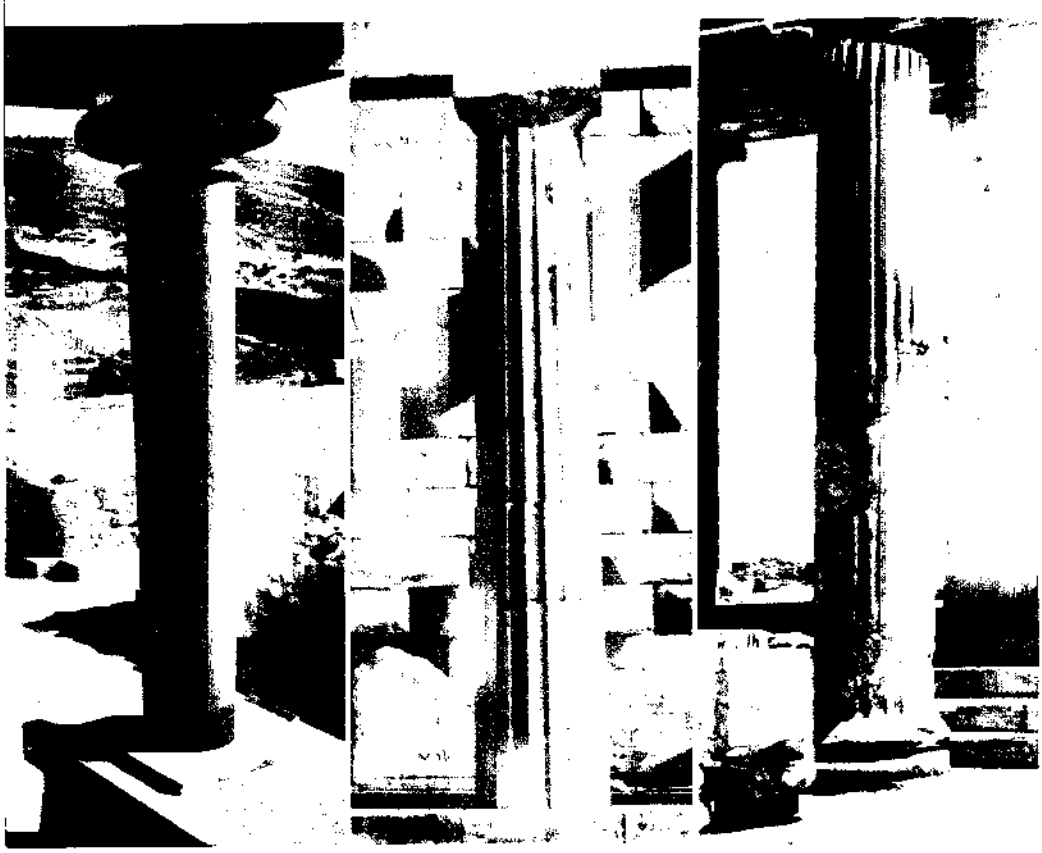

Coloană reconstituită de la palatul din Cnosos. Coloane dorică și ionica de la Propileele din Atena. Foto *Hassia*.

o ușoară îngroșare la centru, cu scopul de a evita iluzia optică datorită căreia un fus perfect cilindric pare mai subțire la mijloc.

Coloana este unul din elementele esențiale ale ordinelor. Indiferent dacă se sprijină sau nu pe o bază (coloană ionică sau coloana dorică), ea este întotdeauna canelată; canelurile (în număr de 20 la ordinul doric și de 24 la ordinul ionic) evită monotonia, dau un ritm vertical și reține lumina; în cursul epocii elenistice canelurile acoperă doar o parte a fusului, restul fiind tăiat în fațete. Capitelul poate fi considerat ca parte integrantă a coloanei [vezi O r d i n]. P. D.

COLONIZARE. Noi traducem prin *colonizare* un cuvînt grecesc al cărui sens adevărat este „emigrare". Această terminologie improprie riscă să acopere diferențele radicale care separă cele două fenomene. in timpurile moderne, cuvîntul *colonizare* e folosit cînd un stat mai puternic pune stăpînire pe un teritoriu mai mult sau mai puțin îndepărtat, ai cărui locuitori sînt considerați că aparțin unei civilizații inferioare și care se supun

cuceritorului fără a căpăta dreptul de cetățenie, în timp ce coloniștii, indiferent dacă se instalează în mod provizoriu sau definitiv, își păstrează, o dată cu naționalitatea, drepturile și îndatoririle față de patria-mamă. Fenomen tardiv — începe abia în secolul al XVII-lea e.n. — colonizarea modernă apare în ochii noștri ca un semn de putere. Din contra, cetățile grecești au fondat colonii în perioadele celor mai tragice frămîntări ale formării lor, în momentele de maximă slăbiciune, între secolele al VIII-lea—al VI-lea. Aproape toate aceste cetăți treceau atunci printr-o criză de creștere, care afecta regimul lor politic și social, precum și economia. Aproape pretutindeni, monarhia a lăsat locul unei aristocrații, ale cărei domenii cresc datorită peticelor de pămînt pe care micii proprietari, copleșiți de datorii, sînt obligați să le cedeze; acestor dezmoșteniți, în număr din ce în ce mai mare, cărora nici comerțul, nici meșteșugurile (de-abia născute) nu le ofereau un mijloc de trai, li s-au adăugat învinșii din luptele interne care mistuiau numeroase state. Tuturor acestor nemulțumiți dintr-o țară cu puține resurse naturale nu le rămîne altceva de făcut decît să se expatrieze. Aceasta este cauza principală a colonizării grecești. în loc să meargă fiecare să-și încerce singur norocul, ei cer cetății lor să le dea un conducător și să le fixeze o destinație. Acest proces de expatriere a însemnat mai mult decît o colonizare sau o emigrare; el seamănă mai degrabă cu roirea albinelor. Nimic nu era lăsat în voia întîmplării. Într-o perioadă în care navigația e în plin avînt, Iu. mea exterioară începe să fie cunoscută. Oracolul din Delfi, consultat în conformitate cu prescripțiile rituale, indică emigranților încotro să se îndrepte. Cu ocazia plecării unei expediții si a conducătorului ei — care va fi și întemeietorul coloniei — se celebra o ceremonie oficială.

Ajunși la destinație, coloniștii nu s-au *limitat* la construirea orașului în care aveau să locuiască, ci au instalat acolo și divinitățile aduse cu ei din patria-mamă. Noua cetate își organiza o viață proprie, independentă de *metropolă*, cu care nu mai *întreținea* decît raporturi diplomatice. Colonia era un stat nou, care se conducea singur, bătea monedă, încheia tratate și pornea războaie din proprie inițiativă, uneori chiar împotriva metropolei, întreținea raporturi bune sau proaste cu indigenii, făcea comerț cu ei sau îi aducea în stare de sclavie, după bunul său plac și fără să ceară părerea metropolei. Locuitorii renunțau la vechea lor cetățenie.

Această mișcare de populație nu face decît să continue, după o întrerupere destul de lungă, migrațiile care, către sfîrșitul Epocii Bronzului, aduseseră triburile balcanice în Grecia continentală și alungaseră pe ionienii instalați în această regiune către insule și coasta anatoliană. De această dată nu invaziile, ci mizeria îi împinsese pe emigranți, dar rezultatul a fost aproape același. Diferența esențială constă în faptul că acum e vorba de un popor care prinsese rădăcini, se organizase în cetăți și își dezvoltase propria sa civilizație specifică. Emigranții care au început să roiască, începînd cu secolul al VIII-lea, pe coastele Mării Mediterane și ale Mării Negre, nu vor mai avea de străbătut o lungă perioadă de ucenicie și de tatonări, ca aceea care a urmat sosirii în Grecia continentală și insulară a populațiilor încă necivilizate din regiunile danubiene. Mișcarea de colonizare se răspîndește în toate direcțiile, dar se va dezvolta mai ales în regiunile cele mai fertile, evitînd țările cu o organizație specifică și o civilizație puternică. Aproximativ după anul 775, expediții venite din Eubeea se instalează în Italia, în golful Neapole, altele vor debarca ceva mai tîrziu în Sicilia. De altfel ocuparea Italiei meridionale a luat încă de timpuriu o asemenea extindere, încît tot sudul peninsulei va fi cunoscut sub numele de Grecia Mare. Alți coloniști s-au instalat mai la vest, la Marsilia și chiar în Spania. La nord și la est, Macedonia, Tracia, coastele Mării de Marmara și ale Mării Negre au primit și ele numeroși coloniști. O cetate grecească se întemeiază la Al Mina, pe țărmul

sirian, și faraonii acordă, în cursul secolului al VI-lea, unui consorțiu de cetăți grecești o concesiune asupra așezării de la Naucratis.

Nu toate statele Greciei antice au fost colonizatoare. Sparta și Atena nu și-au trimis niciodată cetățenii departe de patrie. Printre metropolele cele mai prolifice se numără Chalcis si Eretria (din Eubeea), Corint și Megara insule ca Păros și Tera și mai ales Miletul (din Ionia). Mișcarea de colonizare (pe care nu trebuie s-o confundăm cu cleruhiile [vezi cuvîntul] din secolul al V-lea) a avut consecințe multiple în lumea greacă. Ea a răspîndit pînă departe civilizația elenă și a contribuit în bună parte la rezolvarea dificultăților economice și sociale de care sufereau vechile polisuri, Acestea au scăpat de un surplus de populație pe care nu-l mai puteau hrăni, iar schimburile comerciale create între coloniile exportatoare de materii prime (lemn și cereale și metropolele lor sau alte cetăți au încurajat nașterea unei producții meșteșugărești ale cărei produse erau exportate în colonii.

În sfîrșit, coloniile asupra cărora nu apăsa constrîngerea tradițiilor au putut să aducă inovații în anumite domenii și se subliniază în special rolul jucat de unele dintre ele în dezvoltarea urbanismului. P. D.

COMAȘTI [KOMASTAI]. *Komos* desemnează sărbătoarea lui Dionisos și totodată ceata veselă care o celebrează (de aici vine numele comediei), iar comastii sînt cei care iau parte la această sărbătoare. Ceremonia putea să aibă un caracter religios, iar comastii întruchipează adesea ființe legendare. Satiri sau Menade care dansează în jurul zeului lor. Dar cel mai frecvent comastii sînt doar petrecăreții care, la ieșirea de la un banchet, se distrează în mod liber, cîntînd, dansînd, făcînd figuri acrobatice. Cîteodată îi puteai vedea, obosiți și puțin bolnavi de excesele lor, cum se întorc acasă însoțiți de femei; dacă vinul îi înveselise străbăteau clătinîndu-se și zbierînd străzile pustii. P. D.

COMEDIE [KOMODIA] Prin originile sale literare îndepărtate, comedia greacă se trage din *Margites* fun poem satiric și burlesc, atribuit de antichitate lui Homer și din care ne-au rămas doar cîteva fragmente) și din poezia iambică a lui Arhiloh [vezi numele]. De fapt însă reprezentațiile comice, ca și tragediile și drama satirică, s-au născut din cultul lui Dionisos, Cuvîntul *komos*, care intră în structura cuvîntului *komodia*, denumește procesiunea burlescă și zgomotoasă a credincioșilor lui Dionisos sub semnul falusului. Acest grup de chefliii beți va deveni corul comic, dar comedia va exista cu adevărat abia după ce va căpăta o acțiune dramatică și o intrigă, iar cei care dau corului replica vor deveni actorii.

Spre deosebire de originile tragediei [vezi cuvîntul] cele ale comediei nu sînt pur atice. Regiuniledoriene — Siciona, Megara și Sicilia — parsă fi jucat un rol important; de altfel primul poet comic al Greciei a fost un sicilian: Epiharm. Se pare că s-a născut către mijiocul secolului al VI-lea. A frecventat curtea lui Gelon și Hieron. tiranii Siracuzei, și acolo a putut să întîlnească pe Simonide, Bahilide, Pindar și Eschil. Titlurile pieselor lui Epiharm pe care le cunoaștem se referă fie la mitologie: *Alcion*, ***Nunta Hebei***, ***Ciclopul***, *Filoctet*, ***Chiron***, *Busiris*, fie la viața de fiecare zi: *Țăranii*, ***Hoții***, ***Bogățiile***, *Rafinatul*, *Cratițele*, ***Speranța***, *Megariana*. Fragmentele din Epiharmsînt pline de spirit, de vervă și de o mare vioiciune de expresie. Epiharm e mai aproape de Menandru decît de Aristofan, prin zugrăvirea caracterelor și a moravurilor. El era foarte interesat și de teoriile filozofilor. Totuși comedia va cunoaște cea mai mare dezvoltare la Atena. în timp ce concursurile de tragedie au început în 534, sub Pisistrate, comedia a apărut în programul marilor Dionisii abia în 486, desi în jurul anului 501 au început un fel de reprezentații particulare numite *komoi*.

Comedia veche (secolul al V-lea) are o structură fixă și destul de rigidă. Ea este alcătuită din trei părți: 1) după un prolog dialo-

gat, care semăna adesea cu o „scenă burlescă de bîlci", corul își face intrarea și angajează o luptă agitată cu protagonistul, luptă care adesea se transformă într-o dezbatere (*agon*); această primă parte se încheie cu victoria actorului sau a corului; 2) *parabaza* (*parabasis*), un fel de antract din care lipsește orice acțiune dramatică. Corul, în lipsa actorilor, prezintă publicului reflecțiile, doleanțele sau năzuințele poetului; 3) o serie de scene înlănțuite liber, în care sînt expuse în mod hazliu consecințele situației create la sfîrșitul primei părți. Între scene se intercalează cîntecele satirice ale corului, care, în final, părăsește cu mare zgomot orchestra. Așa ia sfîrșit spectacolul. Subiectele sînt foarte variate, dar sînt consacrate aproape totdeauna actualității politice, sociale sau literare. Scopul poetului era înainte de toate să provoace rîsul pe seama puternicilor zi lei sau a oamenilor la modă, recurgînd adesea la mijloacele cele mai grosolane și la glumele cele mai exagerate. Nici zeii, în frunte cu Dionisos, zeul teatrului, nu erau cruțați de această satiră mușcătoare. Aristofan [vezi numele] este singurul poet al Comediei Vechi de la care ne-au rămas piese. Predecesorii și contemporanii săi nu sînt cunoscuți decît din fragmente. Aceștia sînt: Magnes, Cratinos (a cărui comedie *Sticla* a fost premiată în detrimentul *Norilor* lui Aristofan), Crates, Ferecratesși Eupolis. Ultimele două piese păstrate de la Aristofan dovedesc o evoluție care duce la comedia numită „medie", din prima jumătate a secolului al IV-lea; rolul corului scade și *parabaza* tindesă dispară. Cei mai de seamă poeți comici din această epocă au fost Antifanes și Alexis ; din opera lor nu deținem decît fragmente.

Comedia numită „nouă", ilustrată de Menandru [vezi numele] și Filemon, începe cam de la 350 si merge pînă în secolul al III-lea. Practic corul a dispărut sau se mulțumește să Prezinte, între acte sau episoade, divertismente de dans si muzică, fără legătură cu desfășurarea piesei. Dar principala diferență dintre Comedia Veche și Comedia Nouă este natura subiectelor și tonul: satirei politice îi succedă comedia de intrigă și caractere, centrată în întregime pe viața particulară și pe moravurile societății; pe de altă parte, tonul grosolan și chiar obscen de altădată a fost înlocuit cu stilul „lumii bune". Deși nu era atenian. Filemon și-a cucerit gloria și renumele la Atena. S-a născut în 361 și puțin a lipsit să ajungă centenar, căci a murit în 262. A fost rivalul, adesea fericit, al lui Menandru. Cunoaștem de la el titlurile a 60 de comedii, din care ne-au rămas doar cîteva fragmente,

R. F.

COMERȚ. Grecii aveau drumuri proaste, iar lipsa podurilor îi obliga să treacă rîurile prin vad. Cu toate acestea, negustorii ambulanți tăceau călătorii lungi, cu boccelele și cu animalele lor de povară (măgari sau catîri cu samar sau înhămați la căruțe cu două sau patru roți), ca să vîndă, de exemplu, la Atena produse din Beoția ori Megarida. Comerțul pe uscat nu luase totuși o mare amploare. Comerțul pe mare era cel care permitea negustorilor (*emporoi*) să strîngă averi mari. Negustorii care manipulau tonduri mari erau ajutați la nevoie de bancheri, care le împrumutau bani cu cămătă. Statul percepea, prin intermediul unei societăți, o taxă vamală de unu la sută (apoi doi la sută) din valoarea tuturor mărfurilor care treceau prin Pireu. Cu excepția acestei taxe, traficul era liber pentru orice marfă, afară de cereale. Colegiul funcționarilor numiți *sitophylakes* veghea asupra comerțului cu grîne (pe care Atena și-l procura la un preț ridicat din Egipt, Sicilia și din regiunea Pontului Euxin) și asupra vînzării făinii și pîinii. Datorită hegemoniei politice, Atena deținea si anumite monopoluri, de exemplu cel al chinovarului, care venea din insula Chios. Autorul *Republicii atenienilor*, opuscul care ne-a parvenit sub numele lui Xenofon, schițează un tablou al comerțului ateniari: „în toată Grecia și la barbari există oare vreo populatiecapabilă să facă avere ca atenienii? Intr-adevăr, chiar dacă se găsește din abun-

Scenă de comos. Detaliu de pe un crater decorat de pictorul lui Pan, Circa 470. Muzeul din Palermo. Foto *Hirmer*.

denţă într-un oraş lemn de construcţie sau în altul aramă şi in, cum să vinzi aceste mărfuri dacă nu cointeresezi cetatea stăpînă a mărfurilor? Astfel, corăbiile noastre ne aduc una lemn, alta fier, alta aramă, alta in şi alta ceară [...] Fără să scot nimic din pămînt, îmi procur totul pe mare." în schimbul acestor importuri variate şi masive, Atica nu exporta altceva decît ulei, vin şi ceramică. în epoca elenistică centrul comercial din Marea Egee se mută succesiv la Delos, Alexandria şi Rodos [vezi M a r i n a].

R. F.

CO M O S. Cortegiu vesel de sărbătoare în onoarea lui Dionisos [vezi C o m a ş t i şi C o m e d i e].

CONCUBINAJ. Grecii au fost totdeauna monogami, dar în epoca clasică moravurile neiertătoare cu infidelitatea soţiei erau pline de indulgenţă pentru soţ; acesta putea să-şi instaleze la domiciliul conjugal o concubină, care era adesea o sclavă. Totuşi fiii concubinei nu căpătau dreptul de cetăţenie, ca aceia ai soţiei *legitime*. Cînd soţul declara legitim un bastard, urma uneori un proces cu privire la mostenire. Într-o pledoarie atribuită lui Demostene, dar care se pare că a tost scrisă dealt orator din aceeaşi epocă (*Împotriva Neairei*, 122), oratorul proclamă ca un lucru natural, ca o constatare evidentă: „Avem curtezane pentru plăceri, concubine ca să aibă zilnic grijă de noi, soţii ca să ne dea copii legitimi şi ca să fie păzitoarele credincioase ale căminului nostru." Totuşi în epoca elenistică, principiul egalităţii morale a sexelor, proclamat după Socrate de mai mulţi filozofi, tinde să treacă din domeniul teoriei în acela al vieţii, aşa cum atestă, de exemplu, un contract de căsătorie din anul 311 [vezi C o n t r a c t e l e].

R. F.

CONCURSURI. Există popoare fericite, ai căror cetăţeni nu-şi petrec cei mai

frumoși ani ai tinereții în concursuri, ca să obțină apoi funcții, în general mediocre. Grecii au fost unul dintre aceste popoare, fiindcă funcțiile administrative, religioase și politice le obțineau prin alegeri sau cel mai des prin tragere la sorți și fiindcă profesiuni ca medicina erau complet libere.

Trebuie totuși să credem că spiritul de emulație naturală al omului face din concurs o necesitate vitală.

Grecii au înmulțit concursurile în mod dezinteresat — sau aproape — pentru onoare și glorie. La jocuri se întreceau campionii diverselor cetăți și ele aveau aspectul unui veritabil concurs; autorii dramatici, actorii și muzicienii erau clasați după merit, de arbitri desemnați în acest scop; în fine faimoasa ceartă a zeițelor în fața lui Paris nu e altceva decît cel mai celebru dintre concursurile de frumusețe, care în timpurile arhaice au cunoscut un succes considerabil, mai ales în regiunile orientale ale lumii grecești.

P. D.

CONON. Atenianul Conon a jucat, în ultimii ani ai războiului peloponeziac, un rol destul de important ca strateg: în 413 a fost trimis la Naupactos, ca să intercepteze convoaiele dușmane care se îndreptau spre Sicilia; în 406, a avut misiunea de a reorganiza flota ateniană si, reducînd numărul echipajelor, s-a străduit să formeze unități mai puține, dar mai sigure; *dintr-o greșeală*, l-a lăsat pe Lisandru să-i captureze 30 de nave la Mitilene; neglijența a făcut din el unul din principalii responsabili ai dezastrului de la Aigos Potamoi. După această înfrîngere, s-a refugiat în Cipru neîndrăznind să se întoarcă la Atena, și s-a pus în slujba regelui Persiei. in numele acestuia, *conducînd* o flotă persană a învins în 394, la Cnid, flota lacedemoniană, zădărnicind astfel tentativele lui Agesilaos în Asia Mică. Acest succes i-a adus iertarea greșelilor comise odinioară și întoarcerea sa la Atena a fost triumfală.

P D.

CONSTITUȚIE. Să nu ne lăsăm înșelați de cuvîntul *constituție,* cu care traducem titlul anumitor tratate sau pamflete care, de la începutul secolului al V-lea, au cunoscut un foarte mare succes, mai ales la filozofii peripateticieni: *Constituția lacedemonienilor*, atribuită (se pare, pe nedrept) lui Xenofon, *Constitutia atenienilor* de Aristotel etc. Aceste tratate descriu, mai mult sau mai puțin obiectiv, o stare de fapt. Nicăieri nu e vorba — acest lucru rămîne necunoscut în toată antichitatea — de o constituție în sensul modern al cuvîntului, adică de o cartă, de o lege fundamentală, care să stabilească normele de conducere ale unui regim și drepturile și datoriile organelor de conducere și ale cetățenilor. Cetatea greacă s-a dezvoltat treptat si a fost condusă de tradiții civile și religioase susceptibile de îmbunătățiri.

P. D.

CONTRACTE. Cele mai vechi contracte *(synthekai, symbolaia)* sînt probabil cele care leagă un debitor de creditorul său. Amanetarea unei persoane n-a fost abolită la Atena decît în 594, de Solon. înainte, debitorul insolvabil era vîndut ca sclav, cu toată familia, în folosul creditorului. Comerțul, mai ales cel maritim, oferea posibilitatea de a se încheia contracte între bancher și armator sau între acesta din urmă și proprietarul corăbiei. Dar aceste contracte, încheiate față de martori, rămîn de obicei verbale, așa cum se vede în pledoaria Contra lui *Zenotemis*, scrisă de Demostene în calitate de logograf. Tot un tip de contracte sînt actele de eliberare a sclavilor, prin vînzarea lor fictivă unei divinități; ele se înmulțesc în secolele al II-lea și I și sînt gravate pe piatră în sanctuare, mai ales la Delfi. Adesea ele conțin clauze speciale, de exemplu aceea denumită *paramone*, care obligă pe sclavul eliberat să rămînă în serviciul stăpînului pînă la moartea acestuia. în privința căsătoriei, se pare că în epoca clasică plata dotei era garantată oral, fată de martori, cu ocazia ceremoniei *engyesis*

[vezi Căsătoria]. Dar papirusurile din Egipt ne au furnizat numeroase contracte de căsătorie din epoca elenistică, de exemplu următorul, care datează din anul 311 și a fost încheiat în insula Cos:

„Anul 7 al domniei lui Alexandru, fiul lui Alexandru, anul 14 al satrapului Ptolemeu, luna lui Dios.

Contract de căsătorie între Heraclide și Demetria.

Heraclide ia de soție legitimă pe Demetria din Cos. El o primește de la tatăl ei Leptines din Cos și de la mama sa Filotis. El e liber, ea e liberă. Ea aduce îmbrăcăminte și bijuterii în valoare de 1000 de drahme. Heraclide va da Demetriei tot ceea ce se cuvine unei femei libere. Ei vor trăi într-un loc ales de comun acord de Leptines și de Heraclide.

Dacă Demetria va comite vreun rău spre rușinea soțului său Heraclide, să i se ia tot ceea ce a adus. Iar Heraclide să reclame tot ce are de reproșat Demetriei față de trei arbitri aleși de amîndoi. Să nu-i fie îngăduit lui Heraclide să-și ia altă nevastă, lucru ce ar jigni pe Demetria, nici să aibă copii de la alte femei și să nu facă sub nici un motiv vreun rău Demetriei. Dacă Heraclide va comite o asemenea faptă, Demetria să-l denunțe în fața a trei arbitri pe care îi vor alege amîndoi, iar Heraclide să-i înapoieze Demetriei zestrea de 1000 de drahme si să plătească în plus o amendă de 1000 de drahme de argint cu chipul lui Alexandru. După judecată, sentința se va aplica asupra lui Heraclide și a tuturor bunurilor sale de pe uscat și de pe apă, în favoarea Demetriei și a mandatarilor ei.

Contractul este executoriu în orice loc vor vrea să se prezinte părțile.

Martori....."

în raport cu situația din Atena epocii clasice, acest contract atestă o evoluție sensibilă a dreptului familial în favoarea femeii. R.F.

COPACII SACRI. Grecii n-au practicat niciodată dendrolatria (adorarea copacilor). Totuși cultul arborilor sacri a existat în Creta minoică; s-au găsit aici o mulțime de sigilii reprezentînd o femeie (zeiță sau preoteasă) așezată la umbra unui arbore. Specia sa e greu de precizat. *Copacul* ar putea fi mai degrabă un simbol al forței creatoare a naturii decît un obiect de venerație. Ne găsim poate în fața unei rămășițe a religiilor orientale. In orice caz Leto, de origine asiatică certă, se sprijină de un palmier cînd îl naște pe Apolon, iar *palmierul* va fi totdeauna la Delos un arbore sfînt. Stejarii de la Dodona, din pădurile Epirului, revelează prin foșnetul lor interpretat cu subtilitate voința lui Zeus.

în general însă copacul deține un loc dintre cele mai modeste în religia grecilor. P. D.

COPII. Chiar și în Atena epocii clasice tatăl avea dreptul să decidă dacă păstrează copilul nou-născut sau îl „expune", adică îl abandonează undeva, fără să-i pese dacă cineva o să-l culeagă sau dacă o să moară alături de cățeii supuși aceleiași soarte.

La Sparta, numai comunitatea Egalilor (*homoioi*) hotăra, fără să ceară avizul tatălui, dacă nou-născutul era destul de robust ca să merite să fie spartan sau dacă trebuia aruncat în prăpastia Baratron.

în Laconia, la Atena sau în alte cetăți, marna avea grijă de copiii mici și, dacă tatăl se ocupa vreodată de ei, acest lucru nu era un motiv de laudă pentru el. Hector îl sperie pe Astianax cu aspectul său înfricoșător. Putem spune că bărbații, ca și în zilele noastre, se jucau uneori cu copiii lor; totuși spectatorii rîdeau cu poftă cînd Aristofan îl înfățișa pe Strepsiade în chip de doică. Pe vase sînt pictați copii mici de tot ținuți în brațe de mame, mergînd de-a bușilea sau imobilizați într-un fel de fotoliu, care le cuprindea coapsele și bazinul, ca să-și lase părinții liniștiți.

La șapte ani copilul începe să iasă din familie: la spartani era despărțit cu brutalitate de mama lui si înrolat în niște grupe cu caracter aproape paramilitar, sub conducerea unui

Frontonul templului zeiței Artemis din Corciră. Circa 600. Muzeul din Corfu. *Foto Deutsches Archäologisches Institut, Atena.*

magistrat numit pedonom *(paidonomos)*. De aici înainte, el aparține statului, care nu-l mai înapoiază niciodată familiei. Pe măsură ce crește, trece dintr-o clasă în alta și fiecare din aceste promovări automate îl închide într-o disciplină mai strictă și într-un fel de viață mai dură.

În schimb în alte orașe, mai ales la Atena, copilul urmează la școală rămînînd totuși dependent de familie și sub protecția ei directă. Tatăl decide ce educație [vezi cuvîntul] va primi (la Atena, orice cetățean e obligat să asigure fiilor săi un minim de învățătură), el alege școala pe care copilul o va urma și tot el îl trimite la școală, însoțit de sclavul pedagog. Se pare deci că la Atena copiii nu duceau o existență prea deosebită de aceea a copiilor noștri : jocurile și jucăriile lor [vezi cuvintele] erau aceleași, desigur cu excepția jucăriilor mecanice complicate de astăzi. Erau și atunci copii *răsfățați;* Strepsiade, pe care l-am citat mai sus, regretă amarnic că a cedat tuturor capriciilor lui Fidipide, de la care n-a avut parte decît de nerecunoștința. P. D.

CORAX. Orator sicilian, profesorul lui Tisias [vezi Retorică].

CORCIRĂ [KORKYRA]. Insula Corciră, astăzi Corfu, așezată în fața Epirului, este cea mai întinsă din insulele care mărginesc coasta greacă a Adriaticii. Ea este de obicei identificată cu Sheria, unde trăiau feacienii din Odiseea.

Corint. Circa 540. *Foto Hirmer.*

Capitala sa, care poartă același nume ca și insula, a fost întemeiată, în timpuri străvechi, de colonişti veniți din Eubeea. Aceştia au fost alungați în secolul ai VIII-lea de corinteni. în Corciră a fost construit, la începutul secolului al VI-lea, un templu al Artemidei, care constituie pentru noi unul din primele documente asupra arhitecturii şi sculpturii arhaice. *Frontoanele* erau decorate cu o enormă figură de gorgonă; era de asemenea reprezentată naşterea lui *Hrisaor* şi a lui Pegas din sîngele monstrului. De o parte şi de alta se vedeau pantere, iar la extremități era prezentată, destul de stîngaci, lupta giganților cu zeii. Totuşi Corciră, după ce s-a încheiat marele val al colonizării spre vest, n-a jucat un rol prea important. A avut dispute cu metropola şi cu propria sa colonie Epidamn. Una dintre aceste dispute a generat primul incident dintre Atena si Sparta, în ajunul războiului peloponeziac. În sfîrşit, la Corciră s-a produs primul contact dintre *romani* şi greci pe teritoriul elenic (228).

P. D.

CORINA [KORINNA]. Poetă născută în Beoția, contemporană cu Pindar — după o anumită tradiție. Există însă motive temeinice care ne fac să credem că a trăit în epoca elenistică, două secole după Pindar.

De la Corina ne-au rămas numai cîteva mici fragmente,

R. F.

CORINT [KORINTHOS]. Una din cetățile cele mai importante ale lumii greceşti. Nu este foarte veche şi se pare că, *în* epoca miceniană, a jucat un rol mediocru. Apare în istorie abia la începutul mileniului întîi şi în întreaga epocă arhaică a cunoscut o mare prosperitate. Aşezat, ca o placă turnantă, chiar în inima Greciei, la intrarea pe istmul îngust care constituia singura legătură a Peloponezului cu continentul, deschis spre Adriatica prin *golful* cu același nume şi accesibil şi navigatorilor de pe Marea Egee, înconjurat de o cîmpie roditoare, unde cresc vita de vie şi măslinul, Corintul era sortit să devină un centru comercial de prim rang. O dinastie de tirani, Cipselizii, a ştiut să-i dezvolte pro-

ducția meșteșugărească și, în tot cursul sec. al VII-lea și în prima jumătate a veacului următor, olarii corintieni răspîndesc în întreaga lume elenică mii și mii de vase, în genere mici dintre care un număr însemnat sînt de foarte bună calitate. în același timp s-a dezvoltat acolo meșteșugul bronzului. După prăbușirea tiraniei (către mijlocul sec. al VI-lea), Corintul n-a mai jucat decît un rol de mîna a doua in viața politică a Greciei. Populația sa de negustori bogați se temea de aventuri, așa încît participarea Corintului la războaiele medice a fost cu totul neglijabilă.

Mai tîrziu. a fost fără îndoială amestecat în intrigile și luptele care au destrămat lumea elenică — dar cu silă parcă, și în orice caz fără pasiune. Ambiția Corintului era bogăția și într-adevăr romanii au găsit în 146, cînd Mummius a cucerit și a jefuit orașul, o enormă acumulare de bogății. Pierderea independenței n-a schimbat caracterul corintienilor; în timpul *dominației* romane s-au construit numeroase monumente, ale căror ruine, încă vizibile, atestă o prosperitate reînnoită.

P. D.

CORINT [Istmul]. între Peloponez, una din părțile cele mai importante ale Greciei, adevăratul leagăn al civilizației elenice, și provincii importante, ca Beoția, Atica sau Focida (cu orașul Delfi), singurul mijloc de comunicație pe uscat îl oferă un istm minuscul, lat de numai șase kilometri: o barieră naturală, de-a latul căreia era ușor de instalat o armată care să oprească invaziile dinspre nord, dar barieră și în sensul de stînjenire a traficului maritim, căci obtura drumul între golful Eginei și Marea Egee pe de o parte, golful Corint și Adriatica pe de altă parte. Amenințați de invazia lui Xerxes, grecii au construit aici, în 460, un zid de apărare de la est ia vest. Zidul a fost de mai multe ori reconstruit sau reparat. Ca să faciliteze comunicațiile de la o mare la alta, grecii s-au gîndit foarte de *timpuriu* să străpungă istmul. Primul proiect, reluat de multe ori, dar realizat abia în secolul al XIX-lea e.n. datează din timpul lui Periandru, cu circa șase sute de ani î.e.n. Dacă acest plan grandios n-a avansat prea mult în antichitate, în schimb s-a realizat totuși un culoar *(Diolkos)* de la un golf la altul, pe care corăbiile încărcate alunecau împinse cu ajutorul unor mecanisme sau cu forța brațelor. Un loc atît de important în viața civilizației grecești, cum a fost acest istm, nu putea să nu fie consacrat unui zeu, și într-adevăr, nu de mult, s-a descoperit aici sanctuarul lui Poseidon, cunoscut încă mai de mult din texte. Aici se desfășurau, din doi în doi ani, mari jocuri interelenice. Unele dintre cele mai celebre ode ale lui Pindar, *Istmicele*, au fost comandate pentru atleții învingători în competițiile disputate aici.

P. D.

COS. Cos, insulița din Dodecanez vecină cu Rodos, a fost salvată de uitare grație unui

Amazoană. Copie romană după statuia lui Cresilas Circa 440-430. Muzeul din Berlin.

sanctuar al lui Asclepios, ridicat în apropierea unui izvor sulfuros. Sanctuarul a luat amploare începînd mai ales cu mijlocul sec. al VI-lea. Avea temple și porticuri și a crescut pe măsură ce se răspîndea faima zeului. La început a fost o simplă anexă a templului (Asclepieidon-ului) din Epidaur, dar a devenit curînd unul din cele mai importante sanctuare ale Greciei. Medici celebri își practicau meseria la Cos ; ei au creat o adevărată școală, a cărei valoare științifică pare să fi fost remarcabilă pentru acea epocă. P. D.

CRATES. Poet comic, a trăit puțin înainte de Aristofan [vezi Comedia].

CRATINOS. Mare poet comic, rival al lui Aristofan [vezi Comedia].

CREON. Numele *Creon* a fost purtat de doi regi legendari. Primul a domnit în Corint; fiica sa Creusa s-a măritat cu Iason și a fost victima nefericită a geloziei vrăjitoarei Medeea. Celălalt Creon, care joacă în legendele grecilor un rol mult mai important, era fratele locastei. El deținea puterea la Teba cînd, după uciderea bătrînului Laios de către un necunoscut, Oedip sosește în oraș, îl scapă de sfinx, se căsătorește cu locasta (fără să știe că era fiul ei) și se urcă pe tron. S-ar zice ; ă soarta lui Creon era să ia locul regilor defuncți, căci tot el preia puterea după ce nepoții săi Eteocle și Polinice s-au ucis între ei.

Literatura a făcut din Creon un tiran în sensul actual al cuvîntului: el a interzis să fie îngropat Polinice, care ridicase armele împotriva propriei sale patrii; tot el a condamnat-o la moarte pe nepoata sa Antigona, care nesocotise această poruncă; mai înainte, același Creon îl căutase pînă la Atena pe Oedip (care se refugiase în satul Colonos), nu din milă pentru un orb nenorocit, ci fiindcă, după spusa oracolului, prezența acestui erou pecare el însuși îl exilase, era necesară pentru prosperitatea Tebei. P. D.

CRESILAS. Sculptorul Cresilas era Cretan. El și-a părăsit patria probabil încă de tînăr, ca să se instaleze la Atena, unde sosește în vremea cînd Fidias *se* pregătea să înceapă marile lucrări de pe Acropole. Se pare că n-a fost nici elevul, nici colaboratorul marelui maestru, și totuși acesta l-a influențat. Se citează ca operă a lui — e probabil una din primele lucrări — un *Războinic rănit*, în pragul morții. Tot Cresilas a făcut celebrul portret al lui Pericle, pe care îl putem judeca astăzi după două copii bune. F un portret fără îndoială idealizat, căci de

pe chipul inteligent, fin și nobil al strategului a fost omisă în mod intenționat orice trăsătură de oboseală sau bătrînețe. împreună cu Fidias si Policlet, Cresilas a participat, cu o statuie înfățișînd o Amazoană rănită, la concursul pentru sanctuarul din Efes al Artemidei. Lucrarea sa η-a fost premiată (premiul l-a cîștigat Policlet). O cunoaștem totuși după cîteva copii, care ne permit să admirăm un talent în care predomina iscusința tehnică.

P. D.

CRESUS [KROISOS]. Cresus, regele Lidiei, a domnit între anii 561—546. Datorită bogățiilor țării sale, el a acumulat o avere uriașă. A întreținut relații foarte bune cu Grecia, iar darurile sale au înfrumusețat mai cu seamă sanctuarul de la Delfi. Herodot relatează întîlnirea pe care Cresus ar fi avut-o cu înțeleptul Solon: regele a încercat să-l determine să-i spună că el e cel mai fericit dintre oameni, dar înțeleptul i-a răspuns că nimeni nu poate fi socotit fericit înainte de a fi ajuns la capătul vieții Tot după Herodot, Cresus avea să se convingă de adevărul maximei lui Solon, fiindcă Sardes, capitala Lidiei, a fost cucerită de Cirus, iar el a fost condamnat la arderea pe rug. Cresus a scăpat de moarte numai repetînd învingătorului cuvintele înțelepte ale lui Solon.

P. D.

CRETA [KRETE]. Dintre toate insulele grecești, Creta e cea mai mare și a fost, un timp, și cea mai importantă prin influența pe care e exercitat-o. Avînd lungimea (de la est la vest) de 260 km şi lățimea maximă de 60 km , Creta constituie un fel de barieră care închide Marea Egee la sud. De o parte și de alta a lanțului muntos înalt care străbate insula în sensul lungimii se întind două regiuni cu un aspect destul de diferit. Poziția geografică pe care o ocupă a permis ca, în

Regele **Cresus pe rug. Detaliu de pe o amforă atribuită pictorului Mison. Circa 490. Muzeul Louvre.** *Foto Hirmer.*

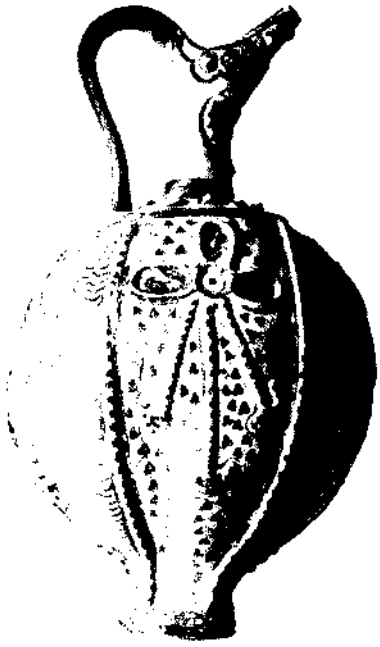

Vas decorat în relief cu „nodul sacru", găsit la Palatul Mic din Cnosos. Secolul al XVI-lea. Muzeul din Heraclion. *Foto Hassia.*

perioadele tulburi din jurul anului 2000, să se dezvolte pe teritoriul ei civilizația numită *minoică*; precursoare a civilizației elenice și vestitoare a gloriei viitoare a Greciei. Creta era destul de departe de continent ca să se mai teamă de invaziile ce agitau pe atunci Peninsula Balcanică, era bogată în culturi de viță de vie și măslini, avea porturi și golfuri bine adăpostite, de exemplu aceia în fundul căruia Heraclion (Candia) de astăzi a luat locul orașului antic Cnosos. În aceste condiții, Creta a putut să dura o existență independentă și să lege relații (sau să le strice, după nevoie) cu Cicladele și Peloponezul sau cu vechile civilizații de pe Nil și din Orient. Cea mai frumoasă perioadă din istoria Cretei se întinde între sec. al XVIII-lea și al XV-lea înainte, adică atît în neolitic cît și în perioada Minoicului Vechi, ale cărei începuturi sînt nesigure și care se termină către 2200, insula era ocupată de o populație destul de activă, dar lipsită de o civilizație deosebit de strălucită. Către anul 2000, se construiesc prime e palate, se întemeiază orașe și poate fi întrezărită o existență opulentă și pașnică. Prinț i reușesc să scoată din pămînturile lor, nu prea întinse, bogății pentru comerț. Relațiile cu țările străine sînt frecvente și Creta împrumută de la egipteni numeroase tehnici, vase ; de piatră sau de pămînt ars par copiate dup cele fabricate în țara faraonilor. Persoan particulare își clădesc case foarte luminoas

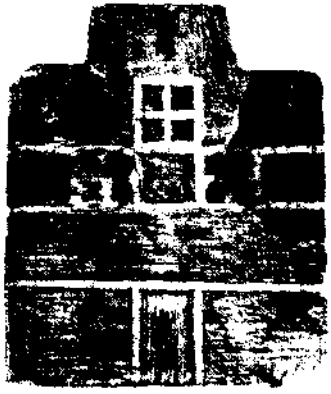

Plăci de faianță găsite în palatul din Cnosos, reprezentînd case. Secolul al XVIII-lea. Muzeul din Heraclion. *Foto Hassia.*

Tauromahie. Amprenta unui sigiliu de agată, provenind din Praisos. Sec. al XVI-lea — al XV-lea. Muzeul din Heraclion. *Foto Hassia.*

cu mai multe etaje, a căror imagine destul de vie o vedem pe nişte ciudate plăci de faianţă,

in sec. al XVIII-lea s-a abătut asupra Cretei o catastrofă. Nu se ştie dacă e vorba de o invazie sau, mai de grabă, de un cutremur de pământ. Pe ruinele palatelor distruse au fost construite altele, mai frumoase si mai spaţioase, concepute cu deosebită grijă pentru confortul locatarilor, cu o vastă curte centrală, cu apartamente distincte pentru familia regală, curteni şi slujitori. Ruinele de la Cnosos, Mafia şi Faistos, precum şi cele de la Haghia Triada, atestă extraordinara prosperitate a Cretei din acea perioadă. Spaţiul rezervat pentru cultul divin era surprinzător de redus: credincioşii acelei vremi se mulţumeau cu capele mici, similare cu altarele pentru lari de mai tîrziu. Explicaţia este că zeii erau adoraţi mai ales în aer liber. Divinitatea principală era feminină şi reprezenta Principiul fecundităţii. Locuia în vîrful munţilor, lîngă izvoare, la umbra unui copac înalt. Sărbătorile celebrate in cinstea ei aveau loc afară, adesea în curtea palatului, sub ochii spectatorilor îngrămădiţi în jur, în picioare sau aşezaţi pe trepte. Se organizau alergări de tauri, iar acrobaţii (bărbaţi şi femei) executau exerciţii periculoase, urcaţi pe spinarea lor. Apartamentele constau din încăperi mici, care dădeau în curticele înguste. Pereţii erau împodobiţi cu picturi; tragmentele găsite surprind prin libertatea tehnicii şi a inspiraţiei. Mijloacele de apărare erau slabe. ceea ce sugerează că locuitorii acestor mari edificii aveau un sentiment desecuritate aproape totală: într-adevăr, nu războiul i-a îmbogăţit pe prinţi şi supuşii lor, ci agricultura, comerţul şi activitatea productivă; se pare că armonia era rareori tulburată între cele „o sută de oraşe" pe care cei vechi le numărau în Creta. Dacă cifra aceasta e exagerată, săpăturile au dovedit totuşi că numărul localităţilor era uimitor de mare. Pacea aproape neîntreruptă explică reputaţia legen-

Zeiță rugîndu-se. Lut ars provenind din palatul de L Cnosos. Secolul al XIII-lea. Muzeul din Heraclion. *Foto Hassia.*

dară a Cretei la grecii din epoca clasică. Ei vorbeau cu admirație de Minos, considerat de tradiție drept unul din regii cretani ; citau și numele altor regi, de pildă Radamant *(Rhadamanthys),* al cărui simț de dreptate e ra așa de mare, încît a devenit unul din judecătorii infernului. Din imensul palat de la Cnosos, pe care nu-l cunoșteau decît prin tradiție, imaginația grecilor a făcut *Labirintul. Minotaurul* [vezi cuvîntul], care se hrănea cu tinerii trimiși ca tribut de popoarele supuse de cretani, simbolizează mai mult puterea, decît cruzimea cretanilor. O dată cu sec. al XVI-lea, cînd Grecia continentală a ieșit în fine din perioada tulbure de la începutul mileniului, lumea cretană leagă relații cu Peloponezul, care începe să importe și să imite operele minoene. Astfel, civilizația miceniană [vezi M i c e n i a n ă] s-a format și s-a dezvoltat în mare măsură datorită influenței exercitată de Creta. Nu cunoaștem data exactă cînd relațiile dintre cele două zone și-au schimbat caracterul. în orice caz, către sfîrșitul sec. al XV-lea Creta începe să decadă și ne putem imagina că suveranii ei au cedat în fața superiorității puterii micéniene. Da acum înainte Argolida, și nu insula lui Minos, va deveni focarul civilizației. Ca toate regiunile din jurul Mării Egee, Creta intră într-un fel de adormire după prăbușirea lumii miceniene și este și ea afectată de șocul invaziei doriene. Se pare totuși că ea rămîne, ca și la începutul mileniului II, relativ izolată de ceea ce se petrecea pe continent. Ceramica cretană suferă desigur influenta stilului geometric, dar forma vaselor, ca și decorația lor, sînt sensibil diferite de cele întîlnite pe continent, astfel că forța tradiției locale se face simțită destul de net. în Creta se observa

Pahar din *steatită*, descoperit la Haghia-Triada. Circa 1500. Muzeul din Heraclion. Foto *Hassia.*

mai multă libertate, mai multă fantezie decît în restul Eladei.

Ca și la începutul mileniului II, Creta e încă într-un contact destul de strîns cu Orientul și Egiptul, și aici apar pentru prima dată cîteva din trăsăturile cele mai caracteristice ale culturii grecești de mai tîrziu. în tot cursul sec al VII lea, activitatea spirituală trebuie să fi fost foarte intensă în Creta. în orice caz, locuitorii continentului își aduc de aici legislatorii. De asemenea, majoritatea meșteșugurilor care **se** vor dezvolta în Peloponez, în Atica și în Ciclade par să fi fost încercate — sau poate chiar inventate — în insula lui Minos. Acest lucru e limpede mai cu seamă în arta bronzului și a lutului ars și e probabil că tot în Creta au fost realizate primele sculpturi în piatră. Arhitectura insulară nu va fi avut o mare influență asupra celei de pe continent. Monumentele totuși nu lipsesc, si în cîmpia centrală a Mesarei s-a construit, de exemplu, micul templu de la Prinias, cu o curioasă decorație sculptată.

După ce a fost, cum spuneam, locul de experimentare al invențiilor grecești, Creta ajunge într-o evidentă decădere, poate fiindcă se găsește în afara noilor căi de navigație. De la începutul sec. al VI-lea, izolarea care îi dăduse odinioară forța, devine o cauză de inferioritate. Creta rămîne bogată și prosperă din punct de vedere material, dar rolul pe care îl va juca de acum înainte în lumea grecească va fi foarte șters. Nu se va impune atenției nici în viața politică și nici în viața spirituală. Cei mai bum fii ai săi, de pildă sculptorul Cresilas [vezi numele], din sec. al V-lea, vor merge să lucreze și să-și valorifice talentul în altă parte. P. D.

CRITIAS. Atenianul Critias (450—403), om politic și scriitor, a fost elevul lui Socrate și rudă cu Platon, care a dat numele său dialogului în care e vorba de faimoasa Atlantida. Exilat din Atena în timpul războiului peloponeziac fiindcă era conducătorul partidului

Cap de *kuros* sculptat de Critios. Circa 490—480. Muzeul Acropolei, Atena. *Foto Giraudon.*

aristocrat, favorabil Spartei, Critias se întoarce în 404, cînd orașul e cucerit de Lisandru. A fost unul dintre cei mai cruzi din cei „Treizeci de tirani" susținuți de garnizoana lacedemoniană. Cînd Trasibul i-a rechemat pe democrați din exil, Critias a fost omorît în lupta de la Pireu. Poet și prozator în același timp, a scris tragedii, elegii și opere istorice, din care ne-au rămas cîteva scurte fragmente. R. F.

CRITIOS. Atenian de origine, Critios este unul din extrem de puținii sculptori ai epocii arhaice care înseamnă pentru noi mai mult decît un simplu nume. Într-adevăr, se pare că celebrul grup al *Tiranoctonilor* reproduce destul de fidel una din operele sale. La turnarea în bronz a fost ajutat de topitorul Nesiotes. Unii îi atribuie și un kuros [vezi cuvîntul] de marmură, păstrat în muzeul de pe Acropole. E o operă de bună calitate,

delitate tradi-
P. D.

J. Grecia antică nu cu
număra diviziunile
diferențiere apro-
zorile, momen-
(cam la mijlocul
dimineața și seara.
își fac apariția
timpul: cadranul
orientală, și clepsi-
dica durata prin
V anumite de

...mișcarea
intervalului
în practică cele
aveau alternativ
împărțită în 3 de-
decade era numită
doua zi a Lunii
până la 10; 11 era
lunii". Începînd de
era „a zecea zi"
avea 30 sau 29
lunii". Numele
la numele sărbă-
de la o cetate la
era în principiu
douăsprezece
Hecatombaion (iulie),
Metagheitnion (septem-
brie), *Maimakterion*
(octombrie), Game/ion
ianuarie), *Elaphebo*
lie), *Thargelion*

se de 30 fac în
numără 365 și
erența, atenienii
o lună de 30
cincelea și al
opt ani. Luna
Poseideon și se
în 432, astrono-

mul atenian Meton a inventat un ciclu de 19 ani, cu 7 luni intercalare, la care Aristofan face o aluzie glumeață în Norii și în *Păsările*, în epoca clasică, grecii indicau anii cu numele magistratului eponim, care bineînțeles varia de la o cetate la alta. La Atena se folosea numele primului arhonte, iar la Sparta cel al eforului principal. In secolul al III-lea, savanții alexandrini au conceput o cronologie valabilă pentru toate statele grecești, luând drept criteriu Olimpiadele. Primele Jocuri Olimpice de la care s-au păstrat numele învingătorilor au avut loc în 776. Cum jocurile Olimpice erau celebrate din patru în patru ani, *olimpiada* era un ciclu de patru ani. O indicație cronologică de tipul „Olimpiada 75,1" arată că ne aflăm în primul an după 74 de olimpiade, adică 296 de ani (74,4), cifră care se scade din 776 și dă 480. Aceasta e data bătăliei de la Salamina. R .

CRONOS. Cronos era fiul Cerului și al Pământului.. Ca să ajungă stăpînul lumii, și-a mutilat tatăl și s-a împreunat cu sora sa Rea. A avut cu ea numeroși copii, dar de frică să nu fie detronat de ei, îi mînca îndată după naștere. Cînd l-a născut pe Zeus, Rea a înlocuit copilul cu un pietroi, nemaivrînd să piardă și această progenitură. Cronos a înghițit fără să-și dea seama de șiretlic. Zeus a fost crescut de Coribanți și, cînd i-a venit vremea, l-a învins pe Cronos. Dîndu-i să bea o licoare magică, l-a făcut să scoată din pînte ce pe toți copiii pe care îi înghițise. Astfel a început domnia Olimpienilor. P. I .

CROTONA. Crotona este una din colniile Greciei Mari, întemeiată de aheii din Peloponez. Ea a fost patria celebrului atlet Milon și a lui Pitagora.

CUMAE. Dintre toate coloniile grecești din Italia și Sicilia, Cumae a tost cea mai veche, deși cea mai îndepărtată de metropolele sale, Eretria și Chalcis. Către mijlocul sec. al VIII-lea, coloniștii eubeeni s-au instala

pe colina care domină cîmpia campaniană, lîngă Pozzuoli de astăzi. Cu douăzeci de ani înainte, **se** aşezaseră la Pitecusai, o insulă din faţă. Ca să-şi consolideze definitv stăpînirea, eubeenii au fost obligaţi să-i alunge pe opicii care ocupau locul viitoarei cetăţi. Cumae a devenit foarte repede prosperă şi a întemeiat la rîndul său Dicearheea şi Neapo|is. Influenţa sa s-a întins pînă departe. în 474, cumeenii uniţi cu Hieron din Siracuza au învins pe mare pe etrusci, dar în 421 au fost învinşi la rîndul lor de samniţi. Cucerită în 334 de romani, cetatea Cumae η-a mai păstrat din caracterul elenic decît amintirea unui trecut îndepărtat. P. D.

CURTEZANĂ. Ca multe alte popoare antice, grecii au cunoscut şi ei prostituţia sacră (mai cu seamă la Corint, pe lîngă sanctuarul Afroditei, zeiţa dragostei). Această categorie aparte de preotese se numeau *hieroduloi* adică „sclave sacre". Un atlet corintian, a cărui victorie a fost cîntată de Pindar, făcuse legămînt că, dacă va învinge la Jocurile Olimpice, va dărui Afroditei cincizeci de *hieroduloi* din cetatea sa. A învins şi şi-a ţinut făgăduiala. Curtezanele „laice" se numeau *hetaire,* adică „însoţitoare" sau „prietene". Celebra Rodopis, a cărei viaţă a fost povestită de Herodot, a trăit în sec. al VI-lea; a ajuns atît de bogată, încît se spunea că a construit cu banii ei una din marile piramide din Egipt. Solon, arhonte în 594, a deschis la Atena primele case de toleranţă, cu scopul de a pune capăt tulburărilor pe care tinerii prea pasionaţi le provocau în familii. Templul atic al Afroditei *Pandemos* („cea populară"), a fost înălţat cu banii strînşi din taxele pe care patronii acestor case erau obligaţi prin lege să le verse în tezaurul public. Xenofon povesteşte cu umor în *Memorabilia* o vizită castă pe care Socrate a făcut-o curtezanei Teodote. După Rodopis, cele mai celebre curtezane au fost Lais şi Frine din Tespiai, modelul şi iubita scu Iptoru-

Curtezana dansînd la un banchet. Detaliu de pe o cupă a pictorului Brigos. Circa 490 British Museum.

lui Praxitèle. Oratorul Hiperide a apărat-o pe Frine în fața unui tribunal. Ca să-i cîștige pe judecători, Hiperide a sfîșiat rochia clientei sale, dezgolindu-i pieptul și obținînd astfel efectul cel mai patetic al peroraţiei. Tribunalul, cuprins de scrupule religioase, n-a îndrăznit să condamne „o preoteasă, slujitoare a Afroditei", dar atenienii, ca să evite pe viitor astfel de incidente, au aprobat mai tîrziu un decret care interzicea ca acuzatul să rămînă în fața judecătorilor în timpul votării. Autenticitatea acestei anecdote celebre, care a inspirat mai multor sculptori și pictori reprezentarea unei scene atît de picante și sugestive, a fost adesea contestată. Ea nu pare totuși neverosimilă, dacă ținem seama de respectul religios pe care frumusețea îl inspira acestui popor atît de îndrăgostit de artă.

Multe curtezane erau în același timp muziciene de talent (mai ales cîntărețe din flaut) sau dansatoare, și se produceau la banchete. în sec. al IV-lea, la Atena, aceste hetaire erau atît de căutate, încît s-a stabilit *printr-o* lege că salariul maxim pe care puteau să-l primească pe seară era de două drahme; dacă o hetairă era cerută de mai mulți clienți odată trebuia să se procedeze prin tragere la sorti.

Numeroase hetaire, de pildă Neaira, au reușit să se mărite și au devenit niște femei respectabile. Dar mai cu seamă în epoca elenistică moravurile au favorizat ridicarea lor pe scara socială, și unele dintre ele, așa cum spune Plutarh, „au putut să calce în picioare diademe de regi"; Lamia, amanta lui Demetrios Poliorcetul, Belestica, amanta lui Ptolemeu al II-lea, Agatocleia, amanta lui Ptolemeu al IV-lea, au ajuns aproape ni te regine.

R. F.

DAFNE [DAPHNE]. Dafne este una din nenumăratele Nimfe iubite de Apolon; urmărită de zeu, ea l-a rugat pe tatăl său (care, după legendă, era rîul Ladon sau rîul Peneios) s-o scape din această situație nedorită. Acesta a metamorfozat-o într-un laur, care a devenit arbustul favorit al lui Apolon.

P. D.

DAMASCIUS. A fost ultimul scolarh al Școlii din Atena, destituit de Iustinian prin decretul din 529 e.n., care hotăra închiderea Academiei. Urmat de cîțiva discipoli, printre care Simplicius, Damascius s-a refugiat în Persia, la curtea regelui Khosroes, unde a rămas doi ani. Nu știm ce s-a întîmplat cu ei după întoarcerea în Grecia, așa cum nu-i cunoaștem nici data nașterii și a morții. Ne-au rămas de la el cîteva fragmente din *Viața lui Isidor*, profesorul său și unul din succesorii lui Proclos. Aceste texte prețioase constituie o istorie a ultimei perioade a Școlii din Atena. Regăsim aici atmosfera de intensă viață spirituală ce caracteriza ultimele cercuri păgîne din Alexandria și Atena, în sec. al VI-lea e.n. Un comentariu asupra dialogului *Filebos*, atribuit pînă acum pe nedrept lui Olimpiodor, a fost editat recent de Westerinck (Amsterdam, 1959). Dar lucrarea de căpetenie a lui Damașciuș rămîne *Probleme și soluții cu privire la primele principii*, publicată în 1889 de Ruelle și tradusă de Chaignet în 1898. Este ultimul monument al gîndirii grecești și conține două opere distincte: un *Tratat despre principii și* un *Comentariu asupra lui „Parmenide"*, dialog platonic a cărui exegeză constituia, împreună cu cea a lui T/mo/os, baza învățăturii neoplatoniciene. *Comentariul* lui Damașciuș e conceput ca un răspuns la interpretarea dată dialogului *Parmenide* de către Proclos [vezi numele]. Pentru acesta, ca și pentru Plotin, principiul suprem era *Unul*. Dar Damașciuș ne conduce mai departe, dincolo de *Unul*, către Inefabilul absolut, unde gîndirea noastră nu dispune de altă cunoaștere decît cea a neputinței sale și de altă experiență decît cea a vidului interior. Oare gîndirea întîlnește în felul acesta neantul și trebuie să conchidem că dincolo de *Unul* nu mai există nimic? Aici ne trădează limbajul. Fiindcă nu mai putem formula nici o propoziție, noi numim „neant" deopotrivă abisul din care

Panae. Detaliu de pe un crater beoțian. Sfîrșitul secolului al V-lea. Muzeul Louvre.

au ieșit toate lucrurile și abisul în care totul dispare. Gîndirea lui Damascius este cugetarea antică cea mai profundă asupra relativității și limitelor cunoașterii umane. Cunoașterea este în esență o relație și ca atare nici absolutul, nici principiul absolut nu pot fi gîndite. Noțiunea de principiu implică și ea o relație. Orice principiu este principiu „al" unui lucru. Această filozofie a cunoașterii este în același timp o filozofie a limbajului. în toată filozofia greacă nu există o critică mai precisă, mai pătrunzătoare, mai „modernă" a gîndirii abstracte și generale, și ea ne amintește adesea de Bergson. Opera lui Damascius n-a avut destinul operei lui Proclos, care prin scrierile lui Pseudo-Dionisios a inspirat teologia mistică. Mai densă, mai obscură, mai dificilă, concepția lui Damascius s-a văzut izolată prin însăși profunzimea ei. Astăzi ne uimește prin admirabila ei luciditate critică și prin cunoașterea pătrunzătoare a dificultăților neoplatonismului. M.-C. G.

DAMOFON [DAMOPHON]. Sculptor celebru prin grupul statuar din templul lui Demeter și al Despoinei din Licosura (Arcadia), Damofon din Mesena reprezintă, la începutul sec. al II-lea, un curent clasicist, opus plasticii chinuite și uneori rococo a școlilor insulare, în special a celei din Rodos. A fost chemat să repare statuia lui Zeus de la Olimpia, opera lui Fidias deteriorată în urma cutremurului de pămînt din 183 și cu această ocazie a studiat tehnica și stilul lui Fidias. Ulterior s-a străduit să imite maniera marelui maestru atenian în lucrările ce i-au fost comandate la Mesena, Megalopolis și în mai multe orașe din Peloponez. Grupul statuar din templul de la Licosura este cunoscut după descrierea lui Pausanias și după cîteva frag-

Dansatoare și muzicantă. Teracote provenind de la Palaikastro. Minoic tîrziu. Muzeul din Heraclion. *Foto Hassia.*

mente importante, în special capul titanului Anitos și acela al Despoinei. Această operă a lui Damofon a inspirat efigii de monede; cele două zeițe, Demeter și Despoina, erau reprezentate șezînd, iar Artemis și Anitos în picioare, de o parte și de alta. Prezentarea grupului era frontală, fără redarea adîncimii, metodă net opusă spiritului sculpturii din Pergam și Rodos din aceeași epocă, dar care regăsea calmul și seninătatea operelor clasice.

R. M.

DANAE. Un oracol a prezis că fiul Danaei își va ucide bunicul, pe Acrisios, regele Argosului. Cînd fata a atins vîrsta nubilă, Acrisios, ca să evite împlinirea destinului, a închis-o într-o temniță. Dar Zeus s-a îndrăgostit de Danae și s-a coborît la ea sub forma unei ploi de aur. Rodul miraculoasei împreunări a fost eroul Perseu. După naștere, Acrisios i-a închis pe mamă și pe copil într-un cufăr, pe care l-a aruncat în mare, dar Zeus i-a salvat. Danae și Perseu au ajuns cu bine pe insula Serifos, undeau fost primiți de Polidectes regele insulei, și de fratele său Dictis. P. D,

DANAIDELE. Regele Danaos, originar din Egipt, s-a expatriat împreună cu cele cincizeci de fiice ale sale, *Danaidele*, ca să scape de dușmănia celor cincizeci de nepoți și s-a instalat în Argos. Dar nepoții au venit după *el* în Grecia și au cerut în căsătorie pe verele lor. În noaptea nunții, ascultînd porunca tatălui lor, toate miresele, afară de una singură, și-au înjunghiat și decapitat soții, în infern, Danaidele își ispășesc pedeapsa, fiind condamnate să umple fără încetare niște vase cu fundul găurit.

P. D.

DANAII. „Ahei" sau „danai" este numele dat de Homer și de alți poeți grecilor care au luat parte la războiul troian. Era probabil un termen generic, care nu se referă la o regiune anumită și caută numai să evoce amintirea unui *strămoș* comun, miticul Danaos.

P. D.

DANS. Dansul joacă un rol mult mai important la vechii greci, decît în societatea noastră modernă. Dansul nu este o distracție gratuită, ci expresia spontană a unor sentimente profunde (bucurie, tristețe etc.). Din aceastăcauză, el este legatdecultul unordivinități, ca Artemis, cărora le plăcea în mod deosebit să-și vadă credincioșii dansînd. Opere de artă minoică și micenian din mileniul II înfățișează tinere dezlănțuite în dansuri violente, cu caracter poate extatic. Cînd Tezeu și tovarășii săi s-au întors biruitori din Creta, au debarcat la Delos și au executat în cinstea lui Apolon un dans care sugera, se pare, zborul cocorilor: era probabil un fel de farandolă, cum există încă în unele țări mediteraneene. Alături de acest dans solemn, se cunoșteau și dansuri violente și lascive, de pildă *cordax*, executat de credincioșii lui Dionisos. Pe vase de la începutul sec. al VI-lea, vedem dansatori de cordax, care, în intenția lor de a sugera erotismul silenilor și satirilor și pentru a da corpului lor o aparență de animal, își prindeau la spate un fel de coadă, care făcea gesturile lor și mai obscene. Sparta a fost una din cetățile grecești unde dansul era la cea mai mare cinste. Nu cunoaștem regiune a Greciei în care să nu fi existat coruri, conduse de maeștri experimentați. Se știe ce rol esențial jucau în piesele de teatru aceste coruri, ale căror cîntece erau acompaniate de mișcări ritmice.

Dansul nu era apanajul exclusiv al tinerilor, Socrate însuși, la bătrînețe, se arăta doritor să învețe această artă, pe care pînă atunci o neglijase. Nu vom enumera aici toate felurile de dans, numeroase și variate. în toate timpurile au existat dansatori cu ambiție de virtuozitate și, cu timpul, numărul profesioniștilor a crescut. Firește, cu cît dansul devenea un simplu exercițiu destinat să încînte pe spectatori, cu atît se atenua caracterul său religios. Totuși originea și semnificația sa de cult n-a fost niciodată dată uitării. P. D.

DECELIA [DEKELEIA]. Demosul [vezi cuvîntul] Decelia, situat la 20 km nord de Atena, era una din *pozițiile-cheie* ale Atici i, pentru că era traversat de marele drum care ducea spre Eubeea și Beoția. Acolo își aveau garnizoana efebii, în timpul anului de serviciu militar. Ocuparea acestui ținut de către lacedemonieni în timpul războiului peloponeziac a fost fatală pentru Atena. Nu e deci de mirare că atenienii au construit mai tîrziu o fortăreață la intrarea defileului ce ducea, spre nord, la Decelia. P. D.

DEDAL [DAIDALOS]. Personaj legendar, căruia grecii, popor atît de ingenios de la natură, îi atribuiau tot felul de invenții. îl socoteau cretan, amintindu-și probabil cît

Dans dionisiac. Detaliu de pe un crater al pictorului Serbărilor Carneia. Circa 410. Muzeul din Tarent. Foto *Hirmer*.

datora civilizația lor trecutului minoic. Dedal era renumit mai cu seamă fiindcă găsise *m* ij locul să se înalțe în aer, lipindu-și de umeri aripi de pasăre. Dar fiul său, Icar, apropiindu-se în zbor de soare, s-a prăbușit în valuri, deoarece căldura mare topise cleiul. Meritul de a fi executat primele statui i-a fost acordat tot lui Dedal. Arheologii, fără să accepte această tradiție lipsită de orice temei, numesc totuși *dedalic* stilul plasticii din secolul al VII-lea: stil brutal, cam sec, care subliniază prea mult structura feței și dă gurii și ochilor dimensiuni exagerate, pentru a-i face mai expresivi.

Cu toate că personalitatea sa e mai slab conturată, Dedal ar putea fi socotit, ca și Ulise, unul dintre tipurile cele mai reprezentative ale spiritului grec: inteligență practică și îndemînare în execuție. P. D.

DEIANEIRA. Fiica lui Oineus, regele Calidonului, Deianeira a respins propunerile de dragoste ale zeului-fluviu Aheloos. După aceea s-a căsătorit cu Heracles, cu care a avut un fiu, pe Hilos. Episodul binecunoscut al răpirii ei de către Nesos a fost adesea reprezentat în arta greacă veche. Nesos era un Centaur, a cărui îndeletnicire era să ducă în spinare pe călătorii care nu voiau să treacă înot un anumit rîu. După ce a dus-o pe Deianeira pe malul celălalt, Nesos a încercat s-o violeze, dar Heracles l-a omorît. înainte de a muri, Nesos i-a dat cîteva picături din sîngele care-i curgea din rană, spunîndu-i că, dacă vreodată Heracles o va înșela, îl va putea readuce la ea dîndu-i să se îmbrace cu o cămașă îmbibată în acest sînge. Deianeira l-a ascultat și, cînd soțul ei s-a îndrăgostit de tînăra Iole, i-a dat cămașa pregătită după sfaturile Centaurului. Dar sîngele s-a dovedit a fi o otravă care l-a ars pesoțul infidel. Degeaba a încercat să-și *smulgă* cămașa pentru a scăpa dedurerile cumplite. Ca să moară mai repede, Heracles a aprins un rug și s-a aruncat în flăcări. Aceasta a fost răzbunarea postumă a lui Nesos.

P. D.

DELFI [DELPHOI]. Situat în Focida, adică aproape de centrul geografic al Greciei propriu-zise, pe muntele Parnas și deasupra golfului Corint, orașul Delfi a înflăcărat imaginația grecilor probabil din cele mai vechi timpuri, prin măreția sa aspră și impunătoare. Se spunea că Zeus trimisese doi vulturi din două extremități ale diametrului terestru (cei vechi își închipuiau pămîntul ca pe un disc) ca să afle unde e centrul pămîntului. Păsările sfinte s-au întîlnit la Delfi deasupra *omphalos*-ului (=buric), o piatră sfîntă, de formă aproximativ conică.* Numele Delfi pare înrudit cu *delphys* (=matrice); orașul era deci considerat „buricul pămîntului" și centrul universului; în orice caz, a fost centruf religios cel mai influent și mai prestigios al Greciei antice. Delfi a fost locuit și a avut lăcașuri de cult cu mult înaintea sosirii olimpienilor Apolon și Atena, fiul și fiica lui Zeus. Săpăturile efectuate de Școala franceză din Atena au dat la iveală ruinele unor case și sanctuare din epoca micenianâ. Străvechea *Magna Mater* („marea mamă") a religiei minoice, identificată cu Pămîntul, a lăsat la Delfi o amintire vie: După Eschil, Gaia („Pămîntul") a fost „prima profetă" de la Delfi și oracolul său era păzit de dragonul Python. Homer numea Delfi *Pytho* „cea stîncoasă". Casă ajungă stăpîn la Delfi. Apolon ucide dragonul si capătă astfel numele de „zeu pythian". Oracolele sale erau transmise prin gura unei femei din Delfi numită Pythia și, odată la patru ani, la mijlocul unei olimpiade, marile *Jocuri Pythice* (concursuri atletice și muzicale în același timp reuneau la Delfi pe grecii veniți de pretutindeni. Grație acestor jocuri și mai ales oracolului, Apolon din Delfi a fost cel puțin la fel de „panelenic" ca și Zeus din Olimpia.

Dacă veneai la Delfi peuscat (se putea ajunge acolo și prin portul Itea, numit pe vremuri Cira, din golful Corint), întîlneai mai întîi

* Un fel de *betyl*, monument al soarelui în Orient (n. trad.)

Delfi. Fîntîna Castalia. Foto *Hassia.*

sanctuarul zeiței Atena Pronaia (adică „din fața templului" principal), numită printr-un joc de cuvinte si *Pronoia* („Pronie, Providență"), în acest sanctuar se vedea un monument rotund, splendidul și enigmaticul *tholos.* De aici ajungeai la gimnaziu (*gymnasion*), unde se antrenau atleții înainte de Jocurile Pythice. Vedeai apoi izvorul Castalia, care țîșnește din prăpastia săpată între cei doi pereți înalți și strălucitori ai Fedriadelor, și ajungeai în sfîrsit la sanctuarul principal închinat lui Apolon. Din cauza înclinării pronunțate a terenului, Calea Sacră desenează un V mare printre monumentele votive de tot felul, care dădeau sanctuarului, în epoca clasică, aparența unui muzeu în aer liber, extrem de încărcat: statui izolate (uneori așezate în vîrful unor coloane înalte sau grupate în șiruri pe vase) si „Tezaure", adică un fel de capele, unde cetățile îngrămădeau *ex-voto*-uri particulare și publice; „tezaurul" Atenei a fost reconstruit de arheologi în zilele noastre. Apoi se ajungea la altarul cel mare din fața intrării în templul lui Apolon. Acest templu, distrus la mijlocul sec.

Delfi. *Omfalos,* piatra sacră considerată centrul pămîntului. Foto *Spyros Meletzis.*

Delfi. Tezaurul atenienilor, consacrat între 490 și 485. *Foto Hassia.*

al VI-lea și din nou în sec. al IV-lea, a fost reconstruit de fiecare dată în toată splendoarea, din contribuțiile generoase adunate din întreaga lume greacă. Sanctuarul pythie era apărat și administrat de o ligă a popoarelor vecine, *Amfictionia* (de la *amphiktiones*, cuvînt care înseamnă „vecini"). Această Ligă s-a format inițial în jurul sanctuarului Demetrei din Antela, Ungă Termopile (*Thermopylai*). Ea avea deci două centre, Delfi și Termopile, și de aceea i s-a spus Amfictionia „pileo-delfică". Fiecare din cele douăsprezece popoare membre trimiteau la sesiunile *(pylaiai)* Ligii cîte doi reprezentanți principali: *hieromnemonii* și *pilagorii,* însărcinați să asiste pe *hieromnemoni* în acest consiliu oarecum internațional.

Delfi: una din coloanele porticului atenienilor și zidul poligonal *Foto* Georges de *Miré.*

Dionisos, zeul vinului, al beției și al delirului, ocupa la Delfi un loc de frunte alături de Apolon. Cu toate că, în principiu, era nemuritor ca toți olimpienii, Dionisos suferise avataruri, ca și egipteanul Osiris: se zicea că murise și înviase și *mormîntul* său se afla tocmai în „sfînta sfintelor" din templul lui Apolon, într-o încăpere subterană interzisă profanilor (*manteion, adyton*), unde Pythia, așezată pe un trepied înalt, dădea oracolele „adevărate" și „infailibile" prin care Apolon, în bunătatea sa. descoperea oamenilor voința tatălui său Zeus. Probabil că, prin contaminare cu cultul orgiastic al lui Dionisos, Pythia apărea ca un fel de Menadă, pradă unei tulburări extatice, o „posedată". Căci, în ciuda unei teze recente, după care Pythia ar fi fost totdeauna calmă și senină, toți scriitorii antichității, de la Platon la Cicero si Plutarh, și-o reprezentau agitată de zeul care o inspira, într-un fel de *mania* (=delir) sau *furor,* cum îi spunea Cicero. Totuși, pe lîngă consultarea oracolului în *adyton*, la Delfi existau și alte procedee profetice, în primul rînd *cleromantia* (ghicitul prin tragerea la sorți) [vezi d i v i n a ț i e].

Persoane particulare și delegați ai cetăților se îngrămădeau la Delfi ca s-o consulte pe Pythia, care însă nu răspundea decît în anumite zile și în anumite condiții. Cît timp credința religioasă a rămas vie și adîncă, cei vechi nu au îndrăznit să întreprindă nimic important fără să fi cerut mai întîi sfatul și revelațiile zeului. Oracolul de la Delfi a jucat, de exemplu, un rol important, deși greu de explicat, în marea mișcare a colonizării grecești, care, mai ales din sec. al VIII-lea pînă în sec. al VI-lea, a risipit cetăți helenice pe malurile Mediteranei, din Spania pînă în îndepărtatul Pont-Euxin (Marea Neagră). Pythia dădea întemeietorilor de cetăți indicații asupra cultului și a instituțiilor religioase ce trebuiau

Delfi. Caisa sacră și altarul insulei Chios. *Foto Spyros Meletzis.*

instituite dincolo de mare, precum și — probabil — informații de ordin geografic despre ținuturile îndepărtate spre care porneau. De altfel era și firesc ca Delfi să devină un excelent centru de informații: se adunau aici pelerini de pretutindeni să consulte oracolul (veneau în tot cursul anului, dar mai ales în timpul Jocurilor Pythice).

Vîrsta de aur a sanctuarului și a oracolului lui Apolon este sec. al VI-lea. Fînă la războaiele medice, autoritatea revelațiilor delfice a fost practic necontestată. Dar cînd Xerxes a invadat Grecia în 480, atitudinea Pythiei n-a fost de loc încurajatoare pentru apărătorii independenței grecești. Se pare că trimișii Marelui Reges-au bucurat la Delfi de o bună primire. Membrii Amfictioniei, care locuiau aproape toți la nord de Termopile, și chiar beoțienii au fost nevoiți să treară de partea cotropitorilor lor, care-i amenințau pe ei în primul rînd. Pythia nu prezicea grecilor decît nenorociri, totuși, cînd bătăliile de la Salamina și Plateea au salvat situația, s-a spus că oracolele lui Apolon de fapt prevăzuseră și pregătiseră aceste victorii, astfel că sanctuarul s-a umplut de ofrandele grecilor biruitori. Cu toate acestea credința, pînă atunci oarbă, în oracolul de la Delfi primise o grea lovitură. Independența politică a sanctuarului încetează Ó dată cu războaiele medice. De acum înainte oracolul va fi sub patronajul statului dominant, cel care exercita „hegemonia": Atena în sec. al V-lea, apoi Sparta, Teba și Macedonia în sec. al IV-lea, etolienii în sec. al III-lea și în sfîrșit Roma. Oracolul va continua să aibă o mare influență, cel puțin pînă în epoca lui Alexandru. El a ținut neapărat să vină la Delfi înainte de a pleca în expediție, ca să fie proclamat „invincibil" de către Pythia. în sec. al II-lea e.n., datorită filoelenismului mai

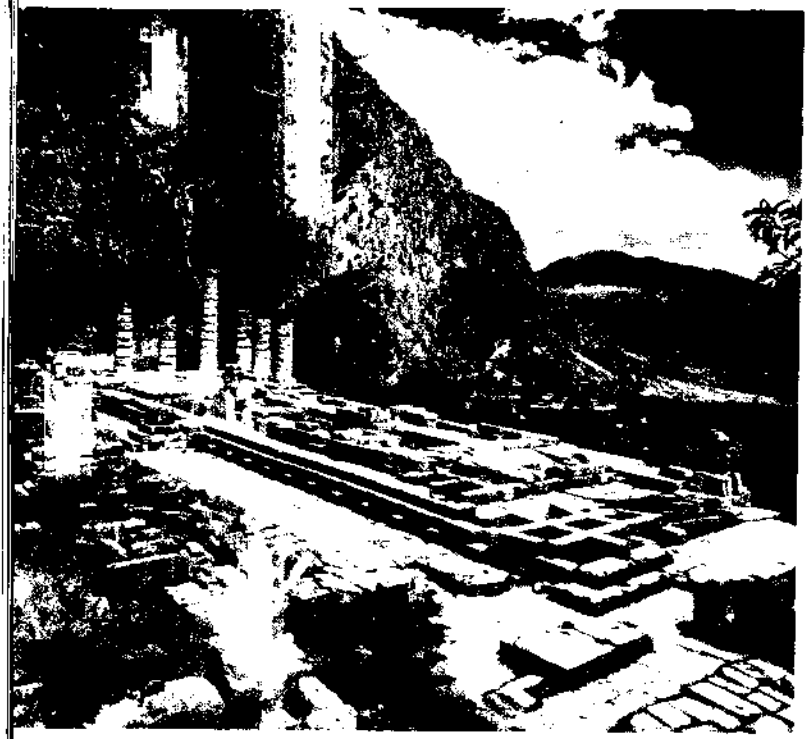

Delfi. Templul lui Apolon de la poalele Faidriadelor. Secolul al IV-lea. Foto Aury-Arthaud.

Delfi. Teatrul. Secolul al IV-lea. În planul al doilea Templul lui Apolon și Tezaurul atenienilor. Foto Spyros Melerzis.

multor împărați, mai ales al lui Hadrian, Delfi renaște. deși renașterea aceasta avea un caracter oarecum „arheologic". De această perioadă efemeră este legat numele lui Plutarh, autorul *Vieților,* care a fost preot la Delfi. în *Dialogurile pythice*, el apare ca un apologet înfocat al religiei delfice. Chiar dacă nu poate fi vorba de o „doctrină" delfică, ci mai degrabă de un „spirit" delfic, acesta a avut o influență considerabilă asupra credințelor religioase și moralealeGreciei antice. Apolon nu mai este, ca în *Iliada,* arcașul crud, inuman, care răspîndește ciuma. El a devenit, datorită progreselor gîndirii teologice, zeul cel mai „filantrop", nu numai prin oracolele sale, cu ajutorul cărora luminează și îndrumă pe oameni, ci și prin riturile „catartice". pe care leprezidează în calitatea sa de Purificator al tuturor păcatelor și întinărilor. Eschil, Pindar și Herodot datorează mult clerului delfic, dar și acesta le este îndatorat.

Influența intelectuală și literară a orașului Delfi a fost considerabilă. în templul lui Apolon Pythianul se găseau chipurile lui Homer și Hesiod și scaunul de fier al lui Pindar. Oracolul poruncise delfienilor să-i dea lui Pindar o parte din prinoasele oferite zeului. Apolon, conducător al corului Muzelor (*Musagetes*), era patronul firesc al poeziei și poeților. ?i Pythia nu uita acest lucru Era de asemeni protector al științelor: se spunea că poruncise o dată locuitorilor insulei Delos, unde se născuse, să dubleze volumul unui altar cubic, voind astfel să-i determine să studiere geometria; dublarea cubului, ca și cavadratura cercului, sînt probleme insoluoile. Maximele

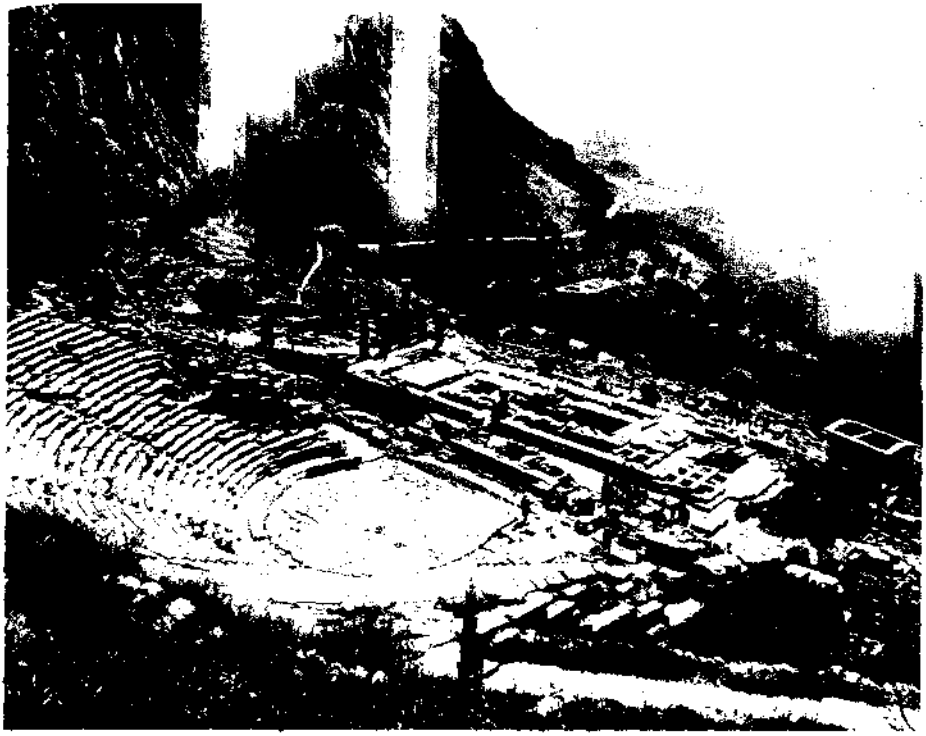

înțeleptilor, inspirate mai mult sau mai puțin de Apolon, erau gravate la intrarea în templu: „Nimic prea mult" „Cunoaște-te pe tine însuți", „Dacă te angajezi, te așteaptă necazuri", precum și epsilonul (ε) mistic, căruia Plutarh i-a consacrat în întregime dialogul Despre £ de la *Delfi*. Oracolele Pythiei considerau ca implicit admisă nemurirea sufletului, pe care Socrate s-a străduit s-o demonstreze în dialogul *Fedon* al lui Platon. Socrate își sfătuia discipolii să. meargă s-o consulte pe Pythia și, cînd prietenul său Hairefon a întrebat la Delfi dacă există pe lume un om mai înțelept decît Socrate, oracolul i-a răspuns că nu. Iar Platon, în Cetatea ideală și utopică, pe care a construit-o prin raționament, dă locul de frunte zeului din Delfi în tot ce privește religia Și morala El scrie astfel în *Republica:* „Apolon e cel ce trebuie să dicteze cele mai importante cele mai frumoase și cele dintîi legi [...] Noi nu-l vom urma decît pe el, căci acest zeu, interpretul tradițional al religiei, sălășluiește în centrul și în buricul pămîntului, ca să conducă neamul omenesc". R. F.

D E L O S. Ca această insulă stîncoasă, minusculă, bătută aproape fără încetare de vînturi, să devină unul din marile centre ale lumii elenice, a fost nevoie de prezența unui zeu Cînd Leto, urmărită de gelozia Herei, căuta un adăpost unde să-l nască pe fiul lui Zeus, numai Delos i-a oferit azil. Insula era atît de năpăstuită, încît nu mai avea nimic de pierdut! Locuitorii i-au cerut lui Leto să promită că ilustrul ei fiu nu va disprețui insula, ci „o va cinsti mai mult decît orice alt colț de lume

Sanctuarul de la Delfi. În stînga jos, Calea Sacră, care vine dinspre intrarea principală. Ea urcă lăsînd în stînga, înainte de a forma un cot, baza dreptunghiulară a Tezaurului sifnienilor, apoi trece prin fața Tezaurului atenienilor, lăsînd în stînga Porticul atenienilor, din care se zăresc trei coloane în fața zidului poligonal, ca apoi să ajungă la Templul lui Apolon. Deasupra e teatrul, iar sus de tot, în dreapta, Stadionul. *Foto Spyros Meletzis.*

Defos. Aleea Leilor. Secolul al VII-lea. *Foto Chéruzel*

Delos Statuile Cleopatrei fi a lui Dioscoride.Secolulal III-lea. *Foto* Georges *Roux.*

și va pune să i se înalțe acolo un templu măreț". La poalele muntelui Cintos, impunător doar prin izolarea sa, și sprijinindu-se pe trunchiul unui palmier (care, datorită acestui fapt, avea să ajungă un arbore sacru), Leto l-a născut pe Apolon.

Nu știm cînd s-a născut această legendă, dar săpăturile au dovedit că, înainte de a fi insuia lui Apolon, Delos a avut ca patroană o zeiță. De altfel de pe insulă nu lipsesc vestigii ale civilizației miceniene. Se știe că Delos a fost locuită la început de o mînă de pescari, dar a devenit o escală importanta după ce navigația pe mare a luat amploare. Zeița miceniană venerată atunci, și care trebuie să fi fost o prefigurare a Artemidei, primea numeroase ofrande. Sub zidurile unui templu dintr-o epocă ulterioară, arheologii au găsit o mulțime de asemenea ofrande, îngropate acolo ritual. Alături de Artemis domnea poate și o divinitate masculină, dar rolul său trebuie să fi fost foarte neînsemnat, căci nimic nu lasă să se întrevadă cariera sa strălucită și rapidă de mai tîrziu. Partenerul Artemidei se pare că nu era altul decît Apolon însuși, într-o ipostază primitivă. Cu ocazia destrămării ce s-a produs în lumea egeeană la sfîrșitul mileniului II, zeița cedează locul partenerului său. Grecii au făcut atunci din Apolon fratele Artemidei și le-au atribuit ca mamă o zeiță asiatică, Leto, trecînd-o și pe ea printre iubitele lui Zeus. în mai puțin de două secole, noul cult s-a dezvoltat în așa măsură, încît Delos va fi de acum înainte regina Cicladelor, care, după spusa poetului, par grupate ca un cor în jurul ei. Se acreditează ideea durabilă că e imposibil să stăpînești Marea Egee fără consimțămîntul lui Apolon delianul. Pe insulă încep să se acumuleze ofrandele, aducînd acestui pămînt sărac o bogăție nesperată. Se organizau sărbători periodice; un imn din secolul a! VII-lea descrie cu entuziasm spectacolul oferit de mulțimea ionienilor îmbrăcați în cele mai frumoase vesminte. Se înalță primele monumente: temple modeste încă sau sculpturi cu aspect barbar, de exemplu șirul de

lei ce străjuia Drumul Sacru ce ducea spre sanctuarul lui Leto. Apolon are deocamdată o capelă umilă, care pălește în fața locuinței lui Artemis. Dar în sec. al VI-lea i se clădește un templu, i se dedică statui, dintre care una uriașă, de 15 m. Templul și ofrandele erau oferite de locuitorii din Naxos, o insulă învecinată, care rîvnea să-și impună puterea în tot arhipelagul. În cursul sec. al VI-lea, atenienii au căutat la rîndul lor protecția zeului, ca să-și asigure supremația. Ei răspîndesc legenda că eroul lor național Tezeu, întorcîndu-se din Creta, unde biruise Minotaurul, a instituit în insula sfîntă *rituri* care încă se mai celebrează. Atenienii și-au asumat grija de a veghea asupra intereselor lui Apolon. Ascuitînd de sfatul unui oracol, ei au mutat mormintele săpate de generațiile anterioare în apropierea imediată a lăcașurilor divine, undeva departe de privirile zeului. Era evitată astfel pîngărirea sanctuarului. Atena se erijează în apărătoare a lui Apolon și protectoare a cultului său, dedicîndu-i un mare număr de *korai* și *kuroi* [vezi cuvîntul], în secolul al V-lea, autoritatea Atenei asupra insulei Delos se exercită în modul cel mai dur si aproape oficial. în 477, atenienii fac din sanctuar sediul unei alianțe îndreptate împotriva perșilor și pînă în 454 tezaurul acestei ligi s-a aflat la Delos, sub protecția lui Apolon. în felul acesta au obținut și au păstrat controlul asupra administrației teritoriului sacru. în 426, într-o vreme cînd dificultățile războiului peloponeziac făceau sprijinul lui Apolon încă mai necesar, atenienii au reorganizat marile serbări (*Delia*), au purificat din nou insula și au interzis muritorilor să se nască și să moară la Delos. Femeile gata să nască și muribunzii erau transportați în ultimul moment la Reneia, o insulă foarte apropiată. Apoi au început construcția unui templu care — în intenția lor — trebuia să eclipseze vechiul edificiu de cult din sec. al VI-lea, prea mic și demodat. Această dominație a continuat să se exercite asupra insulei, cu o scurtă întrerupere (402—393), dar ate-

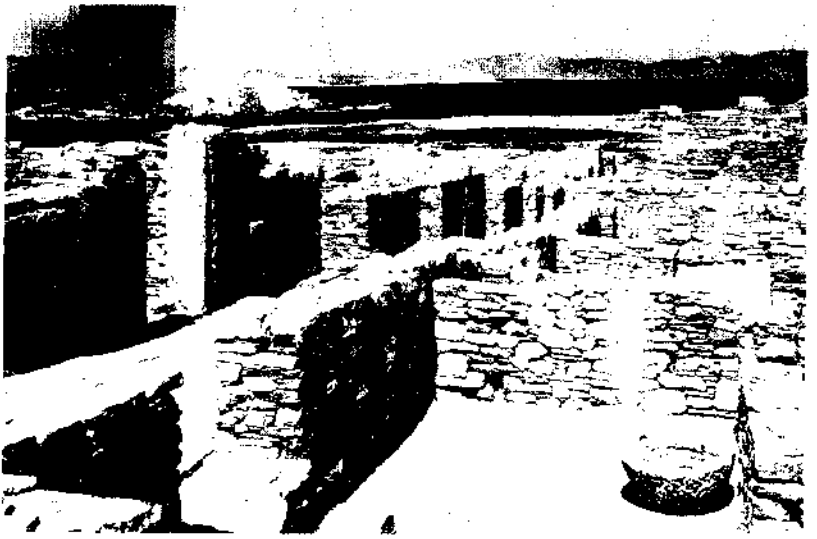

Delos. Cartier de locuințe. **Epoca** elenistică. Foto Jacqueline Staméroff.

nienii s-au arătat mai puțin preocupați, *decît* fuseseră în secolul precedent, de împodobirea teritoriului sacru. Explicația este că acum Cicladele nu mai jucau un rol important nici în viața politică, nici în economie.

Succesorii lui Alexandru acordă un interes reînnoit imperiului maritim și astfel, în 315, insula Delos, eliberată desub autoritatea ateniană, redevine unul din centrele elenice, ca în timpurile arhaice. Comerțul în plină dezvoltare găsea în această insulă ocrotită de un zeu o escală sigură si comodă, unde mărfuri venite de pretutindeni treceau de pe o corabie pe alta. După ce e declarată porto-franco (după jumătatea sec. al II-lea) și moștenește comerțul insulei Rodos (166) și al Corintului (146), *insula* Delos devine marele tîrg al cerealelor și al sclavilor. Străini atrași de speranța înavuțirii veneau din toate colțurile lumii și se amestecau cu delienii: orientali, egipteni și chiar romani. Străinii își deschideau în apropierea portului propriile lor „agenții" comerciale, aducînd totodată cu ei și credințe noi; Apolon și delienii îi autorizau să clădească — în jurul *sanctuarului* — temple pentru zeii lor barbari. Orașul ia *avînt*, și *ruinele*, destul de bine conservate, ale cartierelor de locuințe ne dau o imagine a vieții tumultuoase care anima străzile înguste [vezi Urbanism]. Portul, cu cheiurile sale, antrepozitele, babalele de legat vasele și regulile de navigație, tranzita în fiecare an cantități enorme de mărfuri, care aduceau locuitorilor bogăție. Sanctuarul profită de această prosperitate: regii macedoneni Antigon și Filip îl înfrumusețează cu porticuri somptuoase, suveranii consacră zeului portretele lor, notabilitățile orașului înalță statui și exedre. în vecinătatea teritoriului sacru se construiesc edificii semireligioase, semicomerciale. Locuitorii bogați comandă sculptorilor, pictorilor și *mozaicarilor* imagini care vor fi închinate divinităților locale sau vor împodobi încăperile cele mai frumoase ale caselor. Calitatea acestor opere de artă lasă adesea de dorit. Să nu uităm că acești executanți abili *lucrează* pentru o clientelă de parveniți, de negustori, care, în majoritatea lor, se interesau de artă în mod superficial și ostentativ. Grație bogăției sale, Delos trebuie să fi *fost* totuși unul

din centrele importante ale vieții artistice, de la sfîrșitul sec. al III-lea pînă la începutul sec. I.

Prosperitatea comercială n-a scutit însă pe delieni de vicisitudinile politice. în 166, romanii, care cuceriseră Grecia, dăruiesc insula sfîntă atenienilor, pentru a le răsplăti fidelitatea. Ca și în sec. al V-lea si al IV-lea, tirania ateniană se exercită din nou fără menajamente asupra unui teritoriu considerat de ei o simplă colonie. Acesta a fost preludiul unor nenorociri încă mai mari. In 88 și 66 armatele lui Mitridate și bande de jefuitori pun mîna fără nici o dificultate pe insula ocrotită numai de caracterul ei sacru. O părăsesc numai după ce-și însușesc toate bogățiile pe care le puteau lua cu ei, lăsînd în urmă numai ruine și doliu. După această dublă lovitură, insula Delos nu s-a mai relăcut niciodată. Puțin cîte puțin, pelerinii încetează să mai venereze un zeu care trăia singur pe o insulă săracă și, încă de la sfîrșitul antichității, sanctuarul este ceea ce a rămas pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea e.n., un cîmp de ruine care alimenta cu marmoră cuptoarele. de var. P. D.

Demeter și Persefona dăruiesc tînărului Triptolem un spic de grîu. Relief votiv găsit la Eleusis. Circa 450—440. Muzeul Național din Atena. foto *Spyros Meletzis*.

D E M E T E R. Zeița Demeter juca un rol important în Olimp datorită atribuțiilor sale bine stabilite: ea e cea care dă pămîntului rodnicie, tot ea face să crească grîul. Această funcție asigură cultului ei o mare răspîndire și, în același timp, conferă ceremoniilor organizate în cinstea ei un caracter un totul particular. În sanctuarele unde era adorată, în special în Atica (la Eleusis), se celebrau în fața unui public de inițiați niște ritualuri secrete: Misterele [vezi cuvîntul]. Nu cunoaștem amănunte cu privire la aceste Mistere: β probabil că semnificația lor profundă se lega de ideea că viața este eternă și că reîncepe mereu. O ilustrare a acestei idei o putem vedea în însăși legenda lui Demeter. Zeița avusese de la Zeus o fiică, Persefona, pe care o iubea foarte mult. Dar într-o bună zi, pe cînd fata se juca într-o pajiște cu prietenele sale, a fost răpită de Hades, care a dus-o cu el în infern și a luat-o de nevastă. Demeter, neștiind cese întîmplase cu fiica ei. a colindat tot *pămîntul, căutînd-o* și *implorînd* ajutorul muritorilor. Grecii pretindeau că recunosc în multe locuri urmele jalnicului itinerar străbătut de o mamă desperată și frîntă de *oboseală*. înnebunită de durere, Demeter refuza să mai dea pămîntului fertilitate, astfel că lumea era amenințată de foamete. Atunci Zeus a poruncit lui Hades s-o redea pe Persefona mamei sale. Dar Persefona mîncase în

infern cîteva boabe de rodie (socotită de greci un fruct al morții) și, fiind legată prin această vrajă, a fosr obligată să-și petreacă jumătate din an lingă Hades. Din această cauză, vegetația nu acoperă pămintul decît în cele șase luni de vreme bună. După ce și-a regăsit fiica, Demeter a ținut să-și exprime recunoștința față de cei ce-o ajutaseră la nevoie. De aceea i-a dat lui Triptolem, fiul regelui din Eleusis, un spic de grîu, ca să-l cultive și să le arate oamenilor calitățile sale. Se zice că Triptolem a străbătut pămîntul într-un car înaripat, învățînd pe oameni agricultura și arta de a îmblînzi natura vegetală.

Demeter și Perșefona (numită mai simplu Kore, adică „fata"), sînt legate indisolubil. Artiștii le reprezentau împreună, uneori îmbrățișîndu-se cu dragoste, cum se vede pe frontonul de est al Partenonului. O legendă spunea că Demeter a avut și un fiu, pe Plutos, simbolul bogăției.

Demeter e una din divinitățile grecești care a fost nu numai adorată, dar a suscitat în credincioșii săi și un sentiment mistic. Cei inițiați în misterele Demetrei si Persefonei aveau asigurată supraviețuirea sufletului în trista împărăție a Morții.

Artiștii au zugrăvit mama și fiica sub o înfățișare destul de asemănătoare, amîndouă grave, îmbrăcate în veșminte lungi, sobre. Demeter avea firește un aspect mai accentuat de matroană, dar amîndouă au un aer binevoitor. Un relief celebru din Eleusis le înfățișează cu tînărul Triptolem la mijloc, încredințîndu-i spicul. Demeter ține de obicei în mînă un sceptru, iar torțele, simbol funerar, constituie atributul cel mai frecvent al Persefonei. P. D.

DEMETRIOS DIN FALERON. în luptele care au urmat după moartea lui Alexandru, unul din pretendenții la tronul Macedoniei, Casandros, a reușit să pună mîna pe Atena, care îl susținuse pe rivalul său Poliperhon. Casandros a încredințat conducerea orașului unuia dintre prietenii săi, Demetrios din Faleron, care a deținut puterea între 317 și 307. Era un discipol al lui Aristotel si prima sa grijă a fost să instaureze un regim oligarhic, bazat pe cens. Celebru prin luxul său, el a fost cu toate acestea autorul unei legi contra luxului mormintelor, lege importanță pentru dezvoltarea artei, fiindcă pune capăt în Atica fabricării stelelor funerare sculptate. El a domnit ca un tiran, dar fără cruzime, și nu s-a preocupat de prestigiul Atenei, pe care a redus-o, cum spune un istoric modern, la proporțiile unui oraș de provincie. în 307, omonimul său Demetrios Poliorcetul a cucerit Atena și, spre marea bucurie a populației, l-a alungat pe tiran, care s-a refugiat la curtea lui Ptolemeu. P.D.

DEMETRIOS POLIORCETUL. Demetrios Poliorcetul a fost urmașul tatălui său Antigon cel Chior, care s-a proclamat rege în 306 și a stăpînit cea mai mare parte a provinciilor Asiei Mici. Alungat de diadoh , după înfrîngerea sa de la Ipsos (301), Poliorcetul s-a refugiat în Macedonia, unde s-a proclamat rege în 297. După un asediu dedoi ar i cucerește Atena, apoi instaurează în cetățile grecești regimuri oligarhice. Alungat din regatul său de o coaliție în care regele Pirus al Epirului a jucat un rol de căpetenie, el trece în Asia Mică, unde pune mîna pe Sardes Fiind făcut pri/onier de Seleucos, moare în captivitate în 283. A fost unul din întemeietorii *poliorceticii* (arta de a asedia orașe), dar caracterul său n-a fost la înălțimea inteligenței sale, iar luxul și aroganța l-au făcut odios. Plutarh l-a numit „rege de teatru". P.D

DEMOCRIt [DEMOKRITOS] Discipolul lui Leucip (elevul lui Parmenide . Democrit din Abdera a fost contemporan c Socrate. Născut prin 460, a trăit pînă la o vîrstă foarte înaintată. Mare călător, mare observator și mare scriitor, el a redactat peste cincizeci de tratate, o operă enciclopedică din care s-au păstrat numai fragmente

Găsim în ea o morală a fericirii și a seninătății, precum si prima expunere a unei filozofii atomiste. Parmenide afirmase existența *Ființei* imobile și negase existența *Nimicului*, a Neființei. Dar, remarcă Leucip și Democrit, Neființa totuși există, este vidul, fără de care nu există mișcare. în ceea ce privește Ființa, ea nu este un bloc de materie care ar exclude nașterea (creația) și corupția. Ființa este formată din particule solide și indivizibile (atomii), invizibile din cauza micimii lor. Aceste particule nu se deosebesc decît prin poziție (ca literele Z și N), ordine (ca AB și BA) și formă sau figură (ca A și B) — de unde numele de „*idei*" pe care *li-l* dă Democrit. Acești atomi se mișcă în vid și se agață unii de alții, stîrnind un fel de vîrtej, o mișcare centrifuga care duce la o selecție mecanică. Astfel izbutește Democrit să explice întregul sistem al lumii. Senzațiile sînt provocate de trecerea unor atomi ușori (efluvii sau simulacre) prin porii organelor. Cunoașterea senzorială realizată astfel e obscură, neautentică și pur convențională. Singura cunoaștere legitimă vine de la rațiune, care postulează existența atomilor și a vidului. Sufletul e alcătuit din atomi subtili și mobili, reînnoiți prin respirație. Platon și Aristotel au subordonat explicațiile mecanice ale *atomiștilor* unor considerente finaliste, care aveau să domine gîndirea antică. Numai Epicur a adoptat sistemul fizicii atomiste, cu unele modificări și adăugiri. Poemul *Despre natură* al discipolului său Lucrețiu e un tablou de ansamblu al atomismului antic. Democrit apare ca un precursor al fizicienilor moderni, *anunțînd* teoriile lor corpusculare și mecaniciste.

P.-M.S.

DEMOS. în scopul de a sfărîma tiparele aristocratice ale statului atenian, Clistene a împărțit teritoriul atic urban și rural în o sută de circumscripții teritoriale numite *demoi*. Localitățile de importanță minoră se uneau formînd un demos, iar așezările urbane mari erau împărțite în mai multe *demos*-uri. Demos este celula statului. în primul an după naștere, orice atenian de condiție liberă e înscris în registrele demos-ului de care aparținea tatăl, iar la numele său se adăuga automat *demoticul*, adică numele demos-ului. înscrierea în registrul circumscripției conferea toate drepturile civile și dreptul de cetățenie. *Demos*-ul nu e numai un centru de stare civilă: el constituie o comunitate, condusă de un *demarh* ales, un fel de primar, care administrează trebucile locale cu ajutorul adunării cetățenilor. Tot demarhul juca rolul de intermediar între puterea și administrația centrală pe de o parte și locuitorii circumscripției sale pe de altă parte. Fiecare demos are protectorii săi divini, sanctuarele și sărbătorile sale; el are și finanțe proprii, alimentate de averile sacre și de taxele de ședere plătite de străini.

P.D.

DEMOSTENE [DEMOSTHENES] (1). Cel mai mare orator atenian (384—322) fiul unui bogat fabricant de arme. Acesta a murit cînd Demostene avea șapte ani, lăsîndu-l în grija a trei tutori, care însă i-au risipit moștenirea. La vîrsta de optsprezece ani, Demostene s-a hotărît să-i silească să restituie ceea ce-și însușiseră pe nedrept și de aceea învață *secretele* elocinței judiciare de la oratorul Isaios. La douăzeci și unu de ani pledează el însuși împotriva tutorilor și cîștigă procesul, dar nu poate să recupereze decît o mică parte din moștenire. A fost nevoit deci să-și cîștige existența ca logograf, redactînd pledoarii pentru împricinații lipsiți de darul elocinței. Apoi s-a lansat la tribuna Adunării poporului și la treizeci de ani pronunță primul său discurs politic păstrat, *Despre simorii*.

în acea vreme regele Filip al II-lea al Macedoniei încerca să integreze Grecia imperiului său. Mulți atenieni dădeau înapoi în fața pericolelor unui război și preferau să facă concesii, ca să mențină pacea. Demostene se alătură oratorilor patrioți, hotărîți să apere cu orice preț libertatea cetăților grecești. În 351, el rostește *Prima Filipică* și, timp de

zece ani, *discursurile sale* se succed violente și înflăcărate, pînă la *Filipica a IV-a*, în 341. Demostene reușește în cele din urmă să-i trezească pe atenieni din amorțeală. Cîștigînd încrederea poporului, conduce treburile publice între 340 și 338 și realizează alianța cu Teba, care ar fi putut salva independența Eladei. în 338 atenienii și tebanii sînt însă zdrobiți la Cheroneea de falanga macedoneană. „Procesul coroanei", survenit la puțin timp după această bătălie (dar care se va judeca abia în 330), îi oferă ocazia să facă apologia carierei sale politice, atacată vehement de Eschine. Acesta nu obține nici măcar o cincime din voturi, plătește o amendă grea și e obligat să ia drumul exilului. În 324, urmează procesul lui Harpalos, în care acuzatorul lui Demostene e Hiperide, fostul său aliat din partidul patriotic. Suspectat de venalitate, Demostene e condamnat și trebuie să se exileze, dar e rechemat curînd la Atena, căci vestea morții lui Alexandru provocase o răscoală antimacedoneană. Războiul lamiac se încheie totuși prin înfrîngerea cetăților grecești, iar Demostene, din nou alungat și urmărit, se refugiază în sanctuarul lui Poseidon din insula Calaureia. Cînd urmăritorii sînt gata să pună mîna pe el, Demostene se otrăvește.

Sub numele lui Demostene ne-au parvenit șaizeci de discursuri, dar unele (mai ales dintre pledoariile civile) sînt suspecte sau categoric apocrife. Ni s-au păstrat aproape toate discursurile publicate de orator. Cea mai regretabilă pierdere o constituie discursul de apărare din procesul lui Harpalos, Demostene a fost înainte de toate un mare om de acțiune și un învățător energic. Ideile sale sînt inspirate de un patriotism înflăcărat, de o mare dragoste de libertate, precum și de înalta concepție pe care o avea despre rolul „sfătuitorului", adică al oratorului politic într-un stat democratic. A citit și recitit opera lui Tucidide, din care a învățat lecții de politică și de stil. Eschine, adversarul său politic, spunea că, la tribună, Demostene sărea și se agita „ca un tigru". Frazele scrise ale discursurilor sale păstrează încă violența pasiunii sale oratorice. După cum spune Montaigne, Demostene „este în scris cum este în vorbă". Arta sa e atît de perfectă, încît nici n-o simți. Este evident că oratorul își permite șă-și bată joc de preceptele retoricii ; în aceasta e inimitabil. Totul la el concură în realizarea persuasiunii, mai ales stilul său nervos, incisiv și izbitor. R. F.

DEMOSTENE [DEMOSTHENES] (2). Generalul atenian Demostene a jucat, alături de Nicias, un oarecare rol în războiul peloponeziac. Ei a fost unul dintre cei numiți de compatrioții săi în fruntea expediției din Sicilia.

DEUCALION. Deucalion și Pira sînt singurii muritori cruțați de Zeus, atunci cînd a hotărît să înere pe toți oamenii într-un mare potop. Amîndoi și-au construit o arcă. în care au plutit pînă în ziua cînd apeie s-au retras. Urmînd porunca trimisă de Zeus prin intermediul lui Hermes, ei au aruncat peste umeri oasele mamei lor, adică pietrele care formează scheletul pămîntului. Din aceste pietre s-au născut oamenii care populează de atunci lumea. în această legendă, puțin cunoscută de greci, recunoaștem cu ușurință transpunerea unor povești orientale. P. D

DIADOHII [DIADOKHOI]. La moartea lui Alexandru cel Mare, care lăsase ca urmași legitimi un frate vitreg imbecil și un băiat care nu se născuse încă, generalii săi nu s-au gîndit nici o clipă că imperiul, la constituirea căruia avuseseră mîndria să ia parte, s-ar fi putut dezmembra. Macedonia avea deci nevoie de un rege, și generalii au dat tronul fratelui redus mintal. Acesta a împărțit apoi domnia cu copilul pecare îl născuse între timp Roxana. Pentru a-i proteja pe acești suverani prea slabi — de fapt pentru a exercita puterea în numele lor — au fost aleși Perdicas și Crateros, doi dintre cei mai

buni locotenenți ai lui Alexandru (amîndoi se făcuseră remarcați în timpul campaniei din Indii). S-a trecut apoi la împărțirea provinciilor: *Antipater* rămîne în funcția pe care o exercita de mult timp, aceea de strateg însărcinat cu afacerile Greciei. (În această calitate a zdrobit revolta izbucnită în Grecia la vestea morții lui Alexandru, l-a condamnat la moarte pe Hiperide și l-a împins pe Demostene la sinucidere.) *Ptolemeu*, învingătorul de la Halicarnas, a primit satrapia Egiptului; *Antigon*, zis „cel Chior" *(Monophthalmos)*, satrapia Pamfiliei, Lidiei și Frigiei. *Eumene* primește un dar derizoriu: provinciile încă nesupuse Capadocia și Paflagonia; *Lisimah* devine guvernatorul Traciei. Teritoriile din est au fost împărțite între personaje mai puțin importante, care vor juca un rol dintre cele mai șterse.

Foarte curînd, fiecare din acești succesori ai lui Alexandru (acesta este sensul cuvîntului *diadohi*) avea impresia că el e cel mai indicat să conducă întreg imperiul, de aceea diadohii s-au războit fără milă între ei timp de peste patruzeci de ani, ca să-și atingă țelul. Conflictul încetează în 277, cînd moare ultimul reprezentant al generației eroice, iar imperiul lui Alexandru se scindează în regate independente.

Perdicas a fost primul care a vrut să controleze direct treburile Greciei și să fie proclamat rege. Ambiția lui i-a coalizat pe toți diadohii și, în războiul care urmează, Perdicas și Crateros își găsesc moartea. Dispariția lor impune o redistribuire a provinciilor (321): Antipater obține regența, poziția lui Antigon în Asia Mică se consolidează, iar Babilonia e atribuită lui Seleucos, alt ofițer al lui Alexandru. Curînd după aceea moare Antipater și succesorul său, Poliperhon, trebuie să înfrunte o nouă coaliție: Casandros, fiul lui Antipater, pornește o ofensivă în Grecia, instalează la Atena pe tiranul Demetrios din Faleron și pune mîna pe putere în Macedonia, după ce omoară pe văduva și pe fiul lui Alexandru (316). Totuși, în anii următori, nu el va deține rolul de frunte, ci Antigon: dorința sa evidentă de a conduce imperiul îi unește pe Ptolemeu, Casandros și Lisimah. Izbucnește un război, întrerupt în 311 de un scurt armistițiu. Antigon încredințează conducerea trupelor fiului său Demetrios, supranumit *Poliorcetul* („cuceritorul de orașe"), care îl alungă în 307 pe omonimul său Demetrios din Faleron, instalat ca tiran la Atena de Casandros. Apoi în 306, (a Salamina (din Cipru), distruge flota lui Ptolemeu, ale cărui intenții cu privire la insulele din Marea Egee deveniseră evidențe în lunile precedente. în urma acestei victorii, Antigon își asumă titlul de rege și exemplul său e urmat de Ptolemeu, Seleucos, Casandros și Lisimah.

Ciocnirea atîtor ambiții provoacă un nou conflict. în 301, armatele tuturor diadohilor se întîlnesc la Ipsos. Antigon e ucis în luptă, iar Poliorcetul își găsește salvarea în fugă, Are loc atunci o a treia împărțire, ultima, prin care lui Casandros îi revin în mod oficial Macedonia și Grecia; Ptolemeu e confirmat ca rege al Egiptului, Seleucos în Siria, iar Lisimah primește, pe lîngă Tracia (pe care o stăpînea deja), fostele teritorii ale lui Antigon din Asia Mică, Dar Demetrios Poliorcetul nu se dăbătut. In timp ce Seleucos și Ptolemeu intră în conflict pentru Siria, Poliorcetul se întoarce în Grecia și, profitînd de moartea lui Casandros (297), se proclamă rege al Macedoniei, instaurează oligarhia în cetățile elenice și devine odios tuturor. Atacat de Lisimah, vecinul său din Tracia, și de Pirus, regele Epirului, pierde în 287 Macedonia și nu poate împiedica flota lui Ptolemeu să se instaleze în insulele Ciclade. E luat prizonier de Seleucos și moare m 282. Ceilalți diadohi au pe rînd aceeași soartă: Seleucos e omorît în bătălia de la Curupedion (281) unde l-a înfruntat pe Lisimah. Acesta din urmă nu supraviețuiește decît un an adversa'ului său.

Sătui de atîtea lupte și pierzîndu-și speranța de a menține unitatea unui imperiu atît de disputat, generațiile următoare se resemnează să împartă moștenirea lui Alexandru

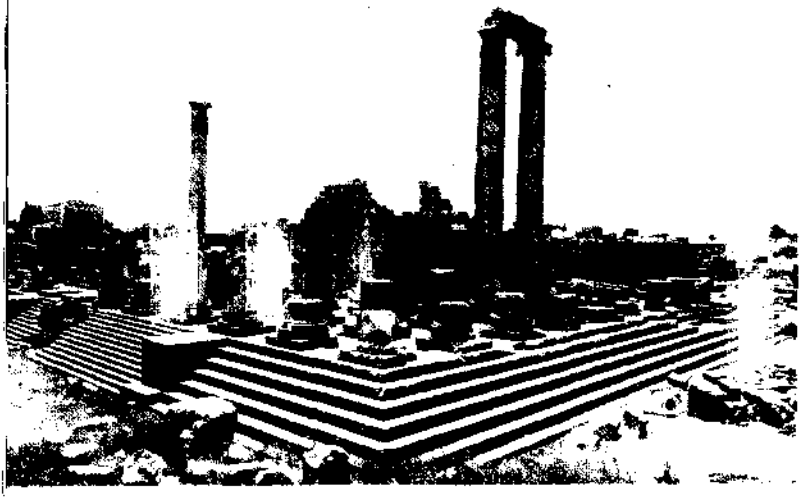

Templul lui Apolon de la Didima. Foto *Hirmer*.

în mari regate independente; *familia Lagizilor*, din care face parte Ptolemeu, păstrează Egiptul; Antigon, fiu! Poliorcetului, își întemeiază dinastia în Grecia și Macedonia, iar Seleucizii vor domni în Siria. P. D.

DIALECTELE. Ceea ce dădea grecilor, împărțiți în atîtea cetăți, uneori rivale, sentimentul unității etnice era în primul rînd comunitatea de *limbă*. în ochii lor, cei ce nu înțelegeau și nu vorbeau grecește erau „barbari". Si totuși existau numeroase diferențe dialectale, de exemplu între greaca vorbită la Atena și cea de la Sparta, Teba sau Cipru. Astăzi dialectele grecești nu pot fi studiate fără să se țină seama de limba „miceniană" și prehomerică a tabletelor găsite de arheologi la Micene, Pilos si Cnosos Englezul Michael Ventris a descifrat această scriere în mod genial în 1953, arătînd că e vorba de semne silabice, și nu alfabetice, care notau o greacă arhaică, anterioară dialectelor din epoca clasică.

Se disting de obicei patru grupe dialectale; le enumerăm cronologic, în ordinea probabilă a apariției lor;

1) grupul *arcado-cipriot* cuprinde dialectul arcadian (vorbit în centrul Peloponezului), cipriot și pamfilian;

2) grupul *ionic-atic*: dialectul ionian din Asia si din insule, ionianul din Eubeea și ionianul din Atica;

3) grupul *eolic*: eolicul din Asia (dialectul lesbic), dialectul tesalian si cel beoțian;

4) grupul *„occidental"*: dialectele focidian, locrian, etolian, eleean si dialectul doric propriu-zis, împărțit în mai multe graiuri: laconian, argian, corintian, siracuzan, megarian, cretan, rodian, cele din Tera și de la Cirene.

Asemănările dintre grupurile 1 si 2, pe de o parte, și grupurile 3 și 4, pe de altă parte, sînt așa de mari, încît unii lingviști au astăzi tendința de a reduce toate graiurile vechi grecești la două mari ansambluri dialectale: „dialectele *meridionale*, cu vestigiile arhaice din arcado-cipriotă si dezvoltarea nouă si viguroasă a ionic-aticului, si dialectele *septentrionale*, cu variantele marginale și complexe ale graiurilor eolice si grupul, mai recent, format din graiurile doriene de nord-vest, pe care chiar grecii le simțeau ca net

opuse ionic-aticului." (P. Chantraine). Conform acestor opinii, cele două ansambluri dialectale ar corespunde valurilor invadatoare care au trecut peste Grecia în epoca veche: „aheii" lui Homer ar sta la originea „micenianului", ca și a dialectului arcadocipriot si ionic-atic, în timp ce invaziile doriene ar fi determinat formarea dialectului eolic, apoi a celui doric. R. F.

DIDIMA. Didima era marele sanctuar din Milet consacrat lui Apolon. încă din epoca arhaică, un drum triumfal ducea din oraș la sanctuar, aflat la cîțiva kilometri. Drumul era străjuit de statui ale înalților demnitari ai cultului, membri ai familiei Branhizilor. În epoca elenistică a fost construit în acest sanctuar un templu colosal (cu un *adyton*), care însă n-a fost niciodată terminat. P.D.

DIODOR [DIODOROS] DIN SICILIA. Istoric din sec. I, autorul unei monumentale *Biblioteci istorice,* care pretindea că povestește istoria tuturor popoarelor din antichitate. Diodor nu este decît un compilator, dar exact și conștiincios, astfel că ceea ce ne-a rămas din opera sa gigantică e foarte prețios pentru cunoașterea lumii antice. R. F.

DIOGENE LAERȚIU [DIOGENES LAERTIOS]. Istoric al filozofiei, originar probabil din Laerția, oraș din Cilicia. A trăit în sec. al III-lea e.n. Opera sa *Viețile și doctrinele filozofilor* este o compilație mediocră, lipsită de orice spirit critic, dar esențială pentru cunoașterea filozofiei grecești (din care ș-au pierdut atîtea opere), prin toate informațiile, adesea pitorești, pe care ni le transmite. P.-M. S.

DIOGENE DIN SINOPE [vezi Cinicii].

DIOMEDE [DIOMEDES]. Diomede (nu trebuie confundat cu regele trac omonim, ale cărui iepe devorau pe străini și care a fost omorît de Heracles) a fost unul dintre tovarășii cei mai credincioși ai lui Ulise în războiul troian. Cu el s-a dus Ulise la Sciros, să-l caute pe Ahile; tot el a stăruit pe lîngă Ulise să-l convingă pe Agamemnon să-și sacrifice fiica; Diomede a făcut parte din solia trimisă de căpeteniile grecești la Ahile, ca să-l hotărască să reia lupta alături de ei. Ulise l-a luat cu el cînd s-a dus să-l prindă pe Dolon, spionul troian. Acest luptător viteaz rănește în timpul unei bătălii pe zeița Afrodita, coborîtă pe pămînt ca să-l ocrotească pe Eneas. P.D.

DION HRISOSTOMOS. [KHRYSOSTOMOS]. Sofist și filozof din sec. I e.n., născut la Prusa, în Bitinia. A fost supranumit, din cauza elocinței sale, Hrisostomos, adică „Gură de aur". Ca și vechii sofiști. Dion mergea din țară în țară, ținînd conferințe strălucite asupra unor subiecte minore și peste tot recolta aplauze entuziaste. A locuit la Rodos, în Egipt si mai ales la Roma. De acolo Domițian l-a exilat

Diomede ducîndu-și partea sa din pradă: Po/odion-ul statuia zeiței Palas, protectoarea Troiei. Pictura din interiorul unei cupe. Circa 400-380. Ashmolean Museum, Oxford.

în 82. Exilul, care a durat paisprezece ani (pînă la moartea împăratului) a schimbat viața, caracterul si ideile lui Dion. Convertit la filozofie, străbate tot Orientul cu mantaua și toiagul filozofilor cinici. Discursurile pe care le ține el nu sînt, ca altădată, elogiul unei musculițe sau al unui papagal, ci grave exortații morale. Sub împărații Nerva și Traian, Dion este din nou bine văzut la curte, dar rămîne filozof și nu încetează să predice convertirea la o viață filozofică. Numeroasele călătorii pe care le întreprinde seamănă cu peregrinările unui misionar. Moare către 112. In discursurile din a doua perioadă a vieții, Dion nu dă dovadă de mare originalitate, morala sa e cinică și stoică, teologia e inspirată de Platon, în schimb predicile sale dovedesc talent, spirit și farmec, de exemplu în *Vînătorul sau Istorie eubeeană*. R. f.

DIONISIOS (cel Bătrîn si cel Tînăr), în anii care au urmat nefericitei expediții ateniene din 413, Siracuza n-a profitat de succesul repurtat atîta cît s-ar putea crede. Siracuzanii i-au lăsat pe cartaginezii instalați în vestul Siciliei să pună mîna pe Selinus, să distrugă Himera și să anexeze Agrigentul împotriva acestei atitudini lipsite de energie. Dionisios, zis cel Bătrîn, un cetățean obscur, a izbutit să stimuleze indignarea siracuzanilor și să determine Adunarea Poporului să-l aleagă strateg. El a apreciat că era prea tîrziu ca să-i mai împiedice pe cartaginezi să cucerească Camarina și Gela si că era mai înțelept să trateze cu ei pentru a [e opri înaintarea. Dionisios creează o flotă de două sute de corăbii, reorganizează armata, în care angajează mercenari din Campania, fortifică orașul și închide unul dintre porturi cu un dig ce permitea să se supravegheze intrarea vaselor. Fără să intre în conflict direct cu Cartagina, el atacă localitățile unde aceasta și-ar fi putut găsi aliați, apoi, îndreptîndu-se spre cetățile grecești, distruge Etna și Naxos și ocupă Leontinoi și Catane. Cucerirea Siciliei îi face pe cartaginezi să reînceapă ostilitățile. în 397, după ce distrug flota (ui Dionisios, cartaginezii amenință însăși Siracuza. Dionisios obține pentru moment victoria, dar luptele continuă, cu rezultate nesigure și schimbătoare, pînă la moartea tiranului.

Departe de a-și consacra toate eforturile luptei contra Cartaginei, Dionisios joacă un rol important în Grecia Mare, între 390 și 373, anul morții sale. Anexează numeroase sate, posturi militare si chiar cetăți elenice de exemplu Crotona. Vastul său

„Urechea lui Dionisios". Legenda spune că tiranul, ascuns într-un loc secret din latomiile de la Siracuza, putea să asculte plîngerile chiar șoptite ale prizonierilor pe care îi închisese aici. *Foto Leonard von Matt.*

Dionisos, zeul vinului, într-o barcă deasupra căreia este pictată viță de vie. Marea este simbolizată prin cîtiva delfini. Cupă de Execias. Circa 540. Muzeul din *München*. Foto *Hirmer*.

imperiu se întinde de la Ancona pînă în extremitatea Siciliei. Dacă mai adăugăm că a fost foarte apreciat ta Sparta, prin definiție ostilă tiraniei, trebuie să conchidem că Dionisios cel Bătrîn a fost una din marile figuri ale acestei lumi grecești, cam săraca în personalități începînd cu sec. al IV-lea.

Nu același lucru se poate spune despre fiui său, Dionisios supranumit „cel Tînăr". Personaj greu de definit, în luptă deschisă sau ascunsă cu fratele său vitreg Dion, prietenul lui Platon, e incapabil să asigure Siracuzei o existentă normală. Din acest oraș strălucitor, al cărui imperiu se destrămase, mai rămîne la moartea sa (cum se exprimă un scriitor antic) o simplă pustietate.

P. D.

DIONISIOS DIN HALICARNAS. Gramatic și istoric din sec. I e.n., a trăit multă vreme la Roma. Autor a numeroase tratate despre stil, printre altele Despre *forța stilului lui* Demostene orator pe care Dionisios îl admira cu pasiune. A scris și o *Arheologie romană*, lucrare de mari proporții asupra originii și a primelor secole ale Romei, dar care este o compilație lipsită de merite isterice si literare.

R- F.

DIONISOS [DIONYSOS]. După ce a ocupat mai întîi un loc minor în panteonul elenic Dionisos ajunge cu timpul o divinitate tot mai populară, pentru ca în epoca elenistică să fie considerat unul din zeii cei mai importanți din Olimp. Explicația este că în

Dionisos cu un cantaros în mînă asistă la un dans dionisiac. Detaliu de pe un crater italiot al pictorului serbărilor Carneia. Circa 410. Muzeul din Taranto. Foto Hirmer.

jurul lui se conturaseră, puțin cîte puțin, idei mistice care, pe măsură ce exigențele spirituale ale grecilor deveneau mai mari, făceau din el unul din puținii Nemuritori la care puteai găsi speranță și consolare. Era fiul lui Zeus și al Semeiei, o prințesă tebană. Cînd era însărcinată, Semele l-a rugat pe Zeus să i se arate în toată splendoarea sa, dar cînd zeul i-a satisfăcut dorința, ea n-a putut suporta strălucirea acestei priveliști și a murit fulgerată. Zeus a luat fătul și l-a adăpostit în coapsa sa pînă ce s-au împlinit cele nouă luni. Apoi l-a dat în grijă regelui beoțian Atamas și soției sale ho; Hera, aprinsă de gelozie din pricina acestui copil nelegi. tim, a luat mințile părinților săi adoptivi. Atunci Zeus l-a însărcinat pe Hermes să ducă copilul la Nimfele dintr-un ținut misterios numit Nisa ; acest episod e ilustrat de un celebri; grup al lui Praxitèle. Cînd se face mare, Dionisos descoperă vinul și întrebuințările sale și astfel ajunge zeul vinului și al iederei, ? cărei vitalitate și persistență de-a lungul anotimpurilor poate simboliza veșnicia existenței. După numeroase peripeții, puse la cale de Hera împotriva fiului rivalei sale, Dionisos își ocupă locul ce i se cuvenea în Olimp. Se povestește că în călătoriile sale a ajuns pînă în India, înconjurat de un cortegiu triumfal și că a locuit un timp în Tracia. După o traversare cu peripeții (era să fie prins de pirați, , a întîlnit în insula Naxos pe

Ariadna, părăsită de Tezeu. care devine amanta lui.

Zeu al plantelor care îmbată — căci mestecarea iederii produce, ca și vinul, un fel de euforie — Dionisos este un zeu care îndrăgește tumultul si bucuria: de aceea una din poreclele sale este „Zgomotosul". Grecii și-l reprezentau înconjurat de o ceată zgomotoasă *(thiasos)*, pe care o conducea cu un tirs *(thyrsos)* — un toiag miraculos înfășurat în frunze de iederă și de viță de vie. *Thiasos* este alcătuit din genii ale pădurilor, Satiri și Menade dansînd în sunetul flautului și tamburinei. După modelul acestui cortegiu divin, cu ocazia unor sărbători temeile cuprinse de entuziasm și de un fel de delir (ca Bacantele) colindau munții împaduriți. mai ales în Beoția Ajungeau uneori la un asemenea grad de isterie, încît sfîsiau de vii animalele care le ieșeau în cale. Odată un astfel de grup de femei, epuizate de delir și inconștiente, a fost văzut sosind la miezul nopții în orașul Amfisa, pe care tocmai atunci niște soldați dușmani î! prădau. Fără să-si dea seama de nimic, ele se prăbușesc în mijlocul pieței și adorm. Un cult atît de fanatic nu putea să nu impresioneze pe greci, atît de raționau din fire și atît de puțin dispuși să-si exteriorizeze sentimentele și pasiunile. O dramă a lui, Euripide, *Bacantele*, și o statuie de Scopas, pe care o cunoaștem datorită unei copii, dovedesc ce impresie adîncă produceau asupra lor atare manifestări. Vase din sec, ai VI-lea și al V-lea înfățișau adesea un *thiasos.* Trebuie să mai remarcăm că Dionisos rămîne calm și maiestuos în mijlocul cortegiului său dezlănțuit; ține în mînă un butuc de viță de vie si un fcanfhrros, vas, din care bea numai el; e îmbrăcat într-o rochie lungă, cu broderii scumpe, iar fața îi este încadrată de o barbă impunătoare. E întovărășit adesea de o panteră, animalul său favorit.

Cel mai tîrziu în cursul sec. al V-lea, Dionisos ajunge și zeu al morților, cărora le asigură supraviețuirea, poate tocmai fiindcă e zeul vegetației persistente. Dionisos se substituie într-un fel lui Hades și uneori e prezentat ca soț al Persefonei. Cam în perioada războiului peloponeziac, începînd cu a doua jumătate a sec. al V-lea, o nouă imagine a lui Dionisos se impune gustului atenienilor și al grecilor în general. Accentul se pune pe idila sa cu Ariadna; în picturi cei doi amanți apar îmbrățișați sau se arată cum Dionisos o ia cu el pe Ariadna; Teul nu mai are nici barbă, nici cunoscutul vesmînt greoi, ci este un tînăr frumos, gol. cu bucle lungi ce-i cad pe umeri. Nu e vorba de o reprezentare convențională a unei scene de dragoste. ci — așa cum s-a spus pe bună dreptate — de un simbol: zeul duce o muritoare către nemurire. Această concepție va deveni dominantă și va face din Dionisos protectorul cel mai iubit al sufletelor chinuite de problema vieții de dincolo. P. D.

DIOSCURII [DiOSKUROI]. Dioscurii, adică „fiii lui Zeus"*, erau Castor și *Polideuces* (în latinește, Pollux). Mama lor se numea Leda și aveau două surori, Elena și Clitemnestra. Legenda spune că fiecare dintre ei se născusese dintr-un ou în care stătuse cu una *dintresurori.* întîmplarea s-a petrecut aproape de Sparta, pe muntele Taiget, și Dioscurii erau niște eroi tipic laconieni. Ca luptători, luaseră parte la numeroase expediții, eliberaseră pe Elena răpită încă de tînără de Tezeu, se îmbarcaseră cu Argonauții în căutarea „Lînei de Aur" și biruiseră în Creta pe Talos, un gigant cu trup de bronz, care masacra pe străini. in cele din urmă, după ce au furat niște turme (sau după ce au răpit pe cele două fiice ale regelui Leucip?), și-au găsit moartea într-o încăierare cu verii lor Idas si Linceu. Zeus le-a acordat nemurirea, de care beneficiau pe rînd, la două zile odată. Dioscurii nu erau numai patronii Spartei, ci au devenit și protectorii marinarilor și erau invocați în călătoriile periculoase. De aceea s-au găsit numeroase sanctuare închinate lor în apropierea porturilor. P. D.

* în grecește *dios* — al lui Zeus. *kuroi* = băieți (n. tr.)

Unul dintre Dioscuri sărind de pe calul său, care e purtat de un triton. Acroteră de pe templul ionic de la Locri. Sfîrşitul secolului al V-lea. Muzeul Naţional din Napoli. foto L. von *Matt*

DITIRAMB [DITHYRAMBOS]. Cor circular în cinstea lui Dionisos (vezi Poezia lirică).

DIVINAŢIA. Cicero, ca şi Platon înaintea lui, distingea două feluri de divinaţie: prima, care se realizează printr-un meşteşug, consta în interpretarea semnelor furnizate de păsări, măruntaiele victimei sacrificate, tragerea la sorţi etc. ; a doua, un dar al naturii, e proprie profetului sau profetei, şi e inspirată direct de divinitate. Prima poate fi numită *artificială* sau *inductivă*, iar cealaltă *inspirată* sau *intuitivă*. Aici ne vom referi numai la prima, urmînd să ne ocupăm de a doua în articolul Oracole.

Cei mai vechi ghicitori pe care îi cunoaştem în Grecia sînt cei din *Iliada*: în primul rînd Calhas la ahei şi Helenos la troieni. Ei descoperă voinţa zeilor sau viitorul, interpretînd semnele furnizate fie de minuni, fie de fenomene naturale (de pildă zborul păsărilor). Uneori, mai rar însă, primesc de la zei o revelaţie directă. în timp ce căpeteniile armatei greceşti aduceau jertfe la Aulis, înainte de a se îmbarca pentru Troia, de sub altar a ţîşnit un şarpe care a înghiţit nouă vrăbii cocoţate într-un platan din apropiere. Imediat după aceea şarpele s-a prefăcut într-o piatră. Din această minune Calhas a tras concluzia că asediul Troiei va dura nouă ani întregi şi că oraşul va fi cucerit în cel de al zecelea. Acesta e un exemplu de „prevestire figurativă determinantă": după mentalitatea antică, actele neobişnuite ale animalelor determină faptele ce vor fi realizate de oameni. Ele nu sînt numai semne, ci şi cauze: între prevestire si împlinirea ei există o legătură fatală.

Pe lîngă minunile, pe care prorocii nu le aveau totdeauna la dispoziţie, observaţia comportamentului obişnuit al animalelor putea furniza şi ea semne ale voinţei divine. Instinctul animalelor are o siguranţă şi o stabilitate uimitoare şi pare să fie manifestarea unei forţe supranaturale. De altfel majoritatea animalelor au fost adorate, nu numai în Egipt, ci şi în Grecia, unde au fost considerate zeităţi, înainte de a deveni atribute ale olimpienilor: vulturul lui Zeus, lupul lui Apolon, ursoaica Artemidei, bufniţa Atenei amintesc o străveche epocă, în care fiecare din aceste animale fusese el însuşi obiect de cult. Animalele acvatice sînt rareori utilizate de proroci, căci peştii sînt muţi; animalele terestre (şarpele, şopîrla, şoarecele, nevăstuica, liliacul) sînt utilizate ceva mai des; mesagerii prin excelenţă ai zeilor erau însă păsările, locuitoarele cerului. *Ornitomantia*, foarte răspîndită în epoca arhaică, era o „ştiinţă" foarte compli-

rată: prorocul trebuie să interpreteze specia păsării (anumite specii erau considerate de bun augur, altele nu), *locul* și *direcția* zborului ei (în dreapta ghicitorului — semn bun, în stînga — semn rău), *tipătul*, în sfîrșit *energeia* (activitatea) și *hedra* (echilibrul).

In epoca clasică, ornitomanția pierde teren in fața altor metode, venite din Etruria: ghicirea prin examinarea măruntaielor animalelor sacrificate (*hieroscopie* sau *extispicină*). Ea se baza pe postulatul că providența întipărise dinainte în măruntaiele animalelor răspunsurile pe care voia să le dea oamenilor. Toate viscerele puteau da indicații, dar ficatul avea o importanță deosebită, de aceea cunoștințelor anatomice despre acest organ au progresat de timpuriu. Ghicitorul examina aspectul lobilor, al vezicii biliare și al venei porte. O anomalie ca atrofia sau lipsa unui lob a permis ghicitorilor să prezică moartea apropiată a lui Cimon, Agesilas și Alexandru cel Mare,

Preoții puteau, de asemenea, să ardă o parte din victimă pe altar, de exemplu coapsele; ghicitorii observau atunci felul în care ardea și sfîrîia carnea, strălucirea flăcării, aspectul fumului. Un alt fel de *empiromanție* (divinație cu ajutorul focului) consta în interpretarea fumului de tămîie, a pîrîitului în flăcări al lemnului de laur și al făinii de orz (așa se proceda, de exemplu, la Delfi). Metodele de divinație cu ajutorul obiectelor inanimate erau de asemenea foarte numeroase. Se foloseau în acest scop apa (*hidromanție*), oglinzile (*catoptromanție*) și arbori, de pildă stejarii de la Dodona. Oracolul de la Dodona (în Epir), cunoscut încă de Homer, trecea drept cel mai vechi din Grecia. Altă metodă practicată în acest sanctuar: *Selii*, preoții lui Zeus, și *Peleiadele*, preotesele Dionei (divinitate identică cu Pămîntul), interpretau zgomotul vîntului în frunzișul stejarilor, arbori consacrați lui Zeus. La Dodona și la Delfi, se practica de asemenea ghicitul prin tragere la sorți (*cleromanție*). Cei vechi recurgeau mereu la tragerea la sorți, care exprima nu hazardul, ci voința zeilor, chiar atunci cînd era vorba să se aleagă magistrații cetății. Cleromanția se practica cu ajutorul zarurilor, arșicelor sau al bobului.

Fenomenele atmosferice (*meteora*), dezvăluiau și ele voința lui Zeus, zeul cerului și al atmosferei; tunetul și ploaia sînt semne prevestitoare. Deasupra norilor sînt aștrii, importanți și ei pentru divinație. În Grecia, astrologia a fost importată din Orient. Grecii avuseseră și mai înainte unele superstiții astrale și pitagoreii nu fuseseră singurii care au considerat aștrii drept zeii cei mai puternici. Însă, după cuceririle lui Alexandru, credințele „caldeene" au pătruns adînc în Grecia și astrologia a căpătat importantă mare, menținută și sub imperiul roman.

Cledonomanția formează un fel de tranziție între divinația inductivă și cea inspirată, într-adevăr, omul, ființă liberă și inteligentă, vorbește și acționează uneori în mod involuntar sau inconștient; atunci se poate afirma și despre el, ca si despre păsări, că e dirijat de voința divină. „Orice vorbă, scrie Bouché-Leclercq, orice frază, cuvîntizolat sau exclamație, auzite de un om preocupat de o idee străină celui ce vorbește, poate deveni pentru cel dintîi un semn profetic, numit de greci *kledon*. Este o apropiere neprevăzută, o consonanță întîmplătoare, care "poate să conțină un avertisment providențial". Cuvintele conțin o influență intrinsecă; unele sînt de bun augur, altele sînt nefaste. Cele pronunțate de ființele omenești la care rațiunea încă nu s-a dezvoltat, adică de copii, au din acest punct de vedere o valoare cu totul particu lară; de aceea spunem pînă astăzi că „din gura copiilor iese adevărul". Nu numai cuvintele rostite involuntar, ci și mișcările și tresăririle corpului omenesc pot fi interpretate ca semne: de exemplu, convulsiile epilepticilor (ale celor atinși de „boala sfîntă"), precum si fenomene banaleca strănutul sau vîjîitul urechilor. Se făcea distincție între strănutul auzit din dreapta și strănutul auzit din stînga: primul era un semn bun, celălalt un semn rău.

În afară de Calhas, trebuie menționați marii proroci din ciclul epic teban: Amfiaraos, regele-profet, și Tiresias, bătrînul orb amestecat în legenda lui Oedip, cu apariții remarcabile în *Oedip-Rege* și *Antigona* lui Sofocle.

Printre cei mai de seamă ghicitori ce aparțin nu legendei, ci istoriei, se află acarnianul Megistias, care l-a *însoțit* pe Leonida la Termopile. Trimis înapoi de rege, ca să nu piară împreună cu el, Megistias a refuzat să plece, *preferînd* să moară *la datorie*. Epitaful său a fost scris de poetul Simonide: „Fiind proroc, el a văzut clar împlinirea destinului, dar n-a voit să-i părăsească pe comandanții Spartei". În sec. al V-lea, la Atena, cel mai celebru proroc a fost Lampon, prietenul lui Pericle, care l-a făcut un fel de „ministru al cultului". Acest personaj oficial avea funcția de exeget, adică de interpret al legilor si al obiceiurilor religioase, precum și al oracolelor. El a contribuit la întemeierea coloniei Turioi, noua Sibaris. Plutarh, *la* începutul *Vieții lui Pende,* ni-l prezintă pe Lampon interpretînd o minune: într-o zi, i s a adus lui Pericle, de la domeniul lui rural, un cap de berbec care avea un singur corn. Prorocul Lampon declară că puterea celor două partide atenienein conflict (cel al lui Tucidide si cel al lui Pericle) va deveni puterea unui singur om, a omului căruia i se arătaseminunea. Și într-adevăr, puțin timp după aceea, Pericle a reușit să obțină ostracizarea lui Tucidide. Mai puțin priceput a fost prorocul lui *Nicias*, care a întîrziat retragerea atenienilor din cauza unei eclipse de lună si s-a făcut în parte vinovat de dezastrul final al expediției din Sicilia. in concepția celor vechi, el ar fi trebuit să știe că, pentru o armată în retragere, luna care-si ascunde lumina e un semn bun. Trebuie să facem distincția între prorocii adevărați si *hresmologi* (*khresmologoi* - colecționarii de oracole pe care și le fabricau ei înșiși cîteodată, bineînțeles tără să mărturisească). Putem cita aici pe atenianul Onomacritos. care, după cum spune Herodot, a fost prins de Hiparh, fiul lui Pisistrate, în flagrant delict de fals. R. p.

DIVORȚ. În Grecia antică, soțul avea totdeauna dreptul să-și repudieze soția, chiar dacă nu putea Invoca un motiv, dar în acest caz trebuia să restituie zestrea (obligație care reducea desigur numărul divorțurilor). Adulterul soției impune repudierea, sub pedeapsa de *atimie* (pierderea drepturilor civice) pentru soțul eventual prea îngăduitor. Deoarece atenienii se căsătoreau mai ales ca să aibă un fiu care să asigure continuitatea familiei i cultul strămoșilor, alungarea soției sterile era aproape o obligație. în schimb gravidi. tatea femeii nu împiedica repudierea.

Cînd a cunoscut-o pe Aspasia, Pericle și-a repudiat nevasta care-i dăruise doi fii și a măritat-ocu un alt atenian. în *Medeea* lui Eur - pide, eroina spune: „Părăsirea soțului e n lucru condamnabil pentru o femeie; ea n are dreptul să-l repudieze". Atenienele aveau toată viața un statut juridic de inferioritate. Femeia n-avea decît o scăpare: să meargă l-. arhonte, protectorul legal al celor lipsiți de apărare, și să-i încredințeze o plîngere scrisă conținînd motivele pe care își întemeiază cererea de despărțire. Infidelitatea evidentă a soțului nu era un motiv suficient, căci moravurile o tolerau. Numai dovezile de violența gravă puteau să-l facă pe arhonte să pronunțe divorțul. Cînd soția lui Alcibiade a vrut să divorțeze, soțul său, care nu voia să-i restituie dota, s-a prezentat la arhonte, și-a luat nevasta pe sus și a duș-o cu sila acasă. R. F.

DOCIMASIE [DOKIMASIA]. Înainte de a intra în funcție, toți magistrații atenieni erau supuși unui examen, *dokimasiai*, care avea ca obiect nu competența, ci spiritul civic și pietatea. Trebuia să se stabilească dacă viitorii magistrați avuseseră o conduită ireproșabilă față de stat și de zei. *Bule* (senatul) întreba pe candidat dacă ambii săi părinți erau atenieni, dacă avusese o comportare filială față de ei, dacă poseda un mor

mînt familial şi dacă îşi cinstea strămoşii, în fine dacă lua parte la cultul lui Apolon Patroos şi al lui Zeus Herceios. P. D.

DODONA. Chiar dacă n-ar fi atestată de tradiţie, vechimea sanctuarului de la Dodona s-ar putea deduce din următoarele fapte: e situat în afara limitelor Greciei propriu-zise, în Epir, lîngă oraşul Ianina de astăzi; Zeus, divinitatea protectoare a ţinutului, este asociat cu Dione, o zeiţă aproape uitată în epoca clasică; în sfîrşit, sînt semnificative anumite obiceiuri ale preoţilor numiţi seli (*Selloi*), care se culcau pe pămîntul gol şi umblau desculţi ca să nu piardă nimic din emanaţiile pămîntului. Deşi situată foarte departe, în vecinătatea regiunii locuite cîndva de neamul *graiilor* (de la care se trage numele grecilor), Dodona a fost mereu destul de frecventată, mai a/es din pricina oracolelor zeului. Acesta se adresa muritorilor prin foşnetul stejarilor sacri, prin zborul porumbeilor, prin sorţii zarurilor sau prin zgomotul făcut de un cazan sacru, atins cu un bici ţinut de statuia unui copil. Fără să aibă reputaţia celui de la Delfi, oracolul de la Dodona era totuşi dintre cele mai importante. Printre cei care l-au consultat a fost şi Cresus, iar mai tîrziu Alexandru cel Mare a oferit sanctuarului o sumă considerabilă. Bogăţiile acumulate în templu erau atît de mari, încît scriitorul Polemon le-a consacrat o lucrare, astăzi pierdută.

Săpăturile începute acum aproape un secol au fost *reluate* recent, după o lungă *întrerupere*, de Serviciul de antichităţi al Greciei. A fost dezgropat, printre altele, un teatru, dar rezultatele cele mai importante au fost furnizate de o masă de ex-voto-uri arhaice de bronz. E vorba mai ales de nişte figurinezoomorfe, consacrate de crescătorii de vite din regiune, ca să sporească numărul animalelor.

P. D,

DORICLEIDAS [DORYKLEIDAS]. Numele sculptorului Doricleidas, ca şi acela al profesorilor săi Dipoinos şi Scilis, cretani stabiliţi la Sparta, evocă o artă lacedemoniană originală a sec. al VII-lea şi al VI-lea, cunoscută nouă mai mult prin figurinele de bronz şi fildeş oferite ca ex-voto-uri Zeiţei Artemis Ortia. Această artă, ajunsă la maturitate în basoreliefurile şi statuile de mari proporţii de la începutul sec. al VI-lea, atestă legăturile Spartei cu centrele din Cipru, Ionia şi poate din Lidia şi Siria. Aceste ateliere s-au specializat în sculptura în plumb şi fildeş. Acolo s-a perfecţionat tennica sculpturii *criselefantine (în aur şi fildeş)*, care asociază uneori pietrei materiale mai bogate şi mai decorative, ca aurul şi fildeşul.

R. M.

DORIDA [DORIS]. Dorida este o mică provincie la nord de Parnas, un ţinut muntos situat între Focida, Locrida şi Etolia. Sub acelaşi nume se înţelege şi Dodecanezul împreună cu coasta de sud-vest a Asiei Mici, fiindcă în timpul marilor migraţii de la sfîrşitul mileniului II această regiune a fost colonizată de dorieni. P. D.

DORIENII [DORIES]. Distincţia foarte strictă pe care o făcea antichitatea greacă între ionieni şi dorieni nu trebuie să ne facă să credem că era vorba de două popoare diferite. De altfel ei înşişi considerau că fac parte din aceeaşi familie, descinzînd deopotrivă din Helen (întemeietorul neamului), dorienii prin fiul său Doros, iar ionienii prin nepotul său de fiu, totodată nepot de frate al lui Doros, Ion*. în ciuda deosebirilor de caracter, de obiceiuri şi de limbă, ei se simţeau uniţi prin legături de rudenie foarte strînse, sentiment pe care şi istoricii de azi îl consideră îndreptăţit. La începutul mileniului II, migratori războinici veniţi din nord au invadat teritoriul care se va numi mai tîrziu Grecia. Ei au găsit în calea lor o civilizaţie, puţin dezvoltată, dar fiind inteligenţi, ener-

* Numele se *pronunţă Ion*, cu accentul pe prima silabă (n. tr.).

gici și plini de inițiativă, au știut să adapteze temperamentului lor și naturii țării în care trăiau tot ceea ce li se părea demn de admirat la vecinii lor din Crexa. Atîta ar fi de ajuns ca să-i identificăm drept greci. Informații recente arată că această populație vorbea grecește și că se închina zeilor din panteonul grec de mai tîrziu. Din regiuni aproape barbare au izbutit să facă vatra civilizației miceniene, și faptele, gloria și bogăția lor au rămas vii în amintire, dincolo de epopee, pînă la sfîrșitul antichității. Se crede că acești primi greci, pe care Homer îi numea *ahei*, au fost strămoșii ionienilor.

Către sfîrșitul Epocii de Bronz, aheii au fost înghițiți de valurile de năvălitori coborîți și ei din Balcani și care, timp de cel puțin două secole, prin infiltrații pașnice sau prin forța armelor, au pus mîna pe teritoriile cucerite de ahei cu șapte-opt sute de ani mai înainte. Cei vechi vedeau în aceste invazii întoarcerea Heraclizilor (urmașii lui Heracles) în ținuturile de unde fuseseră alungați strămoșii lor, după moartea lui Heracles.

Între aheeni și noii veniți (dorienii), diferența consta mai ales în inegalitatea de nivel cultural, căci dorienii nu profitaseră de secolele de ucenicie în timpul cărora aheenii își construiseră civilizația. De altfel această civilizație era în declin, iar invazia doriană a ruinat-o definitiv. Totuși mai avea încă destulă strălucire ca să-i uluiască pe invadatorii barbari. Educația acestora din urmă a durat mult timp, căci ei s-au instalat într-o țară pustie, ai cărei locuitori se retraseseră din fața lor. Unii își căutaseră adăpost în ținuturi muntoase greu accesibile, cum e Arcadia (arcadienii din epoca clasică vorbeau încă un dialect arhaic, care nu se schimbase de loc între timp); alții, în număr mult mai mare, trecuseră dincolo de mare, pe coasta asiatică, în jurul golfului Smirna — regiune numită Ionia — în marile insule vecine Chios și Samos, precum și în Ciclade. Ei și-au păstrat pe continent, ca un cap de pod, extremitatea Aticii, relativ bine apărată de bariera muntelui Citeron. Populațiile care se aflau primele în calea dorienilor trecuseră cele dintîi Marea Egee și se instalaseră în nordul Ioniei si în insula Lesbos, unde sînt cunoscuți sub numeie de eolieni. Găsind totul pustiu în drumul lor, dorienii au înaintat pînă în Peloponez, unde au ajuns în număr atît de mare, încît această regiune a devenit centrul civilizației dorice. Unii dintre ei, mergînd mai departe, au pătruns pînă în insulele Creta și Rodos. Asistăm astfel, la începutul primului mileniu, la delimitarea cîtorva mari regiuni geografice, fiecare cu populația sa distinctă.

Cînd împrejurările economice și sociale generează, în sec. al VIII-lea și al VII-lea, o vastă mișcare de colonizare, expansiunea doriana se orientează mai ales către Sicilia ii Italia meridională, în timp ce ionienii, fără să neglijeze bazinul occidental al Mediteranei — să ne amintim, de pildă, de incursiunile samienilor pînă la Gibraltar și de întemeierea Marsiliei de către foceeni — pun ochii pe Macedonia și Tracia și pe litoralul Mării Negre. Din acest moment, limitele teritoriale dintre diferitele ramuri ale poporului elen tind să se estompeze și ionienii se amestecă cu dorienii, păstrînd totuși amintirea originii lor diferite. Interesele comerciale și jocul politicii internaționale au șters ușor niște deosebiri prea slabe ca să afecteze unitatea unui ideal comun întregii lumi elenice. Aceste deosebiri se manifestau destul de superficial în dialecte, erau însă mai profunde în caracter: dorienii se distingeau prin autoritate, rigoare morală, admirație pentru forța morală și fizică, pe cînd ionienii erau înclinați spre o viață comodă, preferînd războiului și exercițiilor atletice plăcerile banchetului și ale unei conversații rafinate. Literatura si arta reflectă aceste tendințe deosebite: sobrietății arhitecturii dorice i se opune eleganța clădirilor ionice; sculptura ioniană ŋ-are structura solidă și laconismul creațiilor doriene. Istoricii subliniază de asemenea unele divergențe în organizarea socială și politică; de pildă, numărul triburilor nu era același la ionieni și

dorieni. Dar timpul a atenuat mult şi aceste diferenţe originare, iar evoluţia politica a dus la înlocuirea regimului vechi cu constituţii corespunzătoare schimbărilor produse într-o lume unde problemele etnice nu mai aveau mare importanţă. P. D.

DRACON. începînd de la mijlocul sec. la VII-lea, în colegiul arhonţilor de la Atena găsim şase *tesmoteţi* (funcţionari însărcinaţi cu redactarea legilor). Mult timp, activitatea acestor magistraţi n-a prea fost eficientă, pînă cînd, în 621, tesmotetu! Dracon a redactat un cod, rămas celebru prin severitatea sa. Era pentru prima oară la Atena cînd statul capătă autoritate în materie juridică. Bineînţeles, cetatea nu se amesteca în treburile pur familiale si tatăl continua să aibă depline puteri asupra soţiei, copiilor si sclavilor săi. Dar nu se mai admite ca o familie prejudiciată de alta să-şi facă singură dreptate. Cetatea acceptă cu plăcere ca cele două părţi să aplaneze conflictul prin bună înţelegere şi nu mai tolerează vendeta. Severitatea noului cod e explicabilă: rămase fără privilegiul de a pedepsi singure pe cei care le lezaseră, familiile n-ar fi acceptat intervenţia statului, dacă acesta nu le-ar fi dat o satisfacţie cel puţin egală cu cea pe care ar fi pretins-o ele de la vinovaţi. Acest lucru înseamnă un pas important în preluarea puterii de către comunitate şi o lovitură puternică dată vechiului regim gentilic. Însăşi ideea de familie a fost afectată prin noile legi, ce precizează gradele de rudenie care dau dreptul de participare în comun la tranzacţii sau la urmărirea în judecată. Mai mult decît atît, Dracon stabileşte o diferenţă între crima premeditată şi crima involuntară: a fost deci mai puţin crud decît s-a spus. p. D.

DRAGOSTEA. La autorii moderni şi uneori chiar în unele texte antice, Afrodita şi Eros, personificări divine ale sentimentelor umane, par să se confunde. Nu sînt oare amîndoi, mama şi fiul, simbolul dragostei? Totuşi

Adult şi efeb. Detaliu de pe o amfora pictată de pictorul lui Frinos. Circa 550. Muzeul Martin von Wagner, Würzburg, *Foto Hirmer*.

grecii au făcut aproape totdeauna o diferenţă netă între ei: Afrodita este zeiţa legăturii fizice, a actului trupesc, iar Eros e zeul sentimentului şi al pasiunii.

La filozofii partizani ai pederastiei, Eros este în special zeul *erastai*-lor şi *eromenoi*-lor, dar cel puţin teoretic e vorba de o iubire-prietenie care rămîne pură. Atenaios scrie în lucrarea sa *Deipnosophistai*: „Atenienii erau atît de departe de a vedea în Eros protectorul legăturilor lor sexuale, încît la Academie, instituţie consacrată Atenei (zeiţa-fecioară), au înălţat o statuie lui Eros, aducînd sacrificii în acelaşi timp lui şi Atenei". Eros veghează mai întîi asupra dragostei pasionate a unui bărbat pentru un adolescent, iar Afrodita asupra relaţiilor sexuale dintre un bărbat şi o femeie. în al doilea rînd, prin extindere de sens, Eros era invocat în cazurile de iubire pentru o femeie sau pentru un adolescent, iar Afrodita pentru orice fel de relaţii sexuale, normale sau homosexuale. Grecii considerau frumuseţea un dar divin, un privilegiu minunat, care atrage după sine anumite obligaţii; interiorul cu exteriorul, sufletul şi corpul trebuie puse de acord. Acesta

e sensul profund al expresiei *kalos kagatos* („frumos și bun"), care definește idealul uman al epocii clasice. in epopeile homerice nu găsim nici o urmă de „dragoste grecească". Pederastia* apare mai ales între secolele al VII- lea — V-lea. Adesea ea îmbracă un aspect „pedagogic": *erastai* („cei care iubesc") sînt mentorii *eromenoi*-lor („cei caresînt iubiți") [vezi E d u c a ț i e]. Legile din aproape toate statele grecești, ca și majoritatea moraliștilor condamnă categoric raporturile homosexuale, în schimb recomandă și exaltă prietenia curată, generatoare de virtute, între maturi și tineri. Cazurile de relații homosexuale între femei erau mai rare (dar au existat cu siguranță în Grecia Antică). Safo, poeta din Lesbos, a cîntat în cuvinte înflăcărate dragostea pe care i-o inspirau frumoasele sale eleve.

Teoria platonică a iubirii își propunesă desăvîrșească sentimentul inspirat de Eros, fiul Afroditei. făcînd din el îndemnul înălțării spirituale către Frumosul în sine, către cunoașterea realităților superioare si, în sfîrșit, către identificarea cu Dumnezeu. Romanele grecești s-au inspirat din plin din ideile lui Platon și au contribuit la difuzarea lor dincolo de cercurile filozofice, prefigurînd dragostea „cavalerească" medievală. R. *f*.

DRAMA SATIRICĂ. Orice poet tragic din Atena care concura la sărbătorile dionisiace [vezi *T e a t r u*] prezenta trei tragedii și o dramă satirică. Aceasta din urmă era *total* deosebită de comedie, cu toate că avea un element burlesc, și anume corul satirilor, tovarășii lui Dionisos, un *fel de* spiridusi fanfaroni, lași si desfrînati. Singura dramă satirică păstrată în întregime este *Ciclopul* lui Euripide: eroul este Ulise, ca și în cîntul IX din Odiseea, dar Polifem are ca slujitor; pe Silen și pe fiii săi, Satirii. Drama satirică trata deci, ca și tragedia, un episod luat din legendele eroilor, dar într-o manieră glumeață si de parodie. R. F,

* *paiderastia*, format din cuvintele grecești *paid* „băiat" și *erastes* „îndrăgostit" (n. tr.).

„*Cavalerii*". Scena dintr-o dramă satirica. Detaliu de pe o amforă atică cu figuri negre. Sfîrșitul *secolului al* VI-lea. Muzeul din Berlin.

Cupă de *Duris*. Tinere dezbrăcîndu-se. **Circa** 490-480. Metropolitan Museum of Art, New York.

DURIS. În jurul anului 500, Duris a fost la Atena unul dintre pictorii de vase cei mai apreciați. S-a găsit un număr mare de cupe împodobite de el, astfel că dovada succesului e făcută. A abordat genuri foarte vânate, ni s-au păstrat de la el încîntătorul „grup de elevi la scoală", tragica imagine a lui Eos ținînd pe genunchi cadavrul fiului său Memnon și scene foarte îndrăznețe cu banchete și curtezane. Calitățile lui Duris sînt atît de mari, încît a putut fi citat drept cel mai tipic pictor de vase. Totuși, deși cunoaște la perfecțiune desenul, deși știe să compună cu îndemînare scene foarte variate, inspirația sa eclectică η-are totdeauna profunzimea pe care o găsim la unii din emulii săi. P, D.

EAC [AIAKOS] Eac a fost socotit unul din judecătorii infernului abia în timpul lui Platon Era cunoscut din vremuri îndepărtate ca rege legendar al Eginei, o insulă mică, pe care, la cererea lui Eac, Zeus a populat-o transformînd furnicile în oameni. De aici numele acestora *mirmidonii*, format de la cuvîntul grecesc *myrmos*, care însemna „furnică" Unul din fiii săi, Peleu, viitorul tată al lui Ahile, fusese exilat de Eac fiindcă, împreună cu fratele său Telamon, îl ucisese pe alt frate al sau, Facos. Eac trecea în ochii grecilor drept un model de pietate. P, D.

EDUCAȚIA în primele luni ale vieții, micul atenian era înfășat în scutece de pînză, înfășurate în spirală și legate strîns. Leagănele erau coșuri de răchită sau un fel de albii de lemn. Obiceiul de a legăna copiii pentru a-i adormi era cunoscut și atunci, în general mamele își hrăneau singure copiii, dar puteau să angajeze și doici, femei libere sau sclave. Cele mai căutate la Atena erau doicile robuste

din Laconia. Cam pînă la șapte ani băieții erau crescuți de mama lor în *gineceu* [vezi cuvîntul], iar fetele *rămîneau* acolo pînă la căsătorie, cînd se instalau în gineceul soțului. Pe copiii neascultători părinții îi amenințau cu diverse sperietori, care se numeau Aco, Alfito, Gelo, Gorgo, Epusa, Lamia sau Mormos. Lupul era și el o sperietoare. Copiii cuminți ascultau povești amuzante, în care animalele dețineau rolul principal, ca în fabulele lui Esop. („A fost odată un șoarece și o nevăstuică..."). Deasemenea li se dădeau jucării [vezi jocuri și Jucării].

Nu e sigur dacă *părinții atenieni* erau obligați prin lege să-și trimită fiii la școală; practic însă, îi constrîngea obiceiul. Magistrații cetății, mai cu seamă strategii, aveau dreptul de a controla educația. La Atena, spre deosebire de Sparta (despre care vom vorbi mai departe), educația era lăsată pe seama inițiativei particularilor, care deschideau școli de scris-citit, muzică sau gimnastică — acest *trivium* al educației grecești — și erau retribuiți de părinții elevilor. Numai în cazul fiilor de cetățeni morți pentru patrie, statul însuși plătea profesorilor particulari cheltuielile educației.

Copilul frecventa pe rînd, și uneori simultan, școala gramatistului, a citaristului si a pedotribului. Gramatistul îl învăța literele si noțiunile elementare de calcul. El îl învăța să scrie și să citească, folosind mai întîi opera poeților, dintre care primul era Homer, „Homer nu este un om, ci un zeu", suna o propoziție pe care copilul o copia în una dintre primele lecții de scriere. O mamă era mîndră cînd, întrebînd pe învățător unde a ajuns fiul său, acesta îi răspundea: „A si ajuns la cîntul VI al *Iliadei*". (H.-I. Marrou). La școală — după cum vedem în picturile de pe vase — nu existau table: copiii ședeau pe scăunele fără spătar, în fața catedrei profesorului; le era ușor să scrie pe tăblițe cerate rigide așezate pe genunchi sau punînd pe ele o foaie de papirus.

Educația muzicala. Detaliu de pe un scifos decorat de pictorul Iui Pistoxenos Circa 480-470. Muzeul *din Schwerin* Foto *Hirmer.*

Lecții de muzică și de lectură. Detaliu de pe o cupa de Duris. începutul secolului al V-lea. Muzeul din Berlin

Grecii au iubit totdeauna muzica și dansul, dovadă importanța cîntului și a instrumentelor în educație. însuși numele musike derivă de la cel al Muzelor, protectoarele oricărei activități intelectuale. Un om cult era un *musikosaner*. Muzica era la greci prima condiție a civilizației. Copiii învățau muzica vocală, dar și să cînte la citară sau din flaut *(aulos)*. Citară sau lira este un instrument cu coarde și cutie de rezonanță. Coardele, de obicei în număr de șapte, erau ciupite cu degetul sau cu un instrument numit plectru *(plektron)*. Grecii cîntau ca aezii homerici, acompaniindu-se ia citară, nu însă și la *aulos*, instrument de suflat, al cărui nume îl traducem de obicei cu „flaut", deși semăna mai mult cu un clarinet și era format de cele mai multe ori din două țevi divergente ce ieșeau din muștuc. N-arenimic comun cu naiul (flautul iui Pan), numit în grecește *syrinx*. Învățarea muzicii era cu totul empirică și se făcea numai după ureche, fără partitură. Muzica greacă, exclusiv monodică, nu cunoștea polifonia. Tinerii, pregătiți astfel pentru muzica vocală și instrumentală și pentru dans, puteau să participe la coruri de diverse feluri. Cele mai celebre, la Atena, erau corurile de ditirambi: în fiecare an se organizau concursuri între corurile de copii și corurile de adulți ale diverselor triburi. Tragedia s-a născut din ditiramb, de aceea rolul corului a fost la început esențial.

Gustul grecilor pentru exercițiile fizice este la fel de vechi și de puternic ca dragostea lor pentru muzică, după cum se vede din episodul jocurilor funebre celebrate de Ahile în cinstea lui Patrocle *(Iliada*, cîntul XXIII). Palestra *pedotribului* (profesorul de gimnastică) era o instituție particulară, ca și școala gramatistului sau a citaristului. Aici elevi

erau împărțiți în două clase: cei mici, intre 12 și 15 ani, și cei mari, de la 15 la 18 ani, vîrsta efebiei la Atena, adică a stagiului militar. Încă din sec. al VI-lea, au fost instituite cele cinci probe clasice ale pentatlonului, și anume: luptă, alergare, sărituri, aruncarea discului și aruncarea suliței. Pedotribul, îmbrăcat cu o mantie de purpură și ținînd în mînă un baston lung despicat, dirija exercițiile și pedepsea fără milă pe leneși și pe neascultători. Exercițiile de suplețe, în genul gimnasticii noastre „suedeze", erau ritmate de un cîntăreț din *ou/os,* tot atît de necesar într-o palestră, ca și uleiul cu care se ungeau elevii și strigilul de bronz cu care își curățau pielea acoperită de praf, ulei și sudoare. Bineînțeles, la palestră copiii erau complet goi. Palestra favoriza mult prieteniile „speciale" între copiii mici și cei mari, sau între adolescenți și adulți. Se știe că, atît la Atena, cît și la Sparta, pederastia a jucat un rol deloc neglijabil In educația greacă [vezi D r a g o s t e a]. La pentatlon s-a adăugat și pugilatul (un fel de box) și *pancratiul (pankration,* o combinație de luptă cu box), care era sportul cel mai violent și cel mai brutal. Abia din epoca sofiștilor, în a doua jumătate a sec. al V-lea, atenienii adolescenți au început să beneficieze de un învățămînt pe care noi l-am numi „secundar" sau „superior", în care se preda retorica și filozofia.

La Sparta n-a fost vorba niciodată de o instrucție intelectuală la un asemenea nivel, căci educația, organizată și condusă în întregime de stat, era orientată cu totul către formarea de viitori războinici. Fiindcă spartanii se preocupau și de eugenie, fetele (care la Atena trăiau retrase) practicau multe sporturi în public, ca și băieții, și făceau exerciții nu numai de dans (corurile de fete din Sparta erau renumite), ci și de alergare, luptă, aruncarea discului și a suliței. Tînărul lacedemo-

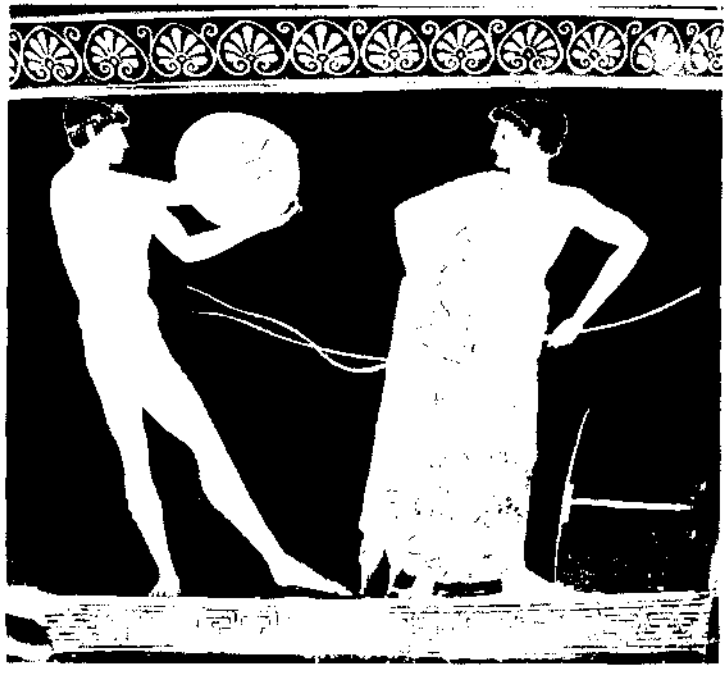

Exerciții de aruncarea discului, sub îndrumarea pedotribului. Detaliu de pe un crater al pictorului lui Cleofrades. Circa 500. Muzeul din Tarquinia. Foto *Hirmer*

nian rămîne în sînul familiei numai pînă la vîrsta de șapte ani. încă din fragedă copilărie, el e obiectul unui dresaj, al unei „creșteri" speciale, care trebuie să-l obișnuiască cu o viață sobră și aspră. La șapte ani este înrolat în trupelede copii, a căror educație e asigurată de stat, reprezentat prin *pedonom*. Aceste grupuri sînt comandate fiecare de un e/ren, adică de un tînăr între 16 și 20 de ani; ele sînt împărțite în patrule, conduse de cel mai vioi dintre băieți *(buagos)*. Studiul scris-cititului se limita la strictul necesar. Educația consta în a învăța să te supui, să învingi în luptă și să suporți cu răbdare oboseala. De la 12 ani condițiile de trai devin mai aspre; băieții nu mai poartă tunică și primesc o singură manta pentru tot anul. în dormitoare se culcă pe saltele de stuf. Pentru cea mai mică greșeală, sînt biciuiți cu cruzime. Luau mesele în comun și li se dădea o mîncare proastă și, intenționat, în cantitate insuficientă, în scopul de a-i constrînge să fure alimente și să capete astfel curaj și viclenie. La 16 ani se trecea de la copilărie la adolescență. Comandanții numiți *eiren* erau supuși la o serie de examene: probe de rezistență, precum și ceremonii cu caracter magic, cu măști și dansuri. Cea mai stranie dintre aceste încercări era *krypteia*: după un timp de izolare, în care tînărul trăia singur și ascuns la țară ca un lup, el practica noaptea vînătoarea de hiloți, adică desclavi, și trebuia să ucidă măcar unul. în afară de învățarea sumară a literelor și de o formație muzicală serioasă, toată educația spartană, minuțios organizată și controlată de stat, se baza pe cultura fizică și pe pregătirea militară.

R. F.

EFEB, EFEBIE [EPHEBOS, EPHEBEIA]. Grecii, ca toate popoarele *primitive*, au cunoscut inițial diviziunea societății în clase de vîrsta clar delimitate: copii, adolescenți, oameni maturi și bătrîni. Trecerea de la o categorie la alta avea, cel puțin pentru tineri, caracterul unei inițieri

Cap de tînăr numit *Efebul blond*. Artă atică. Începutul *secolului* al V-lea. Muzeul Acropolei. *Foto Émile*.

religioase și era însoțită de ceremonii rituale. Acest obicei antic s-a perpetuat în anumite cetăți cretane și mai ales la Sparta. în alte părți, clasele de vîrsta au fost repede înlocuite prin clasele constituite după avere. Singurul vestigiu rămas din vechiul sistem în epoca clasică este *efebia*, instituție comună majorității statelor grecești, ilustrată cel mai bine la Atena. Pe lîngă sensul vag care desemnează în mod general orice adolescent, cuvîntul *efeb (ephebos)* se aplică tinerilor care își făceau timp de doi ani serviciul militar. La optsprezece ani ei trebuiau să se prezinte în fața Adunării demosului din care făceau parte și în fața Senatului *(Bule)*, unde erau supuși cîte unei docimasii [vezi cuvîntul] asupra vîrstei și apartenenței lor la o familie liberă ateniană. După aceea recruții erau

înscriși într-un registru de stare civilă. In cursul unei ceremonii religioase, ei depun un jurămînt al cărui text ni s-a păstrat: ei jură, invocînd divinitățile foarte vechi din Atica, să apere pămîntul patriei si să nu-și părăsească tovarășii de arme. Comandanții care-i conduc sau îi instruiesc erau aleși de popor: se numeau *paidotribai*, *sophronistai*, *kosmetai*. După ce, conduși de acești ofițeri, au fost la toate sanctuarele, *recruții* sînt cantonați la Pireu. După un an, cu ocazia unei ceremonii publice ce are loc la teatru, ei sînt trecuți în revistă și primesc arme. un scut rotund și o lance. în al doilea an, efebii sînt trimiși în garnizoană și instruiți în diverse fortărețe din Atica și fac exerciții militare: ei sînt aceia care asigură paza teritoriului național. Odată eliberați din serviciul militar activ, trec în masa cetățenilor, cu toate drepturile pe care le conferă acest titlu. Cît timp sînt sub arme, efebii se bucură de anumite privilegii și primesc soldă pentru întreținerea lor, dar nu iau parte la viața civică și, cu o singură excepție, nu au nici dreptul să intenteze acțiuni judiciare.

Efeb. Detaliu de pe o amforă a pictorului Andocide. Circa 520. Muzeul din Berlin. *Foto Hirmer*.

Numeroase documente (începînd cu ultima treime a sec. al IV-lea) ne permit să ne facem o imagine despre viața efebilor, despre raporturile lor cu ofițerii, pe care adesea îi onorează public, despre antrenamentul la cars erau supuși în gimnaziu [vezi cuvîntul], de asemenea despre grija pentru dezvoltarea culturii lor literare. înainte de această dată, nu putem face decît ipoteze. Pare totuși probabil ca efebia să fie o instituție mult mai veche; exista fără îndoială și în timpurile cele mai îndepărtate și n-o putem înțelege, așa cum am mai spus, decît ca reminiscență a unor obiceiuri vechi, transformate o dată cu evoluția societății. P. D.

EFES [EPHESOS]. Puține orașe s-au bucurat în lumea greacă de un prestigiu egal cu cel al Efesului. Acest prestigiu nu-l datora, ca Sparta, forței sale militare, și nici instituțiilor politice înțelepte. Dar, fiind așezat la capătul unui drum lung ce străbătea Anatolia, Efesul era portul cel mai bogat, cel mai frecventat din Asia Mică, iar locuitorii săi duceau o viață de un lux orbitor pentru mentalitatea greacă. în plus, era orașul cel mai iubit de Artemis, zeița a cărei ipostază locală avea un caracter oriental foarte pronunțat. Ca și cetățile situate pe coastă, Efesul era populat cu greci veniți aici la începutul primului

Biblioteca din Efes. Pe pereții din fund se văd nișele pentru dulapurile de cărți. *Foto Boudot-Lamotte.*

mileniu. Se spune că Androcles, cu un grup de argieni și atenieni, s-a instalat primul pe aceste meleaguri, ocupate mai înainte de băștinași asiatici. La fel cu cele mai multe orașe de coastă, Efesul era sub suzeranitatea regilor din Lidia și nu s-a străduit niciodată prea mult să scape de această tutelă. Era de altfel bine tratat de acești stăpîni, care priveau Grecia cu simpatie si admirație. Cu ajutorul financiar ai lui Cresus s-a ridicat zeiței Artemis, la mijlocul sec. al VI-lea, un templu măreț, care înlocuia construcții similare mai modeste. Cu toate că arhitecții săi fuseseră cretani, Hersifron și Metagenes, noul templu era tipic ionian. Dimensiunile sale erau neobișnuit de mari ; era clădit în întregime din marmură și tamburul inferior al anumitor coloane era împodobit cu basoreliefuri. Cînd, în *336.* Erostrat, un nebun, i-a dat foc, a fost înlocuit cu alt templu, care îl reproducea pe cel mai vechi și era situat în același ioc. Acesta e „templul Dianei din Efes", una din cele șapte minuni ale lumii.

Nu vom urmări întreaga istorie a *Efesului*, cu toate vicisitudinile politice, care, de altfel, n-au avut prea mare importanță și nici n-au afectat prestigiul cetății, Efesul a crescut *continuu* ; după ce *a depins*, pe rînd, de regii lidieni, de Marele Rege și de monarhii elenistici, în sec. al II-lea e.n. era unul din cele mai mari orașe ale imperiului roman. Clădiri de tot felul, mai ales o bibliotecă, dovedeau generozitatea mecenaților care le dăruiseră cetății. La aceste amintiri mărețe se adaugă aureola unui trecut creștin, de care se leagă numele *Sfîntului* Pavel și legenda celor șapte *adormiți*.

P. D.

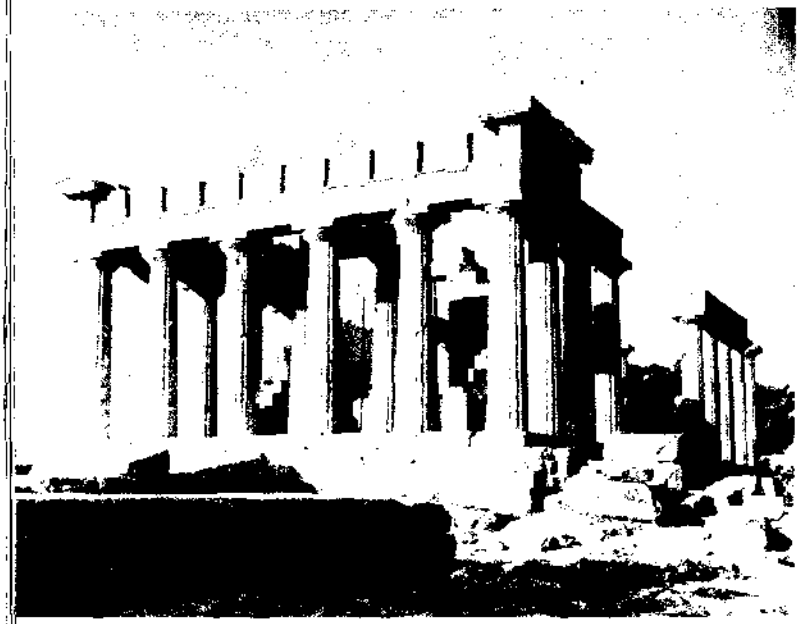

Templul zeiței Afaia din Egina, începutul secolului al V-lea. Foto *Hassia*.

EFOROS [EPHOROS]. Istoric din sec. al IV-lea, născut la Cime.

EFORII [EPHOROI]. Se numeau *efori*, adică „supraveghetori", niște magistrați cu atribuții foarte importante în anumite cetăți doriene. La Sparta, de pildă, erau cinci efori (cel puțin după mijlocul sec. al VIII-lea). La început poate că erau un fel de astrologi — și acesta ar fi sensul inițial al titlului lor — însărcinați să spună, la nouă ani o dată, dacă semnele cerești erau sau nu erau favorabile pentru menținerea regilor în funcție. Acest rol de interpreți ai voinței divine explică probabil puterea atît de mare pe care au căpătat-o, ajungînd în sec. al VI-lea adevărații stăpîni ai statului. Eforii erau aleși pe timp de un an, după o procedură pe care n-o cunoaștem, dar pe care Aristotel o califică drept copilărească. Exercitau o autoritate tiranică în întreaga țară, controlau pe regi, care se angajau periodic, în fața lor, prin jurămînt, să guverneze conform legilor, examinau viața lor publică și particulară și-i însoțeau în războaie. Uneori le luau locul, îi condamnau și le aplicau amenzi, atunci cînd conduita lor li se părea necorespunzătoare. Puterea lor era tot atît de mare față de popor; eforii considerau de datoria lor să-l mențină supus tradiției spartane și disciplinei sociale. La intrarea în funcție, primul lor act era lansarea unei proclamații care ordona cetățenilor „să-și radă mustața și să asculte de legi", exemplu tipic de conservatorism, care punea pe același plan detalii pur formale și principii fundamentale. De altfel tot eforii interpretau după bunul lor plac legile, care la Sparta erau mai degrabă niște obiceiuri nescrise. Ei acționau în numele rațiunii de stat, dînd o atenție specială moravurilor și educației. Ei nu dădeau socoteală decît succesorilor lor, care se simțeau legați de ei prin solidaritatea funcției. Se pare că cea mai mare parte dintre ei, cel puțin pînă la sfîrșitul sec. al V-lea, au rămas pă-

trunși de simțul datoriei și n-au acționat decît împinși de patriotism. Totuși cu privire la ei s-au pus multe întrebări. Istoricii moderni îi consideră adesea ca aserviți nobilimii, ceea ce poate fi exact pentru sec. al IV-lea, dar nu e de conceput pentru epoca anterioară, cînd la Sparta nu exista o clasă aristocratică. Să nu uităm că cei vechi vedeau în Sparta cetatea cea mai democratică din întreaga Grecie. însăși forma de guvernămînt a acestui stat, în care cetățenii, prin definiție egali între ei, își impuneau dominația asupra hiloților și a periecilor [vezi Sparta], face această discuție zadarnică. S-a spus pe bună dreptate despre efori că erau „delegații atotputernici ai unui popor militar, care, plini de respect față de tradiție, o impun la nevoie prin constrîngere, dar pe care concetățenii îi ascultă cel mai des de bună voie, căci au cu toții aceeași credință". (P. Roussel).

Marile succese militare obținute de Sparta asupra Atenei au avut consecințe mai degrabă supărătoare asupra eforatului, ca și asupra altor instituții. Corupția începe să-și facă loc, iar eforii, adesea oameni obscuri și de origine modestă, se pun uneori în slujba intereselor aristocrației banului, care e pe cale să se constituie. În 227, regele Cleomene, răzbunînd pe predecesorii săi care suportaseră atîta timp oprimarea eforilor, pune capăt puterii lor. P. D.

EGEU [AIGEUS]. Rege legendar, considerat drept tatăl lui Tezeu. Indus în eroare de pînza neagră a corăbiei care-l aducea pe fiul său din Creta, a crezut că Tezeu murise. De durere s-a aruncat în marea ce de atunci îi poartă numele. Ea se întinde de la coasta macedoneană și tracă (la nord), între Grecia continentală și țărmul de apus al Asiei Mici, pînă la Mediterana propriu-zisă, adică pînă la nivelul capului Malea și al insulei Rodos. Marea Egee e presărată de insule: la nord Sporadele, în centru Cicladele, la sud-est Dodecanezul. Se dă adesea numele de „egeeană" civilizației care s-a întins peste această parte a lumii în timpul mileniului II. P. D.

EGINA [AIGINA]. Destinul acestei insulițe (are numai 85 km²) se explică prin

Războinic rănit. Fragment de pe frontonul templului zeiței Afaia din Egina. începutul secolului al 7-lea. Gliptoteca din München. *Foto L. von Matt.*

sărăcia solului și prin poziția sa geografică. Egina se găsește în mijlocul golfului Saronic, între Atica și Argolida, supraveghind de departe istmul Corint. Nu știm mare lucru despre populațiile care au locuit aici în perioada miceniană și de la care ne-au rămas unele vestigii. Știm însă că, începînd din sec. al VIII-lea, eginеții erau siliți să-și caute pe meleaguri îndepărtate cele necesare traiului. Neputînd să cultive pămîntul lor neroditor, au devenit navigatori și de atunci corăbierii lor au străbătut toată Mediterana. După ce Fidon, regele Argosului, ai cărui supuși erau atunci, a pus în circulație la Egina moneda pe care tocmai o inventase, banii de proveniență eginetă au început să circule în toate porturile; larga lor difuziune ne arată succesul comerțului făcut de Egina. Locuitorii ei vindeau produse fabricate pe insulă, mai ales obiecte de bronz, și transportau mărfuri pentru popoarele care aveau o marină mai puțin dezvoltată. Încă din sec. al VII-lea, eginеții s-au eliberat de tutela Argosului și au rămas independenți pînă în 455, cînd au căzut sub jugul atenian. Pierderea autonomiei nu le-a afectat cu nimic prosperitatea totuși bogăția din epoca arhaică n-au mai cunoscut-o niciodată. În primii ani ai sec. al V-lea, prosperitatea Eginei s-a manifestat prin înălțarea unui templu, ale cărui frontoane de marmură, descoperite în 1881, au arătat lumii farmecul artei grecești anterioare clasicismului. Resturi din frontoanele salese păstrează în gliptoteca din München și reprezintă lupte între greci și troieni în prezența zeiței Atena. P. D.

ELATEIA. Orășel în Beoția, pe unde trecea drumul de legătură dintre Grecia meridională si Grecia septentrională. Această poziție îi dădea o anumită importanță strategică, așa cum arată un cunoscut pasaj din Demostene: cînd în 339 Filip al Macedoniei a cucerit Elateia pe neașteptate, atenienii și-au dat brusc seama de pericolul ce-i amenința. Au fost cuprinși de o adevărată panică la gîndul că nimic nu mai putea împiedica dușmanul să pătrundă în Atica. P. D.

ELEAȚII. Eleea (astăzi Velia) era un orășel din Lucania, la sud de Napoli, pe malul

Războinic, Detaliu de pe frontonul estic al templului zeiței Afaia din Egina. Începutul secolului al V-lea. Gliptoteca din München. *Foto L. von Matt.*

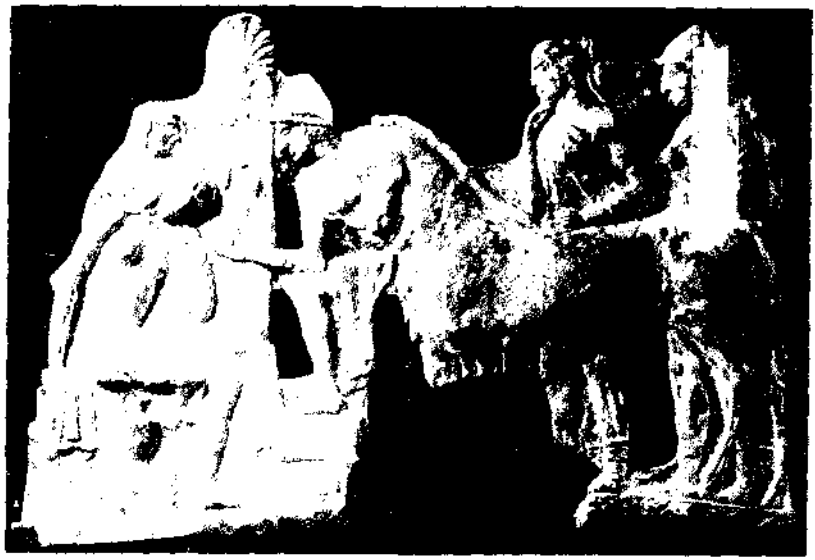

Întîlnirea dintre Electra și Oreste la mormîntul lui Agamemnon. Teracotă „de Milo". *Mijlocul* secolului al V-lea. Muzeul Louvre. *Foto Tel.*

Mării Tireniene. Aici s-a dezvoltat una din cele mai vechi și importante școli filozofice ale lumii grecești, întemeietorul ei a foit Xenofon [vezi numele], dar figura cea mai remarcabilă a fost Parmenide (sfîrșitul sec. al VI-lea, începutul sec. al V-lea), autorul poemului Despre *natură*, din care ne-au rămas fragmente destul de lungi, Poemul e conceput ca o revelație: adevărul revelat de autor este că Ființa există și că Non-ființa nu există. Principiul contradicției este exprimat astfel într-o formă ontologică: „Nu putem nici spune, nici gîndi că Ființa nu există. Ce necesitate i-ar fi dat naștere? De ce nu mai devreme sau mai tîrziu ? Ființa nu are nici naștere, nici început. Ea există în mod absolut sau nu există de loc, și forța nici unui argument nu va permite vreodată să se nască din Ființă ceva care să nu fie Ființă". Partea a doua a poemului expune o fizică a aparențelor. Negînd (dar și oferind o explicație a negației) realitatea multiplă și schimbătoare în favoarea Ființei mereu identice cu sine, Parmenide punea o problemă fundamentală, căreia succesorii săi (Empedocle, Anaxagora, Democrit Platon) i-au dat diferite soluții.

Zenon din Eleea, elevul lui Parmenide, și-a apărat profesorul, arătînd că noțiunile de pluralitate si de mișcare implică consecințe absurde. El le-a expus în cîteva argumente, numite în mod tradițional „sofismele lui Zenon". Dintre ele două sînt mai cunoscute: sofismul săgeții (în orice moment, o săgeată care zboară e imobilă în locul pe care-l ocupă) și sofismul lui Ahile și broaștei țestoase (ca să parcurgă o traiectorie, un corp în mișcare trebuie să parcurgă mai întîi o jumătate din ea, dar mai înainte de aceasta o jumătate din jumătate etc., cu alte cuvinte, un spațiu infinit. Acest infinit fiind inepuizabil, Ahile nu va ajunge niciodată din urmă broasca țestoasă pe care o urmărește. De fapt e vorba de un raționament prin reducere la absurd, destinat să demonstreze caracterul ininteligibil al mișcării).

Ultimul reprezentant al Scolii eleate a fost Melisos, care, ca amiral al Samosului, a repurtat în 442 o victorie contra Atenei. A

scris o carte *Despre* natura sau Despre *Ființă*, în care afirmă infinitatea și imutabilitatea Ființei. Platon a criticat cu severitate tezele lui Parmenide, aducîndu-i totodată un omagiu. Doctrina eleată a avut o influență deosebit de mare asupra școlii din Megara [vezi acest articol]. P.-M. S.

ELECTRA. Poeții din sec. al V-lea au făcut dintr-o tînără atît de ștearsă, încît Homer nu-i știa nici numele, o figură nemuritoare, demnă de tragica familie a Atrizilor, din care făcea parte. Fiică a Clitemnesrtei și a lui Agamemnon, Electra aproape că nu și-a cunoscut tatăl, plecat în războiul troian cînd ea era încă un copil. Zece ani mai tîrziu, Agamemnon se întoarce acasă, dar cade răpus de loviturile lui Egist, amantul Clitemnestrei. Crescută de cuplul adulterin, tratată ca o sclavă și silită să se mărite cu un biet țăran (care însă nici n-a îndrăznit să se atingă de ea), Electra ar fi putut să rămînă o cenușăreasă oarecare. Ea însă nu s-a resemnat, ci și-a făurit singură destinul. Nu încetează de a urî pe cei ce o persecută și rămîne credincioasă memoriei tatălui său, la mormîntul căruia se duce regulat. Aici îl întîlnește într-o zi pe fratele său Oreste, pe care-l credea mort, de cînd îl ajutase să fugă pentru a scăpa de cruzimea lui Egist. După o scenă dramatică, în care ea recunoaște, în tînărul plin de forță, pe copilul plăpînd de care avusese odinioară grijă, Euripide ne-o arată îndemnînd pe singurul moștenitor al familiei să-și răzbune tatăl. Electra îl ajută pe Oreste să ucidă pe uzurpator și pe complicea sa. După aceea, cînd Oreste e urmărit de Erinii, ea i se devotează, îl îngrijește ca o soră iubitoare și caută să-i liniștească nebunia chinuitoare. P. D.

ELEGIE [ELEGEIA]. Gen liric caracterizat prin alternanța hexametrului cu pentametrul [vezi Poezia lirică].

ELENA [HELENE]. Cei vechi n-au știut niciodată cum să judece femeia care a întruchipat pe pămînt idealul de frumusețe. Savanții moderni văd în ea forma elenizată a unei vechi zeițe a vegetației și s-ar putea să aibă dreptate, Dar cînd îi istoriseau povestea, grecii uitaseră de mult această origine. Elena era fiica Ledei și a lui Zeus; acesta, ca să ajungă la Leda, luase înfățișarea unei lebede. Din împreunarea lor s-au născut patru gemeni, închiși, doi cîte doi, în două ouă: Castor și Polux, Clitemnestra și Elena. Totul se petrecea la Sparta, unde *Dioscurii* [vezi numele] vor rămîne protectorii cetății și Elena va deveni regină. La numai șapte ani Elena a fost răpită de Tezeu; frații ei au adus-o înapoi la Sparta și puțin după aceea Tindar, soțul Ledei și tatăl ei legal, a vrut s-o mărite. Pretendenții au fost atît de numeroși, încît, din prudență si gîndindu-se la viitor, Tindar i-a pus pe toți să jure că vor accepta alegerea Elenei și vor da ajutor soțului ales de ea, dacă într-o zi nu-i va mai fi fidelă. Fericitul ales a fost Menelau. Ziua prevăzută de Tindar a sosit cînd prințul troian Paris debarcă la Sparta. El pleacă cu Elena și cu bogățiile lui Menelau si se întoarce la palatul tatălui său Priam. Aici Elena va rămîne de bună voie mai bine de zece ani.

Menelau, îndată ce află de nenorocire, se prevalează de jurămîntul făcut de toți pretendenții și, sub conducerea fratelui său Agamemnon, grecii pleacă la asediul Troiei. De cealaltă parte a zidurilor, Elena vede armata ce se luptă ca s-o redobîndească, îl recunoaște pe Ulise cînd se strecoară în oraș într-o misiune secretă, în sfîrșit se lasă fără nici o jenă admirată de bătrînii troieni, ai căror fii mureau ca s-o păstreze pentru Paris. Cînd Troia cade, în plin măcel, își dezvelește cu cochetărie sînul pentru a-l dezarma pe Menelau, care se aruncase furios asupra ei cu sabia în mînă, ca s-o pedepsească. Se întoarce la Sparta cu soțul ei legitim, îl primește ca o adevărată doamnă pe Telemah, care străbătea Grecia în căutarea tatălui său, și o vedem înzestrată cu toate virtuțile casnice.

Elena fugind de Menelau, care se pregătește s-o pedepsească. *Scifos* de Hieron, pictat de Macron. Circa 500-480. Fine Arts Muséum, Boston.

Elena trebuie considerată o sclavă docilă și iresponsabilă a Afroditei, dată ca recompensă lui Paris pentru alegerea făcută la concursul de frumusețe de pe muntele Ida? Sau reprezintă prefăcătoria feminină și a fost cauza conștientă a tuturor nenorocirilor îndurate de greci și de troieni? Dacă poemele homerice văd în ea instrumentul fatalității, Hesiod e mult mai sever, iar Euripide, cu excepția unei piese, o condamnă fără drept de apel. Filozofii și retorii au discutat cazul ei și Elena n-a încetat să fie pînă în timpurile moderne, una din figurile cele mai enigmatice și mai atrăgătoare create de imaginația omenească. P. D.

ELENISM [COMUNITATEA ELENICĂ]. Fărîmițată într-o puzderie de state, risipite cu o densitate mai mare sau mai mică, în jurul Mării Mediterane și Mării Negre, lumea greacă, cu toată lipsa unității politice, pe care de altfel n-a cunoscut-o niciodată, prezenta totuși o unitate de cultură și de ideal. Această unitate este civilizația elenică, un bloc spiritual opus lumii non-grecilor (barbarilor) și alcătuit din frați aflați foarte des în conflict. Pentru cei vechi, civilizația elenică însemna mai întîi o comunitate de limbă. Descifrarea scrierii numite „linearul B" a demonstrat că micenienii foloseau limba greacă (sub o formă arhaică) cu cel puțin 500 de ani înaintea lui Homer, Cu toate diferențele dialectale, cu timpul atenuate de literatură, această limbă era înțeleasă de toți, în timp ce graiul barbarilor părea un „ciripit de păsări". Mai importantă decît unitatea de limbă era comunitatea de ideal, implicată în tot ce știm despre greci. Acest ideal se baza pe certitudinea că omul este măsura tuturor lucrurilor, că nimic nu este mai frumos decît trupul său, mai subtil decît spiritul său, mai îndemînatic decît mîinile sale. După zeii pe care li plăsmuiseră ei, după chipul lor, grecii se credeau imaginea cea mai

perfectă a acestui ideal pur uman. Chiar dacă cinsteau uneori înțelepciunea altor popoare, grecii erau, mai mult sau mai puțin conștient, pătrunși de mîndria neamului lor.

Atare concepții conferă religiei și orînduirii lor politice un caracter cu totul aparte. Divinitățile lor, venite din Creta minoică. din Orient sau aduse la sfîrsitul Epocii de Bronz de invadatorii nordici ce ocupau pe atunci sudul Peninsulei Balcanice, capătă caractere grecești, pierzînd toate trăsăturile care le-ar fi putut diferenția de oameni. Zeii greci nu se deosebeau de simplii muritori decît prin puterea și — cu unele excepții — prin faptul că nu sînt supuși acțiunii timpului. In rest, zeii sînt ca și oamenii (cu care de altfel seamănă prin aspectul fizic), expuși la dureri, victimele unor pasiuni de multe ori violente, hărțuiți de griji adesea meschine, de gelozie și de rivalitatea pentru întîietate. Divinitățile monstruoase cu chip de fiare, adorate de alte popoare, au fost cunoscute și în Grecia primitivă, dar au fost alungate foarte repede din panteonul elenic. De la ele au rămas doar amintiri legendare și particularități de cult care în epoca clasică nu mai erau înțelese de credincioși. Zeii greci pot fi cruzi — ca și oamenii —, dar sînt prietenoși, conduși de rațiune, accesibili argumentelor noastre. Ei domnesc asupra unor oameni liberi, pretind onorurile și supunerea la careau dreptul, dar disprețuiesc adorația fetișistă de care au parte idolii inumani ai barbarilor.

Același respect al demnității umane îl găsim și în organizarea politică: oricare ar fi fost forma de guvernămînt — căci, deși au preferat democrația, au cunoscut și dictatura — grecii n-au văzut niciodată în conducătorii lor niște reprezentanți ai cerului pe pămînt. Alexandru și-a dat seama de aceasta cînd a cerut grecilor să i se închine ca în fața regelui perșilor. De altfel, recunoștința cetățenilor se îndrepta de preferință spre oameni ca Harmodios și Aristogeiton, care au încercat să elibereze patria de tiranie.

Ar mai putea fi citate și alte trăsături specifice noțiunii de civilizație elenică: ele derivă toate din sentimentul — atît de rar în civilizațiile antice — al perfecțiunii și frumuseții naturii umane și al demnității individului. Acest ideal, cel puțin la fel de vechi ca și poemele homerice (Tersit preferă să fie lovit decît să renunțe la dreptul de a-și critica șefii), își găsește expresia perfectă în sărbătorile care reunesc periodic într-un sanctuar (Olimpia sau Delfi) pe grecii răspîndiți în toată lumea antică. Adorînd un zeu mai puternic și mai frumos decît cel mai desăvîrșit muritor, admirînd performanțele atleților care ridicaseră corpul omenesc la perfecțiune, ascultînd poeții și muzicienii care puneau în evidență resursele spiritului omenesc, grecii își stăpînesc aici rivalitățile trecătoare si, indiferent de cetatea de origine, simt pînă în adîncul ființei lor că aparțin aceluiași neam, întemeiat de Helen, legendarul lor strămoș comun.

P. D,

ELENISTIC. Cuceririle lui Alexandru și extinderea lumii grecești au avut niște consecințe atît de *mari* pentru felul de viață și pentru gîndirea grecilor, încît istoricii fac din 323, anul morții regelui macedonean, începutul unei epoci noi, pe care o numesc elenistică. Fără îndoială, lumea mediteraneeană capătă începînd de atunci o înfățișare nouă. Autonomia cetăților rămîne doar o amintire: deși sînt libere să se administreze intern cum doresc, cu condiția ca guvernul lor să fie credincios directivelor puterii centrale, ele sînt totuși supuse unor guvernatori care hotărăsc în numele regelui ce politica trebuie să adopte și își impun autoritatea. atunci cînd e nevoie, cu ajutorul unei garnizoane. Chiar ligile care se vor alcătui și se vor desface nu vor avea o existență și mijloace de acțiune decît în măsura în care acestea vor fi impuse de puterea centrală.

Dacă cercetăm gîndirea și mijloacele ei de exprimare, ruptura cu trecutul ni se va părea mai puțin însemnată decît în domeniul politic.

Arta și literatura elenistică nu sînt decît o urmare a dezvoltării tendințelor care apăruseră în sec. al IV-lea, încă înainte de moartea lui Alexandru. însăși pătrunderea de elemente grecești, în Asia sau în Egipt, și de elemente străine în Grecia nu era un lucru nou. Prezența suveranilor de origine elenică la Alexandria, la Pergam sau în alte părți au făcut să se dezvolte o mișcare care se conturase de multă vreme si îmbogățirea unei burghezii care să devină o clientelă importantă pentru artiști si pentru scriitori nu apare o dată cu constituirea noilor regate. Cetățile grecești, chiar dacă nu și-au pierdut autonomia, sărăciseră de mult timp, într-o prea mare măsură ca să se mai poată gîndi, ca altădată, la acele mari comenzi care în timpul lui Pericle hrăniseră pe Fidias și pe ceilalți artiști. Dacă ar fi avut mijloacele necesare, colectivitățile s-ar fi izbit în marile comenzi de egoismul particularilor care, începînd de la sfîrșitul sec. al V-lea cel puțin, se gîndeau mai mult la propriile lor interese, decît la gloria patriei lor.

Se pune întrebarea dacă epoca elenistică a adus măcar un gust nou. Din numeroasele documente care ne-au parvenit trebuie să recunoaștem că academismul domină si că lucrări ca reliefurile care împodobesc altarul din Pergam rămîn excepționale. După părerea noastră, cuvîntul *elenistic*, atunci cînd se referă la altceva decît la istoria propriu-zisă, are doar o valoare cronologică. Valoare relativă, de altfel, căci dacă sfîrșitul sec. al IV-lea marchează exact începutul acestei perioade, specialiștii ezită, în ceea ce privește sfîrsitul. între cucerirea romană și sfîrsitul păgînismului. Nouă ni se pare mai potrivită datarea în sec. al III-lea sau chiar al IV-lea e. n., căci romanii n-au făcut altceva în Mediterana orientală decît să substituie, în mai multe etape, dominația suveranilor locali prin dominația lor. P. D.

ELEUSIS. Cam la 20 km vest de Atena, în golful pe care îl închide insula Salamina, este așezat Eleusis, unul din locurile cele mai simte din Grecia. Căci aici Demeter, care colinda lumea plîngînd în căutarea fiicei sale Core, a fost primita cu ospitalitate de regele Celeos; și tot aici a dat ea sămînța de grîu lui Triptolem (fiul lui Celeos), care urma să-i învețe pe oameni să cultive cerealele. Așa se explică instituirea cultului si *Misterelor* eleusine [vezi cuvîntul], al căror renume a crescut mereu, de la origini pînă la sfîrșitul erei păgîneși a trecut cu mult frontierele Aticii. Fertilitatea cîmpiei ce se întinde în jurul lui Eleusis (așa-numita cîmpie triasiană) nu explică îndeajuns originea legendei. Ceea ce e sigur e faptul că Eleusis este unul dintre cele mai vechi teritorii locuite dm Atica. Aici a fost întemeiat, încă din prima jumătate a mileniului II, un tîrgușor așezat pe înălțimea la poalele căreia se va instala sanctuarul. Chiar în inima acestui sanctuar se află ruinele unui *megaron* [vezi cuvîntul] micenian, îngropate sub un monument posterior, așa-numitul Telesterion. Aici se practica încă din această perioadă cultul unei zeități feminine, care nu poate fi alta decît zeița cretană; în curînd ea a devenit Demeter si a fost asociată unei zeități masculine, Poseidon.

Gloria Eleusisului n-a fost dată nici de Jocuri, ca la Olimpia, nici de prezența unui oracol, ca la Delfi, ci de inițierea în Mistere, al căror caracter si semnificație rămîn încă, pentru noi, niște enigme. Mai întîi nu știm cînd au fost celebrate pentru prima dată. Celedouă familii care controlau sanctuarul, Eumolpizii și Cericii (*Kerykes*), se lăudau că sînt de o vîrstă cu sanctuarul și pretindeau că Eumolpos a instituit această ceremonie sacră la porunca lui Demeter.

în ce constau aceste Mistere ? Știm cu aproximatie că aici rolul principal îl aveau hierofantul (*hierophantes*), daduhul (*dadukhos*) și crainicul (*keryx*) După nume deducem că primul dezvăluia tainele sacre, că al doilea purta torța și că al treilea juca rolul de crainic sacru. Acești demnitari aparțineau obligatoriu celor două familii amintite. Ceremoniile aveau loc de două ori pe an, primăvara si toamna, cele din martie fiind mai puțin importante decit

cele din septembrie, cînd se făcea inițierea în mistere a neofiților. Inițierea nu era rezervată unei singure clase sociale, ci, lucru cu totul excepțional în religia greacă, ea era deschisă tuturor, eleni si barbari, oameni liberi și sclavi. Condițiile erau să nu fie vinovați de omor și, foarte probabil, să știe destul de bine grecește ca să poată pronunța formulele rituale. Ceremonia dura mai multe zile; între prima purificare și cele două nopți finale ale inițierii trecea mai bine de o săptămînă. Inițierea avea două trepte și se petrecea în Telesterion, o sală pătrată, hipostilă, în care puteau intra numai *mystai* (candidații la inițiere). Tot ce vedeau și auzeau trebuia să rămînă secret, dar probabil că printre altele li se arătau simboluri ale fecundității și fertilității.

Succesul crescînd al acestor Mistere e dovedit de extinderile succesive (în timpul lui Pisistrate, apoi al lui Pericle) ale Telesterionului, ale cărui gradene dispuse de-a lungul zidurilor nu mai erau suficiente pentru mulțimea credincioșilor.

Succesul se poate explica în mare măsură mai întîi prin faptul că nu se făceau discriminări de clasă sau neam, iar apoi prin faptul că inițiații socoteau că protecția lui Demeter îi va însoți pînă dinco lo de moarte. S-a discutat mai mult dacă această religie era pur formală, dacă inițiații se mulțumeau să învețe niște formule cu virtuți salvatoare sau dacă li se dădeau precepte morale, sfaturi de puritate fizică și spirituală. Eleusinismul a evoluat în decursul epocilor: la început ŋ-a fost decît o religie cvasi-magică; începînd în orice caz din sec al V-lea, calitatea aleasă a inițiaților (Pindar, Eschil, Polignot și mulți alții) ne face să presupunem că Misterele aduceau acum muritorilor speranța supraviețuirii, însoțită desigur de exigențe morale. P. D.

ELIDA [ELIS]. Provincie situată în Peloponez, între lanțul muntos central și Marea Adriatică. Elida ar fi avut în istoria Greciei un rol foarte șters, dacă ŋ-ar fi adăpostit sanctuarul panelenic din Olimpia.

ELOCINȚA [vezi Retorica].

EMPEDOCLE [EMPEDOKLES]. Filozof din sec. al V-lea, născut în Sicilia, la Agrigent, autor a două poeme scrise în hexametri epici: un tratat *Despre natură* si *Purificări (Katharmoi)*, din care ne-au rămas fragmente. Empecccie ni se prezintă singur, fără falsă modestie, nu numai ca profet, taumaturg ci mag, ci chiar ca zeu. în gîndirea sa converg tendințe științifice și mistice. Sistemul său filozofic îmbină fluxul devenirii de la Heraclit cu Ființa imuabilă de la Parmenide [vezi numele]. După Empedocle, nimic nu se creează și nimic nu se pierdeși cele patru elemente (foc, aer, apă, pămînt) există din eternitate. La origine, ele erau amestecate într-o masă sferică *(sphairos)* sudată de dragoste *(philia)* și apoi dizolvată treptat de ură *(neikos)*. Transformarea neîncetată din univers e ritmată de predominarea succesivă și de alternarea acestor două forțe cosmice opuse, care mereu formează și distrug obiectele, ca să alcătuiască altele, formate toate din aceleasi patru elemente. Combinațiile lor permit constituirea unei fizici și a unei biologii, întemeiate amîndouă pe idei evoluționiste, care fac din Empedocle un fel de precursor al transformismului.

Poemul *Purificări* este o operă religioasă tributară influenței lui Pitagcra [vezi numele], Aici Empedocle descrie decăderea sufletului care a greșit, ispășirile și reîncarnările sale în diferite tipuri de oameni, de animale sau chiar de plante. Concepțiile sale îl determină să recomande abstinența de la carne. Acest personaj cu totul ieșit din comun a ajuns repede legendar. Se spunea că ŋ-a murit, ci că a dispărut în mod misterios în timpul unei furtuni sau că s-a aruncat în craterul Etnei și că vulcanul a aruncat înapoi una din sandalele sale.

P.-M. S.

ENCOMION. Cîntec de laudă [vezi Poezia lirică],

ENEAS [AENEAS]. După Hector, Eneas a *fost* cel mai viteaz apărător al *Troiei*. Nu se *trăgea* din *familia* domnitoare, căci era **fiul** lui Anhise și al zeiței Afrodita. Ea l-a protejat tot timpul : de exemplu, odată s-a așezat între Diomede și Eneas primind ea lovitura pe care *eroul* grec o *destinase fiului* său. Afrodita fiind atunci rănită, Apolon și-a asumat rolul de protector al lui Eneas. Eroul troian a participat la numeroase lupte; l-a înfruntat pe *Ahile*, de săgeata *căruia* a scăpat grație lui Poséidon. El era protejat de zei nu numai din cauza filiației divine, ci și fiindcă un oracol îl arătase drept singurul moștenitor al neamului troian, pe care îl vor perpetua *urmașii* săi. După căderea Troiei Eneas a fugit, purtînd în *spinare* pe tatăl său Anhise, trăgînd după el pe **fiul** său Ascanius și ținînd cu mare grijă *Paladion*-ul, idolul sacru al Troiei. Se retrage pe muntele Ida, adună pe troienii supraviețuitori și, conform legendei imortalizate de Vergiliu, acostează pe malul Lațiului, după o călătorie lungă și grea. Celebrul episod al *Didonei*, de origine feniciană *probabil*, era oarecum cunoscut la greci, dar a devenit popular abia la romani. P. D.

EOL [AIOLOS]. După o tradiție cunoscută încă de Homer, Eol era păzitorul vînturilor, pe care le ținea închise într-un burduf sau într-o peșteră, și le dezlănțuia sau le rechema după voința lui *Zeus*.

EOLIDA [AIOLIS]. Potrivit tradiției, unul dintre fiii lui Oreste a plecat din Aulis cu numeroși însoțitori, ca să se stabilească în Asia. El n-a ajuns la destinație, dar urmașii săi, străbătînd un drum întortocheat, s-au instalat în regiunea ce se întinde între Troada și golful Smirna. Majoritatea acestor coloniști par să fi fost de origine beoțiană sau tesaliană, și anumite afinități dialectale confirmă întrucîtva această ipoteză, Acești eolieni, cum erau numiți, nu s-au limitat la coasta asiatică, ci au luat în stăpînire și Lesbosul și Tenedosul. Au întemeiat destul de multe orașe, dar nici unul n-a ajuns mai important; ținutul trăind din agricultură, cetățile au păstrat mereu un caracter rural. P. D.

EPAMINONDA [EPAMINONDAS]. Faptul că, în al doilea sfert al sec. al IV-lea, Teba poate ridica pretenții la hegemonie asupra restului Greciei, se datorează în primul rînd lui Epaminonda Era nobil din naștere, dar atît de sărac, încît se spune că trebuia să stea închis în casă cînd i se spăla singurul rînd de veșminte pe care îl avea. Era prieten al literaturii și soldat curajos și avea un spirit civic și un simț al disciplinei atît de *dezvoltate, încît* a *acceptat* să lupte ca simplu hoplit, după ce fusese comandant suprem În 379, e unul dintre cei care eliberează Teba de sub ocupația spartană, apoi, împreună cu prietenul său Pelopida, reușește să *unifice* Beoția în 374, ca să apere contra Spartei liga beoțiană pe care o creaseră. Epaminonda și Pelopida reorganizează armata: atunci se constituie faimosul Batalion Sacru [vezi cuvîntul], alcătuit din trei sute de tineri nobili, întreținuți de stat. care juraseră să nu se despartă nici în luptă, nici în moarte. în 371, apărînd unitatea beoțiană în bătălia de la Leuctra, această armată *folosește* o tactică *nouă*, inventată de Epaminonda și obține o victorie strălucită asupra spartanilor. în urma succesului, Teba atrage în sfera sa de influență Eubeea și popoarele Greciei centrale, *dintre* care unele părăsesc alianța ateniană și se grupează în jurul Beoției. Epaminonda atacă apoi în Peloponez (370—369), dînd lovituri grele autorității spartane și sprijinind *constituirea* unei ligi arcadiene. După o scurtă perioadă de disgrație, provocată de eșecul suferit la Corint, Epaminonda, ajutat mereu de Pelopida, care a dus tratativele, reușește să-l determine în 367 pe regele Persiei să recunoască hegemonia Tebei. Prin rescriptul de la Susa, Artaxerxes îi încredințează conducerea grecilor împotriva oricărei cetăți carear viola pactul lui Antalcidas, semnat între perși și greci în 386. Ca să asigure prestigiul beoțian contra reven-

dicărilor celorlalte state, Epaminonda creează o flotă nouă, a cărei simplă apariție (în 364) desprind Bizanțul, Chiosul și Rodosul de Confederația atenianã. Chemat în 362 în Peloponez de arcadieni, de care tebanii se cam dezinteresaseră, Epaminonda moare la Mantineea într-o luptă care, dacă el η-ar fi murit, ar fi adus țării sale o nouă victorie asupra Spartei. P. D.

EPICLES. Numele acestui meșter pietrar, împreună cu cel al arhitectului Cleomene, figurează pe o inscripție gravată pe ultima treaptă a stilobatului templului lui Apolon din Siracuza. Epicles merită să reținã atenția noastră, căci textul acesta arhaic (570—560) exprimă mîndria unui meșteșugar care a realizat una dintre primele colonade de peristil în piatră din arhitectura greacă occidentală, contribuind astfel la răspîndirea unei forme de plastică arhitecturală atît de caracteristică templului grec. Coloanele lui Epicles, greoaie și masive (înălțimea 7,98 m, măsoară abia de patru ori mai mult decît diametrul, 2,02 m la fațadă), marchează trecerea de la arhitectura în lemn din sec al VIII-lea — al VII-lea la structurile ulterioare din piatră. R. M.

EPICTET [EPIKTETOS]. Stoicismul antic din ultima sa perioadă ne-a lăsat imaginea edificatoare a doi oameni înfrățiți prin aceeași doctrină: un împărat și un sclav, elevul și maestrul. împăratul și totodată discipolul era Marcus Aurelius, încîntat că „a putut citi cărțile care ne păstrează învățăturile lui Epictet". Născut către 50 e.n. la Hierapolis, în Frigia, Epictet a fost la Roma sclavul lui Epafroditos (un libert al lui Neron) pînă la moartea stăpînului său. Ajungînd și el în situația de libert, s-a consacrat predării filozofiei, în 94, ultimul din cei doisprezece cezari, Domițian, alungă din Roma printr-un senatus-consult pe toți filozofii. Atunci Epictet se retrage la Nicopolis, unde duce o viață de om sărac și moare către 125. Unul dintre discipolii săi din Epir, generalul Flavius Arian, a notat învățăturile dialogate ale maestrului său și le-a reunit sub titlul de *Convorbiri* (*Diatribai*); tot el a alcătuit celebrul *Manual,* un fel de îndreptar de morală în 53 de articole.

Mai mult moralist, duhovnic și medic, decît filozof în sensul clasic al cuvîntului, Epictet vrea să formeze voința celor care îl urmează și să-i învețe ce înseamnă libertatea. „Dogma filozofică, spune el, înalță fruntea celor plecați și le dă curajul să i privească drept în ochi pe bogătași și pe tirani " El nu caută auditori și nu se pretinde un trimis al zeilor, „Școala de filozofie e un cabinet medical [...], căci η-ați venit aici sănătoși." Pe cei care nu sînt conștienți de boala lor îi lasă în voie, în schimb îi îngrijește pe ceilalți, arătîndu-le drumul spre libertate, care η-are nimic de-a face cu eliberarea legală: „Cînd l-ai pus pe sclavul tău să se învîrtească în fața pretorului ai realizat ceva? — Da, am realizat ceva. — Ce? — L-am pus pe sclavul meu să se învîrtească în fața pretorului. — Nimic mai mult? — Da, trebuie plătit pentru el impozitul de 5%. — Dar nu cumva sclavul care a fost obiectul acestei ceremonii a devenit un om liber? — A devenit liber numai dacă și-a cîștigat pacea sufletului."

Această liniște sufletească se poate dobîndi numai dacă știm să distingem lucrurile care depind de noi de cele care nu depind de noi. Adevărata libertate este eliberarea de părerile false și „uzul reprezentărilor", adică al imaginilor senzoriale: tiranul dispune de corpul meu, de bunurile mele, de reputația mea, de prietenii mei, dar nu dispune de judecățile mele, căci nimeni nu mă poate sili să gîndesc ceea ce nu gîndesc. „Trebuie să mor. Dar trebuie neapărat să mor gemînd ? Trebuie să fiu întemnițat. Dar trebuie să mă plîng? Trebuie să fiu exilat. Dar cine mă poate împiedica să plecsurîzînd, cu inima sus și împăcat?" Pentru om, binele și răul se află în judecata și în voința sa. Dacă judecata și voința sînt sănătoase și drepte, ele dau omului toată fericirea de care e în stare. Chiar dacă e supus celei

mai cumplite torturi, stoicul nu admite că e nenorocit si spune: „Așteaptă puțin, o, reprezentare a mea! Lasă-mă să văd ceea ce ești și care e obiectul tău, lasă-mă să te încerc!" Capabil să confirme sau să conteste reprezentările, omul — fie el sclav sau rege — poruncește tuturor lucrurilor și aiunge egal zeilor: el nu mai e opera lui Dumnezeu, ci un „fragment din Dumnezeu". Prin această morală foarte înaltă, stoicul angajează în fiecare din faptele sale întreaga umanitate și ajunge la o apoteoza a omului. De cînd Arian a compus *Manualul,* mulți oameni, și în diverse epoci, au vrut să pună în practică normele sale de conduită. Unii au reușit. P. B.

EPICUR [EPIKUROS]. S-a născut în 341, șase ani după moartea lui Platon, în insula Samos, în timpul ocupației acestei insule de către atenieni. Părinții săi erau coloni cleruhi [vezi cleruhie] atenieni. Tatăl, Neocles, era învățător. Epicur a învățat la Samos cu platonicianul Pamfilos. De atunci a rămas cu o vie repulsie pentru concepția platonică asupra educației, bazată pe geometrie și dialectică, ținta supremă fiind teoria Binelui. La optsprezece ani, pleacă la Atena să facă cei doi ani de serviciu militar, adică efebia [vezi cuvîntul], răstimp în care au murit Alexandru cel Mare (323) și Aristotel (322), Epicur și-a continuat studiile mai întîi, probabil, cu peripateticianul Praxifanes la Rodos, apoi desigur la Teos, pe lîngă Nausifanes, un discipol al lui Democrit și Piron, cu care pînă la urmă s-a certat. Anii următori i-a petrecut în mijlocul familiei sale, care, expulzată din Samos împreună cu ceilalți coloni, se instalase la Colofon. Aici și-a elaborat Epicur doctrina. în 311, a plecat la Mitilene și a încercat să dea lecții publice. Acolo l-a convertit pe retorul Hermarhos, care avea să-i fiesuccesor, Cursurile sale au provocat manifestații atît de ostile, încît a trebuit să fugă pe mare în plină iarnă. S-a refugiat la Lampsac, unde a fost bine primit de Mitres, vistiernicul lui Lisimah. Și aici convertește la filozofia sa numeroase persoane, printre care pe Idomeneu, care îi va da un important ajutor financiar, pe Leonteus și soția sa Temista, pe matematicianul Poliainos, Metrodor și soția sa Leontion, pe Colotes, Pitocles și pe mulți alții. în 306, cînd Demetrios din Faleron, elevul lui Aristotel și guvernatorul Atenei, a fost alungat de Demetrios Poliorcetul, Epicur s-a stabilit la Atena. Și-a cumpărat o căsuță si o grădină mică, nu departe de Academie, unde a dat lecții particulare, pînă la moartea sa (270). De aici numele de „Grădină" care s-a dat școlii lui. Avînd o sănătate șubredă, Epicur a suportat cu răbdare lungi suferințe (colici nefritice, calculi biliari). Celibatar și fără copii, s-a îngrijit de copiii discipolului său favorit Metrodor, care a murit cu șapte ani înaintea lui Epicur. Se pare că Epicur a avut o gîndire și o sensibilitate delicată. El a fost întovărășit la Atena de un grup de prieteni, care l-au ajutat în activitatea de profesor. Din acest grup făceau parte mai multe femei, soțiile prietenilor săi, curtezane rafinate și chiar sclave; unele dintre ele, ca Temista și Leontion, au scris opere apreciate.

Epicur respinge atît filozofia lui Platon („Scuip pe frumusețea morală, to *kalon*"), cît și scepticismul lui Piron. El construiește un sistem dogmatic, bazat pe. evidența stărilor afective și a reprezentărilor, care, după el, nu înșală dacă sînt bine interpretate. Epicur vrea să găsească remedii pentru suferințele omenești: oamenii sînt tulburați de misterele universului și se cred supuși necesității destinului; se tem de moarte și de pedepsele de dincolo de mormînt și le e frică de zeii răuvoitori; în sfîrșit, nu știu să reziste la durere și bunurile materiale nu le ajung niciodată. Epicur lămurește mai întîi misterul universului, grație atomismului lui Democrit [vezi numele], pe care Epicur îl adoptă, aducîndu-i o modificare fundamentală: atomii care cad vertical în vid pot în orice moment să devieze lateral, cu o mișcare imprevizibilă numită „declinație". Această mișcare corespunde manifestărilor neașteptate ale personalității noas-

Acroteră de pe templul lui Asclepios din Epidaur. Circa 380–375. Muzeul Național din Atena. *Foto Hirmer*

tre. Mai mult, sufletul fiind alcătuit (ca și carnea) din atomi, dar mai ușori, nu trebuie să se teamă nici de moarte, nici de pedepsele de Dincoio, căci moartea este numai desfacerea unității trup-suflet, desfacere care anulează sensibilitatea însăși. Cît despre zei, Epicur nu le contestă existența, ei fiind obiectul unei idei înnăscute, dar îi așază în spațiile dintre lumi, unde duc o viață fericită, seninași lipsiți degriji în privința oamenilor, cărora trebuie să le fie modele. in sfîrșit, oamenii nu știu că plăcerea, binele suprem pentru toți muritorii, ajunge la culme îndată ce durerea este alungată prin satisfacerea cerințelor naturale și necesare. Dacă oamenii ar calcula rațional, ar prefera o viață sobră și ar compensa durerile prezente prin amintirea bucuriilor anterioare. Epicur predică valoarea virtuții și pune pe primul loc bucuriile prieteniei. Pentru el, fericirea constă mai presus de orice în starea de *ataraxie*, adică lipsa oricărei agitații sau pasiuni, care apropie pe înțelept de zei. Epicurismul autentic este deci ascetism, în opoziție cu epicurismul vulgar, care este o simplă caricatură și reține numai anumite maxime epicuriene, desprinse din contextul lor, de exemplu „Principiul și rădăcina oricărui bine e plăcerea stomacului".

Epicur a scris numeroase lucrări, din care au rămas numai fragmente, dar Diogene Laertiu ne-a păstrat trei scrisori către prietenii săi Herodot, Pitocles și Meneceu, în care rezumă fizica, meteorologia și morala sa. De asemenea ne-au parvenit cîteva culegeri de „idei principale". Epicurismul a cunoscut o mare răspîndire, nu numai în Grecia, ci și la Roma, unde Lucrețiu l-a expus cu entuziasm în poemul Despre *Natură*. La miilocul sec. al III-lea e.n., un cetățean din orășelul Oinoanda (din Licia) pusese să se graveze pe un portic o expunere a filozofiei epicuriene, pentru edificarea concetățenilor. Această inscripție a fost descoperită de niște arheologi francezi la sfîrșitul sec. al XIX-lea e.n, P.-M. S.

EPIDAUR [EPIDAUROS]. Epidaurul își datorează celebritatea sanctuarului lui Asciepios întemeiat cel mai tîrziu în cursul sec. al VI-lea. Aici se arăta mormîntul lui Asciepios, zeul care la început a fost un erou și pe care Zeus l-a trăsnit, deoarece, fiind un medic prea priceput și conștiincios, a înviat un mort. Celebra Rotondă (*tholos*) n-ar fi altceva decît mormîntul zeului; în jurul acestui mormînt sacru veneau bolnavii să-și caute vindecarea. Principalele clădiri nu sînt anterioare sec. al IV-lea, cînd Policlet *cel* Tînăr a transformat modestul labirint circular, în interiorul căruiaseaduceau sacrificii lui Asclepios, în somptuoasa Rotondă (*tholos*) de marmură, pe care n-o cunoaștem decît din cîteva admirabile ruine. Cu puțin timp înainte, se ridicase un templu lui Asciepios,

Epidaur. Teatrul. Secolul al IV-lea. *Foto Hassia.*

altui Artemidei, și podoabele sculptate ale acestor două clădiri — mai cu seama tinerele cu veșmintele lipite de corp în bătaia vîntului — anunță tendințe artistice noi; s-ar putea să fin opera lui Timotcos. în sfîrșit, teatrul a fost construit către mijlocul aceluiași secol și dimensiunile sale sugerează mulțimea pelerinilor care frecventau sanctuarul. Ca să adăpostească toată această masă de oameni, se amenajase un fel de caravanserai. Pacienții se culcau pe pielea animalului pe care îl sacrificaseră și vedeau în vis tratamentul recomandat dezeu. în acest scop se amenajase o cameră de incubație, un dormitor lung. unde bolnavii de orice fel își petreceau noaptea. Numeroase *ex-voto*-uri scrise sau pictate dovedesc că tratamentele erau adesea binefăcătoare și că mulți credincioși se înapoiau acasă vindecați. Reputația Epidaurului o dată stabilită, a crescut mereu de-a lungul veacurilor și înființarea în alte orașe — în specia! la Cos și la Pergam — a unor sucursale ale acestei așezări sacre nu a redus numărul pelerinilor. Sanctuarul a fost abandonat abia la sfîrșitul erei păgîne, cînd monumentele sale au servit drept cariere de piatră pentru zidarii din vecinătate sau ca materie primă pentru cuptoarele de var. P. D.

EPIGONOS. Epigonos, fiul lui Harias, a avut onoarea să lucreze la sfîrșitul sec. al III-lea pentru gloria dinastiei din Pergam, alături de alți sculptori ale căror nume ne-au fost păstrate de Pliniu (Firomahos, Stratonicos si Antigon). Epigonos reprezintă prima școală din Pergam, care urmărea redarea realistă a figurilor mai mult decît expresia patetică. De acest stil tin portretele lui Filetairos, întemeietorul dinastiei, ale cărui trăsături aspre, brutale, de cuceritor fără scrupule, sînt confirmate de efigiile monetare. După toate probabilitățile, îi datorăm lui Fpigonos

Epidaur. Sanctuarul lui Asclepios. *Foto Boudot-Lamotte.*

cîteva din celebrele figuri .de gali, pe care studiile recente au putut să le regrupeze. Citãm cu deosebire *Gal murind*, de la Muzeul Capitolin din Roma: sîngele se scurge din rana pe care galul şi-o apasă cu mîna stîngă, în timp ce caută să se sprijine în mîna dreaptă; faţa lui e contractată de durere, ochii sînt deja imobilizaţi de moarte, iar capul cade fără putere. R. M.

EPIHARM [EPIKHARMOS]. Poet comic născut la Cos, şi care a trăit mai mult în Sicilia [vezi Comedie].

EPIR [EPEIROS]. Pe coasta Adriaticii, aproximativ în faţa insulei Corfu, se întinde Epirul, o regiune muntoasă, cu ţărmuri neospitaliere si mărginită de şiruri muntoase înalte la sud si la est, ceea ce împiedica relaţiile cu restul Greciei. în consecinţă, cei vechi îl considerau în afara lumii elenice. Şi totuşi, după legendă, Epirul număra printre regii săi pe Neoptolem sau Pirus, fiul lui Ahile; în Epir se instalase din cele mai vechi timpuri sanctuarul de la Dodona, cel mai venerabil dintre toate; din Epir era originar micul trib al grailor, care vor da numele lor întregii Grecii. În sfîrşit, fără îndoială că prin aceste regiuni sălbatice au trecut o parte din populaţiile care, spre sfîrşitul mileniului II, au coborît spre Tesalia şi Beoţia. După aceea însă Epirul arămas închis între munţii săi, credincios regalităţii. Corintul îşi întemeiază aici coloniile Ambracia şi Apolonia, în sec. al VII-lea, ca într-o ţară barbară. Epirul rămîne indiferent la marile evenimente ce se desfăşoară în sec. al V-lea la vecinii săi şi nu intră în viaţa politică a Greciei decît sub influenţa Macedoniei. Regele moloşilor, unul din triburile Epirului, îşi mărită fiica cu Filip al II-lea, şi din această căsătorie se va naşte Alexandru ; Epirul este în 323 alături de Grecia, în lupta ei pentru scuturarea jugului macedonean. Iar sub domnia lui Pirus I,

Epirul joacă rolul cel mai strălucit din întreaga sa existență. Implicat în treburile Greciei și Italiei, părea gata să devină o mare putere. Dar totul n-a fost decît un foc de paie. După moartea lui Pirus, Epirul se proclamă republică și cade curînd sub stăpînirea Macedoniei ulterior devin provincie romană.

P. D.

EPOPEE. *Iliada* și *Odiseea* lui Homer [vezi numele], iată tot ce cunoaștem din vechea epopee greacă, dar e cert că au existat poeme epice și mai înainte, așa cum atestă multe pasaje din Homer în cîntul IX din *Iliada* ("Solia"), trimișii lui Agamemnon (Ulise și Aiax) îl găsesc pe Ahile petrecîndu-și timpul liber „proslăvind faptele eroilor și acompaniindu-se la citară". În cîntul VIII din *Odiseea*, „care constituie documentul cel mai important referitor la istoria poeziei epice din Grecia" (M. Croiset), ne găsim la curtea lui Alcinou, regele feacienilor și-l vedem pe aedul Demodocos cîntînd trei rapsodii [vezi cuvîntul]: „Cearta dintre Ulise și Ahile", episodul licențios al „Dragostei dintre Ares și Afrodita" și „Cucerirea Troiei" cu ajutorul calului de lemn. După cum se știe nici unadin aceste povestiri nu figurează în *Iliada*, care se încheie cu funeraliile lui Hector. Existau deci înainte de Homer rapsodii izolate (sau grupate în poeme) privitoare la legenda Troiei, dar și la legenda tebană, căci multe pasajedin *Iliada* fac aluzie la expediția „Celor șapte" și la aceea a Epigonilor lor contra Tebei și par să se refere la o *Tebaidă* mai veche.

Epopeea greacă, ca si epopeea mesopotamiană a lui Ghilgameș, cîntă faptele zeilor și ale eroilor. Originalitatea sa constă în situarea *oamenilor* pe primul plan și în trecerea *zeilor* pe planul al doilea. Unii au presupus că ea ar avea origini sacerdotale și că s-ar fi născut în sanctuare, dar această ipoteză e foarte puțin probabilă, căci *Iliada* si *Odiseea* au un caracter „laic" incontestabil, care face din aceste poeme primele mărturii ale umanismului grec. E posibil ca versul epic, hexametrul dactilic, să fie împrumutat de greci dintr-o literatură străină. Pe de altă parte, poemele homerice descriu civilizația cretană și civilizația miceniană, anterioară sosirii elenilor propriu-ziși. Totuși concepția despre om și despre lume cuprinsă în aceste poeme e specific greacă.

După Homer, confreria homerizilor nu numai că a făcut interpolări în *Iliada* și Odiseea, dar a elaborat și alte poeme, ce povestesc evenimente anterioare *Iliadei* („Cînturile din Cipru"), fapte petrecute între acțiunea *Iliadei* și cea a *Odiseei* (*Etiopida* și Distrugerea *Ilionului* de Arctinos din Milet), în sfîrșit evenimente posterioare *Odiseei* (*Telegonia* lui Eugamon din Cirene; Telegonos ar fi fost fiul lui Ulise și al Circei sau al lui Calipso). După cum se vede, poemele epice alcătuiau un *ciclu* complet în ceea ce privește războiul Troiei.

Același travaliu poetic a fost realizat pentru ciclul teban, cu *Oedipodia* și *Epigonii,* în sfîrșit, în afara acestor două mari cicluri legendare, mai exista *Titanomahia*, *Cucerirea Oihaliei*, un poem intitulat *Danaidele, Heracleida*, Teze/da etc. Aristotel, care a citit aceste opere, azi pierdute (cu excepția cîtorva fragmente), le considera mediocre.

Producția epică homerizantă a continuat fără întrerupere în epocile clasică, elenistică si romană. Din sec. al III-lea ne-a rămas Argonautica lui Apolonios din Rodos [vezi numele], care povestește legenda lui Iason și a Medeei. Pentru epoca romană, citățm Post-*Homerica* de Quintus din Smirna și *Dionisiaca* de Nonnos.

R. F.

ERATOSTENE [ERATOSTHENES]. Savant și om de litere, născut în 273, la Cirene. După ce și-a terminat studiile la Atena, Eratostene a ajuns, cu ajutorul compatriotului său Călimări [vezi numele], directorul Bibliotecii regale din Alexandria (235) și profesorul viitorului rege Ptolemeu Filopator. A murit în jurul anului 192. Era-

Erehteionul văzut dinspre vest. Ultima treime a secolului al V-lea. Foto Hassia.

tostene *a* fost în același timp poet, filolog, geograf, istoric, matematician și fizician. Operele sale literare s-au pierdut, dar cunoaștem, mai ales datorită lui Strabo, lucrările sale de geografie si istorie, care sînt de mîna întîi. Eratostene trece drept întemeietorul geografiei științifice si al cronologiei istorice. El a calculat, printre altele, lungimea circumferinței terestre printr-o metodă nouă, care i-a permis să ajungă la un rezultat foarte apropiat de adevăr. Harta geografică a pămîntului lucrată de el reprezintă un progres considerabil, în raport cu toate cele precedente. Eratostene a fost primul care a spus limpede că era istorică începe cu Olimpiadele (776) și că epocile anterioare sînt fie complet necunoscute, fie mitice. Totuși *Tabelele* sale cronologice încep cu războiul troian. Ele au meritat pe drept cuvînt să ajungă și să rămînă clasice pînă în zilele noastre. R. F.

EREHTEION [EREKHTHEION]. Erehteionul de pe Acropolea ateniană nu era numai *templul* lui *Erehteu*: în incinta sa de 30/15 m el adăpostea nu mai puțin de nouă sanctuare. A fost construit aproximativ între 430 și 418, de un arhitect al cărui nume n-a ajuns pînă la noi, dar care, judecînd după ingeniozitatea pe care a dovedit-o, ar putea fi Mnesicles [vezi numele], autorul Propileelor. Erehteionul se compune dintr-un corp central, din care se desprind, la nord și la sud, două porticuri de dimensiuni inegale. În interior, corpul central are două părți fără comunicație între ele: la est un sanctuar al Atenei, precedat de o colonadă ionică:

Erehteionul, porticul cariatidelor. *Foto Hassia.*

la vest două capele alăturate, fiecare consacrată la cîte două personaje: Erehteu și Poseidon, de o parte, Hefaistos și eroul Butes de cealaltă. In aceste capele, orientate de la vest la est, se intra printr-un vestibul închis, orientat pe direcția nord-sud, ce dădea la fiecare extremitate în unul din cele două porticuri menționate. Vestibulul adăpostea izvorul sărat pe care Poseidon îl făcuse să țîșnească lovind într-o stîncă cu tridentul său în timp ce se certa cu Atena. în ceea ce privește porticurile, ele constituiau intrările în partea Erehteionului ce nu aparținea Atenei: porticul principal, cu aspect monumental, era cel dinspre nord: sub bolta susținută de șase coloane, el adăpostea locul unde se mai vedea urma fulgerului care îl lovise pe Erehteu. Porticul sudic, așezat în parte pe mormîntul lui Cecrops, ascundea scara secretă pe care urcau, o dată pe an, două preotese în cursul unei ceremonii sfinte. Cele șase cariatide, cu care arhitectul a înlocuit coloanele obișnuite, sugerează poate fetele purtînd pe cap coșul în care erau puse obiectele misterioase duse din Erehteion în sanctuarul învecinat al Afroditei.

întregul edificiu lăsa o aparență de unitate, din cauză că avea un singur acoperiș. Erehteionul era înconjurat de două frize, una în jurul corpului central, cealaltă în partea de sus a porticului nordic. După cît se poate deduce din puținele ruine conservate, frizele erau consacrate unor legende locale, în special aceea a lui Erihtonios. Fațada dinspre vest consta dintr-un zid pe care, cam la jumătatea înălțimii, erau așezate patru coloane,

încadrate de doi pilaştri. Alături de clădire, spre vest, se întindea un mic loc împrejmuit, în aer liber, unde creştea măslinul pe care Atena îl dăruise poporului său. Sub clădire s-au găsit resturile unui palat din epoca micenian㠖 Amintirile istorice şi tradiţiile religioase făceau ca Erehteionul să treacă în ochii atenienilor drept locul cel mai vrednic de consideraţie de pe Acropole. P. D.

EREHTEU [EREKHTHEUS]. Nepotul lui Erihtonios [vezi numele], care se pare că a domnit şi el la Atena. A avut numeroşi urmaşi. într-un război contra oraşului Eleusis, l-a omorît pe Eumolpos, fiul lui Poseidon, provocînd astfel mînia zeului, care l-a trăsnit chiar în locul unde se va ridica mai tîrziu Erehteionul [vezi cuvîntul]. P. D.

ERETRIA. Eretria era unul din celedouă mari oraşe ale Eubeei, celălalt fiind Chalcis. Distrus la începutul secolului al V-lea de perşi, a fost reconstruit destul de repede. Dintre monumentele ale căror ruine mai supravieţuiesc, citãm doar templul lui Apolon Dafneforos, cu un frumos grup statuar (Tezeu răpind pe Antiope), datînd din jurul anului 500, templul lui Dionisos şi un teatru.

P. D.

ERIHTONIOS [ERIKHTHONIOS]. Chiar pentru atenieni, originile cetăţii lor se pierdeau în negura timpului şi anumite puncte ale istoriei lor rămîneau nelămurite. De aceea ei nu fac totdeauna diferenţă între Erihtonios şi Erehteu [vezi cuvîntul]. Primul s-ar fi născut din dorinţa pe care o simţise Hefaistos pentru casta zeiţă Atena. Zeiţa a ascuns copilul într-un cos, pe care l-a dat în păstrare Aglaurei, una din fiicele regelui Cecrops, rugînd-o să nu ridice capacul. Din curiozitate, Aglaura şi surorile sale n-au ascultat-o pe zeiţă, au deschis capacul şi, văzînd alături de copil un şarpe care îl păzea, îngroziţe, s-au omorît aruncîndu-se de pe Acropole. Erihtonios a ajuns rege la Atena; lui i se atribuie multe binefaceri. Se crede că el este primul care a înhămat patru cai la un car şi că a instituit Panateneele în cinstea zeiţei Atena. p D.

ERIMANT [ERYMANTHOS]. Pe muntele Erimant din inima Peloponezului, Heracles a săvîrşit, la porunca lui Euristeu, una din cele douăsprezece munci: a prins de viu mistreţul ce de asta regiunea. Numeroase picturi pe vase îl reprezintă pe erou ducînd în spinare fiara, pe care se pregăteşte s-o arunce în butoiul în care tiranul Euristeu se refugiase înfricoşat. p.D.

ERINIILE [ERINYES]. Divinităţi foarte vechi si foarte puternice, Eriniile intervin în viaţa oamenilor ca să pedepsească sacrilegiile. De exemplu, Oreste, ucigîndu-şi mama, pe Clitemnestra, pune automat în mişcare aceste divinităţi, care îl urmăresc ca nişte cîini, îl înnebunesc şi nu-i dau o clipă de răgaz. Spiritul concret al grecilor probabil ŋ-a formulat această noţiune în mod foarte clar, dar Eriniile sînt personificarea conştiinţei, încă din timpurile cele mai străvechi. P.D.

ERIS. Antropomorfismul grecilor a transformat noţiunile abstracte în divinităţi H *Eris* (cearta) apare personificată încă de la Hesiod. E un personaj care ŋ-a inspirat de loc pe artişti; îl găsim pe un vas din secolul al VI-lea, iar în dreptul figurii e menţionat numele. Succesul său la pictori se va afirma începînd cu sfîrşitul secolului al V-lea, epocă în care alegoria este la modă. P.D.

EROII [HEROES]. Homer numeşte *eroi (heroes)* pe toţi cei care, prin meritele lor, se ridică deasupra celorlalţi, pe aedul Demodocos, ca şi pe Ahile sau chiar pe toţi danaii laolaltă. Dar acest'sens, destul de apropiat de cel pe care îl dăm astăzi cuvîntului erou, nu este si cel mai răspîndit la greci. Pentru ei, *heros e* mai întîi fiul unei fiinţe

muritoare si al unei divinități, deci superior oamenilor prin însăși originea sa Tezeu, Belerofon, Perseu și mulți alții, cărora natura lor excepțională le permitea să săvîrșească fapte ieșite din comun. Cel mai celebru dintre ei, Heracles, a fost admis după moarte în Olimp. Chiar dacă această onoare η-a fost acordată și celorlalți, totuși se pare că eroii se bucurau de o soarta privilegiată in viața de dincolo. în orice caz, toți au rămas pentru muritori un obiect de cult; li se aduceau sacrificii și, pentru obținerea unor anumite favoruri, se conta pe bunăvoința lor. Ei intervin în împrejurările critice, de exemplu Heracles și Tezeu participă personal la bătălia de la Maraton, Legendele eroilor datează cel puțin din epoca miceniană și rămîn vii în credințele populare, unii (ca Heracles) în toată lumea greacă, alții doar în regiunea în care s-au manifestat.

Probabil sub influența preocupărilor civice și a noilor idei morale, la ceea ce s-ar putea numi „prima generație de eroi" s-au adăugat alții, mai modești. Se credea că oamenii care aduseseră statului servicii deosebite puteau să aibă și după moarte o influență binefăcătoare asupra lui. întemeietorii de colonii — *arkhegetai* —, cei care dăduseră o viață nouă cetății, ca Harmodios și Aristogeiton, au fost și ei considerați eroi, deși erau simpli muritori, astfel că cetățenii le invocau protecția și-i adorau, în particular sau public. Aceste culturi se numeau eroice, ca să se deosebească de cele dedicate zeilor. în esență erau rituri funerare, cu particularități care le distingeau de cele închinate puterilor cerești nemuritoare. Ele se celebrau în general la *heroon*, considerat mormîntul eroului omagiat.

în secolul al V-lea și al IV-lea, titlul de erou se conferea cu mai multă libertate; se consacrau *heroa* (pluralul de la *heroon*) unor oameni care se evidențiaseră în ochii concetățenilor prin merite de tot felul. în decursul epocii elenistice și, încă mai mult, în perioada romană, familiile aduceau tuturor morților onorurile rezervate odinioară figurilor legendare și fiilor de zei.

P. D

E R O S. Zeul iubirii nu a fost totdeauna băiețelul grațios care săgeta inimile poetice ale îndrăgostiților cîntați de un Teocrit sau Longos. După teogoniile cele mai vechi, Eros s-a născut o dată cu Pămîntul. Era adorat la Tespiai, în Beoția, sub forma unei pietre necioplite. Mai tîrziu și-a pierdut acest aspect primitiv; începînd încă din epoca arhaică, Eros a fost considerat fiul lui Hermes și al Afroditei, zeiță care a avut cu Ares încă un fiu, pe Anteros, dușmanul iubirii.

Sub această formă nouă, Eros ia parte la numeroase aventuri, rănind atît pe muritori, cît și pe zei. Îl vedem reprezentat adesea alături de Afrodita; de pildă, pe friza Partenonului arată ca un copilaș căruia mama sa îi arată procesiunea. De la sfîrșitul secolului al VI-lea este înfățișat și singur, în chip de adolescent, adesea cu aripi, și părînd că zboară în văzduh în căutarea unei victime. Arcul și săgețile, care pentru noi constituie simbolul lui, nu apar în primele reprezentări ale zeului, ci mai ales de la începutul secolului al IV-lea, cînd artiștii pun accentul asupra caracterului său malițios. Rolul lui Eros crește în literatura și arta epocii elenistice, cind publicul grec devine mai accesibil sentimentalității. Atunci se naște legenda romanțioasă și filozofică ce asociază sufletul cu dragostea, Eros cu Psihe,

P. D.

ESCHIL [AISKHYLOS]. Poet tragic din Atena (525—455). Eschil s-a născut la Eleusis și a luptat la Maraton (490) și la Salamina (480). A debutat în teatru la douăzeci și cinci de ani (500), dar η-a cîștigat primul loc la concursul de tragedie decît în 484. începuturile sale au fost deci anevoioase. în 472, a obținut un triumf cu *Persii*. Hieron, tiranul Siracuzei, l-a invitat la curtea sa, ca să-i joace această piesă. Întors la Atena, Eschil reprezintă trilogia tebană, din care ne-a rămas o singură tragedie: *Cei șapte contra*

Tebei. în 458 urmează triumful *Orestiei*, singura trilogie greacă păstrată în întregime. După aceea Eschil pleacă din nou în Sicilia și moare la Gela.

Din cele nouăzeci de tragedii și drame satirice scrise de Eschil ne-au rămas doar șapte tragedii. *Rugătoarele,* despre care s-a spus recent că ar fi o piesă tîrzie în cariera lui Eschil, are desigur structura cea mai arhaică: elementul liric predomină și adevăratul protagonist, a cărui soartă e în joc, ecorul Danaidelor, urmărite de verii lor, care doreau să le ia în căsătorie cu sila. în *Perșii*, scrisă la opt ani după bătălia de la Salamina, Eschil arată consecințele acestei victorii grecești la palatul regal din Susa, capitala imperiului persan. Apariția bătrînului rege Darius, chemat din mormînt de incantațiile corului credincioșilor, e o scenă de mare forță dramatică. însuși Pericle a fost horegul [vezi cuvîntul] acestei piese, care exalta sentimentul național al atenienilor. în *Cei șapte contra Tebei,* Eteocle, care își apăra patria contra coaliției celor șapte căpetenii organizate de Polinice, este poate figura masculină cea mai frumoasă din tot teatrul grec. În *Prometeu înlănțuit*, tragedie „teologică", toți actorii și corul (Oceanidele) sînt divinități. în sfîrșit cele trei piese legate între ele ale trilogiei *Orestia*: *Agamemnon:* căpetenia aheilor, învingătorul Troiei, se întoarce în palatul său de la Micene, unde este ucis de soția sa Clitemnestra; *Hoeforele*: Clitemnestra e ucisă, la rîndul său, de propriul ei fiu Oreste, răzbunătorul lui Agamemnon; Eumenide/e: Oreste, ca să se purifice de matricidul săvîrșit la porunca lui Apolon, se duce la Delfi, urmărit mereu de Erinii, apoi la Atena, unde Areopagul, tribunalul instituit de Atena, îl achită. De acum înainte Eriniile, cumplitele furii răzbunătoare, vor deveni *Eumenide*, adică „cele binevoitoare".

Lui Eschil i se datorează mai multe inovații tehnice [vezi Tragedie]. Ca și contemporanul său Pindar, Eschil e un spirit credincios și un teolog înclinat să mediteze mereu asupra zeilor. în *Broaștele* lui Aristofan apare ca un suflet pasionat și mîndru. Tragedia lui Eschil este o reprezentație foarte fastuoasă, ce naște în spectator neliniște, frică, spaimă și groază. Lirismul din părțile corale se distinge prin forță și strălucire; nu cucerește, ci impresionează și amețește. Stilul său se caracterizează printr-un vocabular bogat în creații lexicale (neologisme, cuvinte compuse, uneori foarte lungi), prin abundența de imagini puternice și expresive, printr-un ton aproape mereu nobil și emfatic, ce nu exclude totuși expresiile și pasajele foarte realiste.

în centrul gîndirii teologice a lui Eschil se află Nemesis, adică Justiția divină: Xerxes și Agamemnon sînt victimele orgoliului lor, care nesocotește limitele fixate de destin condiției umane. Zeii, ei înșiși, sînt oare drepți? Eschil pune problema aceasta în *Prometeu;* celelalte părți (pierdute) ale trilogiei din care făcea parte această tragedie conchid că, chiar dacă Zeus, zeul suprem, n-a fost totdeauna drept, cel puțin a devenit drept. Pentru Eschil, voința divină are totdeauna un sens, chiar atunci cînd pare obscură. Omul trebuie mai întîi să se silească s-o cunoască, iar apoi să i se supună în faptele sale.

Oreste, care și-a omorît mama, este în cele din urmă iertat, fiindcă a ascultat de zei.

Eschil „a învățat poporul", cum spune Aristofan, și teatrul său, oricît de cumplit zugrăvește destinul omului, este în cele din urmă optimist. Acest optimism lucid si întărit de o credință care nu e oarbă, și care își caută neobosită o justificare rațională în vechile mituri, e rezultatul unei lungi și crude dezbateri de conștiință. Prin noblețea inspirației sale, prin forța imaginației sale creatoare, prin siguranța simțului său dramatic, Eschil este fără îndoială cel mai mare dintre poeții tragici ai Greciei. R. F.

ESCHINE [AISKHINES]. Orator atenian, născut în 390. A avut o tinerețe săracă, fiindcă tatăl său exercita profesiunea, prost plătită, de învățător. Eschine a fost

Esop vorbind cu o vulpe. Scenă pictata în interiorul unei cupe a pictorului „din Bologna". Circa 470. Muzeul Vaticanului. *Foto Alinari-Viollet.*

scrib, apoi actor, înainte de a ajunge secretar al Consiliului și de a se urca la tribuna Adunării, cam la vîrsta de patruzeci de ani. Primul său discurs, din 348, denunță progresele amenințătoare ale lui Filip, dar Eschine și-a schimbat repede atitudinea si s-a raliat partidului lui Eubul, care dorea neapărat să mențină pacea ajungînd la o înțelegere cu Filip. De atunci Eschine va rămîne, în cursul întregii sale cariere, principalul adversar al lui Demostene, purtătorul de cuvînt al partidului patriotic care chema la rezistență.

Cele trei discursuri rămase de la Eschine sînt toate legate de lupta fără milă contra lui Demostene: (1) *Împotriva lui Timarhos* (345), unde îl atacă pe acest aliat al lui Demostene care îl acuza de trădare cu ocazia soliei trimise de atenieni la Filip (346), ca să încheie pacea lui Filocrate. (2) Despre *solia trădătoare* (343), replică la discursul lui Demostene pe aceeași temă. (3) *împotriva lui Ctesifon* (330), în procesul coroanei, propusă de Ctesifon drept recompensă civică pentru Demostene. după bătălia de la Cheroneea (338). Eschine a cîștigat primele două procese: Timarhos a fost condamnat pentru comportare imorală și a dispărut din viața politică, apoi, cînd procesul despre solie s-a judecat în fond, Eschine a fost achitat. A pierdut însă în ultima „manșă": în 330, discursul lui Demostene *Despre coroană* i-a convins pe judecători și Eschine n-a obținut nici măcar o cincime din voturi, ceea ce l-a obligat, în calitate de acuzator, să plătească o amendă de o mie de drahme. Neputînd-o plăti, s-a exilat și a plecat să profeseze meseria de retor în Asia, la Efes, și poate la Rodos. Nu știm cînd și unde a murit.

Cuvîntul lui Eschine sună uneori cam gol, ca și cel al sofiștilor, dar forma e pură, strălucitoare și frumoasă. Oratorul mînuiește cu o artă desăvîrșită vehemența și ironia, indignarea și sarcasmul. El știa să înflăcăreze și să destindă auditoriul. Are mai multă grație și spirit decît Demostene, dar mult mai puțină forță și personalitate. Un om care a izbutit să-l învingă de două ori pe teribilul său adversar era desigur un mare avocat. A fost el oare, așa cum îl acuză adesea Demostene, un trădător vîndut lui Filip ? Faptul n-a putut fi dovedit. Poate că abilul macedonean a știut să-l amăgească, fără să-l cumpere. Eschine gîndea sincer că Atena are nevoie de pace și, în orgoliul său naiv, era foarte sensibil la lingușirile cu care îl copleșea regele. R. F.

ESOP [AISOPOS]. Din toate timpurile, grecitor le-a plăcut să-și exprime experiența de viață în apologuri, punînd animalele să vorbească în locul oamenilor. Hesiod a scris fabula *Privighetoarea si Eretele*, Arhiloh *Vulturul si vulpea*. Aceste fabule erau scrise In versuri. Cele adunate în culegerea ce poartă numele lui Esop sînt în proză. Esop ar fi trăit în secolul al VI-lea și ar fi fost un sclav de origine frigiană sau lidiană, în orice caz asiatică. Fabulistul a devenit o figură legendară. Dacă ar fi să ne luăm după spusele lui Herodot, Esop ar fi avut același stăpîn ca și faimoasa curtezană Rodopis, pe Iadmon din Samos.

Tezeu răpind pe Antiopa (?). Fragment din frontonul templului lui Apolon din Eretria, Eubeea. Sfîrşitul secolului al VI-lea. Muzeul din Halcis. Foto *Hirmer*.

Cu fabulele pe care le născocea şi le povestea în timpul călătoriilor sale şi-a cîştigat o mare reputaţie, dar şi-a făcut şi duşmani. Locuitorii din Delfi, simţindu-se jigniţi de ironia sa, l-au acuzat pe nedrept de sacrilegiu şi l-au condamnat la moarte.

Colecţia de fabule esopice care ne-a parvenit conţine peste 350 de fabule, dar nu putem stabili ce anume aparţine realmente lui Esop. Fabulistul s-a bucurat de o mare celebritate la Atena, unde i s-a ridicat o statuie. în comediile sale, Aristofan face mai multe aluzii la fabulele lui Esop. După relatarea lui Platon din *Fedon*, înainte de a muri, Socrate ar fi pus în versuri unele din fabulele sale. R.F.

ETEOCLE [ETEOKLES]. Vezi Cei şapte contra Tebei.

ETOLIA [AITOLIA]. Etolia era o cîmpie întinsă şi muntoasă, ce se întindea a nord de golful Corint, la vest de Locrida şi de Focida. Grecii i-au considerat mult timp pe etolieni drept barbari. Trăiau risipiţi în cătune şi singurul oraş important, dar foarte modest în comparaţie cu cele din restul Greciei, era Termos. De la începutul mileniului I se ridicaseră aici, unul după altul şi pe aceleaşi fundaţii, mai multe temple ale lui Apolon: monumente preţioase pentru arheologi, fiindcă se pot urmări transformările suferite de planul iniţial şi fiindcă ne-au păstrat multe elemente decorative din templul clădit în secolul al VII-lea (metope pictate şi antefixe din lut ars). Dar Etolia a început să aibă o importanţă politică abia în timpul epocii elenistice: locuitorii ei, războinici neînfricaţi, au ştiut să se organizeze, de la sfîrşitul secolului al IV-lea, într-o ligă care cuprindea întreaga ţară. Aceşti ţărani, disprefuiţi altădată, au început să fie luaţi în consideraţie, şi aproape în tot cursul secolului al III-lea liga etoliană îşi exercită autoritatea la Delfi prin persoane interpuse. Ea instituie în acest sanctuar respectat de toţi o sărbătoare nouă, soteriile. Liga etoliană îşi măreşte treptat teritoriul şi influenţa ei se extinde. Roma va învinge Macedonia şi Grecia mai ales graţie sprijinului dat de această ligă. P.D.

EUBEEA [EUBOIA]. E una din insulele cele mai întinse din mările greceşti. Aproape lipită de continent, ea merge paralel cu coastele Beoţiei şi Aticei, de care se

apropie pînă la 60 m în strîmtoarea Eurip, în fața orașului Halcis. Are un relief destul de pronunțat (muntele Delfi se înalță pînă la 1743 m). Bogățiile sale constau în păduri ce acoperă povîrnișuri le munților, în cîmpii ce se întind între șirurile de munți, bogate în viță de vie, măslini și cereale și, în sfîrșit, în minereuri. La început Eubeea a fost populată de coloni tesalieni, de traci și de driopi, la care s-au adăugat greci din Peloponez și din insule. Întresecolul al VIII-lea și al VI-lea, cele două orașe principale, Eretria și Halcis, trimit pînă departe coloni care întemeiază orașe în Sicilia și pe țărmurile de nord ale Mării Egee. Către sfîrșitul secolului al VI-lea, insula e destul de bogată ca să permită eretrienilor să construiască un templu lui Apolon Dafneforos, templu din care s-a păstrat un grup sculptural de înaltă calitate artistică: *Tezeu răpind* pe *Antiope*.

Din acel moment Atena se va strădui să-și impună hegemonia asupra acestei insule prospere și atît de apropiate. Ea trimite în Eubeea cleruhi [vezi C l e r u h i e] și înăbușe toate eforturile eubeenilor de a se elibera. În timpul războiului peloponeziac (411), Atena pierde Eubeea, dar alipește cea mai mare parte dintre cetățile ei la Confederația pe care o organizează în 378. După ce rămîne, între 371 și 358, sub dominația tebană, Eubeea redevine protectorat atenian pînă în 350, cînd trece sub autoritatea macedoneană. Cu toate aceste vicisitudini, Eubeea s-a preocupat mai mult să asigure prin agricultură și comerț prosperitatea cetățenilor ei, decît să joace un rol politic în lume. P.D.

EUBUL [E U B U L O S]. Eubul e un exemplu foarte rar întîlnit în Grecia, și în special la Atena, de om politic care e în primul rînd un tehnician. începînd din 354 și probabil timp de opt ani consecutiv, Eubul a administrat finanțele Atenei, avînd grijă, înainte de toate, să creeze rezerve și să asigure țării venituri regulate. Una din atribuțiile sale principale era gestiunea fondului numit *theorika*, acea subvenție acordată cetățenilor săraci ca să-și poată plăti locul la teatru. Eubul s-a străduit să combată risipa și să creeze venituri noi, și astfel a putut să refacă marina de război, pe care a mărit-o la 350 de trireme, să construiască un arsenal și să restaureze portul Pireu. Ca orice gospodar, era dușmanul aventurii și s-a opus lui Demostene, care predica războiul contra lui Filip, ceea ce i-a adus din partea celebrului orator acuzația de dușman al binelui public, care ar prefera să strîngă bani pentru plăcerile atenienilor, decît să lupte contra dușmanului ce-i amenința patria. Chiar dacă politica sa nu se potrivea cu situația tragică în care se găsea atunci Atena, azi ne apare ca perfect conformă concepției unui ministru de finanțe ideal. P.D.

EUCLID [E U C L E I D E S] GEOMETRUL. în secolul al III-lea, științele, expulzate din filozofie, încep săducă oviață autonomă. De matematică și astronomie, de pildă, se ocupă Euclid (330—270), Arhimede (387—212) și Apolonios (260—200). Despre Euclid se știe numai că, pe la anul 300, era profesor de matematică la Alexandria, că avea o fire indulgentă și că disprețuia utilitatea practică a științei. Unul dintre elevii săi întrebîndu-l ce profit i-ar aduce învățarea geometriei, Euclid a chemat un sclav și i-a spus: „Dă-i o drahmă acestui tînăr, fiindcă vrea să cîștige ceva din ceea ce învață".

Elementele lui Euclid, desprinse de ceea ce le-a precedat sau le-a urmat, constituie manualul de geometrie prin excelență. Fără îndoială, opera era, într-o oarecare măsură, o compilație, căci destul de multe teoreme fuseseră demonstrate încă înaintea lui Euclid; dar niciodată înaintea lui expunerea problemelor nu fusese făcută cu atîta rigoare, cu o ataregrijă pentru înlănțuirea logică a ideilor, cu un refuz atît de categoric de a accepta afirmații contestabile. în fruntea cărții întîi a *Elementelor* (lucrarea are 13 cărți, cărțile 14 și 15 fiind adăugate ulterior), matematicianul

alexandrin plasează o serie de definiții, axiome si postulate. Definițiile ating maximum de claritate posibil. Ele se apropie de faptele stabilite prin experiență și, așa cum scrie matematicianul Paul Tannery, „par să provină din tehnica artei de a construi". Punctul e ceea ce nu are părți (definiția I), e un element care η-are lungime; *lungimea* π-are lățime (definiția II) și suprafața η-are decît lungime și lățime (definiția V). în consecință punctele pot fi considerate ca extremități ale liniilor (definiția III) și liniile ca extremități ale suprafețelor (*definiția VI*). *Axiomele* sînt un *fel* de silogisme matematice: două lucruri egale cu al treilea sînt egale între ele (dacă A=B și B=C, atunci C=A), sau adevăruri evidente prin ele însele, de exemplu întregul e mai mare decît partea. în *sfîrșit* Euclid formulează cinci întrebări sau postulate care trebuie admise înainte de a începe orice căutare. Al cincilea postulat, cel mai celebru, se enunță astfel: „Dacă o dreaptă intersectează două drepte, formînd *unghiurile* interioare de pe aceeași parte mai mici decît două unghiuri drepte, cele două drepte, prelungite la infinit, se vor întîlni în partea în care unghiurile sînt mai mici decît două unghiuri drepte". în secolul al XVIII-lea e.n., J. Playfair va formula astfel acest postulat: „Printr-un punct al planului se poate duce o singură paralelă la o dreaptă." Se știe că abandonarea acestui „postulat al lui Euclid" avea să ducă, în secolul al XIX-lea e.n., la constituirea geometriilor neeuclidiene (Lobacevski, Bólyai, Riemann etc.), geometrii care s-au dovedit mai „potrivite" (și nu „mai adevărate", căci o geometrie nu poate fi mai adevărată decît alta) pentru interpretarea teoriilor moderne ale relativității generalizate.

Primele patru cărți ale *Elementelor* tratează despre geometria plană, cărțile 11, 12 și 13 despre geometria în spațiu. Cărțile 7, 8 și 9 se referă la numerele raționale (aritmetica). „Cu cartea a cincea, scrie Léon Brunschvicg, se pare că începe o știință nouă, care are ca obiect comparația mărimilor luate în general. Elementul e atunci *raportul* mărimilor, și judecățile constitutive ale științei sînt cele care stabilesc *similitudinea* (noi am spune azi *egalitatea*) raporturilor dintre două mărimi, adică cele care definesc proporțiile". Cartea a șasea transformă studiul pur geometric al proporțiilor în aplicarea unei științe a proporționalității în *general*. în sfîrșit, în cartea a zecea, Euclid abordează incomensurabilele, expunînd clasificarea iraționalelor furnizate de „construcțiile geometrice [...] cu proprietățile lor nu numai pentru ecuația de gradul al doilea si pentru *ecuația bipătrată* cu coeficienți raționali, dar chiar, în parte, pentru ecuația tripătrată". (Paul Tannery).

Euclid este si autorul unei *Optici* (în care procedează ca în geometrie și stabilește că razele luminoase merg în linie dreaptă) și al unui tratat de *Porisme*, care nu ne-au parvenit și despre sensul căruia s-a discutat mult. P. B.

EUCLID [EUKLEIDES] SOCRATICUL. Vezi Școala din Megara.

EUDOXOS DIN CNID, Savant și filozof, prieten cu Platon, a trăit aproximativ între 408 și 355. Ca geograf, a făcut o lungă călătorie în Orient, unde a cunoscut dualismul persan. A fost de asemenea un mare matematician, constructor de aparate astronomice și inventator al sistemului sferelor homocentrice. Lucrările sale în acest domeniu au fost comentate de astronomul Hiparh (circa 161—126) și de poetul Aratos, în poemul său *Fenomenele* (*Phainomena*) (circa 275). Deși a dus o viață austeră, Eudoxos consideră că plăcerea e binele *suprem*; a modificat teoria Ideilor. în 361 a făcut parte din Academie, pe care a condus-o în timpul celei de a doua călătorii a lui Platon în Sicilia. P.-M. S.

EUFRONIOS [EUPHRONIOS]. A fost unul din cei mai iscusiți meșteșugari din cartierul Ceramic, în ultimii ani ai secolului al VI-lea. A executat el însuși picturile care împodobesc *anumite* vase semnate de el, de

Detaliu de pe un crater în formă de caliciu, pictat de Eufronios. Heracles și Anteu. Circa 510—505. Muzeul Louvre. Foto Hirmer.

exemplu craterul lui Anteu păstrat la Muzeul Louvre, apoi se pare că a deschis un atelier, colaborînd cu mai mulți pictori decoratorii dintre care cel mai cunoscut este pictorul olarului Panaitios. P. D.

EUHEMER [EUEMEROS]. Despre persoana lui Euhemer știm foarte puțin. A trăit la sfîrșitul secolului al IV-lea și în primele decenii ale secolului al III-lea. Dacă s-a născut în Sicilia, la Messina, sau la Mesenia din Peloponez, dacă a fost într-adevăr prietenul regelui Casandros al Macedoniei, care i-ar fi încredințat funcții foarte înalte, și dacă a călătorit mult — despre toate acestea n-avem mărturii sigure. Cunoaștem în schimb foarte bine celebra sa lucrare *Istoria sacra*, apărută la începutul secolului al III-lea. Fragmentele cele mai întinse și mai valoroase ne-au fost transmise de istoricul Diodor din Sicilia și de *Lactantius*, care la rîndul său s-a inspirat din traducerea latină a lui Ennius. Romanul iui Euhemer avea toate calitățile ca să placă. Prin formă, era un fel de utopie politică, pe gustul vremii: o călătorie pe mare în jurul Arabiei (zonă privilegiată pentru imaginația greacă); descoperirea unor insule bogate, dintre care cea mai frumoasă, Panhaia, se afla în mijloc. Euhemer le-a descris cu atîta pricepere, încît mult timp s-a crezut în existența lor reală. Autorul insistă asupra obiceiurilor, a castelor, a colectivismului moderat de acolo. Apoi începe un al doilea roman inserat în cel dintîi, și se vede imediat că acesta e adevăratul subiect al operei: locuitorii din Panhaia dedicaseră un templu lui Zeus, în care, pe o stelă de aur, era gravată în hieroglife o lungă povestire. Euhemer reproduce acest text, care

relata faptele lui Uranos, Cronos și Zeus, *din* vremea cînd domneau pe pămînt. Povestitorul era însuși Zeus. A doua parte a povestirii de pe stelă se referea la alți zei, în special Apolon și Artemis. Ideea că zeii fuseseră cîndva oameni, apoteozați în timpul vieții sau după moarte, era probabil foarte gustată în acea vreme de public. Mai întîi însuși antropomorfismul reprezentărilor religioase ale grecilor, rolul important pe care îl acordau eroilor — la origine simpli muritori —, tradițiile locale care situau mormîntul divinităților mai *importante — toate* acestea favorizau succesul lui Euhemer. În al doilea rînd, o evoluție spirituală recentă făcuse mințile mai receptive la asemenea idei : pe de o parte, critica rațională a legendelor eroice și critica filozofică a tradițiilor religioasese arătau gata să sublinieze elementele lor umane (sau chiar prea umane). Pe de altă parte, practica apoteozei apăruse încă de pe atunci chiar în Grecia, căci Alexandru cel Mare s-a proclamat singur zeu. Mai rămînea să se dea acestei teze o formă sistematică, o argumentare concretă și convingătoare, o răspîndire largă; acest rol și l-a asumat Euhemer. în fond, el trebuia să *gîndească divinul* în termeni raționaliști și umaniști, *și nu* să-l *nege în* mod radical. Se pare că a admis divinitatea aștrilor, în orice caz n-o contestă nicăieri și citează printre inițiativele valoroase ale lui Uranos faptul că le-a dedicat un cult. Teoriile sale se referă numai la zeii populari și nu pentru a-i minimaliza, ci pentru a le defini mai bine meritele. Zeii erau de fapt *oameni*, dar aproape totdeauna prin calitatea și efectele activității lor, acești legislatori, inventatori binefăcători sau chiar cuceritori, erau prezentați ca niște ființe „aparte". S-ar putea spune că în ei e sădit un element divin imanent întregii omeniri, replica *elementului* divin pe care îl conțin stelele în transcendența lor.

Euhemerismul nu va întîrzia să se îndepărteze, în această privință, de părintele său. Tendința de a autentifica toate variantele locale ale figurilor divine, de a căuta o transpunere prozaică pentru fiecare din atributele lor, va duce adesea pe *continuatorii* lui Euhemer (au fost mulți, începînd cu secolul al III-lea) la înmulțirea numărului „zeilor" și la diminuarea importanței lor. Euhemerismul a luat la unii aspectul unei demistificări malițioase; faptele oamenilor mari au devenit anecdote banale sau grotești. Această degradare a inspirației originare este încă și mai clară la scriitorii creștini. S-a vorbit mult despre euhemerism în legătură cu ei; în realitate însă, mulți nu știau nici măcar numele autorului *Istoriei sacre,* iar cei ce-l citau n-aveau nici o idee precisă despre opera sa. Pe de altă parte, scriitorii creștini — *polemiști* care căutau să denigreze păgînismul prin istoria scandaloasă a zeilor — nici nu puteau găsi în opera lui Euhemer un material potrivit intențiilor lor. Dacă facem abstracție de textele în care natura umană a zeilor e dedusă din viciile, slăbiciunile și *crimele lor*, euhemerismul autentic al *Părinților Bisericii* se reduce aproape totdeauna la argumente accesorii, luate adesea din surse de mîna a doua. J P.

EUMEU [EUMAIOS]. Fiu de rege ajuns sclav, Eumeu a fost cel mai credincios *dintre slujitorii lui Ulise*, în umila sa îndeletnicire de *porcar*, a căutat timp de douăzeci de ani — cît a durat absența stăpînului său — să-i păstreze bunurile și s-o ajute pe Penelopa să reziste la solicitările pretendenților. El e cel care-l recunoaște primul pe Ulise, cînd acesta a debarcat în secret în Itaca. P. D.

EUPOLIS. Poet comic atenian din secolul al V-lea [vezi Comedie].

EURIDICE [EURYDIKE]. Euridice, soția poetului mitic Orfeu, a fost mușcată într-o zi de un șarpe și a murit. Neconsolat, Orfeu a plecat s-o caute în *infern*; grație farmecului cîntecelor sale a putut pătrunde pe tărîmul interzis al umbrelor și a obținut învoiala s-o readucă pe pămînt pe Euridice, cu condiția să nu se întoarcă înapoi s-o privească

înainte de a ieși din infern. O legendă, care a ajuns populară abia tîrziu, spune că Orfeu n-a putut rezista dorinței de a-și revedea soția. Lăsîndu-se înduplecat de rugămințile Euridicei, contrariată de aparenta lui indiferență, Orfeu s-a întors către ea prea devreme. Hermes, călăuza sufletelor, a condus-o pe Euridice înapoi, în împărăția morților. P. D.

EURIP [EURIPOS]. în fața orașului Halcis, Eubeea e despărțită de litoralul atic printr-o strîmtoare a cărei lățime nu depășește 60 m ; se numea Eurip, loc temut din cauza unui curent dublu care provoacă un vîrtej foarte violent.

EURIPIDE [EURIPIDES]. Poet tragic atenian (480—406), născut la Salamina chiar în anul vestitei bătălii navale. Aristofan 3 susținut de mai multe ori că mama lui Euripide vindea hasmațuchi si alte legume în piață. Totuși, dacă ar fi provenit dintr-o familie săracă, cum ar fi putut să urmeze cursurile costisitoare ale sofiștilor și să se consacre apoi cu totul vocației sale poetice ? -a frecventat pe Anaxagora si pe Socrate. Se spune că a fost însurat de două ori și că a fost nefericit în ambele căsnicii, ceea ce ar explica misoginismul din piesele lui, dar Euripide a adus pe scenă și eroine minunate, ca Alcesta, Euadne (în *Rugătoarele)* și Laodamia (în *Protestlaos*, tragedie pierdută). Pe de altă parte, multe pasaje din *Medeea* exprimă revendicări „feministe".

Euripide a debutat în teatru în 455, anul morții lui Eschil, la douăzeci și cinci de ani. A scris nouăzeci și două de piese, dar n-a obținut decît de cinci ori premiul întîi. Aristofan, care îl parodiază și își bate joc de el fără milă, *ni-l prezintă* ca pe un poet orgolios și solitar, izolat de lume, închis în camera sa de lucru, unde visează și meditează toată ziua „cu picioarele în aer", adică întins în pat. Se pare că Euripide n-a luat de loc parte la viața publică. Avînd un caracter posomorît și ursuz, el trăia foarte retras. Nu era propriu-zis un misogin, ci mai degrabă un mizantrop. Supărat că avea atît de puțin succes, Euripide, ca și Eschil odinioară, a părăsit ingrata Atena, preferînd să trăiască în străinătate. în 408 a plecat în Tesalia, apoi în Macedonia, la curtea regelui Arhelaos. A murit la Pela în 406, anul morții lui Sofocle. A lăsat trei fii, dintre care cel mai tînăr, pe care îl chema tot Euripide, a fost și el poet tragic.

Puțin apreciat în timpul vieții, Euripide a cunoscut după moarte o glorie mai mare decît a celorlalți doi mari tragici atenieni. Tragediile sale au fost adesea reluate si probabil de aceea ni s-au păstrat de la Euripide nouăsprezece piese, mai multe decît aie lui Eschil și Sofocle la un loc. Acestea sînt următoarele: *Alcesta* (*Alkestis*) (438): Alcesta, soția regelui Admet din orașul Fere, care e condamnat să moară dacă nimeni nu consimte să i se substituie. Alcesta acceptă sacrificiul și moare pe scenă, înconjurată de soț și de copii. Heracles însă, care sosește tocmai în clipa aceea, o răpește Geniului morții (*Thanatos*) și o redă lui Admet, care, deși îndoliat, oferise lui Heracles o generoasă ospitalitate. *Medeea* (431) e capodopera lui Euripide prin descrierea geloziei și a caracterului neîmblînzit al eroinei. Părăsită de soțul său *Iason*, care îi datora viața si cucerirea „Lînii de aur", Medeea își omoară copiii pe care îi avusese cu ei, ca să-l lovească în ce avea mai scump. Hipolit (*Hippolytos*) (428): Hipolit, fiul lui Tezeu, acuzat pe nedrept de mama sa vitregă Fedra, care se îndrăgostise de el, moare nevinovat. Racine a imitat această tragedie în *Fedra*. *Hecuba* (*Hekabe*): După cucerirea Troiei, Hecuba, soția lui Priam, își vede fiica (Polixenia) jertfită de ahei pe mormîntul lui Ahile. Ea se răzbună apoi cu cruzime pe Polimestor, regele Traciei, care îl omorîse pe fiul său Polidor. *Andromaca* (*Andromakhe*) (420): Eroina e văduva lui Hector, devenită concubina lui *Pirus*, fiul lui Ahile. A avut de la el un fiu, pe *Molosos*, pe care Hermiona și tatăl său Menelau vor să-l ucidă; Peleu îi împiedică, iar Pirus e ucis de Oreste. Racine s-a inspirat din această piesă

în *Andromaca*. *Heraclizii (Herakleidai)*: Euristeu vrea să omoare pe fiii lui Heracles („Heraclizii"), dar îi salvează Demofon, fiul lui Tezeu si regele Atenei. *Rugătoarele* (418): elogiu adus Atenei și lui Tezeu, care silește pe tebani să înapoieze cadavrele celor șapte căpetenii, pe care nu voiau să-i îngroape. *Troienele* (415): dramatizarea groaznicelor scene ce s-au petrecut la cucerirea Troiei: împărțirea femeilor între învingători, sacrificiul Polixeniei, uciderea lui Astianax, incendierea orașului. *Electra* (412): Euripide reia o temă tratată de Eschil în *Hoeforele* și de Sofocle în *Electra*. Fiica lui Agamemnon, silită să se mărite cu un țăran, locuiește la țară; vine Oreste, este recunoscut de sora sa și o omoară pe Clitemnestra. *Elena (Hélène)* (412), piesă cu subiect paradoxal: Paris fuge la Troia numai cu fantoma adevăratei Elene, care fusese dusă în Egipt. Acolo o găsește Menelau după războiul troian. *Heracles furios*: eroul își salvează la început copiii, pe care voia să-i omoare uzurpatorul Licos. Apoi, într-o criză de nebunie provocată de Hera, îi omoară cu mîna lui. *Ion*: Ion, fiul lui Apolon și al Creusei, abandonat la naștere, a devenit paznic *(neokoros)* la sanctuarul din Delfi. Creusa, crezîndu-l fiul soțului ei Xutos, caută să-l otrăvească, iar Ion încearcă s-o ucidă pe Creusa. În cele din urmă fiul și mama se recunosc. *Ifigenia (Iphigeneia) în Taurida*: fiica lui Agamemnon a fost sacrificată la Aulis, ci dusă de Artemis în Taurida (Crimeea), unde a devenit preoteasa acestei zeițe. în această funcție trebuie să ucidă pe toți străinii nou-veniți. Cînd îi sînt aduși Oreste și Piiade, Ifigenia îi recunoaște la timp și fuge cu ei. Oreste *(Orestes)* (408): fiul lui Agamemnon, condamnat la moarte pentru uciderea Clitemnestrei, pune stăpînire pe palatul lui Menelau și vrea s-o ucidă pe Hermiona. Dar atunci apare un deus ex *machina*, Apolon, care îi poruncește s-o ia de soție. *Fenicienele*: un fel de „rezumat" dramatic al întregii legende tebane. *Ifigenia în Aulida*: Ifigenia e sacrificată de ahei ca să obțină un vînt prielnic pentru plecarea flotei, dar Artemis pune în locul fetei o căprioară. *Bacantele*, piesă religioasă și mistică (sau di m. potrivă, cu tendințe raționaliste?), care evocă stabilirea cultului orgiastic al lui Dionisos "n Beoția: Penteu, regele Tebei, se opune noului zeu și e sfîșiat de bacante, printre care se află și mama sa Agaue. *Ciclopul,* dramă satirică, ce povestește șederea lui Ulise și a tovarășilor săi în peștera lui Polifem, ca în cîntul IX din Odiseea; Silen și fiii săi Satirii, care sînt sclavii Ciclopului, aduc în acest episod eroic o notă burlescă. în sfîrșit, *Resus*, a cărui autenticitate a fost contestată, probabil pe nedrept: Resus e regele trac omorît de Ulise în episodul Doloniei (*Iliada*, cîntul X). Au mai rămas fragmente importante din multe alte piese ale lui Euripide, mai ales din *Hipsipila* și din *Antiopa.*

Euripide a fost, cum spunea Aristotel, „cel mai tragic" dintre poeții dramatici. El s-a jucat efectiv cu nervii publicului, mai mult decît Eschil și Sofocle, provocînd prin toate mijloacele groaza și mila. în expunerea temei pieselor sale, recurge la un procedeu comod, dar artificial: prologul, adică monologul în care un personaj din piesă sau un zeu povestește *subiectul*. Pentru deznodămînt Euripide a apelat mai des decît predecesorii săi la facilul deus ex *machina*. Euripide e marele pictor al *pasiunilor*, dragostea și gelozia, concepute ca forțe irezistibile, ce distrug orice sentiment de pudoare și de milă. Prin aceasta Euripide anunță poezia elenistică. Lirismul său are mai mult grație decît forță și tinde cîteodată spre prețiozitate sau dulcegării. Teatrul lui Euripide, *mai* puțin grandios decît cel al lui Eschil, mai puțin nobil decît cel al lui Sofocle, revelează o concepție mai puțin pură despre artă. îndemînarea autorului dramatic iese prea clar la iveală Filozofia și retorica dăunează verosimilului, căci în nenumărate tirade Euripide, elevul sofiștilor, își exprimă ideile prin gura personajelor. Dar creatorul Medeei, al Fedrei și al Alcestei a fost cu toate acestea un mare poet.

R, F.

Răpirea Europei. Metopă a templului G din Selinus. Cca 460—450. Muzeul din Palermo. Foto L. von Matt.

EUROPA [EUROPE]. Europa, o tînără prințesă feniciană, a fost răpită, pe cînd se juca cu prietenele sale pe plaja din Tir sau din Sidon, de un taur miraculos, care nu era altul decît Zeus. Straniul cuplu a traversat astfel mările și a ajuns în Creta. Din această unire s-au născut trei fii: Minos, Radamant și Sarpedon. Frații fetei au plecat pe urmele ei și astfel Cadmos a ajuns pînă în inima Greciei, unde a întemeiat Teba. P. D.

EUROTAS. Acest fluviu care traversează Laconia era vestit pentru apa sa rece. Se spune că tinerii spartani se aruncau în el după exercițiile lor istovitoare și ieșeau destul de flămînzi ca să mănînce cu plăcere faimoasa „zeamă neagră", o mîncare foarte picantă, a cărei savoare nu era de loc apreciată de ceilalți greci. P. D.

EVANTAI. Acest accesoriu al toaletei feminine era necesar într-o țară atît de caldă și de însorită ca Grecia. Evantaiul era o simplă apărătoare cu mîner în formă de frunză de palmier (codița servea drept mîner) sau în formă de inimă; unele evantaie aveau formă de cerc sau semănau cu o palmetă. Culoarea era verde, albastră sau albă, citeodată aurie. Așa arătau evantaiele rigide (făcute, după cum se pare, din bucățele de lemn subțire) din mîna femeilor elegante, reprezentate de figurinele de Tanagra, R. F.

EVERGET [EUERGETES]. Everget era ceea ce numim azi un mecena și, începînd mai ales din epoca elenistică, evergetismul devine o adevărată instituție. Generozitatea este una din trăsăturile caracterului grec, un fel de glorie deșartă care-i face pe oameni să-și lege numele de un anumit act de binefacere pentru comunitate. Pînă în zilele noastre, grecii bogați donează țării lor un spital sau un monument. Din secolul al IV-lea, îmbogățirea unor anumiți cetățeni prin comerț sau industrie s-a produs paralel cu sărăcirea cetăților.

Atena crease încă de mult sub forma „leiturgiilor" [vezi cuvîntul] un fel de evergetism impus.

Apoi, în mod spontan, în multe dintre statele lipsite de bani au început să se înmulțească donațiile pentru diverse fundații. Generozitatea donatorului era răsplătită printr-un decret onorific, care îi decerna o coroană. Epigonii [vezi cuvîntul] ce-și disputau moștenirea lui Alexandru cel Mare au început să imite exemplul acestor persoane particulare, cu scopul de a-și atrage favoarea vreunei cetăți. Mijloacele materiale le permiteau să construiască clădiri somptuoase, așa cum au fost Porticurile din Atena, care au păstrat numele lui Atal și al lui Eumene. P. D.

Detaliu de pe o amforă executată de Execias. Ahile și Aiax jucînd zaruri. Circa 530—525. Muzeul Vaticanului. *Foto Hirmer.*

EXECIAS. În a doua jumătate a secolului al VI-lea, cam între 550 și 520, Execias strălucește printre cei mai de frunte pictori de vase de Atica El este unul dintre ultimii mari artiști care au utilizat tehnica figurilor negre, pe care de altfel a dus-o la apogeu. Una dintre operele sale cele mai celebre înfățișează pe Ulise și Aiax jucînd zaruri (Muzeul Vatican). Nu poate fi uitată nici splendida cupă păstrată la München, care îl reprezintă pe Dionisos într-o barcă cu catargul si verga încărcate de struguri. P. D.

FAISTOS [PHAISTOS]. Primul palat princiar a fost ridicat la Faistos, în sudul Cretei, într-o epocă foarte îndepărtată. Urmele sale, ca si ale edificiului care i-a urmat imediat, s-au găsit sub ruinele celor două mari palate care, din sec. al XIX-lea pînă în sec. al XV-lea, au rivalizat cu cele din Cnosos. Ambele palate, dintre care ai doilea e mai frumos și mai complet, sînt organizate și construite după principiile arhitecturale la modă pe atunci în Creta. Regăsim în primul rînd marea curte dreptunghiulară, cu o mare varietate de încăperi pe două din laturile perimetrului: săli de ceremonie și de locuit, locuri de cult, dependințe și antrepozite pentru provizii. La ultima formă constructivă a palatului, admirăm propileele, care anunță pe cele din Grecia timpurilor istorice si, spre v.est, o scară somptuoasă, monumentală, care duce la etaj. Ca si celelalte palate, cele de la Faistos erau decorate cu picturi. p. D.

FALERON [PHALERON]. Înainte de a fi amenajat (în secolul al V-lea) Pireul, atenienii își instalaseră portul în rada apropiatăde la Faleron. Săpăturile au scos la iveală urmele așezării, datînd din secolele al VII-lea și al VI-lea. De aici provin cîteva vase interesante de la sfîrșitul perioadei geometrice.

Palatul din Faistos. Teatrul datînd din timpul primului palat. Sec. al XVIII-lea. foto *Hassia*.

Totuși, locul acesta, atît de puțin apărat de atacurile dușmane, ca și de vînturile din larg, nu era potrivit pentru o flotă în care atenienii își puneau toate speranțele; de aceea a fost părăsit. P. D.

FAMILIE. Concubinajul se practica pe scară largă și avea uneori caracter stabil, dar familia era constituită în mod normal prin căsătorie [vezi cuvîntul]. în familiile înstărite și aristocrate, femeia trăia izolată în gineceu [vezi cuvîntul], dar în poporul de rînd obiceiurile erau probabil mai libere, iar spațiul restrîns făcea ca separarea sexelor în interiorul unei case să fie în genere imposibilă. Bărbatul are toate drepturile; el este stăpînul, *kyrios*. El trăiește mult în afara casei și mănîncă de cele mai multe ori cu prietenii sau camarazii săi, cum se întîmpla la Sparta, în cadrul instituției *numite syssitia*. Cînd invită la el alți bărbați, nevasta nici nu apare. Totuși o soție care se bucură de încrederea soțului este o adevărată stăpînă la ea acasă *(despoina)*. Ea ține cheile cămării, ea supraveghează copiii și sclavii domestici, mai multsau mai puțin *numerosi*, în *funcție* de starea *materială* a familiei.

Familia ateniană pare să fi fost solidă pînă în timpul războiului peloponeziac (431—404), cînd obiceiurile au suferit mari schimbări. Bărbații fiind mereu la război sau ocupați cu paza zidurilor de apărare, soțiile au fost nevoite să aibă mai multă inițiativă și au renunțat apoi destul de greu la relativa independență pe care le-o adusese această perioadă de criză. *Atunci atenienii* au creat o nouă magistratură, funcția de gineconom *(gynaikonomos)*, cu atribuția de a veghea în numele cetății asupra conduitei femeilor. Familiile grecești nu erau deloc prolifice. Soțul își găsea ușor *satisfacții* sexuale în afara casei, la curtezane [vezi cuvîntul] sau adolescenți, sau

Bunic intinzînd un ciorchine de struguri nepoatei sale. Teracotă din Beoția. Secolul al VI-lea. Museum of Fine Arts, Boston.

chiar acasă, cu servitoarele, care nu puteau refuza nimic stăpînului si deveneau astfel concubinele lui. Pe de altă parte, sărăcia sau egoismul îi făcea pe atenieni să nu dorească să aibă multe guri de hrănit. Teama de a micșora averea familiei prin împărțirea ei între moștenitori contribuia de asemenea la limitarea de bună voie a nașterilor. Dacă perpetuarea cultului familial părea asigurată prin prezența în cămin a unui băiat sau a doi băieți, grecii se mulțumeau cu atît. Cînd un cap de familie murea fără descendență masculină, fiica sa (denumită *epikleros*, adică moștenitoare unică) trebuia să se căsătorească cu ruda cea mai apropiată, care devenea moștenitoarea întregului patrimoniu familial și astfel se evita stingerea cultului strămoșilor.

între soț și soție nu exista de obicei prea multă intimitate și dragoste, rostul căsătoriei fiind în special gospodărirea casei și asigurarea unui moștenitor. Divorțul [vezi cuvîntul] era foarte ușor de obținut pentru bărbat, care avea dreptul să-și repudieze soția; e adevărat că, în acest caz, trebuia să-i înapoieze dota, obligație care împiedica destul de des divorțul. în schimb, pentru femeie [vezi cuvîntul], divorțul era extrem de dificil, aproape imposibil. La Atena, soțiile nefericite nu aveau decît o singură scăpare: să meargă la arhonte, singurul în măsură să aprecieze gravitatea prejudiciilor suferite. Infidelitatea evidentă a soțului nu constituia un motiv suficient; numai loviturile și maltratarea, dacă erau stabilite prin anchetă, puteau decide pe magistrat să pronunțe divorțul.

Avortul era permis, cu condiția ca tatăl să-și dea asentimentul. Femeile de condiție liberă nu puteau să avorteze fără consimțămîntul soțului, iar sclavele fără permisiunea stăpînului. Mai mult, tatăl familiei avea dreptul absolut de a abandona un nounăscut pe care nu voia să-l crească: copilul era pus într-un vas sau într-o oală de argilă, care-i servea drept mormînt. Copiii nelegitimi erau expuși astfel în număr mai mare decît ceilalți, și fetele mai des decît băieții.

La Atena, cînd un băiat era recunoscut de tatăl său, la cinci-șase zile după naștere, avea loc sărbătoarea de familie numită *amphidromia*, care comporta o ceremonie de purificare pentru mamă și pentru toate persoanele care avuseseră legătură cu nașterea (ceea ce le adusese într-o stare de impuritate). Apoi copilul era purtat în fugă în jurul vetrei (de aici și numele *amphidromia*, adică „alergare în jur"). De atunci înainte, nou-născutul făcea parte din familie și nici tată) nu mai avea dreptul să se debaraseze de el. A zecea zi de la naștere, membrii familiei se strîngeau din nou, de astă dată pentru un sacrificiu, urmat de un banchet. Atunci i se dădea copilului un nume. în general cel mai mare dintre băieți primea nu-

mele bunicului dinspre tată. Limitarea nașterilor, avortul și abandonarea nou-născuților au fost, mai mult decît epidemiile și războaiele, cauzele *oligantropiei* (scăderea populației), care a pustiit Grecia în epoci le elenistică și romană și a dus-o la decădere. La începutul secolului al H-lea e.n., Plutarh va constata că: „întreaga Eladă ar putea *furniza* cel mult trei mii de hopliți, echivalentul contingentului trimis pe vremuri la Plateea (479) de un singur oraș, Megara". R. F.

FARDURI. Multe femei își epilau părul de prisos la flacără sau și-l rădeau (briciul era un instrument al toaletei feminine, nu masculine). Ele foloseau de asemenea creme, *parfumuri* [vezi cuvîntul] și farduri, în Economicul lui Xenofon, Ishomah povestește că într-o zi a găsit-o pe tînăra sa soție „fardată cu ceruză, ca să aibă tenul mai deschis ca de obicei, și vopsită cu orcanet, ca să pară mai roșie decît în realitate". Curtezanele [vezi cuvîntul], pe lîngă că se fardau cu ceruză și orcanet, își scoteau în evidență ochii și sprîncenele cu linii negre sau maro. R. F.

FEDRA [PHAIDRA]. Fedra este una din eroinele legendelor grecești preluate de teatrul modern. Fiică a *legendarului Minos* și a Pasifaei, ea s-a căsătorit cu Tezeu, care avea, din prima sa căsătorie cu Amazoana Antiope, un fiu (Hipolit). În tragedia Hipolit, care i-a servit ca sursă de inspirație lui Racine, Euripide povestește cum Fedra s-a îndrăgostit de Hipolit în absența lui Tezeu. Tînărul a rezistat avansurilor mamei sale și atunci nefericita Fedra, torturată de dorințe si de remușcări, și-a pus capăt zilelor, după ce l-a acuzat pe fiul său vitreg că ar fi încercat s-o seducă. Din secolul al IV-lea, această Fedra chinuită a *inspirat* pe mai mulți artiști. Se pune azi întrebarea dacă la *origine* Fedra n-a fost cumva o zeiță, care a decăzut încetul cu încetul și a devenit o simplă regină nefericită. P. D.

FEMEIE. în epocile minoică și micheniană, se pare că femeia se bucura de un statut egal sau aproape egal cu al bărbatului: în poemele homerice, Elena, Andromaca, Hecuba, Penelopa, Nausicaa și mama sa Arête au o mare libertate în purtare și în vorbire, iar

Femei torcînd lină. Detaliu de pe un *lecit* atic decorat de pictorul Amasis. Circa 540–530. Metropolitan Museum of Art, New York

bărbații nu le socotesc cu nimic inferioare. începînd cu invazia doriana, care inaugurează Vîrsta Fierului (aproximativsecolul al XI-lea), totul se schimbă. Hesiod este un misogin. Dar situația femeiine este cel mai bine cunoscută pentru epoca clasică.

Trebuie să discutăm separat cazul Spartei, care în această privință, ca și în atîtea altele, constituie o excepție: fetele făceau exerciții sportive în public, ca și băieții (alergare, luptă, aruncarea discului și a suliței). La procesiuni ele apăreau aproape goale. în *Viața lui Licurg*, Plutarh povestește: „Lacedemonienele erau prea îndrăznețe și aveau față de soții lor o cutezanță aproape bărbătească: aveau puteri depline în casă, iar în treburile publice își dădeau părerea liber în chestiunile cele mai importante". în realitate, nefăcînd parte nici din adunare *(Apella)*, nici din senat *(Gerusia)* și neavînd nici un drept politic, femeile spartane puteau să-și exprime părerea asupra treburilor statului doar în particular, față de soții lor.

La Atena și în cele mai multe cetăți, tabloul este complet diferit. Statul nu recunoștea decît pe cetățenii săi proprii și ignora femeile, așa cum ignora pe străini, pe meteci, pe sclavi și pe copii. Ateniana nu dispunea de propria sa persoană. *Kyrios*, domnul și stăpînul ei, avea asupra ei toate drepturile. în timpurile cele mai depărtate, el putea s-o omoare sau s-o vîndă, fără să-i pese de nimic. O lege a lui Solon interzicea bărbatului să-și vîndă fiica sau sora, în afară de cazul cînd s-ar dovedi că a avut legături cu un bărbat înainte de măritiș. Fetele aveau drept *kyrios* pe tatăl lor sau, în lipsa acestuia, pe un frate de sînge sau, dacă n-aveau frați, pe ruda cea mai apropiată în linie paternă. Pentru femeile măritate, *kyrios* era soțul. Dacă rămînea văduvă, ateniana cădea din nou sub autoritatea tatălui, care putea s-o recăsătorească după bunul său plac. Tată! avea dreptul să-și mărite fiica nu numai cît era în viață, ci și prin testament, iar moștenitorii săi se bucurau de același drept. Constatăm totuși că uneori primul soț, știind că va muri, își desemna singur succesorul. Femeia ateniană nu putea să apară în fața instanțelor judecătorești, ci era reprezentată prin *kyrios*. Cu toate acestea, se poate spune că ateniana, chiar dacă nu are nici un drept civic, dispune totuși de o „cetățenie potențială", pe care o transmite fiilor ei. Lucrul acesta devine evident începînd mai ales cu legea lui Pericle, care, în 450, decide că pentru a fi cetățean atenian e nevoie să fii fiul unui cetățean și al unei fiice de cetățean. Situația e oarecum analogă pentru patrimoniul familial, pe care femeia nu-l poate administra, dar a cărui depozitară este adesea considerată. Așa se întîmplă cu fiicele *epikleroi*, adică orfanele ai căror tați au murit fără a lăsa moștenitori de sex masculin. Ca să asigure transmiterea averii și continuitatea cultului familial, legea obligă ruda paternă cea mai apropiată să ia în căsătorie pe fiica *epikleros*. Dacă e însurat, poate divorța, căsătorindu-și soția cu altcineva. Deci femeia greacă este, din punct de vedere legal, o minoră perpetuă; condiția sa juridică este abia cu puțin superioară celei de sclav. Moravurile îngăduiau totuși femeii căsătorite o anumită libertate de acțiune, e drept foarte limitată, adică în căminul ei.

Fetele aveau la Atena o viață mult mai monotonă și mai îngrădită decît la Sparta. De regulă, ele stăteau izolate în apartamentul rezervat femeilor, numit gineceu [vezi cuvîntul], la adăpost de orice privire bărbătească, chiar și de acele ale bărbaților din casă. Nu erau ținute după gratii sau porți încuiate (cu excepția nopții probabil), ci prin puterea de constrîngere a moravurilor. Pe de altă parte, în vreme ce băieții mergeau, începînd de la șapte ani, la școala *gramatistului*, apoi la cea a *citaristului* și a *pedotribului* (profesorul de gimnastică), fetele nu primeau altă învățătură decît aceea pe care le-o putea da mama sau doica, probabil ele însele analfabete. Euripide, care-și modelează constant eroinele după imaginea atenienelor din

Atena din *Varvakeion*. Copie romană după *Atena Partenos* (executată de Fidias în 438). Muzeul Național din Atena. Foto S. *Meletzis*.

timpul său, ne-o arată pe Ifigenia (în Taurida) incapabilă să scrie singură o scrisoare. Divorțul [vezi cuvîntul] este ușor de obținut cînd îl vrea bărbatul, dar aproape imposibil cînd numai soția îl dorește.

Scrierea lui Xenofon *Oikonomikos* (Economicul) dezvăluie stricta subordonare a femeii și totodată relativa ei independență, cînd, măritată, conduce casa a cărei *despoina* (stăpînă) este. Ea ia parte la cultul domestic și este consors *sacrorum* a soțului său. într-adevăr, religia conferă femeii o demnitate pe care legile civile i-o refuză. Există la Atena o sărbătoare a zeiței Demeter, *Tesmoforia*, rezervată matroanelor, de la care bărbații sînt cu totul excluși. Femeile din pătura de mijloc nu ieșeau din gineceu decît cu ocazia sărbătorilor familiale, a sărbătorilor cetății sau cînd aveau de făcut cumpărături personale. Ele erau totdeauna însoțite de o servitoare. Dar pentru femeile din popor, obligate să-și cîștige existența, situația era cu totul alta. Oare locuințele lor sărace erau destul de mari ca să le permită izolarea în gineceu ?

în epoca sofiștilor, acești gînditori radicali care pun totul la îndoială, au început să apară proteste contra condiției de inferioritate a femeilor, ca și împotriva celei a sclavilor. Socrate și mai mulți discipoli ai săi au proclamat egalitatea naturală a celor două sexe. în sfîrșit, războiul peloponeziac, care a ținut aproape treizeci de ani, a grăbit evoluția moravurilor: bărbații fiind ocupați mereu cu paza fortificațiilor sau plecați în expediții, soțiile lor trebuiau să-i înlocuiască și să aibă mai multă inițiativă.

în epoca elenistică, fetele au școli speciale pentru ele și femeia ocupă un loc mult mai important în societate. Lucrul acesta se vede mai ales din papirusurile care ne-au păstrat contractele de căsătorie, de pildă cel citat de noi în articolul Contract. R. F.

FERECRATE [PHEREKRATES]. Poet comic atenian de la sfîrsitul secolului al V-lea [vezi Comedie].

FIDIAS [PHEIDIAS]. Avem poate privilegiul, unic în felul său, de a dispune de o copie a autoportretului lui Fidias, într-adevăr, dacă îi dăm crezare lui Plutarh, marele

Copie romană a unui fragment din scutul Atenei Părtenos de Fidias, Lupta dintre un grec și o amazoana. Muzeul din Pireu. Foto Anpa.

sculptor ar fi împrumutat propriile sale trăsături grecului plin de ardoare de pe scutul Atenei Părtenos — păstrat pînă astăzi într-o copie — : corpul este slab, musculos, capul destul de mare, fruntea înaltă din pricina cheliei, iar fața e încadrată de o barbă rotundă. Tradiția e incertă, dar nu neverosimilă. Am vrea s-o credem exactă, mai ales că despre personajul însuși nu știm aproape nimic, Fidias era atenian, fiul unui oarecare Harmides. S-a născut cam pe la 500. A început prin a face pictură, dar și-a cucerit foarte repede reputația ca sculptor. Pe la 470 a executat pentru plateeni statuia Atenei Areia, patroana lor: acest colos de 8 m avea corpul de lemn aurit, iar capul și membrele din marmură de Pentelic. A executat la Delfi un grup statuar în amintirea lui Miltiade. A lucrai și la Eleusis; Apolon *Tiberin* și *Demeter* de *la Cherchell* sînt considerate copii ale unor opere de Fidias. Materialele sale preferate erau bronzul, aurul și fildeșul ; cele mai admirate statui ale sale (Atena Părtenos și Zeus *din Olimpia)* erau hriselefantine.

Puțin după 450, Pericle l-a însărcinat să organizeze marile lucrări plănuitede el pentru înfrumusețarea Atenei. Se pare că Fidias nu s-a mulțumit cu decorarea Partenonului, ci a proiectai în detaliu planul monumental al restaurării Acropolei. Pentru sanctuarul de aici a executat el însuși trei statui ale zeiței: una uriașă de aur și fildeș, plasată în interiorul templului, o reprezenta pe Atena stînd în picioare, victorioasă; celelalte două — de bronz — se înălțau în aer liber: Atena *Promahos*, gigantică și ea, părea că veghea asupra orașului, iar Atena Lemn/ană, de proporții mai modeste, avea un aer mai blînd.

în 433 sau 432 Fidias a fost obligat s[illegible] plece din Atena, fiind acuzai de gestiune [illegible]nstită a fondurilor de către dușmanii re[illegible]ului politic de atunci, care încercau în felul a[illegible]ta să lovească în Pericle. în acea vremi [illegible] executat Fidias (pentru templul de [illegible]

Olimpia) statuia hriselefantină a lui Zeus așezat pe tron: e atît de înaltă (15 m), încît, dacă zeul s-ar fi ridicat în picioare, ar fi zdrobit acoperișul templului. După părerea celor vechi, statuia era Capodopera lui Fidias și era păcat să mori fără să o vezi.

Toate aceste statui au dispărut de multe secole. Ceea ce a rămas din frontoanele și cele două frize ale Partenonului ne îngăduie totuși să împărtășim admirația greci lor pentru cel pe care îl considerau Sculptorul prin excelență. Calitatea sa dominantă pare simplitatea în măreție. Sigur pe sine și pegeniul său, Fidias η-a trebuit să depună eforturi pentru a impune lumii imaginea pe care și-o făcuse despre ea. Noblețea sa înnăscută nu se manifestă prin solemnitate. Fidias creează ca și natura însăși, cu o bogăție care uneori frizează exuberanța.

Fidias s-a înconjurat de o echipă numeroasă, pe care o cunoaștem mai ales grație producțiilor anonime ale sculptorilor de stele funerare. în privința celor mai buni discipoli ai săi (Agoracrit, Alcamene, Calimah), putem ghici, datorită unor copii de o autenticitate nesigură, că au avut un mare talent, dar n-au izbutit niciodată să se elibereze complet de influența personalității copleșitoare a maestrului lor, care și-a pus asupra lor o amprentă definitivă.

P. D.

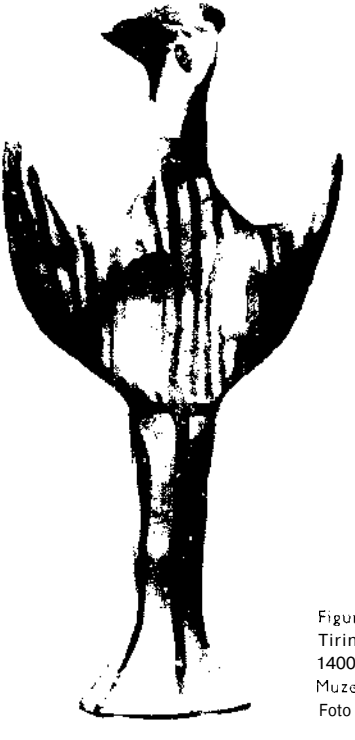

Figurină miceniană.
Tirint.
1400-1200.
Muzeul Louvre.
Foto *Tel.*

Figurină minoică. Haghia Triada.
1400-1200, Muzeul din Heraclion
Foto Hossia.

Figurină beoțiană.
Teba.
Sfîrșitul secolului al VI-le
Muzeul Louvre.
Foto Tel,

Figurină de la Mirina. începutul secolului al II-lea. Muzeul Louvre. Foto *Tel.*

FIGURINE. Mult înainte de a practica arta statuară, popoarele care locuiau încă din mileniul III coastele Mării Egee au făcut figurine reprezentînd fie ființe cu formă umană, fie animale. Chiar după ce imperiul roman își impusese categoric supremația asupra lumii mediteraneene, în aceleași locuri continua producția figurilor de dimensiuni mici, lucrate cu o artă evident mai rafinată, care răspundeau acelorași intenții. Toate aveau o funcție religioasă. Nu serveau drept bibelouri și nu erau expuse în vitrine, ca porțelanurile de Saxa ale colecționarilor de astăzi, ci se puneau în morminte sau erau consacrate în sanctuare. Primele reprezentau zeitățile protectoare ale defunctului sau îșl aminteau de viața sa pămîntească. Celelalte erau ex-voto-uri oferite de poporul credincios unei divinități, drept mulțumire pentru o binefacere; puteau fi de asemenea văzute lîngă altarul casei, exercitînd o influență tutelară asupra familiei. Și unele și altele nu se deosebeau de statui decît prin format și preț; ca și acestea din urmă, ele nu sînt inspirate de o nevoie estetică, ci de un sentiment religios.

Cuvîntul *figurină* evocă în mintea noastră imaginea statuetelor de lut ars, pe care lumea le numește cu termenul generic de statuete de *Tanagra* — deși Tanagra nu era decît un atelier ca multe altele. Din motive mai ales economice, majoritatea acestor „păpuși", cum le numeau grecii, sînt din lut ars, dar există 51 figurine de bronz, lemn și piatră. Acestea din urmă erau firește mai scumpe, fiindcă fiecare piesă cerea o muncă aparte: nu se puteau utiliza tipare, ca în cazul lutului ars sau al bronzului. Ele s-au răspîndit mai ales din epoca elenistică, dar banalitatea celor mai multe dintre ele și stîngăcia execuției dovedesc că erau făcute de meșteșugari cu pretenții modeste. Dimpotrivă, printre figurinele de lut ars se găsesc adevărate copodopere, indiferent de epoca în care au fost executate.

Nu numai valoarea estetică ne interesează la aceste piese; ele furnizează documente importante pentru istoria religiei și constituie adesea o sursă de informare asupra tipurilor utilizate în sculptura majoră, pe care le imită uneori cu fidelitate. P. D.

FILACOPI [PHYLAKOPI]. Orășel din insula Milo, una din cele mai vechi așezări populate din Ciclade. întemeiat înainte de sfîrșitul mileniului IM, Filacopi a fost reconstruit mai întîi în prima jumătate a mileniului II și apoi încă o dată, în jumătatea a doua a aceluiași mileniu. își datorează prosperitatea comerțului cu obsidiana. Această

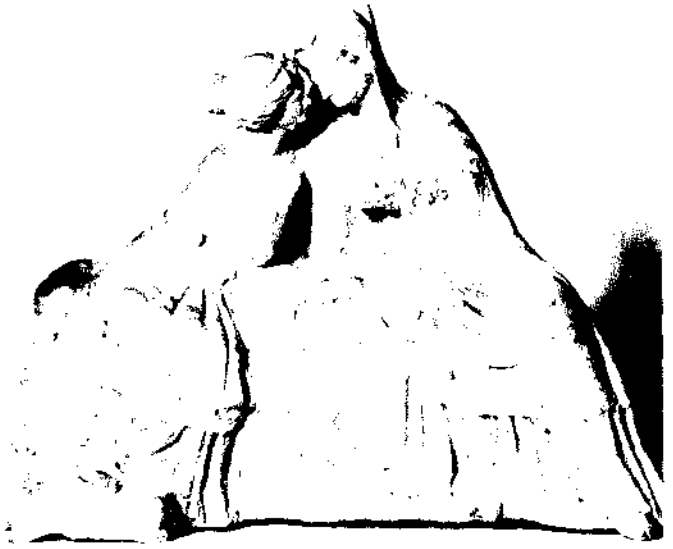

Figurină de la Mirina. Secolul at II-lea. British Museum. Foto *Hirmer*,

Afrodita. Figurină din lut ars. Epoca elenistică. Muzeul Național Arheologic de la Siracuza. *Foto* L. von *Matt*,

piatră servea pe atunci la fabricarea instrumentelor ascuțite și a vîrfurilor de lance sau de săgeată. Veneau să caute aici acest material prețios traficanți din întreg bazinul Mării Egee. De aceea nu e de mirare că, în ruinele celui de-al doilea oraș, s-au găsit fresce care poartă pecetea influenței cretane și care atestă bogăția locuitorilor. P. D.

FILEMON [PHILEMON]. Poet al Comediei Noi [vezi Comedie].

FILIP [PHILIPPOS] **AL II-LEA**. Cea mai bună dovadă pe care o putem aduce în sprijinul afirmației că Alexandru cel Mare era fiul legitim al lui Filip al II-lea al Macedoniei — și nu, cum se spunea, rodul unui adulter săvîrșit de mama sa — este însuși geniul lui Filip. Acesta, avînd în vedere misiunea dificilă îndeplinită, poate chiar și-a întrecut fiul, al cărui nume avea să-l eclipseze pe al său.

Ajuns la putere la 23 de ani, ca regent al nepotului său — pe care îl va îndepărta complet de la tron — într-o țară care tocmai suferise o grea înfrîngere și se fărîmița, Filip a știut în numai cîteva luni (359—358), prin

șiretenie și violență, să reunifice Macedonia și să facă din ea un stat puternic. A reorganizat armata, o armată care, deși era în întregime națională, folosea mercenari. Tot el a creat faimoasa *falangă*, căreia Alexandru îi datorează o parte din succesele sale.

Filip al II-lea a înțeles necesitatea de a deschide spre exterior porțile unei țări pe care geografia si caracterul barbar al locuitorilor o sortiseră parcă izolării. în acest scop trebuiau cucerite porturi cu acces la mare, intrînd astfel în competiție cu grecii (mai ales cu atenienii, atrași de interese economice în regiunea muntelui Pangeu și la est de golful Salonic). Cunoscîndu-și bine vecinii — petrecuse trei ani la Teba, ca ostatec al lui Epaminonda și Pelopida — Filip a știut să-i manevreze. Într-adevăr, fără să întîmpine nici o reacție din partea Atenei, a pus mîna în 357 pe Amfipolis și din 356 pe Potideea. Apoi și-a continuat cuceririle spre est, ocupînd orașul Crenides, fondat cu puțin înainte de tasieni (l-a dat numele său: Filipi, *Philipooi*).

Filip s-a îndreptat apoi spre Grecia propriu-zisă. O intervenție în treburile interne ale Tesaliei l-a dus, în 353, pînă la Termopile, ceea ce i-a permis să se amestece în politica elenică. Fără să insiste totuși și fără a căuta să pătrundă mai spre sud, el se întoarce spre coasta de nord, cucerind (în 348) Olintut, pe care-l distruge. Această victorie adăugîndu-se la alte numeroase incidente, atenienii se alarmează.

Demostene, care arătase în nenumărate rînduri pericolul ambiției macedonene, se străduiește, luptînd împotriva rivalului său Eschine, să-i facă pe concetățenii săi să reacționeze energic. Dar Filip continuă să-și consolideze pozițiile, printr-o operă de subminare lentă, dar sigură, O ambasadă ateniană, din care făceau parte și cei doi mari oratori Eschine și Demostene, nu reușește, în 346, să-l facă pe Filip să renunțe la ținuturile pe care acesta pusese stăpînire. După cîțiva ani, în care, fără să se declare stare de război, se naște între Atena și Macedonia o ostilitate surdă și izbucnesc numeroase incidente, începe faza finală a dramei (340). În cursul unei expediții contra Bizanțului, Filip pune mîna pe 180 de nave ateniene, care navigau în apropierea Bosforului. Această acțiune declanșează războiul. Atena reușește să grupeze contra adversarului său, într-o ligă, un mare număr de cetăți, dar Filip, desemnat de amfictionii [vezi cuvîntul] drept conducător al unei campanii contra cetății nelegiuite Amfisa, profită de această calitate ca să pătrundă mai adînc în Grecia și să cucerească Elateea (339). În 338 zdrobește pe atenieni si pe aliații lor la Cheroneea.

Această victorie făcea din Filip stăpînul Greciei. Regele macedonean distruge Teba, dar se arată mărinimos cu alte state, lăsîndu-le o aparentă autonomie, le obligă numai să se grupeze într-o confederație din care el însuși nu făcea parte și pe care o dirija prin intermediul altor persoane, domnind de fapt peste întreaga Grecie. Tocmai se pregătea să

Tetradrahmă a lui Filip al II-lea al Macedoniei. Circa 356. Cabinetul de Medalii, Paris.

lanseze această confederație contra perșilor, dușmanii ereditari ai Greciei, cînd, în 336, moare asasinat. Fiul său Alexandru va înfăptui, spre gloria Macedoniei, o operă atît de strălucit începută. P. D.

FILIP [PHILIPPOS] AL V-LEA. Sub domnia lui Filip al V-lea, Macedonia a cunoscut una din cele mai înfloritoare perioade. Ajuns la tron în 220, la vîrsta de 17 ani, Filip, urmașul lui Antigon Doson, și-a petrecut o mare parte a vieții în războaie. A luptat împotriva ligii etoliene și contra romanilor. După ce a încheiat în 216 o alianță cu Hanibal, l-a lăsat pe acesta să atace pe romani în Italia, iar el i-a hărțuit în Iliria, pe care aceștia o ocupaseră. Filip al V-lea a dus o activitate inteligentă și eficace cînd în această parte a Europei, cînd în Peloponez sau în Grecia centrală, unde a subvenționat pe Arătos și Liga aheeană. În 206 și 205, a dus tratative cu diferiții săi adversari în condiții mai mult decît onorabile. în continuare, a încercat să-și impună dominația asupra Mării Egee; a ocupat în 201 insula Samos, a asediat cetatea Chios, apoi l-a atacat pe Attal, după ce pătrunsese în Anatolia pînă la Pergam și pînă în interiorul Cariei.

Romanii pornesc în anul 200 o mare ofensivă contra Greciei si în 197 înfrîng trupele lui Filip în Tesalia, la Cinoscefalai. Macedonia a fost obligată să renunțe de a mai interveni în Grecia, să plătească învingătorilor un tribut greu și să-și piardă flota. Totuși, în lupta contra ambițiilor lui Antioh al III-lea, Roma și-a schimbat politica și a încercat o reconciliere cu Filip. Acesta profită de împrejurări ca să-și reînceapă incursiunile în Grecia și caută să-și extindă regatul. Trădat de romani, dezamăgit, Filip moare în 179, după ce dăduse ordin ca fiul său cel mai mare să fie executat. P. D.

FILIP [PHILIPPOS] DIN OPUNT. Filozof și astronom, elev al lui Platon, editează ultima lucrare a maestrului său, *Legile*, pe care acesta, surprins de moarte, o lăsase neterminată. E posibil ca Filip din Opunt să fie autorul tratatului *Epinomis*, un opuscul destinat să completeze *Legile*, alături de care figurează în edițiile moderne. Unii atribuie lucrarea lui Platon însuși. P.-M. S.

FILISTION [PHILISTION]. Medic al tiranului Dionisios din Siracuza, originar din Locri, oraș din Magna Graecia. A fost discipolul lui Empedocle [vezi numele] și a luat de la maestrul său teoria celor patru elemente. Insistînd asupra importanței unei bune respirații pentru sănătate, a elaborat teoria suflului vital *(pneuma)*, teorie care a exercitat ulterior o mare influență. Filistion este autorul unui *Tratat despre inimă,* care figurează în colecția hipocratică. Se pare că Platon a reținut unele descrieri din acest tratat în *Timaios*. Filistion expune într-un mod remarcabil funcționarea valvelor sigmoide. Dar el situează inteligența și celelalte principii ale sufletului în ventriculul stîng. P.-M.S.

FILOCRATE [PHILOKRATES]. Filocrate trece aproape neobservat pe lîngă Demostene și Eschine, cu care a fost trimis ca ambasador, în 346, la Filip al Macedoniei. Totuși tratatul încheiat atunci poartă numele său, fiindcă el i-a determinat pe atenieni să-l ratifice. E un tratat de compromis, fără glorie, care sacrifică pe focidieni, cu toate că Atena le promisese că-i va apăra, și care lasă în suspensie cea mai mare parte a chestiunilor delicate. P. D.

FILOCTET [PHILOKTETES]. Filoctet a fost alături de Heracles în ultimele lui clipe. Acesta i-a cerut să aprindă rugul pe care voia să fie mistuit în flăcări, l-a pus să jure că nu va da niciodată în vileag locul sinuciderii și i-a lăsat arcul și săgețile sale. Filoctet a călcat jurămîntul și legenda spune că de aceea a fost mușcat de un șarpe pe cînd se îndrepta, împreună cu alți *conducători* de

Filoctet rănit si abandonat pe insula Lemnos. Alături de el, arcul și săgetile lăsate lui de Heracles. Detaliu de pe un *lecit* atic. Circa 430—420. Metropolitan Museum of Art, New York.

oști, spre Troia. Din cauză că rana sa răspîndea un miros pestilențial, tovarășii săi i-au abandonat peo insulă pustie, unde a rămas zece ani. Apoi grecii au aflat printr-un oracol că, fără ajutorul lui Filoctet, nu vor putea ocupa orașul lui Priam ; într-adevăr, pentru a cuceri Troia trebuia să fii înarmat cu săgețile lui Heracles. Ulise și Diomede au fost trimiși în căutarea lui și, prin mijloace care variază după tradiții, au sfîrsit prin a-l readuce în tabăra aheeană, iar Mahaon, fiul lui Asclepios, a reușit să-i vindece rănile. P.D.

FILON [PHILON] DIN ALEXANDRIA. Filon a fost membru al Comunității evreiești din Alexandria și, un timp, președintele ei. Regina Berenice fusese căsătorită prima oară cu unul din nepoții săi. în 39 e.n. s-a dus în ambasadă la Roma, la împăratul Caligula, ca să obțină pentru Comunitate scutirea de obligația de a practica cultul imperial. împăratul Claudius îi va satisface dorința în anul 41. Dispunem de relatarea acestei misiuni redactată de însuși Filon. Data morții sale nu se știe exact, iar pentru naștere s-au propus date care variază între anii 40 și 13 î. e. n. Foarte legat de iudaism, Filon avea si o vastă cultură elenică și o solidă formație filozofică. Opera sa e o sursa prețioasă de informație, atît pentru stoicism, cît și pentru riturile terapeuților, o secta evreiască din Egipt, înrudită cu essenienii. în lucrările sale, Filon explică Biblia prin metoda alegorică si descrie etapele vieții spirituale și asceza sufletului, care se depărtează de rău și se înalță către Dumnezeu pînă atinge extazul. Teologia lui Filon distinge mai multe puteri divine, principala fiind *Logos* (cuvîntul). Traducere grecească a cuvîntului ebraic *dabor* (cuvînt), Logos desemna o noțiune importantă a doctrinei stoice: rațiunea produsă de foc, care însuflețește lumea. Pentru Filon, *Logos*-ul, Idee a Ideilor [vezi Platon], e principiul și instrumentul creației, care marchează cu amprenta sa toate creaturile.

P.-M. S.

Bust de bronz reprezentînd un filozof, găsit în mare, lîngă Anticitera. Epoca elenistică. Muzeul Național din Atena. *Foto Spyros Meletzis.*

FILOXEN [PHILOXENOS]. Poet liric, născut la Citera (435—380). Filoxen a fost chemat în Sicilia de Dionisios cel Bătrîn. Acesta însă l-a trimis curînd după aceea la carierele latomiene din Siracuza, de unde a reușit totuși să fugă. A murit în Efes. S-a răzbunat pe Dionisios, făcînd aluzii necruțătoare la adresa tiranului în ditirambul său cel mai cunoscut [vezi Poezia lirică] numit *Ciclopul.* Aici el relua tema cîntului IX din *Odiseea*, introducînd, ca s-o reînnoiască, un element propriu: dragostea lui Polifem pentru Nimfa marină Galateea, care însă îl respinge. R. F.

FILOZOFIE. Vechii greci au alcătuit lista celor „șapte înțelepți", oameni cu experiență, celebri pentru anumite maxime Ulterior se va face o distincție între „înțelepți" *(sophoi)*, „sofiști", specializați în arta argumentării, și cei care se considerau niște simpli „prieteni ai înțelepciunii" *(philosophoi)*. Aici se află originea cuvîntului *filozofie*, care a ajuns foarte repede să denumească orice concepție mai mult sau mai puțin sistematică despre lume și despre oameni. Primii filozofi greci au fost *milesienii*, care au căutat să determine substanța lucrurilor. „Mobilismului" lui Heraclit i se opune monismul lui Parmenide din Eleea. în problema relațiilor dintre „Unu" și „Multiplu", formulate atît de categoric de Heraclit. au propus diferite soluții: Democrit, care a dezvoltat o concepție atomistă, Anaxagora și Empedocle. În cadrul acestui curent Empedocle a introdus ideea destinului sufletului, moștenită de la Pitagora, Acestor teorii despre natură Socrate le-a opus preocupări diferite. Conștient de propria sa ignoranță și de ignoranța celorlalți, el a fundamentat cu limpezime filozofia morală și a formulat imperativul cunoașterii de sine. învățătura socratică a fost continuată în diverse feluri. Mai întîi trebuie amintită opera lui Platon, care opunea amoralismului sofiștilor o doctrină morală întemeiată pe supremația absolută a Binelui, care strălucește în lumea Ideilor. Legislatorul care se va ridica prin dialectică pînă la această noțiune a Binelui va trebui să-și impună domnia asupra cetății. Aristotel reacționează contra inspirației platonice, dar rămîne puternic influențat de platonism și elaborează sistemul unei lumi dependente de un dumnezeu conceput ca gîndire care se gîndește pe sine. Aristotel respinge Ideile separate, pe care de altfel și Platon le criticase, dar explică realitatea ca expresie a *formelor* impuse *materiei.* Altă dezvoltare a doctrinei socratice o aflăm în micile școli ai căror profesori au suferit o puternică influență platonică. Ele constituie izvorul marilor sisteme filozofice apărute în epoca elenistică, cînd cuceririle lui Alexandru cel Mare au desființat granițele dintre cetăți. Ne referim la scepticismul lui Piron și ia epicureism, care se inspiră

din ideile lui Socrate, ale discipolilor săi cirenaici și ale lui Democrit. împotriva epicureismului se ridică doctrina stoică, cu Zenon din Citium, urmat de Cleantes și Hrisipos. Stoicismul reia gîndirea lui Socrate, asociată cu un element platonic și colorată de tradiția școlii megarice, de o filozofie cinică purificată și completată cu o fizică inspirată din Heraclit. Acestor noi dogmatisme li se opune relativismul susținut de Noua Academie platonică, condusă de Arcesilau și Carneade. însuși stoicismul evoluează; intelectualismul radical al lui Hrisipos e urmat de concepțiile dualiste ale lui Panaitios și ale discipolului său Poseidonios, autorul unei sinteze noi și puternice a cunoștințelor din timpul său („Stoicismul mediu", influențat de ideile lui Platon). La rîndul său, Academia se apropie de stoicism și Cicero, care se arată influențat de platonism, dar care a audiat si cursurile lui Poseidonios, e adesea foarte aproape de stoicism. Stoicismul din Roma imperială, reprezentat prin Seneca, Epictet si Marc-Aureliu, se preocupă mai ales de îndrumarea conștiinței și de *autoexaminarea* operată de fiecare individ.

Neoplatonismul, anticipat de Filon din Alexandria, ajunge la o dezvoltare deplină grație lui Plotin. Acesta, meditînd asupra *textelor* lui Platon, îl aduce pe cititor pînă la nivelul suprem al „Unului". El arată cum și prin ce mijloace se poate coborî de la „Unu" la „Multiplu". Principalii urmași ai lui Plotin au fost Porfirios, Iamblihos, Proclos și Damascius. Acesta din urmă, împreună cu colaboratorii săi, se va refugia la curtea regelui Khosroes I al Persiei, după ce împăratul Iustinian a închis în 489 Școala din Atena, unde Damascius era profesor. P.-M. S.

FÎNTÎNI. Din cauza climatului secetos, alimentarea cu apă a fost totdeauna pentru greci o problemă dificilă, mai ales în locurile foarte populate. Puțurile și rezervoarele furnizau foarte rar cantitatea necesară; de aici importanța fîntînilor în urbanism. Tiranii din secolele al VII-lea și al VI-lea și-au cîștigat o mare popularitate în rîndurile cetățenilor, aducînd pînă în inima orașelor această apă, care înainte trebuia transportată de departe. Se citează cu admirație apeductul construit de Eupalinos la Samos, la porunca lui Policrat: era un tunel ce traversa o colină pe o lungime de aproape un kilometru; lățimea și înălțimea sa erau de 1,75 m și prin el trecea un jgheab de lut ars. Apeductul era adaptat cu pricepere la denivelările terenului„ iar la capătul său o rețea de canalizare distribuia apa în oraș. Mult mai tîrziu, la Pergam, inginerii lui Eumene al II-lea, urmînd aceleași principii, au căutat surse de apă mult mai departe încă, în munții aflați la mai bine de 25 km ; folosind presiunea, au dus apa pînă în partea de sus a cetății.

Deși nu cerea totdeauna tot atîta pricepere, aducerea apei constituia un efort mare. De aceea nu e de mirare că existau funcționari anume care vegheau la întreținerea și curățenia fîntînilor si conductelor. Deoarece acest serviciu cerea o competență deosebită *si comporta responsabilități financiare*, atenienii îi desemnau pe acești funcționari prin alegere, și nu prin tragere la sorți.

Dacă aducerea apei la domiciliu a fost practicată probabil numai în cazuri excepționale și numai într-o epocă tîrzie, în schimb fîntîna publică este un monument întîlnit în toate orașele și în toate sanctuarele. Unele arată ca un portic ușor, din peretele căruia ies conductele, terminate în general printr-o gură de leu sau prin alte *figuri* decorative; jetul de apă cade în recipientele așezate pe pămînt. Altele au aspectul unui bazin săpat sub nivelul solului, și oamenii scufundau în el vasele pe care voiau să le umple. Acest al doilea tip, deși mai rar reprezentat pe monumentele figurate, pare să fi fost cel mai obișnuit. Printre fîntînile cele mai celebre pentru puritatea apei și frumusețea construcției, citățm fîntîna lui Teogene de la Megara, fîntîna Pirene de la Corint (construită de Periandru) și Castalia de la Delfi. La Atena era vestită *Enneacrunos*

(fîntîna cu nouă guri), numită mai întîi Calliroe şi ale cărei ape, după spusele lui Tucidide, erau întrebuinţate în riturile de căsătorie şi la ceremonii religioase. P. D.

FOCEEA [PHOKAIA]. Foceea, un orăşel de pe coasta anatoliană, aşezat la nord de Smirna, a avut o existenţă destul de scurtă. În 545 a fost cucerit de Cirus şi locuitorii au părăsit în masă oraşul. Dar, în mai puţin de o sută de ani, ei au avut o activitate atît de intensă, încît s-a putut vorbi de o talasocraţie foceeană la începutul secolului al VI-lea. Foceenii au ajuns atunci pînă în Spania, pe coasta Cadixuiui, dar expediţiile lor se îndreptau mai ales spre Coasta de Azur şi valea Ronului. Au întemeiat Masalia (Marsilia de azi) şi tot lor ii se datorează întemeierea oraşului Teline (Arles) şi probabil a multor altor oraşe din Languedoc şi din regiunea Barcelonei, poate chiar şi a Monaco-ului. Către 560 s-au instalat pe ţărmul de răsărit al Corsicei, (a Alalia (Aleria), cetate care le-a fost de un real folos: cînd perşii i-au alungat din ţinuturile lor, aici au căutat foceenii adăpost. Deoarece activitatea lor continua, acest lucru îi neliniştea pe etrusci si pe cartaginezi, care i-au atacat si i-au învins la Alalia (535). Foceenii s-au refugiat de atunci la Rhegion, de unde unii au plecat să întemeieze cetatea Eleea. P. D.

Fîntînă. Detaliu de pe o *hidrie* atică. 510. British Museum.

FOCIDA [PHOKIS]. Gloria şi nenorocirea Focidei, o modestă provincie muntoasă, a fost existenţa sanctuarului de la Delfi. Incidente care în altelocuri ŋ-ar fi avut prea mari consecinţe degenerau aici în „războaie sacre", la care participau numeroase cetăţi, dornice să-şi asigure influenţa asupra locului sfînt unde Apolon dădea oracole. Cu ocazia celui de al treilea dintre aceste „războaie sacre" (355—345) Filip a intervenit pentru prima oară pe faţă în Grecia. Cu tot curajul lui *Filomelos* şi *Oinomarhos*, focidienii au fost zdrobiţi de armata macedoneană. P. D.

FOCION [PHOKION]. în perioada tulbure în care Macedonia înfăptuia cucerirea Greciei, Focion a fost la Atena unul din cei mai buni reprezentanţi ai partidului care dorea pacea. în momentul în care Demostene caută să-şi împingă concetăţenii împotriva lui Fiiip, Focion propovăduieşte înţelegerea cu el. După bătălia de (a Cheroneea (338), el este însărcinat, împreună cu Eschine şi Demade, să ducă tratative cu învingătorul. Cînd se anunţă moartea lui Alexandru cel Mare, atenienii se revoltă contra dominaţiei macedonene. focion cere moderaţie şi, cu ocazia represiunii, intervine pe lîngă Antipater. De aceea nu e de mirare că în 317 democraţii întorşi din exil cu ajutorul lui Poliperhon îl

condamnă la moarte sub acuzația de „colaborationism". P. D.

FORTIFICAȚII. Dacă trecem cu vederea urmele de fortificații rămase din epoca neolitici, cele mai vechi ziduri de incintă grecești cunoscute de noi au aparținut orașelor aheene. în timp ce în Creta, insulă aparent pașnică, cetățenii și stăpînii palatelor par să fi redus la minimum sistemul de apărare, la Micene, Tirint, Teba, Atena și în orice așezare omenească mai importantă, vedem vestigiile unor întărituri a căror putere ne surprinde: construite după procedeul numit „ciclopean" (ziduri cu parament dublu, umplute la mijloc cu pietriș și pămînt, făcute din blocuri de piatră adesea enorme și cioplite mai mult sau mai puțin sumar. Rosturile dintre blocuri erau umplute cu pietricele. Nu existau legături și *nici lianți*; ansamblul se menținea datorită propriei sale greutăți). Tehnica era rudimentară, s-ar putea spune, dar nu din lipsa de experiență a zidarilor, căci la Micene anumite părți ale zidăriei sînt îmbinate cu *grijă*. în realitate, o construcție de acest fel era economică, fiindcă suprima procesul lent de cioplire, și era suficientă în acea epocă pentru a proteja pe locuitori de armele și atacul unui adversar care nu dispunea de mașini de război. De altfel nici nu poate fi vorba de lipsă de experiență, cînd remarcăm la Tirint dispoziția savantă a cazematelor și a pasajelor subterane, prin care asediații ajungeau la porți mascate în zidul de întărire, sau cînd vedem sistemul de protecție al porților, la care se ajungea prin niște culoare neacoperite, unde atacantul era obligat să prezinte apărătorilor flancul drept, care nu era apărat de scut.

Trebuie să se mai scurgă mult timp după invazia doriana pînă să apară din nou fortificații în jurul cetății sau numai a acropolei. Desigur aceste locuri n-au rămas neapărate, dar la început locuitorii trebuiau să se mulțumească cu o împrejmuire de lemn, așa cum au procedat, se pare, colonii din Păros cînd au ajuns la Tasos. Cu timpul au început sa apară întărituri de piatră și uneori din cărămizi așezate pe un soclu de piatră (de exemplu la Gela, către sfîrșitul secolului al IV-lea).

Pe cît e posibil incinta folosește reliefu natural, urmîndu-i contururile; cînd întîlnește un pisc inaccesibil, se întrerupe, căci existența zidului devine inutilă. în general, incinta este destul de lată, alcătuită din două ziduri paralele cu umplutură de bolovani la mijloc. Uneori rezistența ei materială este întărită printr-o protecție magică; la Tasos de pildă, doi ochi mart *apotropaici* (care alungă răul) erau gravați în zid. Adesea zidul de apărare era flancat de *turnuri*, rotunde sau dreptunghiulare, de unde apărătorii loveau lateral pe dușmanii care încercau să treacă sau să dărîme zidul. Putem cita turnurile, încă în bună stare de la Eleuterai, fortăreața care proteja Atica pe drumul dinspre Beoția. O grijă particulară se dădea amenajării porților, care trebuiau să fie bine instalate în punctele de unde plecau drumurile de comunicație. Nu exista pod mobil, fiindcă cetățile nu erau înconjurate de un șanț, ca în Evul Mediu. în schimb se cunoșteau gardurile mobile cu țepi de fier, care închideau intrarea în cetate. De obicei intrarea era precedată de un culoar îngust, uneori oblic, care nu permitea adversarului să se desfășoare. Tot la Tasos, pe pereții culoarului erau sculptate, după moda hitită, imaginile zeilor protectori ai cetății (exemplul e unic în Grecia).

Așa cum se prezentau și, cel puțin pînă cînd, în epoca elenistică, tehnica asedierii orașelor *(poliorcetica)* a făcut progrese enorme, fortificațiile grecești erau suficiente pentru proiecția orașelor; dușmanii care voiau să pună mîna pe un oraș trebuiau să conteze pe asedii lungi, pe foamete sau pe stratageme. P. D.

FRATRIE [PHRATRIA]. Fratria este în sînul triburilor primitive o grupare de familie. Caracterul ei religios îi va asigura un statut oficial pînă la mijlocul epocii clasice, Cetățenii își aduc copii nou-născuți la fratrie

și înscrierea tn fratrie înseamnă dobîndirea unei stări civile. Dar din momentul în care, la Atena și în alte state, s-a instaurat un regim democratic, fratria și-a pierdut importanța politică și socială pe care o avusese atîta timp cît familiile aristocrate ocupaseră primul ioc în societate. P. D.

FRIGIA [PHRIGIA]. Așezată în nord-vestul Asiei Mici, Frigia este o provincie în care influența elenică n-a reușit niciodată să anihileze caracterul profund anatolian al populației. Pentru greci ea reprezenta Asia străinie și barbară; ei numeau „*frigiană*" atît o tonalitate muzicală care șoca pe tradiționaliști, cît și îmbrăcămintea colantă și boneta barbarilor. Tot din Frigia veneau, după cum spuneau atenienii, divinitățile orientale de a căror concurență se temeau olimpienii din timpul lui Aristofan și Euripide. Arta frigiană, așa cum o cunoaștem noi, poartă pecetea predecesorilor ei anatolieni, chiar atunci cînd a fost practicată de meșteri elenizați. P. D.

FRINE [PHRYNE]. Frine nu esingura curtezană din Grecia antică al cărei nume a ajuns pînă la noi, dar ea este una dintre cele mai cunoscute, atît prin legătura pe care a avut-o cu sculptorul Praxitèle, cît şi prin anecdota care circula pe seama ei: fiind implicată într-un proces de impietate, apărătorul ei Hiperide, ca să seducă pe judecători, i-ar fi smuls hitonul exclamînd: „Poate fi vinovată o asemenea frumusețe?" și ar fi cîștigat astfel procesul.

Despre viata ei nu știm mare lucru. Numele ei adevărat era Mnesarete, era originară din Tespiai (Beoția) și s-a stabilit la Atena probabil în 372, cînd patria ei a fost învinsă și prădată. Frine a oferit unui sanctuar din cetatea ei natală statuia lui Eros, pe care i-o oferise Praxitèle, si statuia care o reprezenta pe ea însăși. Dacă ea a servit drept model pentru Afrodita din Cnid — ceea ce e îndoielnic — și dacă portretul descoperit la Arles este o copie după statuia ce o reprezenta, Frine era o femeie de o frumusețe *maiestuoasă* și senină, capabilă să seducă prin formele sale pline pe mediteraneenii insensibili la farmecul formelor gracile. P. D.

FRINIHOS [PHRYNIKHOS]. Poet tragic, predecesorul lui Eschil [vezi Tragedie].

FUNERALII. S-au descoperit destule morminte din epocile minoică și miceniană și totuși nu știm de loc ceea ce se petrecea între clipa decesului si înmormîntare. Se poate cel mult presupune că obiceiurile descrise în *Iliada* sînt aheene, dar — amănunt care trebuie subliniat — ele nu se practicau decît la funeraliile personajelor importante. Imediat după moarte, corpul e spălat și parfumat, apoi expus pe un catafalc; în jurul lui, bocitori și bocitoare (majoritatea angajați anume pentru

Expunerea mortului. Placa funerară de teracotă. Circa 530. Muzeul Louvre.

ceremonie) se jeleau, cîntau elogii mortului *(threnoi)* și își smulgeau în mod ritual părul din cap. După aceea, cadavrul era pus pe un rug și ars. Dacă pregătirile urmau să dureze mult, corpul era uns cu produse care întîrziau putrefacția (și nu îmbălsămat). În onoarea defunctului se organizau jocuri, iar învingătorii primeau recompense bogate. Un banchet închidea ceremonia.

În epoca greacă propriu-zisă, chiar cînd e vorba de un personaj important, funeraliile sînt mai modeste. Din cînd în cînd se votau decrete care interziceau familiilor avute orice ceremonie care le-ar fi permis etalarea ostentativă a bogăției. Mortul continua să fie expus pe catafalc și să fie jelit, dar era repede dus la locul de veci (graba era justificată mai ales prin considerente de igienă). Se aruncau în mormînt și se puneau pe el, în jurul stelei care marca mormîntul, flacoanele (lecite, *lekythoi*) ce conținuseră parfumul cu care fusese uns corpul. Stela, considerată nu numai ca un indicator al mormîntului, ci ca o piatră sacră ce marca granița dintre viață și moarte, era obiectul unui cult. Ea era unsă cu ulei și pictată sau împodobită cu panglici. Urmașii se duceau din cînd în cînd la mormînt și depuneau ofrande. P. D.

GALAȚII [GALATAI]. La începutul secolului al III-lea, civilizația greacă e amenințată de unul dintre cele mai mari pericole pe care le-a cunoscut vreodată. Populații celtice venite din nord se revarsă spre Marea Egee și, în 280, avangărzile lor pătrund în Grecia prin Termopile și ajung la Delfi, unde etolienii reușesc să le oprească. Un val de groază se abate asupra Greciei în fața navalei acestor barbari. Cînd sanctuarul lui Apolon e salvat, învingătorii instituie drept recunoștință sărbătoarea anuală Soteriile *(Soteria)*. Acești galați (așa îi numeau grecii), împinși spre nord, se ciocnesc de armata lui Antioh I. Se instalează în regiunea dunăreană și Tracia, unde trăiesc din comerț și meșteșugărie. Un prinț din Asia Mică, Nicomede din Bitinia, apelează la ei pentru a-l ajuta să lupte contra fraților săi. Cetele de galați traversează Hellespontul, devastează toate regiunile prin care trec, atacă sau amenință orașele de pe litoralul egeean de la Cizic pînă la Milet. Tot Antioh I îi oprește din nou, în 270, în fața Sardesului, dar victoria sa nu izbutește să-i alunge pe acești invadatori periculoși, care se fixează definitiv în valea rîului Halis, numită de atunci Galatia. Galații rămîn o amenințare constantă pentru popoarele vecine, în special pentru Pergam, ai cărui suverani vor obține asupra lor cîteva victorii, pe care le vor comemora prin ex-voto-uri splendide. P. D.

GALEN [GALENOS]. S-a născut la Pergam, cam în 130 e.n. și, după ce a studiat limbile, geometria, dialectica și diferitele sisteme filozofice, s-a apucat de medicină la vîrsta de 17 ani. A frecventat diversele școli medicale din Pergam, Smirna, Corint și Alexandria, apoi s-a întors în orașul său natal, unde i s-a dat în grijă tratamentul medical al gladiatorilor. În 162 a profesat la Roma. După o călătorie de studii științifice în Orientul apropiat, a fost numit, în 166, medicul lui Commodus, funcție deținuta în continuare și după 180, cînd Commodus a devenit împărat. Treisprezece ani mai tîrziu, revine la Pergam. împrejurările în care a murit au rămas obscure. Galen a tratat subiecte dintre cele mai diverse, socotind că „un medic bun e filozof". Gîndirea sa s-a remarcat totdeauna prin claritate. Considerat ca unul dintre cei mai mari anatomiști ai antichității, a descoperit anumiți mușchi, a precizat natura arterelor și venelor, a analizat sistemul nervos. Descoperirea nervilor recurenți și a rădăcinilor motrice și senzitive ale nervilor ar fi suficiente ca să-i justifice gloria. Galen a pus bazele fiziologiei experimentale și a demonstrat că centrul mișcării voluntare și al sensibilității este creierul. Lucrările sale (tratate de chirurgie, farmacologie, igienă, dietetică, eseurile de filozofie medicală) conțin idei împrumutate de la predecesori, critici violente, judecăți

Heracles și Cibele, pe carul tras de lei, uptîndu-se cu Giganții. Detaliu de pe frîza nordică a Tezaurului Sifnienilor de la Delfi. Circa 525. Muzeul dm Delfi. foto Hirmer.

intransingente, dar Galen a reușit totdeauna să coordoneze elementele disparate, să cuprindă totul într-o vastă sistematizare și să realizeze o operă constructivă. Scrierile sale, consirate alături de cele ale *Corpus*-ului *hipocratic* drept cele mai importante din medicina antichității, au jucat un rol esențial în formarea medicilor occidentali și arabi mai bine de un mileniu; astăzi ele sînt însă prea puțin cunoscute. P. B.

GANIMEDE [GANYMEDES]. Ganimede era un tînăr foarte frumos, născut dintr-o familie de regi. Pe cînd păștea odată turmele tatălui său, lîngă Troia, a fost răpit de Zeus (unii spun că de vulturul lui). De atunci a rămas printre zei, avînd funcția de paharnic. P. D.

GE [GAIA]. Este o zeiță foarte veche, din care s-au născut (spune Hesiod) toate neamurile de zei: l-a născut pe Uranos (Cerul) și apoi a avut cu el mai mulți copii, printre care și pe Cronos, care și-a detronat tatăl și l-a zămislit pe Zeus. Genealogii complicate explică cum toate forțele naturii, binefăcătoare sau dăunătoare, provin din Ge, direct sau prin intermediul uneia sau al mai multor generații Ge (Gaia) are sanctuare în diferite locuri: toate datează din vremea în care Olimpienii nu se instalaseră încă în Grecia. Era înzestrată cu darul de a da oracole, dar și l-a pierdut cu timpul, în favoarea divinităților mai tinere. Apolon, de exemplu, este succesorul ei la Delfi. P. D.

GIGANȚII [GIGANTES]. Nu trebuie confundați cu Titanii. Giganții erau fiii lui Uranos (Ceru!) și ai Geei (Pămîntul). Abia născuți, i-au atacat pe Olimpieni, cărora au vrut să le uzurpe puterea. Victoria repurtata de zei asupra lor, cu destulă dificultate, este poate episodul cel mai important din mitologie. *Gigantomahia* (lupta cu Giganții) e subiectul multor opere de artă. Ca să atace Olimpul, Giganții au pus unul peste altul doi dintre cei mai înalți munți din Tesalia, Osași Pelion.

De acolo au început atacul, aruncînd cu pietre. Zeii nu i-ar fi putut învinge singuri pe giganți, ființe de temut, cu aspect fioros — unii sînt reprezentați, de exemplu pe friza altarului din Pergam, ca niște monștri cu șerpi în loc de picioare —, căci nu puteau fi omorîți decît de mîna unui muritor. De aceea Zeus l-a chemat pe Heracles, ale cărui săgeți îi ucideau pe răniți. La bătălie au luat parte toți zeii, fiecare cu armele lui specifice: Atena cu lancea, Zeus cu fulgerul, Poseidon cu tridentul, Dionisos cu toiagul său magic (*thyrsos*), Eros cu arcul; Cibela își asmute leii contra Giganților, iar Hefaistos fi arde cu o măciucă de fier incandescent. P. D.

GIMNAZIU [GYMNASION]. Gimnaziul (derivat de la cuvîntul *gymnos*, adică „gol", fiindcă grecii se dezbrăcau complet cînd făceau sport) e consacrat, ca si *palestra* [vezi cuvîntul], exercițiilor fizice. E un ansamblu de terenuri și de clădiri mai mari, situat de obicei într-un loc *plantat* cu arbori, în afara orașului. într-un gimnaziu ca și în palestră, existau în mod obligatoriu instalații hidroterapeutice și de aceea era așezat în general lîngă un rîu sau un izvor [vezi B ă i]. La Delfi, gimnaziul unde se antrenau atleții pentru Jocurile Pythice avea o piscină circulară cu un diametru interior de 9,70 m și o adîncime de aproape 2 m, în care se înota, fîntîni cu mici bazine dedesubt, un portic lung și un *xystos* (galerie acoperită, cu o podea bine nivelată *destinată exercițiilor*). La Atena erau trei gimnazii mai cunoscute: Academia, Liceul si Cinosarges, situate nu prea departe de oraș. Atenienilor le plăcea să se plimbe la Academie: acest gimnaziu se afla la vest de oraș, dincolo de suburbia Ceramicului, aproape de demos-ul Colonos, unde s-a născut Sofocle. Parcul lui Academos era o întinsă pădure sacră, pe care Hiparh, fiul lui Pisistrate, o împrejmuise cu ziduri. Cimon, în prima jumătate a secolului al V-lea, a adus aici apă, a plantat alți arbori și a îmbunătățit instalațiile gimnaziului. Academia era dedicată zeiței Atena; aici puteau fi văzuți cei doispre-zece măslini sacri ai zeiței, dar tot aici aveau altare și statui Hermes, zeul gimnaziilor, și Eros. zeul iubirii. Săpături recente au dat la iveală ruinele palestrei, fragmente din zidul incintei și un mic templu.

Faptul că Academia [vezi cuvîntul] a dat numele său tuturor „Academiilor" de azi se explică prin faptul că aici s-a instalat Platon cu discipolii săi în 387. în epoca sofiștilor, adică a savanților, a retorilor și a filozofilor, nu exista o instituție de învățămînt superior; astfel gimnaziile au devenit locul de întîlnire al cercurilor intelectuale și adevărate școli Gimnazii le grecești prefigurează acele „centre culturale unde arhitecții noștri, urbaniștii de azi, proiectează să găzduiască tot ce ține în același timp de cultura *corpului* și a spiritului" (R . Martin). Aristotel a predat la Liceu [vezi cuvîntul], apoi filozofii cinici s-au adunat la Cinosarges. Se pare că acest gimnaziu fusese la început rezervat doar atenienilor cu sînge amestecat, născuți dintr-un cetățean grec și o femeie străină. R. *F.*

GINECEU [GYNAIKEION]. Femeia *greacă* — ne referim la păturile mijlocii ale populației și la nobilime — ducea o viață izolată. Ea nu ieșea din casă decît cu ocazia anumitor evenimente familiale (nunți, înmormîntări), la sărbătorile religioase ale cetății (la Atena, sărbătoarea *Thesmophoria* era rezervată femeilor), pentru a cumpăra obiecte de uz personal (îmbrăcăminte sau încălțăminte) și numai rareori pentru a-și vizita prietenele. În toate aceste cazuri, este întovărășită în mod obligatoriu de cel puțin o servitoare. în casă, trăia într-o încăpere specială, numită *gineceu* (apartamentul femeilor). Nu trebuie să ne închipuim că gineceul avea ușile ferecate (se încuiau numai noaptea) și gratii la ferestre. Nu constrîngerea fizică, ci presiunea moravurilor și a opiniei publice ținea fetele și femeile ferite de privirile bărbaților — cei din casă inclusiv. Dacă locuința are mai multe etaje, gineceul se află de obicei sus,

Gineceu. Detaliu de pe u f) *epinetron* decorat de pictorul din Eretria. Circa 420. Muzeul Național din Atena.

nu departe de *thalamos* (camera conjugală), cum se vede la casele din secolul al IV-lea, descoperite la Olint.

Femeile din popor aveau desigur o mai mare libertate de mișcare. într-o locuință modestă nici nu putea fi vorba de gineceu. De altfel, în gospodăriile sărace femela trebuia să completeze veniturile familiei, ca vînzătoare în piață sau lucrînd ca zileră în afara casei. R. F.

GITIADAS. Personaj foarte caracteristic pentru Sparta epocii arhaice (secolul al VII-lea — al VI-lea), cînd artiștii făceau cu pasiune sculptură și chiar poezie, cum e cazul lui Gitiadas. Fiind cunoscut numai din texte literare, egreu să-i definim stilul. în tradiția greacă, numele lui Gitiadas a rămas asociat cu plăcile de bronz cizelat care împodobeau templul Atenei Halcioicos, de pe acropolea din Sparta. Aceste reliefuri, din care nu s-a conservat nimic, reprezentau scene luate din isprăvite lui Heracles, ale Dioscurilor, ale lui Perseu. Gitiadas practica și meșteșugul turnării în bronz; *lacedemonienii* îi comandaseră pentru sanctuarul din Amiclai două trepiezi de bronz, unul susținut de o Artemis, elălalt de o Afrodită. R.M.

GORDIAN (Nodul gordian). în orașul Gordion, din Frigia, se păstra un car ce aparținuse, conform legendei, întemeietorului cetății, Gordias. Oiștea carului era legată cu un nod atît de complicat, încît părea imposibil de desfăcut. Se spunea că cel care va reuși să-i desfacă va ajunge stăpînul Asiei. Cînd a trecut prin Gordion, Alexandru a tăiat nodul cu sabia. P. L.

GORGIAS. Filozof și retor (485—38[illegible]) născut în Sicilia, la Leontinoi, Gorgias a fost elevul retorului Tisias; ca majoritatea sofiștilor, a fost și filozof. Profesînd un scepticism radical în cartea sa intitulată *Despre natură sau neființă* el încerca să demonstreze că: 1) nimic nu există; 2) dacă un lucru există, omul nu-l poate cunoaște; 3) dacă un lucru e cognoscibil, această cunoaștere nu poate fi comunicată nimănui. Gorgias a fost celebru mai ales ca retor. A scris un manual de elocință *(Tekhne)* și mai multe discursuri solemne *(Pythikos, Olympikos)*, în care se adresa grecilor adunați la sărbătorile de la Delfi sau Olimpia și le propovăduia unirea, înțelegerea și pacea. A compus de asemenea un *Discurs funerar,* un *Elogiu al* Elenei și o Apologie a lui

Perseu tăind capul Meduzei. Metopă de pe templul C din Selinus. Circa 530. Muzeul din Palermo. Foto *Hirmer*.

Palamede. Din aceste trei opere ne-au rămas cîteva fragmente. Putem judeca stilul lui Gorgias după aceste fragmente și după amuzanta pastișă scrisă de Platon în dialogul Gorgias. Acest prinț al sofiștilor a avut marele merit de a fi creat o „proză artistică" melodioasă și subtilă. Fraza sa, mai scurtă, mai puțin amplă decît aceea din perioada lui Isocrate, are, datorită antitezelor studiate, membre ritmice egale (pansa) și rime sau asonante interioare *(homoioteleuta)*; ea dă o impresie de armonie și de strălucire. Stilul lui Isocrate, al lui Tucidide, precum și al multor altora datorează mult exemplului lui Gorgias. R. F.

GORGONELE [GORGONES]. **Se** ... ieau astfel trei monștri, dintre care unul singur, Meduza, era muritoare. Aveau trup de femeie, un cap fioros, cu șerpi în loc de păr, iar din gură le ieșeau niște dinți asemănători cu colții de mistreț. Ochii lor uriași pietrificau pe oricine îi privea. Gorgonele circulau prin aer cu ajutorul aripilor de pespate și de la glezne. Locuiau la capătul lumii, în extremul occident. Perseu a ajuns pînă acolo, căutîndu-le ca s-o omoare pe Meduza. Ajutat dezei și profitînd de un moment cînd dormea, eroul i-a tăiat capul. Din sîngele Meduzei s-au născut Pegas, calul înaripat, și cumplitul Hrisaor. Tată le-a fost Poseidon, singurul zeu căruia nu i-a fost frică să se unească cu un asemenea monstru. Capul Meduzei a fost pus de Atena pe egida pe care o purta în chip de scut. P. D.

GRANIC [GRANIKOS]. Granic e un rîuleț din Asia Mică, care se varsă în Marea de Marmara. Pe malurile lui a obținut Alexandru cel Mare prima sa victorie contra armatei persane (334).

GRAȚII [**KHARITES**]. Haritele, cunoscute mai mult sub denumirea de *Grații*, sînt la origine niște divinități ale naturii. Destul de tîrziu li s-a atribuit rolul cîntat de poeții noștri din secolul al XVII-lea e.n. La început ele domneau mai ales asupra ogoarelor și vegetației: erau divinități locale, al căror număr — stabilit în cele din urmă la trei — varia după regiune și cel mai adesea erau anonime (nu aveau fiecare cîte un nume). Drapate auster în voaluri, cu o ținută menită să inspire respectul religios — așa le vedem reprezentate pe monumentele epocii clasice. în schimb, în epoca elenistică, artiștii le figurau goale și în atitudini seducătoare. P. D.

GRĂDINI. Cu mare greutate și numai muncind fără preget reușeau grecii să scoată din pămîntul lor arid legumele și fructele necesare traiului. De aceea arta grădinăritului nu s-a putut dezvolta atîta timp cît lumea elenică s-a limitat la țărmurile Mării Egee. Descrierile domeniilor lui Alcinou și ale nimfei Calipso, din *Odiseea*, sînt exclusiv rodul

imaginației poetice. Grădinile amenajate din motive religioase în anumite sanctuare, de exemplu, cele ale lui Academos de la Atena sau ale zeițelor de la Eleusis, trebuie să fi fost foarte modeste. Cei cîțiva copaci care creșteau în jurul casei lui Xenofon de la Schilus' nu puteau fi decît o palidă evocare a marilor parcuri *(paradeisoi* „paradisuri") admirate de istoric în Asia, cu ocazia expedițiilor sale militare.

După campaniile lui Alexandru cel Mare, cuceritorii greci, imitînd pe suveranii perși, au putut practica în Asia Mică horticultura, dezvoltînd o artă pe care au transmis-o mai tîrziu romanilor: grădini mari, cu statui și clădiri răsărind din mijlocul frunzișului, așa cum se vede în *picturile* pompeiene. P.D.

GREC, GRECIA. De la numele *grailor*, un trib obscur, aproape dispărut la începutul timpurilor istorice, romanii au derivat cuvintele *Graecus* (grec) și *Graecia* (Grecia). Cel puțin începînd din secolul al VIII-lea, grecii înșiși își spuneau *Hellenes* (Eleni) și se considerau descendenții unui oarecare Helen, fiul lui Deucalion. Acest Deucalion ar fi domnit în timpuri legendare și ar fi avut ca fii pe Doros, strămoșul dorienilor, pe Eol, strămoșul eolienilor, și pe Xutos. Din fiii acestuia din urmă, Ion și Aheu, s-ar trage ionienii și aheii. Dar, după cum graii n-au ocupat decît o mică suprafață din Epir, tot așa Elada propriu-zisă nu era decît un district, pe care Aristotel îl situează lîngă Dodona, iar *Iliada* în Tesalia. De fapt Grecia n-a fost niciodată în antichitate un stat, ca în ziua de azi, cu o capitală, cu frontiere bine delimitate, cu un guvern central și funcționari trimiși în toate punctele țării. Grecia nu era nici măcar o federație de provincii parțial autonome, cu reprezentanți adunați într-un organism central, care să decidă în anumite probleme de interes general. Termenii *Grecia* sau *Elada* nu aveau o semnificație politică, ci desemnau pentru cei vechi o comunitate semi-națională, semi-culturală, ale cărei caractere esențiale constituiau civilizația greacă. între secolele al VIII-lea și al VI-lea, colonizarea a împrăștiat pe greci și a răspîndit civilizația elenică din strîmtoarea Gibraltar pînă la Marea Neagră și pe coastele libaneze. Deși nu alcătuiau o federație politică, și chiar atunci cînd se aflau în război unii cu alții, grecii se considerau membrii aceluiași grup etnic, net deosebit de „barbari", adică de non-greci. Grecii din Marsilia și cei din Naucratis (în delta Nilului) se simt mai aproape unii de alții decît de indigenii ce locuiau pe teritoriile învecinate cu ale lor.

Cuvintele greci și *eleni* își păstrează această semnificație, în schimb *Grecia* devine destul de curînd denumirea teritoriului limitat de unde au roit *colonizatorii*: extremitatea sudică a Peninsulei Balcanice, la sudul unei linii care merge cam de la golful Voios pînă la golful Ambracia, La acest teritoriu continental se adaugă insulele din Marea Adriatică (Corfu, Cefalonia, Itaca, Zante), de la sudul Peloponezului (Creta) și din Marea Egee (Sporadele, Cicladele, Rodos). Acest teritoriu relativ mic era, încă din timpurile cele mai îndepărtate, fragmentat într-o puzderie de state minuscule, fiecare dornic să-și păstreze independența, care trebuia apărată tot timpul de ambițiile cetăților vecine. Deseori s-a explicat această fragmentare excesivă prin structura solului; într-adevăr, muntele ocupă aproape 80% din suprafața Greciei (e vorba de prelungirea ramurii nord-vest-sud-est a lanțului balcanic), în Grecia propriu-zisă, dacă nici un pisc nu atinge înălțimea Olimpului, lăcașul zeilor (2911 m), înălțimile maxime fiind Parnasul (2487 m), Taigetu! (2404 m) și Cilene (2375 m), în schimb lanțul muntos nu coboară decît în mod excepțional sub 1000 m. Marile frămîntări tectonice din era terțiară n-au lăsat între munți decît puține spații pentru cîmpii, și acestea foarte mici (numai Beoția era ceva mai întinsă). Prăbușirile de teren au fost însă atît de profunde uneori, încît au lăsat să pătrundă apa mării, din care răsar insule, acoperite și ele de munți. Una

dintre aceste scufundări a tăiat în două însăși Grecia Continentală, căci Peloponezul e legat de Peninsula Balcanică numai prin istmul Corint, lat abia de 6 km. Astfel insulițele și văile înguste constituie tot atîtea unități teritoriale, despărțite între ele prin mare sau prin bariere stîncoase încă mai greu de trecut. Rîurile sînt puține, scurte, în general cu aspect de torente, cu un debit neregulat, improprii navigației și nu ajung să fertilizeze solul stîncos. Numai pantele mai line și cîmpii le răsplătesc efortul agricultorilor. Cerealele se cultivă puțin și singurele culturi care aduc profit sînt vița de vie și măslinul. Din cauza solurilor sărace, nu se pot creste decît caprele și mieii.

Nu e deci de mirare că locuitorii Greciei au fost atrași de activitatea mai rentabilă a comerțului si că uneori s-au expatriat masiv, răspîndind pînă departe limba, religia si obiceiurile lor [vezi Elenism (Comunitatea elenică) și Civilizație].

GRECIA MARE [MAGNA GRAECIA]. Marele val de colonizare care, încă din primul sfert al secolului al VIII-lea, a împins pe greci dincolo de hotarele lor, s-a abătut din plin asupra Italiei meridionale și a lăsat acolo atîția emigranți, încît, spre sfîrșitul secolului al VI-lea, termenul de „Grecia Mare" (*Magna Graecia*, în latinește) era întrebuințat pentru a desemna întreaga regiune care se întindea de la tocul pînă la vîrful „Cizmei", de-a lungul golfului Tarent și al strîmtorii Messina. Ținutul avusese o populație redusă pînă la sosirea coloniștilor; aceștia au izbutit să facă din sudul Italiei una din zonele cele mai bogate din Mediterana occidentală și, în același timp, unul din focarele culturii elenice.

Totuși îndrăznеții pionieri n-au debarcat de la început pe aceste tărîmuri, ci la Cumae, lîngă actualul Napoli, apoi în Sicilia. Probabil în 743 halcidienii din Zânele, la cares-au alipit niște mesenieni, au traversat strîmtoarea Messina și au debarcat la Rhegion. Mai tîrziu, coloniști originari mai ales din mica provincie Ahaia, veniți de astă dată direct din Peloponez, au întemeiat simultan orașul Sybaris, într-o cîmpie insalubră, dar foarte roditoare, și Crotona, pe un loc mai sănătos și mai ușor de apărat, dar mai puțin avantajos din punct de vedere economic. Primii veniți au înlesnit venirea altora, fie ca să sporească populația coloniilor, fie ca să creeze altele noi. Astfel a luat ființă o confederație aheeană, care avea ca centru spiritual sanctuarul zeiței Hera Lacinia, în apropiere de Crotona.

Dar nu numai pe ahei îi atrăgea o regiune atît de bogată și de apropiată de Grecia balcanică. Către sfîrșitul secolului al VIII-lea, fiii nelegitimi ai spartanilor, proveniți din legăturile soțiilor lor cu periecii *(perioikoi)* în timpul primului război cu Messenia, au emigrat masiv, au învins populația indigenă a iapigilor și au întemeiat Tarentul. Pe de altă parte, ionienii din Colofon, alungați din patria lor de lidieni, s-au instalat la Siris, iar locuitorii Locridei au fondat cam pe la 680 o cetate cu numele de Locri. În mai puțin de o sută de ani au luat naștere și alt; orașe, dintre care unele, ca Metapont, erau sortite unui viitor strălucit; în schimb alte așezări, de mai mică importanță, vor rămîne în obscuritate, ca de exemplu cele care erau situate în interiorul țării și serveau doar ca locuri de popas pe drumurile ce duceau spre coasta occidentală și în Campania. Toate la un loc au ocupat un teritoriu continuu, fără nici o enclavă străină, căci indigenii fuseseră, de voie sau de nevoie, reduși aproape la sclavie.

Datele politice sînt deci, la prima vedere, aceleași ca în Grecia propriu-zisă: un mare număr de state, toate grecești, toate autonome, și care mult timp nu se simt direct amenințate de o putere barbară (deși în nord se conturează umbra etruscilor). În fond, nimic nu pare să diferențieze situația acestei Grecii Mari de cea a Greciei propriu-zise. Locuitorii ei trec prin același gen de încercări și greutăți ca grecii din partea cealaltă

a Adriaticei: se luptă crunt între ei, se grupează în ligi efemere împotriva unei cetăți a cărei prosperitate îi deranjează. Puțin după mijlocul secolului al VI-lea, bogatul oraș Siris e constrîns să intre în confederația aheeană; Crotona e învinsă puțin mai tîrziu de Locri, dar în 511 triumfă asupra rivalei sale Sibaris, distrugînd-o complet. în fața acestor intrigi complicate, gelozii și uri de proporții reduse, ne vine în minte ceea ce se petrecea, în aceeași perioadă, în cetățile grecești. Dacă trecem la istoria internă, impresia e analogă. La fel ca în statele Greciei propriu-zise, vedem poporul ridicîndu-se împotriva nobililor si bogătașilor; se instituie tiranii, care sînt însă răsturnate mai curînd sau mai tîrziu de revoluții. Să nu ne lăsăm totuși înșelați de aceste asemănări: evenimentele pot fi de aceeași natură, dar în Italia de sud domnește un climat care dă lucrurilor o amploare mai mare, mai multă violență. într-o țară în care coloniștii nu duc lipsă de spațiu, unde tineretul nu e ținut în frîu de o rețea detradiții seculare, unde agricultura este înfloritoare și unde orașele cele mai bogate, ca Sibaris, întrețin un comerț prosper Cu porturile îndepărtate, pretutindeni spiritul e mai liber, totul e mai ușor, mai vast. Aici, în Grecia Mare, se încearcă noi experiențe, se nasc inițiative îndrăznețe. Primul legislator cunoscut, Zaleucos, a domnit peste Locri; la Crotona și apoi în Metapont s-a desfășurat aventura pitagoriciană; Grecia Mare, împreună cu Sicilia, a fost teatrul primelor încercări de urbanism.

Istoria acestui ținut nu e independentă de istoria Greciei propriu-zise. Dacă, în mod normal, raporturile de prietenie sau de dușmănie sînt mai frecvente între cetățile de pe același teritoriu, statele din estul Adriaticei intervin foarte des în politica acestor „italieni". Să amintim aici numai de rolul pe care Atena lui Pericle a încercat să-l joace în peninsulă, întemeind în 433 colonia Turioi, sau de simpatia arătată de tarentini pentru cauza spartană în timpul războiului peloponeziac. Bineînțeles că mai ales Sicilia este implicată în treburile Greciei Mari, din cauza vecinătății și a comunității de interese în diferite probleme. După războiul peloponeziac, raporturile dintre Italia meridională și Grecia propriu-zisă sînt departe de a fi rupte: invitațiile primite de Platon din partea tarentinilor demonstrează cu prisosință că relațiile culturale au rămas strînse. Dar în timp ce Grecia, înainte și după cucerirea lui Alexandru, e nevoită să privească mai mult spre Orient, statele din jurul golfului Tarent vor trebui să se apere contra populațiilor din Apenini, a căror agresivitate devenise amenințătoare. Cetățile grecești nu opun cu destulă constanță un front comun acestor adversari, a căror forță și coeziune se afirmă: e adevărat că în 392 se constituie o confederație italiotă. Membrii ei se angajau „să se ajute reciproc în caz de violare a teritoriului lor de către lucanieni". Barbarii își găsesc aliați în Sicilia, iar Dionisios al Siracuzei e gata să-i ajute. Totuși această ligă, condusă de Arhitas din Tarent, puțin înainte de mijlocul secolului al IV-lea, dobîndește un succes destul de important ca să îndepărteze pericolul. Dar nu după mult timp, dispărînd conducătorii, puterea ei slăbește. Cetățile amenințate din nou fac apel la ajutorul Greciei. Singurul sprijin eficace l-au primit de la Alexandru Molosul, regele Epiruiui. După moartea lui, cam în 330, aceste cetăți nu se mai găsesc în fața samniților, a lucanienilor sau a mesapilor, ci a unui adversar mult mai de temut: Roma. La început mocnită, lupta a izbucnit curînd pe fața. Pirus, regele Epiruiui, a pus mult timp în pericol prestigiul Romei. În cele din urmă Roma a ieșit învingătoare (în 272), punînd mîna pe Tarent: „Tarentul odată înfrînt — spune istoricul Florus —, cine mai cutează oare să ridice capul?" Și într-adevăr toate orașele grecești din Italia meridională cad imediat în mîinile romanilor.

Poate e paradoxal să susții că, începînd din momentul înfrîngerii sale, Grecia Mare a jucat în istoria lumii rolul ei cel mai important. Totuși prin contactul cu orașele de

Gurnia, satul minoic. Circa 2000. *Foto Hassia.*

acolo, prin arta și civilizația lor, Roma s-a inițiat în cultura elenică, pe care o va lăsa moștenire popoarelor de mai tîrziu. P. D,

GURNIA. Situată pe malul golfului Mirabello, pe coasta septentrională a Cretei, Gurnia a fost cîndva un oraș minoic, ale cărui ruine se mai pot vedea și azi. Era așezată pe o colină, iar casele erau construite în terase amenajate în pantă. Două străzi paralele erau pavate: agoraua a fost identificată și s-au găsit vestigiile unui palat construit cu grijă, dar de o modestie care contrastează cu luxul locuințelor princiare de la Cnosos sau chiar de la Malia. Casele particulare se înghesuiau între străzile principale și străduțele înguste, cu scări care urcau spre terase. Majoritatea caselor aveau, în afară de camera principală, uneori podită cu dale si ornamentată cu stuc, cîteva încăperi secundare. Niște ruine de scări dovedesc că au existat și case cu etaj. P. D.

HADES. Ca să evite pronunțarea acestui nume de temut, grecii îi spuneau adesea *Pluton,* adică „Bogatul".

Ca și Zeus și Poseidon, Hades este fiul lui Cronos, și cînd s-a făcut împărțirea puterii între cei trei frați, lui i-a revenit Regatul Morților, rămînînd totuși sub autoritatea supremă a lui Zeus. Hades locuiește într-un palat sub pămînt, alături de soția sa Persefona, pe care a răpit-o odinioară de la Demeter. Persefona stă cu el șase luni din an, în lumea infernului. Hades veghează cu strășnicie asupra infernului; doar cîțiva privilegiați (Heracles, Orfeu) au izbutit să-i încalce voința și să intre vii în lumea umbrelor, îmblînzind monștrii care păzeau intrarea (printre care Cerberul). De la Hades nimeni nu așteaptă nici o favoare; de aceea nu i s-au consacrat temple, iar chipul său — un personaj cu barbă și înfățișare severă — apare rar în operele de artă.

P. D.

Hades si Persefona domnind în infern. Placă votivă de teracotă de la Locri. Circa 470-450, Muzeul din Taranto. *Foto* Léonard von *Mou.*

HAGHIA TRIADA. La sud de marea cîmpie a Mesarei, în Creta, la o oarecare distanță de mare, se afla micul palat (vilă princiară ?) de la Haghia Triada. Se compunea din două clădiri așezate în unghi drept, după un plan obișnuit în epoca minoică și adaptat la specificul local. Puțin mai departe este necropola, cu un mormînt cu cupolă. Numeroase picturi, dintre cele mai interesante pentru arta minoiană, au fostgăsite la Haghia Triada. Tot de acolo provine celebrul sarcofag de alabastru, aie cărui scene cu figuri au dat naștere la multe interpretări diferite, toate nesigure. P. D.

HALCIS [KHALKIS]. Oraș situat în Eubeea, în locul cel mai îngust al tumultuosului canal Eurip, lat de 60 m, care desparte insula de continent. Halcis și rivala sa Eretria sînt orașele cele mai importante ale acestei insule lungi, la fel de bogată în pășuni (unde bogătașii creșteau cai), ca și în vii, măslini și păduri. intre cele două cetăți au existat dis-

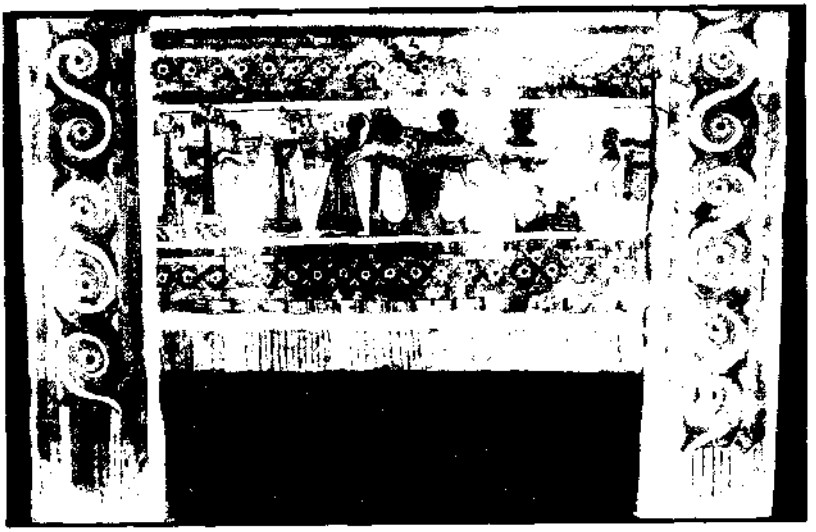

Sarcofag de alabastru, pictat, provenind de la Haghia Triada. Circa1450-1400, Muzeul din Heraclion. Foto *Hassia.*

Palatul și curtea de la Haghia Triada. Secolul al XIV-lea. *Foto Hassia.*

puteînverșunate și frecvente și, timp de aproape o sută de ani, cîmpia Lelantină a fost cauza unui război terminat abia în secolul al VII-lea cu victoria Halcisului. Acest oraș, al cărui nume dovedește existența unei producții de bronz, a fost patria unor marinari îndrăzneți și el se înscrie printre primele cetăți colonizatoare. Pionierii săi s-au îndreptat, începînd cu secolul al VIII-lea, mai ales spre Tracia și Macedonia, au populat regiunea care datorită lor s-a numit Caicidică [vezi cuvîntul], dar au navigat și spre vest, în Sicilia unde au fondat orașele Naxos și Zânele. La sfîrșitul secolului al VI-lea, orașul Halcis și-a pierdut cu totul importanța. P. D.

HALICARNAS [HALIKARNASSOS]. Halicarnasul a ajuns capitala Cariei (Asia Mică) abia în secolul al IV-lea. Aici a domnit Mausolos, pentru care s-a construit monumentul funerar numit *Mausoleion* (mauzoleu), considerat una din cele șapte minuni ale lumii [vezi Mausolos, Mauzoleu].

HANURI. La marginea drumurilor (care erau simple drumuri de pămînt) erau așezate hanuri, care ofereau călătorilor adăpost și masă. In *Broaștele* lui Aristofan, Dionisos îl întreabă pe Heracles care este drumul cel mai bun spre Hades: „Pentru orice eventualitate, indică-mi cîrciumarii la care te-ai ospătat cel mai bine cînd te-ai dus să-l cauți pe Cerber; spune-mi și porturile, brutăriile, locurile de popas, răspîntiile, fîntînile, drumurile, cetățile, locuințele și hanurile unde sînt mai puține ploșnițe". R. F.

HARES [KHARES]. în a doua jumătate a secolului al IV-lea, Hares din Lindos a fost elevul lui Lisip și întemeietorul școlii rodiene de sculptură, care a jucat un rol de frunte în perioada elenistică și a avut o influență considerabilă asupra artei elenistice

și romane. încă de la început, școala din Rodos, și Hares în special, au arătat o predilecție evidentă pentru gigantic și emfază. Lisip însuși sculptase pentru rodieni pe Helios, regele soarelui, stînd în picioare în cvadriga sa; Hares reia tema, înălțînd la intrarea în port un Hei/os monumental, înalt de 105 picioare. Acesta este faimosul „Colos din Rodos", una dintre cele șapte minuni ale lumii. E greu să reconstituim acum atitudinea zeului și cu atît mai puțin stilul sculpturii, deși anumite apropieri au putut fi stabilite cu unele sculpturi găsite la Pergam, mai ales cu grupurile statuare de pe friza altarului lui Zeus, care amintesc de poziția lui Helios. Ne putem face o idee despre stilul figurii cu ajutorul unui cap uriaș găsit la Rodos, care poate fi comparat cu unele efigii monetare din secolul al III-lea. R.M.

HARITELE [KHARITES] vezi Grații.

HARITON [KHARITON]. Romancier grec, autorul *Aventurilor lui Haires și Caliroe* [vezi Romane].

HARON [KHARON]. Bătrînul Haron, înfășurat neglijent într-un *himation* de culoare închisă, cu o pălărie de călător pe părul răvășit, cu barba neîngrijită și cu un aer posac, era luntrașul care îi conducea pe morți pe malul celălalt al Aheronului, după ce primiseră onorurile funerare rituale. Dădea la o parte fără nici o milă pe ceilalți, biete suflete chinuite, la fel și pecei vii, care nu aveau voie să pătrundă în infern. Totuși doi muritori au ajuns pînă acolo: unul a fost Heracles, care cu puterea sa excepțională l-a obligat pe Haron să-l treacă Aheronul, iar celălalt Orfeu, pornit în căutarea Euridicei, care l-a convins prin farmecul cîntecelor sale. P. D.

HARPIILE [HARPYIAI]. Divinități deorigine orientală, răpitoare de suflete; aveau trup de pasăre și cap de femeie. Aceste genii rele nu joacă un rol important în mitologia greacă; răutatea lor se manifestă prin sîcîieii dezagreabile: de exemplu, urmăresc cu înverșunare pe nefericitul rege Fineus. De cîte ori voia să mănînce, Harpiile îi furau mîncarea sau o spurcau. P. D.

HECATE. Zeiță străveche, cunoscută în Grecia încă din secolul al VII-lea. Seamănă bine cu Artemis, dar, cel puțin la origine, puterile ei par să fi fost mai întinse. în secolul al V-lea, e venerată în special de femei, apoi devine patroana morților. Nu are aceleași atribuții cu Persefona, ci prezidează apariția fantomelor și vrăjitoriile; pe ea o invocă magicienii. E reprezentată ținînd în mînă niște torțe și întovărășită de cîini și de lupi. Puterea ei este de temut mai ales în timpul nopții, la lumina tulbure a lunii, cu care se identifică. A fost înfățișată adesea ca o femeie cu trei trupuri sau ca trei femei care stau una lîngă alta, cu spatele lipit de o coloană. Era adorată mai ales la răscruci, unde se înălța imaginea sa. P. D.

HECATEU [HEKATAIOS]. Istoric și geograf, născut cam pe la 540, la Milet. Hecateu merită într-adevăr titlul de istoric? *Genealogiile* sale, deși scrise în proză, seamănă cu un poem mitografic: aici se găsesc legendele lui Deucalion, ale lui Helen și ale fiilor săi, ale lui Heracles și ale Heraclizilor, precum și ale unor eroi străini: Aigyptos, Cadmos, Danaos. Totuși Hecateu s-a străduit să discearnă, în tradițiile legendare, adevărul de ficțiune. Lucrarea lui începe astfel; „Scriu aceste lucruri cum mi se par mai adevărate, fiindcă poveștile grecilor sînt variate și, după părerea mea, ridicole". Ca geograf însă, Hecateu e marele precursor al lui Herodot. Lucrarea sa *Ocolul pămîntului* cuprindea două cărți: *Europa* și *Asia*. Dar el vorbea și de Libia, adică de Africa, considerată pe atunci ca făcînd parte din Asia. Această primă „geografie universală", ilustrată de o hartă, se baza pe numeroasele călătorii ale autorului și de

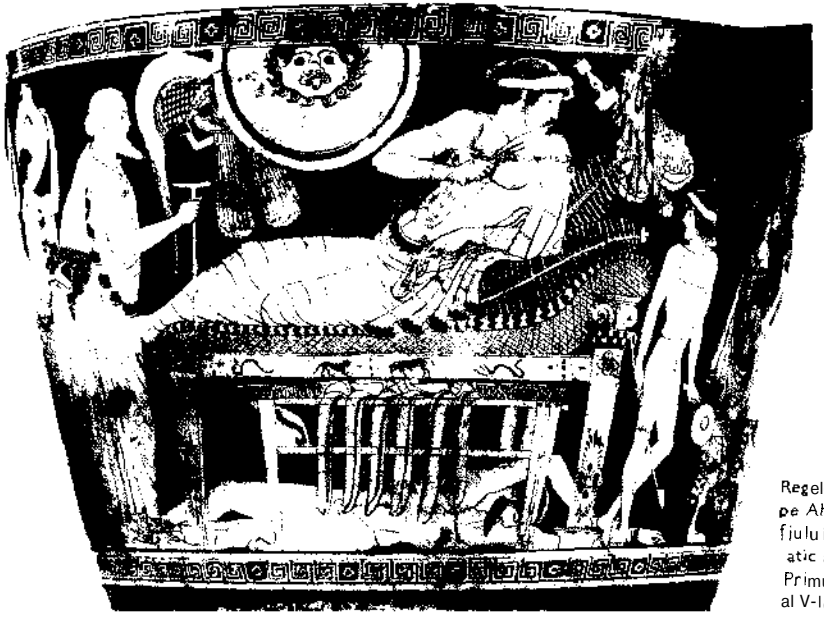

Regele Priam implorînd pe Ahile să-i dea trupul fiului său Hector. *Scifos* atic al pictorului Brigos. Primul pătrar al secolului al V-lea. Kunsthistorisches Museum, Viena.

asemenea, ca și descrierile lui Herodot, pe informații culese ici și colo și reproduse fără mult spirit critic. Ne-au rămas de la Hecateu numai cîteva fragmente. Herodot îl critică și-ți bate joc de el, cu toate că a preluat de la el, fără a-l cita, numeroase pasaje De exemplu, a copiat formula fericită „Egiptul este un dar al Nilului", fără a indica sursa.

R. F.

HECTOR. Cînd grecii au atacat Troia, ca s-o redobîndească pe Elena, cel mai valoros și cel mai inteligent dintre adversarii lor, a fost Hector. în el își pusese toată nădejdea de a apăra țara bătrînul său tată Priam, în el avea încredere poporul. Hector este eroul troian cel mai simpatic, cel mai uman. El joacă în *Iliada* rolul principal din tabăra troienilor. Homer povestește că, înainte de a pleca în luptă, Hector s-a aplecat cu dragoste asupra soției sale Andromaca și asupra pruncului Astianax, fiul său. Pe Hector îl va plînge mama sa Hecuba mai mult decît pe ceilalți. cînd va cădea sub loviturile lui Ahile. Cea mai grea luptă a avut-o cu Ahile: Hector l-a omorît pe Patrocle; c a să răzbune pe cel mai iubit prieten al său, Ahile a ieșit din cort; în *lupta* dintre cei *doi* eroi *zeii* l-au sacrificat pe Hector și Ahile a învins. Ahile a tîrît în țărînă trupul dușmanului, legat de carul său de luptă, ocolind de șapte ori orașul. A consimțit să dea lui Priam cadavrul fiului său, ca să-i facă funeraliii măreție, numai după ce bătrînul rege a venit încărcat de daruri să-l roage cu umilință pe trufașul învingător.

P. D.

HECUBA [HEKABE]. Ca și multe alte personaje din *mitologia* greacă, Hecuba înseamnă pentru noi mai mult decît un simplu nume, datorită tragicilor greci, Euripide în primul rînd. Hecuba era soția lui Priam și mama a numeroși fii, dintre care cel mai celebru a rămas Hector. Dintr-o simplă mamă

drama a făcut în secolul al V-lea imaginea disperării, personificarea marilor nenorociri rare pot lovi o femeie: sub ochii ei s-a năruit regatul soțului său și au pierit Priam și toți copiii săi. Culmea nenorocirilor, Hecuba e dată lui Uliseca sclavă. Dar înaintea plecării, scoate ochii iui Polimestor, care omorîse pe unul din copiii ei; pentru fapta aceasta grecii o ucid cu pietre. P. D.

HEFAISTOS [HEPHAISTOS]. Ca și Ares, era fiul lui Zeus și al Herei. Deși s-a bucurat de o mai mare popularitate decît fratele său, din alte puncte de vedere a fost mai puțin norocos. Era șchiop: după unii, Zeus, înfuriat că Hefaistos luase partea Herei într-o ceartă conjugală, l-a aruncat din înaltul Olimpului; după alții, dimpotrivă, s-a născut infirm și de aceea Hera l-a alungat departe de ea. I s-a hărăzit drept nevastă Afrodita, cea mai frumoasă dintre zeițe, dar ea l-a înșelat cu Ares. Hefaistos era zeul focului și ocrotea pe muncitorii manuali. Fiind el însuși fierar, își petrecea timpul muncind din greu la nicovală, în căldură și murdărie. în timp ce Ares este un zeu nefast, care nu sesimte bine decît în luptă, Hefaistos este un zeu binefăcător: stăpîn al focului, el i-a învățat pe oameni meșteșugurile. în ciuda înfățișării sale vrednice de milă, Hefaistos se bucura de recunoștința oamenilor mai mult decît alții. P. D.

HELENOS. Unul din fiii lui Priam, fratele geamăn al Casandrei. Ca și ea, are darul profeției. După o legendă, Neoptolem l-ar fi dus cu el în Epir, după cucerirea Troiei, și spre sfîrșitul vieții s-ar fi căsătorit cu Andromaca.

HELIAIA. Tribunal popular atenian, care judeca tot felul de procese, afară de „procesele de sînge", adică omuciderile [vezi Justiție].

HELICON. Acest munte din Beoția își datorează renumele faptului că era socotit sălașul Muzelor. Numele său apare scris pe un vas, alături de o stîncă pe care ședea o

Întoarcerea lui Hefaistos în Olimp. Detaliu de pe o *hidrie* din Caere. Circa 530. Kunsthistorisches Museum, Viena.

Două muze pe muntele Helicon. Detaliu de pe un crater în forma de caliciu decorat de pictorul lui Clio. Circa 440. Muzeul Vatican. *Foto Hirmer.*

Muză. Aproape de Helicon se află Ascra, patria lui Hesiod. Din coasta muntelui izvora fîntîna Hipocrene, care hărăzea poeților inspirație. P. D.

HELIOS. Helios nu este o divinitate olimpică, ci aparține neamului Titanilor. El e Soarele, care, purtat în fiecare zi de un car tras de patru cai, străbate cerul din ținutul indienilor pînă la ocean. Apoi se întoarce într-un fel de cupă uriașă, pînă la locul de unde va răsări din nou a doua zi.

Începînd din secolul al V-lea, artiștii îl înfățișează adesea ca pe un om tînăr și puternic, imberb, cu capul încununat de raze. Stînd în picioare în car, ține în mîini hățurile atelajului său impetuos. P. D.

HELIODOR [HELIODOROS]. Romancier grec care a trăit probabil în secolul al III-lea e.n., autorul cărții *Etiopica (Aithiopika)* sau *Aventurile lui Teagene și ale Haricleei* [vezi Romane].

HERA. Este prima între zeițe, în calitatea de soție a lui Zeus. E foarte probabil că cele mai multe atribuții ale ei sînt moștenite de la zeița cretană care domnea asupra tuturor ființelor vii și avea grija de vegetație. Foarte repede, funcțiile sale se împuținează; numai cîteva rituri și denumiri locale mai amintesc de vechea divinitate pe care a înlocuit-o treptat. La Homer și, mai tîrziu, în texte și pe monumente, Hera apare în primul rînd ca protectoare a căsătoriilor și ocrotitoare a fidelității conjugale. Căsătoria ei cu Zeus trecea uneori prin momente dificile și Hera suporta cu greu nenumăratele lui aventuri. Urmărea cu o ură neobosită pe toate iubitele lui Zeus (Io, Leto și multe altele) si răzbunarea ei se

Helios pe carul său. Detaliu de pe un *lecit* din secolul al VI-lea. Metropolitan Museum of Art, New York.

abătea si asupra copiilor născuți din aceste legături vinovate (cum s-a întîmplat mai ales cu Heracles), Hera a avut doar patru copii și nici unul nu figura printre zeii cei mai importanți: Ares, Hefaistos, Hebe (care, în Olimp, e un fel de slujitoare) și Ileitia, al cărei rol era să ajute femeile la naștere. Unul din principalele episoade din viața Herei se desfășoară în Troada: Paris trebuie să decidă care e cea mai frumoasă dintre trei zeițe. înfuriată că Paris n-a ales-o pe ea, Hera se înverșunează contra troienilor și ia partea grecilor.

P. D.

HERACLES. Un bărbat gras, vlăguit și buhăit, sprijinit într-o măciucă — așa arată *Hercule Farnese*, statuia unanim cunoscută. Dar reprezentarea aceasta sculpturală nu ne poate da nici o idee, fie si caricaturală, de ceea ce însemna pentru greci Heracles, singurul erou admirat de toți (ionieni sau dorieni) fără rezervă. El personifica un ideal viril de forță, curaj și tenacitate, deși asupra lui n-a existat o concepție unitară. Mult timp a fost — și pentru mulți a rămas totdeauna — atletul mușchiulos care (întocmai ca într-un film „western"), fără efort aparent, fără să clipească și fără să i se clintească un fir de păr, sugrumă un leu cu botul rînjit, taie capetele tentaculare ale hidrei sau poartă cu ușurință pe umeri masa enormă a mistrețului pe care l-a prins de viu. Adesea însă acest atlet impasibil se preface într-un uriaș cumsecade și pitoresc, a cărui vitalitate se manifestă cu o naivitate totală ce provoacă zîmbetul: mîncău, crai, își atacă dușmanii cu aceeași dezinvoltură, dar cu altfel de pasiune, care a fost comparată cu impetuozitatea rabelaisiană. Îl vedem părăsindu-si măciuca, ridicînd și învîrtind în aer trupurile dușmanilor săi, pe care-i folosește pentru a doborî pe perfidul Busiris Turbat de furie îndreptățită sau stăpînit, Heracles este de-a lungul întregii perioade arhaice încarnarea forței fizice, a unei forțe care se abate fără preget, aproape orbește, asupra tuturor monștrilor și tuturor relelor care amenință omenirea și pe care destinul i le scoate în cale.

Apoi, cînd gîndirea greacă depășește faza adolescenței, Heracles începe și el să gîndească. Pe o metopă sculptată a templului din Olimpia, către 460, apare cu bărbia sprijinită în pumni, oarecum neliniștit după prima sa victorie, meditînd la încercările care îl așteaptă; fiecare din muncile lui va fi de acum înainte în același timp o victorie asupra adversarilor și asupra lui însuși. în consecință și episodul final al legendei sale își va schimba semnificația. Încă de la început zeii îl socotiseră demn să facă parte din adunarea lor; la capătul unei cariere de performanțe atletice, militare si cinegetice, Heracles este admis în Olimp și primește pe deasupra cel mai frumos dintre premiile decernate vreodată de

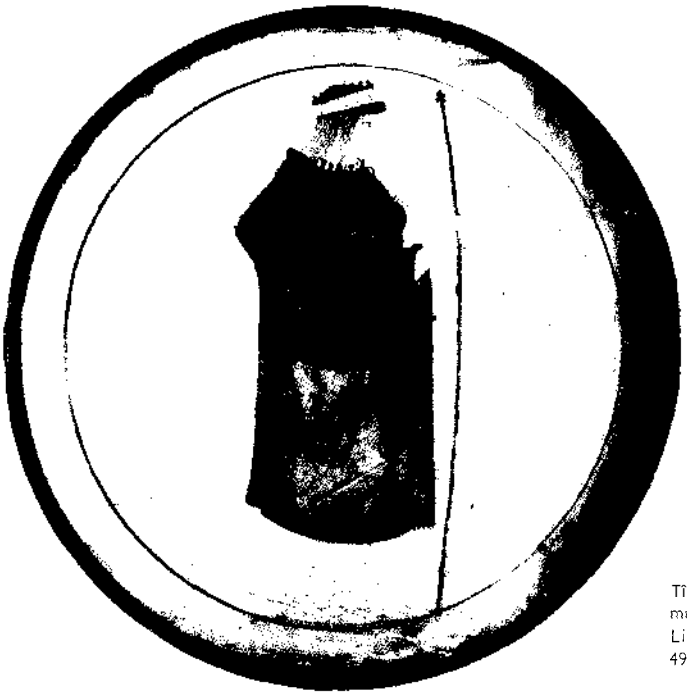

Hera.
Interiorul unei cupe atice cu fond alb.
Mijlocul secolului al V-lea.
Muzeul din Munchen.

Tînărul Heracles, elev slab la muzică, lovind pe profesorul său Linos. Cupă de Duris. Circa 490—480. Muzeul din München, Foto *Hirmer*. →

un juriu divin — mîna tinerei Hebe. începînd de la mijlocul secolului al V-lea, nemurirea eroului este mai puțin consecința victoriilor sale sportive, decît a curajului moral pe care îl dovedise, neeschivîndu-se niciodată și cu nici un risc de la luptele unde era în joc mîntuirea omenirii. Altădată zeii erau înfățișați primindu-l cu bucurie printre ei. De acum înainte un simbolism mai discret face din merele de aur din grădina Hesperidelor semnul nemuririi. Adunarea olimpiană dispare și Heracles triumfător devine egalul zeilor fără moarte; așezat în sfîrșit la umbra pașnică a copacului miraculos, primește fructele pe care le căutase la mari depărtări. Din ziua în care această recompensă supremă nu mai este răsplata forței fizice și a isprăvilor fără seamăn, ci a efortului perseverent către perfecțiunea morală, Heracles încetează de a fi o figură pur fabuloasă și capătă pentru muritori o valoare exemplară. El este modelul ce trebuie imitat și în același timp dovada că suferințele îndurate cu curaj ne poartă către nemurire.

începînd din secolul al IV-lea, accentul cade pe chinuri și pe apoteoza care le încununează. Nimic nu mai este, ca altădată, ușor pentru erou. Pentru a-i sublinia meritele, slăbiciunile și înfrîngerile, Euripideși Sofocle îl arată pradă unei nebunii sîngeroase atunci cînd, orbit de destin, își masacrează copiii, și povestesc cum moare chinuit de arsurile cămășii lui Nesos. Teocrit îi descrie copilăria. Circula o poveste în care se arăta cum dragostea a făcut din el sclavul reginei Omfale. în sfîrșit, către declinul civilizației grecești, Glicon, autorul statuii *Hercule Farnese*, denaturînd o capodoperă plină de bărbăție a lui Lisip, nu va mai vedea în el decît un bătrîn dezamăgit, secătuit de forță fizică și morală.

Aceste transformări prin care trece personalitatea lui Heracles se pot urmări mai bine cu ajutorul monumentelor de artă plastică decît în texte: pretutindeni, sculptori și pictori — mai ales pictorii de vase — l-au reprezentat pe cel mai popular erou grec (în scopuri educative și religioase sau pentru a satisface un public mereu dornic să-l vadă), așa cum și-l imagina epoca lor. Uneori e imberb și strălucind de o tinerețe eternă; mai des e aproape matur, cu fața încadrată de o barbă bine îngrijită, cu capul și corpul înfășurate în pielea leului, prima sa victimă; dar totdeauna e puternic și suplu. Alegerea episoadelor și felul de a le concepe arată ce aspecte ale lui Heracles erau mai apreciate în diferite epoci. Se constată astfel că una dintre cele mai vechi imagini, datînd încă din secolul al VIII-lea, e aceea, atît de rară mai tîrziu, a luptei contra fiilor lui Molion, doi gemeni care formau o singură creatură monstruoasă. în schimb textele cele mai complete și mai explicite datează din epoca romană și ele ne dau asupra acestei legende o viziune stereotipă, pe care scriitorii, poeții și compilatorii s-au străduit s-o facă coerentă.

însăși popularitatea eroului a combinat tot felul de povești și episoade cu origini diferite, legate de bine de rău între ele. Uneori în spatele lui Heracles se ascunde zeul oriental Ghilgameș, ucigașul monștrilor. Vechii greci îi atribuiau ca ținut natal Beoția și credeau în povestea că fusese slujitorul unui prinț argian, descendent — ca și Heracles — din peloponezianul Perseu și că străbătuse lumea în lung și-n lat — toate acestea fiindcă fiecare provincie avea cîte un Heracles local, ale cărui isprăvi trebuiau să se contopească, fără a-și pierde strălucirea, în biografia aceluia care era venerat de Grecia întreagă.

Se știe că Heracles s-a născut din unirea divină a Alcmenei și a lui Zeus. Povestea se cunoaște: Alcmena și-a înșelat fără să știe bărbatul, pe Amfitrion, regele Tebei, cu Zeus, care luase înfățișarea soțului ei. Din această împreunare divină s-a născut Heracles. Cuprinsă de o gelozie pe care timpul n-a potolit-o, Hera a trimis doi șerpi ca să omoare pe

Heracles în leagăn. În timp ce fratele său vitreg, Ificles, fiul lui Amfitrion, urla de frică, Heracles a sugrumat cele două animale. Acest episod de succes în epoca elenistică (a servit drept temă și lui Teocrit) se pare că nu s-a bucurat de nici o atenție înainte de începutul secolului al V-lea. Aceeași soartă a avut-o și episodul educației eroului, elev foarte slab al muzicianului Linos. Plictisit de lecțiile sale, Heracles l-a omorît, lovindu-l cu un scaun. Pînă pe la 475, pe reliefuri și pe vase tema favorită o constituie isprăvile lui Heracles, victoriile lui de tot felul. Fără a rămîne unică, tema aceasta va fi ilustrată din plin și mai tîrziu.

Pentru motive asupra cărora cei vechi nu se înțelegeau, Heracles a trebuit să asculte un timp de ordinele vărului său Euristeu, regele Argolidei. Acest personaj odios l-a pus să execute douăsprezece „munci": eroul a trebuit să răpună leul din Nemeea, fără ajutorul săbiei, să taie nenumăratele capete, care creșteau imediat la loc, ale hidrei din Lerna, să prindă de viu mistrețul de pe muntele Erimant și căprioara neobosită și sacră de pe muntele Cerineia, să doboare cu săgeata norul de păsări de pe lacul Stimfalos, să curețe într-o singură zi grajdurile iui Augias, regele Elidei (pentru aceasta, Heracles a deviat spre grajduri cursul rîului Alfeu), să îmblînzească taurul furios care pustia Creta și iepele antropofage ale regelui Diomede, să se războiască cu Amazoanele și să ia centura reginei lor Hipolite, să lupte cu Gerion, un monstru cu trei trupuri, ca să pună mîna pe boii săi, să aducă din infern pe Cerber, care păzea regatul morților și, în sfîrșit — așa cum am mai spus — să caute la celălalt capăt al lumii, dincolo de „Coloanele lui Hercules", adică de strîmtoarea Gibraltar, merele de aur păzite de Hesperide. Fiindcă nu puteau fi ușor reprezentate sau, mai degrabă, fiindcă nu aveau prea mare trecere la public, cîteva din aceste munci au constituit foarte rar subiectul unor opere de artă. Dimpotrivă altele s-au repetat la nesfîrșit: victoria asupra leului, precum și întoarcerea lui Hercules, cu mistrețul viu pe umeri (neștiind unde să-l pună, e gata să-l arunce în butoiul unde se refugiase Euristeu, mort de frică).

Pe lîngă seria celor douăsprezece munci, pe lîngă multele aventuri episodice, rămase mereu în umbră, mai sînt unele isprăvi, despre

Heracles sugrumînd leul din Nemeea, Detaliu de pe o amforă de Psiax. 520. Muzeul din Brescia. *Foto Hirmer.*

Heracles trăgînd cu arcul. Pe cap poartă pielea leului din Nemeea. Detaliu de pe frontonul estic al templuluizeiţeiAfaia din Egina. Începutul secolului al V-lea. Gliptoteca din Munchen. *Foto L. von Matt.*

care textele nu vorbesc de loc, dar care s-au bucurat de o imensă popularitate, judecînd după sculpturi şi picturi. Într-o zi, furios că oracolul Pythiei a refuzat să-i dea un răspuns, Heracles a încercat să fure „trepiedul sacru". A trebuit să intervină însuşi Apolon şi să i-l smulgă cu forţa din mîini. N-am fi bănuit importanţa acestei încăierări, dacă scena n-ar fi fost ilustrată pe vase (pînă la începutul sec. al V-lea) şi pe frontonul sculptat al Tezaurului consacrat pe la 525 de sifnieni la Detfi. La fel se întîmplă şi cu povestea Deianeirei. Dacă citim *Trahinienele* lui Sofocle, înţelegem popularitatea unor episoade cuprinse în piesă şi reproduse frecvent de pictori: lupta purtată de Heracles cu zeul-fluviu Aheloos, pentru a cuceri mîna Deianeirei şi uciderea centaurului Nesos, care a încercat s-o violeze pe cînd o ajuta să treacă un rîu. Erau scene de violenţă, care plăceau spiritului tineresc al Greciei arhaice şi conveneau mai bine artei figurative decît analiza psihologică. îndată ce începe să sepună accentul pe sentimentele lui Heracles, literatura o ia înaintea sculpturii şi picturii, care de fapt îşi pierduseră caracterul popular cînd ilustraţiile ceramice au încetat să existe. Nebunia eroului care îşi ucide copiii şi moare pe rugul construit de el însuşi pentru a-şi curma suferinţele sînt mai bine cunoscute din textele lui Euripide şi Sofocle, decît din imaginile care nu pot sugera durerea si pasiunea. Reprezentările lui Heracles ca sclav al reginei Omfale nu sînt decît ilustraţii la operele poetice care preamăreau triumful iubirii. Totuşi, alături de acest Heracles preţios sau chinuit, cum apare în literatura destinată unui public inteligent şi rafinat, se menţine pînă la sfîrşitul civilizaţiei elenice vechea figură populară a lui Heracles „cel cu victorii strălucite", ca un magic aducător de noroc, invocat de oamenii umili, ca protector firesc în numeroase împrejurări.

P. D.

HERACLIDE [HERAKLEIDES] DIN PONT. A fost elevul lui Platon, pe

care l-a suplinit la conducerea Academiei în timpul ultimei sale călătorii în Sicilia. Jignit că la moartea lui Speusip (339) i s-a refuzat acest post, Heraclide s-a retras în oraşul său natal, Heracleia Pontică. E autorul mai multor scrieri, din care ne-au parvenit numai fragmente. Uneori găsim în ele urmele unei ironii fanteziste, ce aminteşte de anumite mituri ale profesorului său. Ca psiholog, se pare că a vrut să apere teoria platonică a sufletului independent, folosind argumente luate din experienţe de psihopatologie. Ca astronom, ar fi pus în gura lui Hicetas, personaj din dialogurile sale, o teorie heliocentrică, menţionată ulterior de Cicero. A cunoscut-o şi Copernic, cum mărturiseşte el însuşi la începutul tratatului De *revolutionibus orbium caelestium*. P.- M. S.

HERACLIT [HERAKLEITOS]. Născut la Efes, în a doua jumătate a secolului al VI-lea, dintr-o familie aristocratică, Heraclit ar fi putut juca un rol politic important dacă dispreţul său pentru democraţie nu l-ar fi îndemnat să prefere meditaţia solitară. Şi aceasta pentru că efesienii îl alungaseră pe prietenul său Hermodor, cel mai bun concetăţean al lor, spunînd: „Nu vrem pe cineva care să fie mai bun decît noi; dacă se află printre noi vreunul, să se ducă în altă parte, la alţii." Aroganţa, entuziasmul, ironia şi pesimismul se manifestă cu egală strălucire în aforismele sale în proză — fragmente dintr-o lucrare cu titlul probabil *Despre univers*. Dispreţuind erudiţia zadarnică, Heraclit îşi bazează cercetarea filozofică pe intuiţia speculativă. La originea tuturor lucrurilor el vede războiul: „Războiul este tatăl tuturor şi regele tuturor; din unii a făcut zei, din alţii oameni; din unii sclavi, din alţii oameni liberi. Homer greşea cînd dorea ca războiul să dispară dintre oameni şi dintre zei. El nu se gîndea că astfel se ruga pentru distrugerea universului, căci, dacă rugăciunea lui ar fi ascultată, totul ar dispărea." Dar pentru Heraclit acest conflict necesar al contrariilor înseamnă şi armonie; forţele opuse se limitează reciproc şi se unesc, ca forţele care ţin încordată coarda arcului. La fel, în succesiunea zilei şi a nopţii forţele se compensează, dînd naştere unui echilibru. în consecinţă, se poate concepe o unitate transcendentă a

Heracles luptîndu-se cu zeul-fluviu Aheloos, în prezenţa Deianeirei. Detaliu de pe un crater atic de la mijlocul secolului al V-lea. Muzeul Louvre.

Hermă din Agoraua italienilor de la Delos, Secolul al II-lea. Foto Boudot-Lamotte.

tuturor lucrurilor, un principiu etern și o forță care acționează fără încetare. Nici un element n-ar putea reprezenta această forță mai bine decît focul. „Această lume, scrie Heraclit, aceeași pentru toate ființele, n-a făcut-o nici un zeu și nici un muritor; ea a existat totdeauna și este și va fi un foc mereu viu, aprinzîndu-se cu măsură și stingîndu-se cu măsură [...] Toate lucrurile se schimbă în foc și focul se schimbă în toate lucrurile, ca mărfurile în aur și aurul în mărfuri." Acest foc „veșnic viu" e de asemenea simbolul mișcării continue, al curgerii perpetue a lucrurilor. Totul curge, nimic nu rămîne; scăldîndute în același rîu, te scalzi de fapt în alte ape. Astfel ajunge Heraclit la o morală ascetică (nu e bine ca omul să obțină tot ce dorește), la o religie purificată, ostilă „negustorilor de mistere" și celor ce cred că se purifică „pătîndu-se cu sînge, ca un om mînjit de noroi care ar merge să se spele pe picioare în noroi", în sfîrșit la o viziune ironică a contrastelor din univers, neînțelese de marea masă a muritorilor: pentru porci, noroiul valorează mai mult decît apa limpede și pentru măgari paiul e superior aurului ; apa mării e cea mai pură și cea mai impură, vitală pentru pești, funestă pentru oameni etc. Heraclit e primul care a conceput cu atîta forță opoziția contrariilor și legea devenirii care leagă aceste contrarii, simultane sau succesive; mai mult decît oricare filozof din antichitate, Heraclit e precursorul lui Hegel și chiar al dialecticii marxiste. P. B.

HERME [HERMAI]. Cu termenul *herme* grecii desemnau un fel de borne de hotar cu cap de om. Originea lor e foarte veche. Aveau un soclu dreptunghiular, la mijlocul căruia apărea, foarte bine conturat, un organ sexual masculin; sus, în părți, două ieșituri dădeau impresia de brațe; la capăt, stîlpul se arcuia schițînd un bust, pe care se înălța capul, la origine cel al unui zeu bărbos (Zeus, Hermes sau Dionisos). Aceste imagini simplificate străjuiau locurile publice și răs-